

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Társadalomtudományi szakfolyóirat

XV. évfolyam, 1. szám

Kolozsvár

2017

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Társadalomtudományi szakfolyóirat

XV. évfolyam, 1. szám

Kolozsvár
2017

Erdélyi Társadalom

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézet
és a Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány lektorált folyóirata.
Megjelenik évente két alkalommal.

Alapítók

Horváth István, Magyarai Tivadar, Péter László, Veres Valér

Főszerkesztő: Veres Valér

Lapszámfelelős szerkesztő: Horváth István

Szerkesztőbizottság

Benedek József, Berszán Lídia, Csata Zsombor, Geambaşu Réka, Horváth István,
Kiss Dénes, Magyarai Tivadar, Pásztor Gyöngyi, Péter László

Szerkesztőtanács

Bárdi Nándor, Csepeli György, Kuczi Tibor, Ladányi János, Lengyel György,
Lőrincz D. József, Mezei Elemér, Pászka Imre, Szabó Béla, Tamás Pál

Olvassószekretés, korrektúra

András Zselyke

Fordítás, angol korrektúra

Bogdán Andrea

Honlapfelelős: Dániel Botond

Borítóterv

Módi István-Hunor

DTP

Virág Péter

A szerkesztőség postacíme

Revista „Erdélyi Társadalom”

Str. Dostoievski/Plugarilor nr. 34, RO–400075 Cluj-Napoca/Kolozsvár
Telefon +40 264 599 461, fax: +40 264 430 611. E-mail: et@socasis.ubbcluj.ro

A folyóirat online elérhető a CEEOL (www.ceeol.com), GESIS és ProQuest
nemzetközi adatbázisokban.

A tanulmányok beküldésével kapcsolatos információk és a régebbi számok elérhetők
a www.erdelyitarsadalom.ro honlapon.

A kiadványhoz érkezett kéziratok megjelentetéséről két külső szaklektor anonim bírálata
(*double-blind peer review*) alapján a szerkesztőség dönt.

Kiadó: Presa Universitară Clujeană

Nyomda: Incitato

ISSN: 1583–6347

A lap kiadását támogatja:

BBTE – Szociológia és
Szociális Munkásképző Kar

Tartalom

1. Összpont: Romák Erdélyben

Bevezető: Helyzetkép az erdélyi magyar kötődésű romákról	9
VERES Valér–RAȚ Cristina–TOBIAS Andrada: A községi szintű depriváció vizsgálata három erdélyi megyében, figyelemmel a roma kisebbség hátrányos helyzetére	11
DÁVID-KACSÓ Ágnes: Útvesztő: roma gyermekek a romániai oktatási rendszerben	43
PETI Lehel: Migráció és pünkösdzizmus egy kelet-moldvai kolduló roma közösségben	57
CSATA Zsombor: Munkaerőpiaci egyenlőtlenségek Romániában, etnikai metszetben	81
KISS Dénes: Roma szervezetek Székelyföldön	105

2. Mezőny

TOMA Stefánia: MigRom – a romániai romák migrációjának mintázatai, kapcsolatok és hatások itthon	121
PÁSZTOR Rita Gizella: Az érmelléki kettős kisebbségben élő általános iskolások helyzete és továbbtanulási szándékai	127

3. Maszkulin alakzatok figurációs megközelítésben

HADAS Miklós: Városi férfibeállítódások a középkorban	147
---	-----

4. Támpont

MAGYARI Nándor László: Gondolatok a társadalomtudományok jelenlegi helyzetéről	175
--	-----

5. Recenziók

FORRAY R. Katalin: Tegnap és ma. Romakutatások a székelyföldi térségben	195
SÁRKÁNY Péter: Torockó: mítosz – értékvédelem – turizmus	199
LAKATOS Artúr: Csizmadia Norbert, Geopillanat. A 21. század megismerésének térképe	203

A szerzőkről	207
--------------	-----

ET

ÖSSZPONT: ROMÁK ERDÉLYBEN

1

Helyzetkép az erdélyi magyar kötődésű romákról

Introduction: The Landscape of the Roma Population with Transylvanian Hungarian Ties

Az erdélyi magyar kötődésű romák számát százezer körülire becsülik. Zömük két nagy magyarlakta régióban (Székelyföld és Partium), valamint ezek peremvidékein található, de számos más erdélyi régióban is léteznek olyan lokális, regionális közösségek, amelyek esetében, valamilyen értelemben magyar kötődésről beszélhetünk.

Tematikus összeállításunk egyik meghatározó szempontja ezeknek a csoportoknak az identitásához kapcsolódik. Másodsorban szeretnénk reflektálni azokra a meghatározó társadalmi folyamatokra, amelyek az utóbbi időben jelentősen meghatározzák az erdélyi magyar kötődésű romák, illetve azon helyi közösségek élethelyzetét, amelyekben élnek. Harmadsorban azokat az utóbbi időben lezajlott átfogóbb kutatásokat is be szeretnénk mutatni, amelyek (ha részlegesen is), az erdélyi magyar kötődésű romák helyzetének a jobb, árnyaltabb átlátását segíthetik elő.

Óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy ki a magyar cigány Magyarország határain túl? Ebben a sajátos kontextusban a magyar kötődés fogalma habár összetett és sok vonatkozásban problematizálható, eleddig kevés olyan elemzést ismerünk, amely ezt boncolgatta volna, akár fogalomtisztázó, akár kritikai (dekonstruktív) megközelítésben. A legtöbb empirikus elemzés feltevései szerint magyar kötődésű roma, az aki:

a) valamilyen intézményes helyzetben (például népszámlálás) vállalja ezt a kötődést (magyar anyanyelvűnek, nemzetiségűnek, esetleg mindkettőnek vallja magát);

b) a mindennapi életben használja a magyar nyelvet (esetleg a magyar nyelvet is), esetleg meghatározó intézményes választások esetében (például gyermekek beiskoláztatása) magyar intézmények felé irányul;

c) függetlenül a kulturális gyakorlatoktól, a meghatározó intézményes jellegű önbesorolásoktól, magyar cigányként értelmezik önmagukat, vagy ekként tartja számon őket köztudat.

Alapvetően olyan identitásmodellekről beszélünk, amelyek kötőjeles vagy kettős kötődésként kezelik ezen kategóriákat. Habár vitathatatlan, hogy az átfogóbb elemzések szempontjából egy ilyen megközelítés kézenfekvő, nem föltétlenül és minden vonatkozásban tekinthető helytállóknak. Ugyanis helyi, regionális viszonyrendszerekben a legtöbb esetben kizáró jelleggel működő határok egyértelműen más etnikumként tételezik ezeket a csoportokat. Ha létezik is átjárás és közös cselekvési felület, a helyi magyar–cigány viszonyok legtöbbször radikálisan a MI és ŐK etnicizált dichotómiájában fogalmazódnak meg. Másrészt, amennyiben a roma népesség belső (mind etnográfiai, mind rétegzettségű vonatkozásban) differenciáltságát tekintjük, akkor evidens, hogy egyfajta reprezentációs és értelmezési gyakorlatok érvényesülnek, mondjuk az etédi jómódú gáborcigányok és az ugyanabban a faluban lakó házi cigányok vonatkozásában. Vagyis nagyon változatos módok vannak a magyar kötődés felvállalásának, annak kinyilvánításának, a helyi (többségi) népesség általi értelmezésnek. Ugyanakkor bizonyos társadalmi folyamatok (mindenekelőtt a romák migrációja és az ennek kapcsán bekövetkező gazdasági

konszolidáció) új hatalmi helyzeteket teremt, amely eredményeként átalakulnak a helyi szinten addig érvényben levő hatalmi viszonyok és ahhoz kapcsolódó etnikai jellegű klasszifikációs logikák.

Ezzel összefüggésben olyan tanulmányokat is befogadtunk, amelyek az erdélyi, általában a Magyarország határain túli romák magyar kötődéseinek a sajátosságát, változatait elemzik, értelmezik, akár új fogalmi keretekbe is helyezve (például az interszekcionalitás fogalomköre) ezeket a sajátos helyzeteket.

Számos, az erdélyi magyar népesség demográfiai változásával kapcsolatos eddig publikált elemzés kitér a magyar kötődésű romák differenciált és sajátos népesedési helyzetére és ennek változatos következményeire. A magyar kötődésű roma közösségek szociális helyzetét is sajátos dinamikák jellemzik. Egyes közösségek esetében tovább folyik a leszegényedés és a mélyszegénységben élő helyi közösségek növekedése. Másrészt, főleg a migrációnak betudhatóan, egyes közösségeken belül beindult egyfajta szociális differenciáció vagy akár egész közösségek gazdasági stabilizációja. E két ellentétes folyamat kapcsán született tanulmányok, elemzések, esettanulmányok, reméljük, majd jól illusztrálják a magyar kötődésű roma közösségek szintjén tapasztalható változatos dinamikákat és azok meghatározó irányultságát.

A közölt tanulmányok egy része olyan nemrég befejezett vagy futó projektekre alapoz, amelyek részben vagy akár teljességükben az erdélyi magyar kötődésű romák helyzetének különböző vonatkozásaira koncentráltak. A szerkesztési folyamat során szempont volt az is, hogy felleltározzuk az utóbb 5–10 év ilyen irányú kutatásait, azok rövid leírását, főbb publikált eredményeit, ezáltal növelni a láthatóságukat, és bemutatni az e téma köré szerveződött intézményes és kutatói mezőnyt.

A SZERKESZTŐSÉG

Veres Valér–Raț Cristina–Tobias Andrada

A községi szintű depriváció vizsgálata három erdélyi megyében, figyelemmel a roma kisebbség hátrányos helyzetére

Kivonat

A tanulmány a „United Networks – integrált kezdeményezés hátrányos helyzetű közösségek felzárkóztatásáért” című projekt keretében készült, amelyet a Gyulafehérvári Caritas – Szociális Gondozás iroda partnerségben a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munkásképző Karával, valamint a Maros, Hargita és Kovászna Megyei Szociális Ellátási és Gyermekvédelmi Vezérgazgatóságokkal és a Caritas Norvégiával közösen folytatott 2015 májusától 2016 decemberéig. Ezen írásunk célja elsősorban módszertani, azaz bemutatni két egymást kiegészítő makrostatisztikai index felépítését (anyagi depriváció- és munkanélküliség-index, illetve lakhatási deprivációindex) és ezek összevetését két hasonló jellegű indexekkel, pontosabban a D. Sandu (2002) által használt községi szintű fejlődési indexszel és a Teşliuc, Grigoraş és Stănculescu (2016) által használt település-szintű marginalizációs indikátorokról (2016). Mindhárom index által felvázolt kvantitatív képet összevetettük kvalitatív helyzetjelentésekkel, amelyek polgármesterekkel, iskolaigazgatókkal, szociális munkásokkal és mediátorokkal készült interjúkra és helyszíni megfigyelésre alapulnak. 20 székellyföldi községet látogattunk meg ezzel a céllal.

A kutatási kérdésünk arra keresi a választ, hogy az az indikátorrendszer, amely hivatalos statisztikai adatokon alapul, mennyire mutatja a szegény és/vagy marginalizált zónákat a kvalitatív módszerrel vizsgált, a terepen tapasztalható helyzethez képest, valamint a helyi, projektbeli tapasztalatok mennyire igazolták vissza a statisztikai adatok által mutatott helyzetet. Különös figyelmet fordítunk a hátrányos helyzetű romák által lakott falurészekre, illetve ezek társadalmi és területi marginalizált helyzetére.

Kulcsszavak: település-szintű deprivációs index, roma hátrányos helyzet, Erdély, Székelyföld

Abstract. An Enquiry Over Local Level Deprivation in Rural Areas from Three Transylvanian Counties, with Focus on the Marginalization of the Roma Ethnic Minority

The present study has been carried out within the framework of the project “United Networks. Integrated initiative for the social inclusion of marginalized communities” led by the Caritas – Social Work Organization Alba-Iulia in partnership with the Babeş–Bolyai University Cluj–Napoca, the Mures, Harghita, and Covasna County Directorates for Social Assistance and Child Protection, and Caritas Norway between May 2015 and December 2016.

Our primary purpose is methodological: to construct two complementary macro-level indexes (an index of housing deprivation and an index of low income and unemployment), and compare them with similar, earlier indexes such as the index of community development (Sandu, 2000) and the index of local-level deprivation elaborated by Teşliuc, Grigoraş és Stănculescu (2016). We confront the statistical portraits drawn by these indexes with the results of qualitative fieldwork consisting of

interviews with mayors, school principals, social workers, school mediators, etc., and ethnographic observations in twenty rural communities from the central part of historical Transylvania.

We investigate to what extent these composite indicators based on official statistical data regularly reported by local or county-level authorities could reveal the existence of deprived and marginalized settlements, as shown by our qualitative research in these localities. Conversely, we explore whether the results of the qualitative research converge with the statistical data. We pay special attention to the parts of villages inhabited mostly by Roma families, and their situation of social and spatial marginalization and severe deprivation.

Keywords: local level deprivation index, Roma deprivation, Transylvania, Szeklerland

BEVEZETŐ¹

A szegénység és kirekesztés térbeli kutatása és ábrázolásának problematikája jól tükrözi az társadalmi egyenlőtlenségeket képző folyamatok komplexitását és többszintűségét. A falu-város szakadék, a roma szegregáció és történelmi hátrány kérdése, a térségek változó fejlesztési dinamikája és ritmusa, a generációs különbségek és ezenbelül leginkább a gyermekek helyzete – mind olyan kérdéseket vetnek fel, amelyekre szinte lehetetlen válaszolni egy térbeli elemzés hiányában.

A jelen tanulmány célja, hogy bemutasson egy alternatív kísérletet a falusi szegénység feltérképezésére, amely közszégi szinten rendszerességgel gyűjtött adatokra alapszik, és ezáltal lehetővé teszi a szegénységindikátorok periodikus mérését és az elszegényedési/fejlődési folyamatok hosszú távú követését. Kísérletünk csak egy szűkebb területre irányult, és Közép-Románia három megyéjét fedte le (Maros, Hargita és Kovászna), amely nagyjából a történelmi Székelyföld és részben a Szászvidék területeit tartalmazza. A statisztikai mutatók létrehozásához a 2015-ös közintézményi adatokat, illetve a 2011. évi népszámlálás eredményeit használtuk. Ezeket kiegészítve, 2016 nyarán kvalitatív terepkutatást végeztünk a térség húsz községében, amely által rá tudtunk világítani a falvak, illetve falurészek közötti különbségekre és az esetleges szegregációs folyamatokra, amelyek tovább mélyítik a szegénységet és a (gyakran térbeli) leszakadást, amely leginkább a roma kisebbség rétegeit érinti.

Hasonlóan más regionális vagy országos szintű gazdasági, illetve társadalmi térképezéshez, a mi esetünkben is az elsőrendű indíttatás egy szociálpolitikai beavatkozás elősegítése volt. Pontosabban a Gyulafehérvári Caritas – Szociális Gondozás iroda által koordinált *United Networks*:

---

1 Ezúton is szeretnénk megköszönni a Gyulafehérvári Caritas – Szociális Gondozás iroda munkatársai folytonos segítséget a kutatás eredményes lezajlása érdekében, illetve a Maros, Hargita és Kovászna Megyei Szociális Ellátási és Gyermekevédelmi Vezérigazgatóságok, a Munkaügyi Vezérigazgatóságok, a Szociális Ellátási Felügyelőségek és a Tanfelügyelőségek szakzerű közreműködését. Köszönjük a polgármesterek, kancellárok, szociális munkások, iskolaigazgatók, tanárok, egészségügyi és iskolai mediátorok, illetve a deprivált közösségekben élő családok ránk szánt idejét és nyitottságát. A tanulmányban bemutatott térképeket Moldovan Aura készítette, közreműködését köszönjük. Nem utolsósorban, köszönjük a szakmai lektorok javaslatait tanulmányunk végleges formájának kialakítása érdekében.

*Integrált kezdeményezés hátrányos helyzetű közösségek felzárkóztatásáért*² program, amelyben partnereink voltak a Maros, Hargita és Kovászna Megyei Szociális Ellátási és Gyermekvédelmi Vezérgazgatóságok, illetve a Caritas Norvégia. A program legfőbb célkitűzése a térségi szociális összefogás megerősítése volt. Három község esetében, mint pilotprogramok, a hátrányos helyzetű és szegregált roma közösségeket bevonó tevékenységek és projektek lettek kidolgozva, hangsúlyal az iskoláskorú roma gyermekek helyzetére. További tizenöc község polgármesteri hivatala részt vett a hálózati munkában, amely a térség szociális problémáira fókuszált.³

Bár empirikusan csak egy aránylag kis területet fed le, kutatásunk megengedi egy közelebbi és árnyaltabb kép alkotását a térségben létrejött hátrányos helyzetű zónákról. Módszertani szempontból a kvantitatív, községszintű feltérképezési eljárásunkat ki lehet terjeszteni országos szintre, a javasolt indikátorrendszer alapján. Az indikátorok kiválasztását és az összetett indexek statisztikai megbízhatóságát már részletesen bemutattuk egy előző írásban (Raț, Tobias és Veres, 2015), ezért most csak a leglényegesebb aspektusokat ismertetjük újra, a tanulmány könnyebb olvashatósága érdekében. A munkanélküliséget és anyagi rászorultságot mérő indexünk egyik legfőbb erénye, hogy olyan indikátorokból épül, amelyek havi rendszerességgel vannak jelente helyi szinten (község, illetve város), így ezek gyűjtése nem igényel külön költséget, és akár hónapról hónapra is lehet vizsgálni ezek alakulását. Ez különösen fontos lehet, ha szociális és gazdasági beavatkozások eredményeit próbáljuk követni közép- és hosszú távon. A lakhatási deprivációt mérő indexünk a népszámlálási adatokra épül, tehát ezek csak tízévente mérhetők. Figyelembe véve, hogy az infrastruktúra javítása csak hosszú távon képzelhető el, ez a tízéves időtávlat nem annyira korlátozó, és az indikátorok hozzáférhetősége ismét egy fontos előny. Tehát mindkét index aránylag egyszerűen és naprakészen építhető fel, megengedve a helyi önkormányzatoknak és a megyei/nemzeti közintézményeknek, hogy kisebb költségvetés esetében is feltérképezhessék a község-/városszintű alaphelyzetet és mérhessék annak változásait, alakulásait.

Jelen írásunk egy komparatív módszertani elemzést végez az utóbbi években Romániában alkalmazott falusizzegénység- és szegregáció-feltérképezési módszerekről és eredményekről, összevetve ezeket a kvalitatív terepkutatásunk következtetéseivel húsz falusi község helyzetéről. Célunk nem egy bizonyos indikátorrendszer validálása, hanem a különböző módszertant és eltérő indikátorokat alkalmazó kutatások eltérő eredményeinek feltárása és elemzése, ezek komplementaritását aláhúзва.

- 2 United Networks: Inițiativă integrată pentru incluziunea socială a comunităților marginalizate [Integrált kezdeményezés hátrányos helyzetű közösségek felzárkóztatásáért], projekt kód PEH 100, 05/H/SEE/30.04.2015 szerződés (2015. 1. 5-től 18 hónapos futamidővel) a RO10 – CORAI Program támogatásával, amelyet a Fondul Român de Dezvoltare Socială adminisztrált a Grant SEE 2009-2014 keretében. <http://www.caritas-ab.ro/hu/UnitedNetworks> (2017. 8. 2).
- 3 A közös tevékenységek tartalmaztak regionális és megyei tapasztalatszerkeket a helyi szinten észlelt depriváció és társadalmi kirekesztés témakörében, amely leginkább a roma családokat érinti, képzéseket a szociális gazdaság terén, a társadalmi és fejlesztési projektek előkészítéséhez, illetve az általunk végzett kutatások részletes bemutatását. Bővebb információk a program két tájékoztató füzetében: http://caritas-ab.ro/sites/default/files/United-networks/manual_de_bune_practici_hu_low.pdf és http://caritas-ab.ro/sites/default/files/United-networks/manual_de_bune_practici_2017_hu.pdf (2017. 8. 4.).

A TÖBBDIMENZIÓS, HALMOZOTT DEPRIVÁCIÓ FELTÉRKÉPEZÉSE ROMÁNIÁBAN

A többdimenziós, halmozott depriváció feltérképezésének többéves múltja van Európában,⁴ belérv a Közép-Kelet-európai térséget is. A romákat érintő társadalmi kirekesztés és intergenerációs hátrányos helyzet problematikáját elemző tanulmányok többsége figyelmet szán ezen folyamatok térbeli megnyilvánulásaira is (Zamfir és Zamfir, 1993; Ladányi és Szelényi, 2004; Sandu, 2005; Ladányi és Virág, 2009; Ladányi et al., 2010; Vincze, 2013; Vincze és Hossu, 2014; Horváth, 2017). A népszámlálási adatok alapján térségünkben a rendszerváltás után először a magyarországi Társadalomkutató Intézet (TÁRKI) kutatócsoportja végzett egy részletes feltérképezést a szegregált, hátrányos helyzetű roma „etnikai gettók”-ról, ezáltal irányvonalat adva későbbi kutatásokhoz (Kertesi és Kézdi, 1997). A közelmúltban, az Európai Bizottság által támogatott *The Territorial Dimension of Social Exclusion in Europe* nemzetközi együttműködésben végzett kutatás keretében Czirfusz et al. (2013) a szegénység és társadalmi kirekesztés többdimenziós mutatórendszerét alakította ki (jövedelem, szociális szolgáltatások, társadalmi környezet és politikai részvétel), amely a folyamatok térbeli megnyilvánulását is figyelemmel kíséri az Európai Unió területén. A szerzők kitérnek arra, hogy a többdimenziós depriváció mérésében fontos figyelembe venni a vizsgált terület etnikai összetételét, így például Magyarországon a romák arányát (Czirfusz et al., 2013: 25). A kutatás folytatásaként, a Világbank szakértői közreműködésével, létrehoztak hét Közép- és Kelet-európai ország számára (közülük Románia is) NUTS-2- és NUTS-3-szintű szegénységi és társadalmi kirekesztettségi térképeket, amelyek összeállítására az országos népszámlálási adatokat ötvözték az Eurostat által szolgáltatott *Labour Force Surveys* és *EU-SILC*-adatokkal⁵ (Simler, 2016).

Románia esetében, szociálpolitika és területfejlesztési szempontból, nagy valószínűséggel a legbefolyásosabb falusi szegénységgel és kirekesztettséggel kapcsolatos kutatást a Világbank szakértői csoportja végezte a közelmúltban: *A marginalizált rurális zónák atlasza* (Teşliuc, Grigoraş, Stănculescu, 2016). Az *Atlasz*ban marginalizáltnak ítélt települések előnyben részesülnek több olyan pályázati kiírásban, amelyet az Európai Unió nyitott meg az inklúzió elősegítése és a szegénység csökkentése céljából, mint például a humán erőforrási vagy az infrastrukturális támogatási alapok. Hasonló módon, politikai felhasználást kapott a Világbank szakértői által készített *Városi marginalizált zónák atlasza* (Swinkles, Stănculescu, Anton, Koo, Man, Moldovan, 2016). A két *Atlasz* különböző módszertant alkalmaz, mi most csak a vidéki (rurális) települések esetében használt módszerre összpontosítunk.

---

4 Valószínűleg a legismertebb és legösszetettebb módszert a Nagy-Britanniában szociálpolitikai céllal alkalmazott *English Multiple Deprivation* tartalmazza, amelyet a *UK Department for Communities and Local Government* számol, egyetemi szakemberek segítségével. Lásd például a 2015-ben publikált jelentést, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/465791/English_Indices_of_Deprivation_2015_-_Statistical_Release.pdf (2015. 12. 15.).

5 EU-SILC, azaz European Union Survey on Incomes and Living Conditions in Europe, lásd <http://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/european-union-statistics-on-income-and-living-conditions> (2017. 8. 5.).

Az *Atlasz* a 2011-es népszámlálási adatokat használta, lebontva ezeket népszámlálási körzetekre (szektorokra), amelyek a Románia rendszerben átlagosan kb. 200 személyt tartalmaznak; viszont számottevő eltérések vannak a körzetek/szektorok méreteit illetően. A szerzők kifejtik, hogy a falusi szektorok 5,3%-a nagyon kicsi (kevesebb mint 50 személy él ott), illetve 1%-a meglehetősen nagy (több mint 500 személyt tartalmaz). Az elemzésükből a nagyon kicsi szektorokat kizárták (Teşliuc et al., 2016: 12). A marginalizált rurális zónát a szerzők úgy definiálják, mint „a falu belterületében lévő (intravilan) kompakt zóna (népszámlálási szektor) amelyben alacsony humán tőkével rendelkező személyek laknak, kevés a bevallott munkahelyek száma és a lakhatási körülmények nem megfelelőek, más rurális környezetben élő lakosokhoz képest” (Teşliuc et al., 2016: 20). Ezen definíció alapján, a következő indikátorrendszert építették fel:

1. táblázat. *A Világbank szakértői csoportja által felépített indikátorrendszer a marginalizált rurális zónák feltérképezésére*

Dimenzió	Indikátor	Érték, amely felett egy zóna (népszámlálási szektor) marginalizáltak számát
Humán tőke	Azon 15–64 év közötti személyek aránya, akik maximum 8 osztályt (általános iskolát) végeztek	59,3%
Munka	Azon 15–64 év közötti személyek aránya, akik nem dolgoznak hivatalosan mint fizetett alkalmazottak vagy magánvállalkozók, illetve nincsenek beiskolázva sehová	72,1%
Lakhatás (bármely három indikátor egyike)	Villanyárammal nem rendelkező lakások arány	2,7%
	Túlszűfolt lakások aránya (Eurostat-definíció)	23,6%
	Vízellátással nem rendelkező lakások arány	87,9%

Forrás: Teşliuc et al., 2016: 21.

Minden dimenzió esetében, egy zóna akkor számított hátrányos helyzetűnek, ha az indikátor értéke alapján a szektor az országos rurális népszámlálási szektorok között a legrosszabb (azaz legmagasabb) 20%-ban volt. A lakhatási indikátorok esetében, a legrosszabbnak (azaz legmagasabbnak) 10%-ban kellett lennie. Így egy relatív indikátorrendszer lett kidolgozva, amely csak részben alkalmas nemzetközi összehasonlítások létrehozására. Viszont lehetővé teszi a különbségtételt a hátrányos helyzetű zónák között ezen dimenziók mentén, pl. egy zóna lehet hátrányos helyzetű lakhatás szempontjából, de aránylag jó helyzetű munkavállalás szempontjából. Ha egy zóna mindhárom dimenzió mentén hátrányos helyzetű, akkor marginalizáltak számít a szerzők módszertana alapján. Így Romániában 2244 rurális népszámlálási szektor számított marginalizáltak, és ezekben összesen több, mint 564 000 személy él (Teşliuc et al., 2016: 22).

A falusi depriváció népszámlálási körzetek szerint való mérése és ennek gazdasági és szociálpolitikai felhasználása előzőleg is ismert volt Romániában. Ennek egyik legjobb példája a Nem-

zeti Vidékfejlesztési Program (AFIR), amely a falvak, illetve a népszámlálási körzetek (szektor) szintjén mért szegénység alapján prioritizálta a benyújtott támogatási pályázatokat a 2007–2013-as stratégiai fejlesztési szakaszban.⁶ Az adatok azonban nem voltak a legmegfelelőbbek, hiszen a 2001. évi népszámlálásra alapoztak, amely 2007-re már igencsak elavultnak számított. Továbbá, a szegénységet és társadalmi kirekesztést az Eurostat-módszertan alapján mérték, amely a szegénységet mint relatív deprivációt definiálja az országos medián jövedelmek alapján (az egy főre jutó családi jövedelem 60%, a családtagok korcsoport szerinti súlyozása szerint – *equivalence scale*), és ezáltal alábecsüli a szegénységben élő és dolgozó családok helyzetét, és leginkább a gyermekszegénység mértékét Romániában. Az akkori Nemzeti Szegénységcsökkentő Bizottság (CASPIIS) munkáját tíz évre rá, a 2011. évi népszámlálási adatok alapján a Világbank egy másik munkacsoportja vizsgálta (Simler et al., 2014), de az általuk mért helyi szintű szegénység másodrendű szempont maradt a marginalizációs indikátorokkal szemben. Viszont érdemes megemlíteni, hogy az adatok alapján 992 község tartalmaz marginalizált közösségeket, és ezenbelül 410 a legszegényebb községekhez tartozik (Teşliuc et al., 2016).

Más megközelítésből, de egyes dimenziók szempontjából hasonló indexet épített Dumitru Sandu (2011), amelyet ugyancsak a Világbank csapata vett át később mint szakpolitikai (policy) eszközt. A Világbank változatában, a *Lokális humán fejlődési index* (LHDI) négy fő dimenzióra alapul: *humán tőke* (a helyi lakosság általános iskolai végzettsége), *egészségtőke* (a születéskor várható élettartam), *életerőtőke* (a 18 év feletti lakosság átlagéletkora) és az *anyag tőke* (a lakások átlagos hasznos felülete, a földgazellátás helyi szinten és magántulajdonban lévő gépkocsik ezer lakosra – ezen három indikátort egy összetett indexben szintetizálták). Faktorelemzés segítségével súlyozták az összeállított index dimenzióit. Az eredmények robusztussága érdekében az 1000 főnél kisebb településeket kivették a mintából.

Sandu (2011) eredeti indexe, a *Lokális Társadalmi Fejlődési Index – LSDI* (2011), tartalmazza az első három dimenziót, de az *életerőtőke* esetében az alsó életkor-határt leviszi 14 évre, illetve a három lakhatásra vonatkozó indikátort külön-külön illeszti be a végső indexbe. Ugyancsak fontos, hogy az index a település méretét is számba veszi, hiszen a nagyobb települések strukturális okokból általában jobb fejlődési potenciállal rendelkeznek. Amint azt Sandu is hangsúlyozza, az LSDI nem a helyi szintű deprivációt méri. Továbbá, mivel ugyanazt az indikátorrendszert használja városok és falvak esetében is, ezért kevésbé érzékeny a falvak közötti különbségekre.

Sem a Világbank szakértői csoport 2016. indexe, sem a Sandu által alkotott indexek (LSDI és LHDI) nem tartalmaznak olyan indikátorokat, amelyek a területen belüli egyenlőtlenségeket mérnék. Alapvetően mindhárom index, de a helyi szintű szegénységi ráta is, valamelyest homogenizálja a vizsgált területet (esetünkben a népszámlálási körzetet/szektort). Mivel azonban a marginalizált zónák esetében egy fontos társadalmi tényezője a halmozottan hátrányos helyzetnek és térbeli kiszorításnak a romák történelmi diszkriminálása, ezért az *Atlasz* kitér külön a romák arányának mérésére a marginalizált zónákban. Tehát, bár az egyenlőtlenség mértékét

---

⁶ Lásd: A falvak megújulása és fejlesztése program, AFIR, https://portal.afir.info/informatii_generale_pndr_pndr_2007_2013_masura_322_renovarea_si_dezvoltarea_satelor (2015. 12. 15.).

nem foglalja magában az index, a szerzők az elemzéseknél figyelembe vették a roma kisebbségi státust, mint egy külön dimenzióját a kirekesztési folyamatoknak.

Az *Atlasz* szerint Romániában 992 községben voltak marginalizált zónák, ezek közül 467-ben (59%) senki nem vallotta magát romának a 2011. évi népszámlálás alkalmával, 177-ben (18%) a körzet/szektor lakosságának kevesebb mint 20%-a vallotta magát romának,⁷ míg 348-ban (35%) a körzet lakosságának legalább 20%-a vagy annál többen vallották magukat romának (Teșliuc et al., 2016: 32). A népszámlálási adatokból kiindulva, a magukat románoknak valló személyek 27%-a él rurális marginalizált zónákban (ibid.). A szerzők kitérnek arra, hogy a lakhatási depriváció súlyosabb azokban a népszámlálási szektorokban, ahol romák is élnek: például a vízellátás hiánya 65%-os azokban a nem marginalizált zónákban, ahol senki nem vallotta magát romának a népszámláláskor, viszont több mint 75% azokban a nem marginalizált zónákban, ahol romák is élnek. A romák által lakott marginalizált zónákban ez az indikátor 88% fölé nő (Teșliuc et al., 2016: 28). Tehát nemcsak arról van szó, hogy a romák nagyobb arányban élnek marginalizált zónákban, mint a nem romák, hanem arról is, hogy a romák által lakott zónákat mélyebben érinti a hátrányosság, mint azokat, ahol (legalábbis hivatalosan) nincsenek bejegyezve roma lakosok.

Ezen eredményeket érdemes lehet összevetni a 2015–2017 között zajló *SocioRoMap*-kutatással, amelyet a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet végzett (Horváth, 2017). Ezen kutatás elsődrendű célja a „kompakt” módon romák által lakott területek feltérképezése és leírása volt, két különböző megközelítésben: a népszámlálási adatok alapján, a népszámlálási szektorok mentén, illetve a helyi hatóságok (a polgármesteri hivatal és ezen belül a szociális osztály) és roma ügyekkel foglalkozó mediátorok, képviselők etc. megítélése alapján (Horváth, 2017). Hasonlóan egy tíz évvel korábbi országos kutatáshoz, amelyet Sandu (2005) vezetett, az utóbbi módszer egy standardizált kérdőív segítségével gyűjtötte össze a relevánsnak ítélt információkat a helyi szinten túlnyomó többségben romák által lakott területekről. Fontos aláhúzni, hogy a kutatás minden romák által lakott „kompakt” területről szól, nem csak kizárólag a hátrányos helyzetű és/vagy térbelileg kirekesztett közösségekről. Ebben a megközelítésben, a szerzők 2315 kompakt zónát azonosítottak, amelyben összesen kb. 725 000 romának tartott személy él, azaz a polgármesteri hivatalok által megítélt roma lakosság⁸ 59,1%-a (Horváth, 2017: 93). A legtöbb ilyen terület kevesebb mint 50 háztartást számol (52%-a a kompakt zónáknak), és csak 504 esetben haladja meg a 100 háztartást, viszont ezekben a nagyobb zónákban a kompakt területek összlakosságának kétharmada lakik (Horváth, 2017: 93). Bár a szegénységről szóló adatok még nem voltak teljesen feldolgozva, a kompakt roma területek szegénységét sejteti a szociális juttatásokban való részesedés, amelyet ugyancsak a polgármesteri hivatalok szociális osztályai közöltek, saját meglátásuk alapján. A becslések szerint országos szinten a szociális segélyben részesülők közel 40%-a roma, viszont a kis jövedelműeknek szolgáltatott családi

7 A 20%-os határvonal konvencionális, de a romániai törvények alapján ha egy adminisztratív egységet alkotó település lakosának legalább 20%-a egy nemzeti kisebbséghez tartozik, akkor a helyi önkormányzat köteles biztosítani az adminisztratív ügyintézését a kisebbség nyelvén is, ha erre a kisebbség tagjai igényt tartanak.

8 A *SocioRoMap*-kutatásban a polgármesteri hivatalok arra is fel voltak kérve, hogy a kérdőívben írják le a romák számát, az ő megítélésük szerint, amely eltérhet a hivatalos népszámlálási adatoktól.

pótlék (amelyet a gyermekek iskoláztatásához kötnek) esetében csupán 24%, illetve a fűtési pótlék esetében 20% a roma. Az általunk vizsgált három megye esetében, a *SocioRoMap*-kutatás becslése szerint a szociális segélyben részesülő családok több mint 80%-a roma Kovászna megyében, 77%-k Maros megyében és 66%-a Hargita megyében. Viszont a mélyszegénység és a magas szegénységi ráta ellenére, az összroma populációhoz képest aránylag csak kevés roma család részesül szociális juttatásokban: 31,8%-a a roma családoknak részesül szociális segélyben, 25%-a kis jövedelműeknek szolgáltatott családi pótlékban és 45%-a fűtési pótlékban. A helyzet hasonló a székelyföldi megyékben is: a romáknak tartott családok 33,3%-a részesül szociális segélyben Kovászna megyében, 33,5%-a Maros megyében és 50%-a Hargita megyében, a polgármesteri hivatalok becslése alapján (Horváth, 2017: 60).

Bár nem vitatott, hogy a romák helyzetét sokkal gyakrabban nehezítik gazdasági, iskolázottsági, munkavállalási és lakhatási problémák, az utóbbi években készített fontosabb feltérképezéseit a falusi deprivációnak, illetve a fejlesztési potenciálnak, nehéz egy egységes képbe foglalni a romák helyzetét illetően. A Világbank szakemberei által készített *Atlasz* csak a népszámlálás alkalmával magukat romának valló személyeket tekinti romának, így az eredményei torzítják például a Hargita megyei marginalizációs folyamatokat, hiszen az ott élő romák többsége nyelvi okokból inkább magyarnak vallja magát hivatalos helyzetekben. Dumitru Sandu két területi fejlesztési indexe nem volt etnikai szempontok alapján elemezve. A *SocioRoMap*-kutatás a helyi önkormányzat, illetve szociális munkás és roma mediátorok meglátására alapozza a romák számát és arányát, illetve a kompakt „roma zónák” létezését. Ez felveti annak a veszélyét, hogy etnikai szempontból vegyes, elszegényedett közösségek is homogén módon „cigány telepeknek” vannak elkönnyelve, illetve a többségi zónákban lakó romák száma alá van becsülve.

A mi tanulmányunk sem oldja meg ezeket a kérdéseket, de ötvözi a két megközelítést: a statisztikai kutatás a Világbank *Atlasz*-vonalán megy a népszámlálási és más hivatalos, intézményes adatok alapján, viszont a kvalitatív munkánk, hasonlóan a *SocioRoMap*-kutatáshoz, a kompakt, romának ítélt, elszegényedett területekre koncentrálnak.

EGY ALTERNATÍV KÍSÉRLET HÁROM ERDÉLYI MEGYÉBEN: KVANTITATÍV KUTATÁSUNK MÓDSZERTANA

Az United Networks projekt első részében elvégzett makrostatisztikai adatokon alapuló kutatás a Maros, Hargita és Kovászna megyei rurális térségek legkisebb területi-adminisztratív egysége szintjén történt, azaz a községek szintjén. Egy községben több falu is lehet, de ezek mind egy polgármesteri hivatalhoz tartoznak. A fontosabb gazdasági és szociális indikátorok, például a munkanélküliségi ráta vagy a szociális segélyben részesülők aránya, csak községi szinten vannak havi rendszerességgel mérve és jelentve. Kutatásunk a következő dimenziókra tért ki: a települések általános jellemzése, lakhatási depriváció, a jövedelmi depriváció és a munkanélküliség helyzete, a helyi gazdaság állapota, szociális szolgáltatások a községben, a gyermekek iskolai helyzete és az ehhez kapcsolódó szolgáltatások, egészségügyi ellátás és a községek gazdasági profilja.

A vizsgált dimenziók közül kettő kiemelt jelentőséggel bír: a lakhatási depriváció, valamint az anyagi depriváció és munkanélküliség kompozit mutatói. Ezekkel összefüggésben vizsgáltuk

a helyi gazdaság helyzetét, a szociális szolgáltatásokat, a gyermekek iskolázottságát és az egészségügyi szolgáltatásokat, valamint a települések társadalmi-gazdasági profilját.

A továbbiakban a deprivált lakhatási viszonyok, valamint a jövedelmi és a magas munkanélküliségi deprivációs mutatóinak összetevőit, kialakítását és eredményeit mutatjuk be.

A DEPRIVÁLT LAKHATÁSI VISZONYOK INDEXE

A 2011. évi népszámlálás eredményei alapján, megtudhatjuk, hogy községi szinten milyen a lakások felszereltsége a következő szempontokból: közhálózati vagy saját csatorna-rendszer, vezetékes víz, fürdőszoba a lakásban, áramellátás, saját vagy hálózatos fűtésrendszer, illetve konyha a lakásban. Mivel a csatornarendszerrel való felszereltség és a vezetékes víz megléte jelentős mértékben összefügg, elemzésünk során csak az elsőt használtuk. Pontosabban, a Nemzeti Statisztikai Hivatal 2011. évi népszámlálási adatai szerint, a Maros megyei községek esetében a csatornarendszerrel felszerelt lakóházak száma megegyezik az ivóvízzel rendelkező lakóházak számával, Hargita megye esetében a két indikátor 0,986 mértékben korrelál, illetve Kovászna megyében 0,989 a korreláció értéke. Mivel mind Hargita, mind Kovászna megyében az ivóvízzel rendelkező lakóházak száma rendszeresen valamivel nagyobb, mint a csatornahálózattal rendelkező lakóházak száma, ezért az utóbbi indikátort használtuk. Az elkülönített konyha nem volt elég pontossággal mérve a népszámláláskor (azoknál is megjelenik, akiknek valójában nincs a szobától elkülönülő konyhájuk), ezért kihagytuk. Az általunk épített kompozit index a következő alapfelszerelésekkel nem rendelkező lakások arányát mérte a községek szintjén:

- a szennyvízhálózatra (kanalizálásra) való rákapcsolódás vagy saját rendszer megléte,
- saját fürdőszoba (benn a házban),
- elektromos áramellátás bevezetve,
- központi fűtés vagy saját hőközpont léte.

A mutatórendszer belső koherenciájának vizsgálatára a Cronbach-alpha-tesztet alkalmaztuk. Mivel a mutatók mind egy skálán voltak mérve (lakások százaléka), ezért nem volt szükséges a standardizálás. Az Alpha értéke 0,850, ami magas értéknek számít (lásd 2. táblázat).

2. táblázat. *A deprivált lakhatási viszonyok indexösszetevőjének mutatói, a Cronbach-alpha-teszt eredményei*

Deprivált lakhatási viszonyok indexösszetevője (N=204 település/község)	Átlag	Szórás	Korreláció egy lehetséges additív indexszel	Alpha-érték, ha az érintett mutató kimaradna
Szennyvízhálózat nélküli lakások (%)	51,40%	18,86%	,929	,693
Fürdőszoba nélküli lakások (%)	55,07%	17,80%	,957	,672
Elektromos áram nélküli lakások(%)	5,01%	4,82%	,177	,946
Hőközpont vagy központi fűtés nélküli lakások (%)	83,28%	13,77%	,806	,763

Forrás: Az INS 2011. Népszámlálási adatokból saját számítás.

Tekintettel arra, hogy az elektromos áramhálózatra való kapcsolódás viszonylag nagyarányú mindenhol, ennek a mutatónak a korrelációja a többivel és a lehetséges kompozit mutatóval gyengébb, ám mégis megtartottuk, mert azok, akiknek lakásában még elektromos áram sincs, azok lakáshelyzete kifejezetten súlyos. Ezt a mutatót a Világbank is használta (2016).

Ezt követően főkomponens-elemzés módszerével létrehoztunk egy aggregált indexet, amely súlyozva integrálja a már említett mutatókat, és amely az eredeti változók összvarianciájának hetven százalékát magyarázza. Az index additív, de az eredeti lakásviszonyok mutatóit súlyozza a látens faktorról való esztimált korrelációk szerint:

deprivált lakhatási viszonyok index = $0,966 \times \text{Szennyvízhálózat nélküli lakások (\%)} + 0,978 \times \text{Fürdőszoba nélküli lakások (\%)} + 0,905 \times \text{Hőközpont vagy központi fűtés nélküli lakások (\%)} + 0,270 \times \text{Elektromos áram nélküli lakások (\%)} \text{ (standardizálva)}$.

Várható volt, hogy az elektromosáram-ellátás arányának mutatója a leggyengébben korrelál az új aggregált változóval (0,27), a többi összetevők viszont erősen korrelálnak (0,90 fölött, lásd a 3. táblázatot).

3. táblázat. Főkomponens-elemzés súlyértékei

	Faktorsúlyok
Fürdőszoba nélküli lakások (%)	0,978
Szennyvízhálózat nélküli lakások (%)	0,966
Hőközpont vagy központi fűtés nélküli lakások (%)	0,905
Elektromos áram nélküli lakások(%)	0,270

*Extraction Method: Principal Component Analysis

KMO=0,623. A főkomponens az összvariancia közel 70% (69,53%)-át magyarázza.

Forrás: Az INS 2011. Népszámlálási adatokból saját számítás.

Megvizsgáltuk, hogy az eredeti változók átlagértékei és az új aggregált deprivált lakásviszonyok indexe megyénként milyen átlag- és medián értékekkel rendelkezik (lásd a 4. táblázatot).

4. táblázat. A deprivált lakhatási viszonyok indexe és összetevőinek átlag- és szórásértékei megyénként

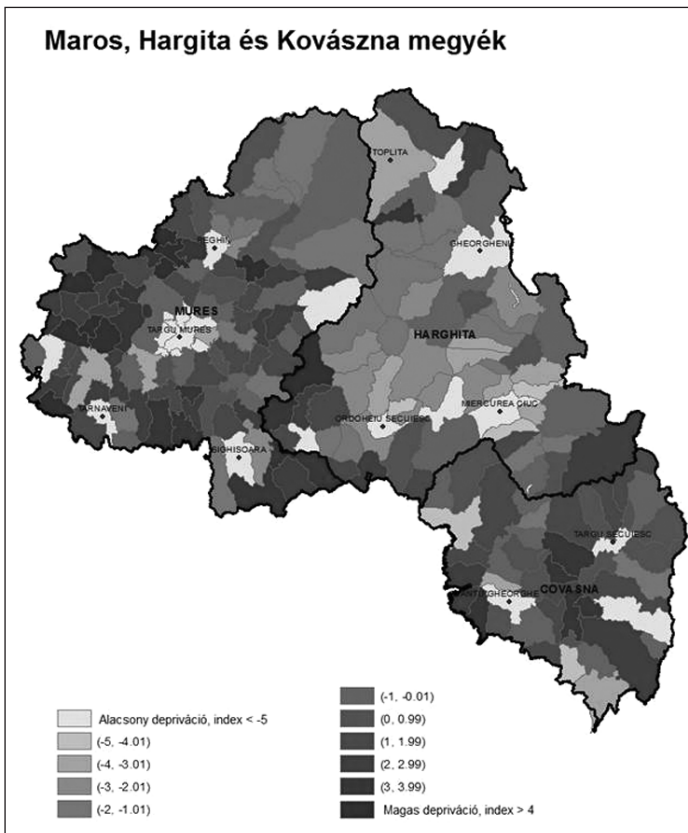
Összetevők (204 település)		Szennyvízhálózat nélküli lakások (%)	Fürdőszoba nélküli lakások (%)	Elektromos áram nélküli lakások (%)	Hőközpont vagy központi fűtés nélküli lakások (%)	A deprivált lakhatási viszonyok index
Kovászna	Medián	53,88	57,25	4,96	89,73	0,40
	Átlag	51,92	55,51	6,24	87,26	0,38
	Szórás	14,85	13,69	5,53	10,90	2,30
Hargita	Medián	40,49	43,38	4,85	80,47	-1,43
	Átlag	41,18	44,76	6,48	78,07	-1,35
	Szórás	16,10	15,62	6,22	13,26	2,54

Összetevők (204 település)		Szennyvízháló- zat nélküli lakások (%)	Fürdőszoba nélküli lakások (%)	Elektromos áram nélküli lakások (%)	Hőközpont vagy központi fűtés nélküli lakások (%)	A deprivált lakhatási viszonyok index
Maros	Medián	60,64	63,09	2,75	89,19	1,25
	Átlag	57,74	61,51	3,52	84,89	0,70
	Szórás	19,35	17,76	2,50	14,34	2,84
Összesen	Medián	51,00	54,57	3,70	87,75	0,07
	Átlag	51,40	55,07	5,01	83,28	0,00
	Szórás	18,86	17,81	4,82	13,77	2,78

Forrás: Az INS 2011. Népszámlálási adatokból saját számítás.

Maros megyében a legrosszabb a helyzet a deprivált lakásviszonyok szempontjából a falvakban és kisvárosokban: a standardizált depriváltlakáshelyzet-index itt a legmagasabb, medián értéke 1,25, amíg Kovászna megyében 0,40, Hargita megyében pedig -1,43, ami azt jelenti, hogy az átlagnál jóval kevésbé jellemző a deprivált lakáshelyzet (az átlagérték 0 a standardizált változók esetében). Az egyes alapmutatók százalékos értékein is észlelhető, hogy Maros megyében a községek és kisvárosok lakásainak 63%-ában nincs fürdőszoba, amíg Kovászna megyében

ez 57,2, Hargita megyében pedig a lakások 43,3%-a nélküli a fürdőszobát. Az 1. ábrán látható, melyek azok a települések, ahol az index értéke 4 fölötti, azaz több mint négy standard szórással nagyobb, mint a három megye településeinek átlagértéke. Kutatásunk 11 ilyen községet számolt, ebből tízet Maros megyében (Bala, Cozma, Fărăgău, Bichiș, Beica de Jos, Papiu-Ilarian, Sânger, Miheșu de Câmpie, Iclâzel, and Sânpetru de Cîmpie) és egyet Hargita megyében (Etéd). Ezek közül négy községnek 1000 fő alatti a népességszáma.

1. ábra. A deprivált lakhatási viszonyok indexe értékei községenként Kovászna, Hargita, Maros megyékben

AZ ALACSONY JÖVEDELEM- ÉS A MAGAS MUNKANÉLKÜLISÉG-INDEX (GAZDASÁGI ÉS MUNKAHELYSZINTŰ DEPRIVÁCIÓ)

A jövedelmi viszonyokat és a munkanélküliséget mérő index kialakításakor olyan statisztikai eszközöket használtunk, amelyeket a különböző szociális közhatóságok rendszeresen gyűjtenek: a megyei szintű Fizetési és Szociális Felügyelő Ügynökségek (*Agenția Județeană pentru Plăți și Inspecție Socială* – AJPIS), Megyei Szociális Ellátási és Gyermekvédelmi Főigazgatóságok (*Dirrecția Generală pentru Asistență Socială și Protecția Copilului* – DGASPC) és a Munkaügyi Felügyelőségek (*Agenția pentru Ocuparea Forței de Muncă* – AJOFM).

Ez az eljárás azzal az előnnyel jár, hogy hivatalos adatokat használ, amelyek érvényesek kel- lene, hogy legyenek, és lehetővé tesznek longitudinális és helyi szintű területi elemzéseket, mi- vel havi rendszerességgel regisztrálják őket. Ugyanakkor jelentős korlátai is vannak: kevésbé mutatják az inklúzió/exklúzió szintjét, a szociális rászorulókat és a munkanélküliek számának túl- vagy alulszámálása is megtörténik. Ennek értelmében, az általunk kialakított indexet nem tekinthetjük a szegénység és a munkanélküliség pontos mérőeszközének, hanem inkább a jöve- delmi depriváció és a regisztrált munkanélküliség egy „hivatalos” tükrének, amelyet az állam helyi hatóságai alakítanak. Először tekintsük át az index összetevőinek forrásadatait.

1. A regisztrált munkanélküliek száma a 20–63 év közötti (aktív korú) népességre arányítva 2015. január elsején (forrás AJOFM). A mutató minden bizonnyal alulértékeli a reális munka nélkül lévő aktív népességet. Sajnos az ILO munkanélküliségi adatai⁹ nem érhetőek el helyi közigazgatási egységekre bontva, így keresztellenőrzésre nincs lehetőségünk. Mindenesetre, ab- ból kiindulva, hogy a Munkaügynél a munkanélküliség bejelentése szükséges ahhoz, hogy bár- milyen szakképzésre, átképzésre beiratkozhatson vagy igénybe vehessen szociális juttatásokat és szolgáltatásokat egy munkát kereső, a januári adatokat irányadó indikátornak tekintettük, mert az előző szempontok mellett még a szezonális mezőgazdaságban dolgozókat is részben magában foglalhatja (mivel akkor nincs mezőgazdasági munka).

2. A szociális támogatásokban részesülő családok száma a 416/2002. évi, garantált minimá- lis jövedelemről (GMJ) szóló törvény alapján, az össznépeességre arányítva 2015. január elsején (AJPIS és INS adatok). A-GMJ alkalmazásának visszasságairól már kimerítően írtak (WB 2009, Rat 2009), azt emelnénk ki itt, hogy sok esetben a legszegényebb, legrászorultabb szeg- mens tagjai maradnak ki ebből a támogatásból, mert vagy nincsen meg minden érvényes iratuk (személyazonossági, születési igazolvány), vagy nincsenek idejében regisztrálva a munkanélkü- liségi nyilvántartásban, és az erre vonatkozó igazolást csak megyeszékhelyeken lehet kiváltani, ahová el is kell jutni.

Mivel a szociális támogatásban részesültek közmunkára vannak kötelezve, a közmunka jel- lege pedig eléggé stigmatizáló (többnyire közterek, utcák és sáncok takarítása stb.), emellett a jogosultak nyilvánosságra hozatala is zavaró lehet, vannak, akik azért nem igényelik, hogy mindezt az „exponálást”, „szégyent” elkerüljék, bár rászorulnának a támogatásra. Ezzel együtt a GMJ marad a társadalmi inklúzió jövedelmi vonatkozású fő eszköze Romániában. Annál is

---

9 International Labour Office által mért munkanélküliség az országos szintű munkaerő kutatások alap- ján, lásd: www.ilo.org (2017. 8. 1.).

inkább, mert egészségügyi ellátás igénybevételére is feljogosítja a támogatottat. A 116/2002 számú, társadalmi kirekesztés elleni törvény értelmében a társadalmi exklúzió veszélyének kitett személyek jogosultak lakásrezsi-támogatásra, szubvenciók munkahelyre és más alkalmi támogatásokra, viszont a hiányos szabályzat (alkalmazási normák) miatt ezen törvényes rendeleteket alig alkalmazzák. Ennek értelmében a mutató mint szakpolitikailag érzékeny eszköz, nagyon fontos, de nem a szegénység egy közvetlen és érvényes mérőeszköze. Inkább a szegénység helyi hatóságok részéről történő elismerését méri, amely által meg lehet célozni bizonyos szociális támogatások lehívását a központi költségvetésből az általuk arra jogosultnak ítélték számára.

3. Azon (gyermekes) családok aránya az összlakosságon belül, akik jogosultak kis jövedelműeknek járó családi pótlékra, a 105/2003. évi sürgősségi kormányrendelet értelmében 2015. január elsején (AJPIS- és INS-adatok). A jogosultak azok, akiknek az egy főre eső családi jövedelme 530 lej/fő alatt van (kb. 117 EUR), ami jól közelíti a szegénységi küszöböt Romániában az EU-s metodológia értelmében. E támogatás „nagyvonalúbb” mint a GMJ, és nem kötelező a közmunka sem a jogosultak részéről, viszont megszorító abban, hogy a 6–16 éves korú gyermekek iskolalátogatásához kötött, és 20/40 óra hiányzás fölött az egész család elveszíti a támogatást. 2002 óta a gyermekszegénység rátája, illetve a három vagy annál több gyermeket nevelő családok körében a szegénységi ráta magasabb, mint az össznépesség körében. Az iskolakötelesség feltétele sok esetben éppen a legszegényebb rétegtől veszi el a támogatást, akiknek más feltételeik is hiányoznak a gyermekek iskolalátogatásához (megfelelő öltözet, távolság, közlekedési gondok, szegregált lakókönyezet, csapadékos/havazó időben járhatatlan utak stb.) (lásd Popescu, 2006; Raț, 2012).

A „Második esély” iskolai program a standard iskolázási életkort négy vagy annál több évvel meghaladó fiataloknak és felnőtteknek szól, és arra ad lehetőséget, hogy befejezzék az általános iskolát vagy szakiskolát. Viszont a program ritkán elérhető a falvakban, míg számos szegény családban, ahol időszakosan elvándorolnak munkavégzés céljából, és közben a gyermek betölti a 9. életévét, már nem járhat normál rendszerben iskolába, csak a „Második esély” programba (ami sok esetben nincs helyben a községben). Ezt követően, ezek a családok a gyermekek iskolai hiányzásai miatt a kis jövedelműeknek járó családi pótlékból is kizáródnak. Mindezek folytán a sokszorosan hátrányos helyzetű, lakóhelyileg szegregált/izolált népesség meglétét mutató, iskolai szinten kevesebb felzárkózási lehetőséggel rendelkező településeken kevésbé jól méri a mutató a szegénységet, mint a több iskolai felzárkóztatási szolgáltatással (például after school programok, Második esély) és gyakran jobb közlekedéssel és lakhatási viszonyokkal rendelkező településeken.

Figyelembe véve mindezeket a mérési korlátokat, létrehoztunk egy súlyozott komplex mutatót a munkanélküliség és a jövedelmi szegénység mérésére a Cronbach-alpha-teszt alapján (Alpha=0,674, Sig.=0,000, lásd 4. táblázat), főkomponens-elemzés segítségével, amely az össze tevő indikátorok súlyozását adta meg (5. táblázat).

5. táblázat. *Az alacsony jövedelmi és a magas munkanélküliség mutatóira alkalmazott Cronbach-alpha-teszt átlag- és szórásértékei*

Az alacsony jövedelmi és a magas munkanélküliség mutatói	Átlag	Szórás	Korreláció egy lehetséges additív indexszel	Alpha-érték, ha az érintett mutató kimaradna
Regisztrált munkanélküliek rátája, 20–63 évesekre	,061	,0571	,805	,737
GMJ alattiak, az össznépességre (%)	,022	,0205	,881	,378
Kis jövedelműeknek járó családi pótlék (%)	,023	,0129	,586	,705

Forrás: INS- és AJOFM-adatokból saját számítás.

A főkomponens-elemzésben a változók illeszkedése (KMO=0,643) nem tökéletes, ám a létrehozott főkomponens az összvariancia 79,08%-át magyarázza, ami igen magas arány. Mint a korábbi elemzésnél láttuk, a rászoruló gyermekes családok támogatási juttatása mutató, bár erősen korrelál a létrehozott kompozit mutatóval, de 0,10-zel kisebb faktorsúllyal, mint a többi összetevők esetén (lásd 2. táblázat). A három mutatóból létrehozott látens főkomponens, mit új, kompozit index segítségével mértünk meg a szegénység közigazgatási településenkénti szintjét, Székelyföldet magában foglaló három megyében.

6. táblázat. *A főkomponens-elemzés súlyértékei**

Az alacsony jövedelmi és a magas munkanélküliség mutatói (for 204 territorial administrative units)	Főkomponenssúlyok
GMJ alattiak, az össznépességre (%)	0,947
Regisztrált munkanélküliek rátája, 20–63 évesekre	0,909
Kiegészítő támogatásban részesülő családok (%)	0,805

*Extraction Method: Principal Component Analysis

Forrás: INS- és AJOFM-adatokból saját számítás.

A PCA-elemzés következtében a létrehozott munkanélküliségi és jövedelmi szegénységi index (MnJSZI) összetevői és súlyozása a következő:

$MnJSZI = 0,94 \times GMJ/fő$ (standardizálva) + $0,90 \times$ munkanélküliségi ráta 20–63 évesekre (standardizálva) + $0,805 \times$ kiegészítő támogatásban részesülő családok/össznépesség (standardizálva).

A létrehozott index (MnJSZI) és összetevőinek átlag- és szórásértékei a megyékben a 7. táblázatban olvasható:

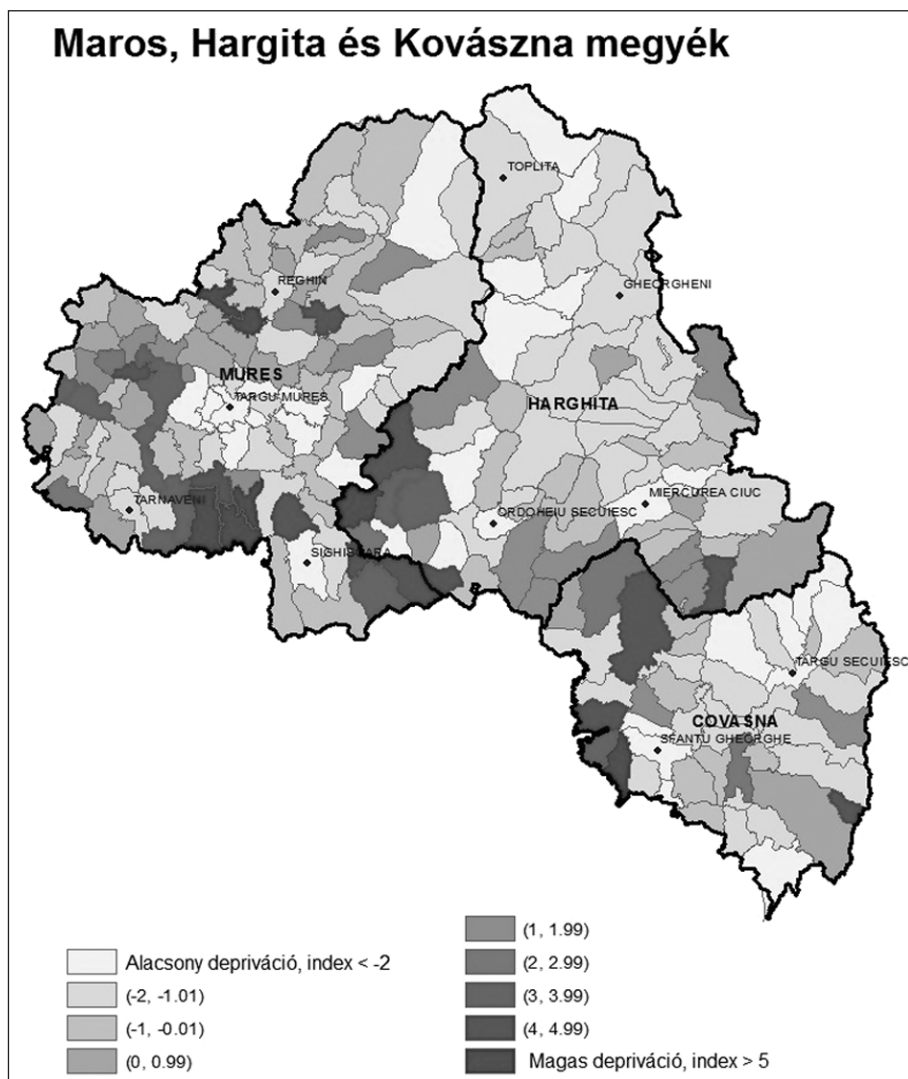
7. táblázat. Az alacsony jövedelem- és munkanélküliség-index megyei átlagértéke és -szórása

Az alacsony jövedelem- és a munkanélküliség-index mutatói (204 település)		Regisztrált munkanélküliek rátája, 20–63 évesekre	GMJ alattiak, az össznépesésre (%)	Kiegészítő támogatásban részesülő családok (%)	Az alacsony jövedelem- és munkanélküliség-index
Kovászna	Medián	4,671	0,014	0,015	-1,335
	Átlag	5,951	0,018	0,019	-0,452
	Szórás	5,163	0,018	0,012	2,239
Hargita	Medián	3,545	0,011	0,022	-0,923
	Átlag	5,139	0,020	0,022	-0,288
	Szórás	4,937	0,021	0,012	2,111
Maros	Medián	4,345	0,016	0,024	-0,462
	Átlag	6,728	0,025	0,025	0,383
	Szórás	6,344	0,021	0,013	2,541
Összesen	Medián	4,004	0,015	0,021	-0,709
	Átlag	6,074	0,022	0,023	0,000
	Szórás	5,716	0,020	0,013	2,372

Forrás: INS- és AJOFM-adatokból saját számítás.

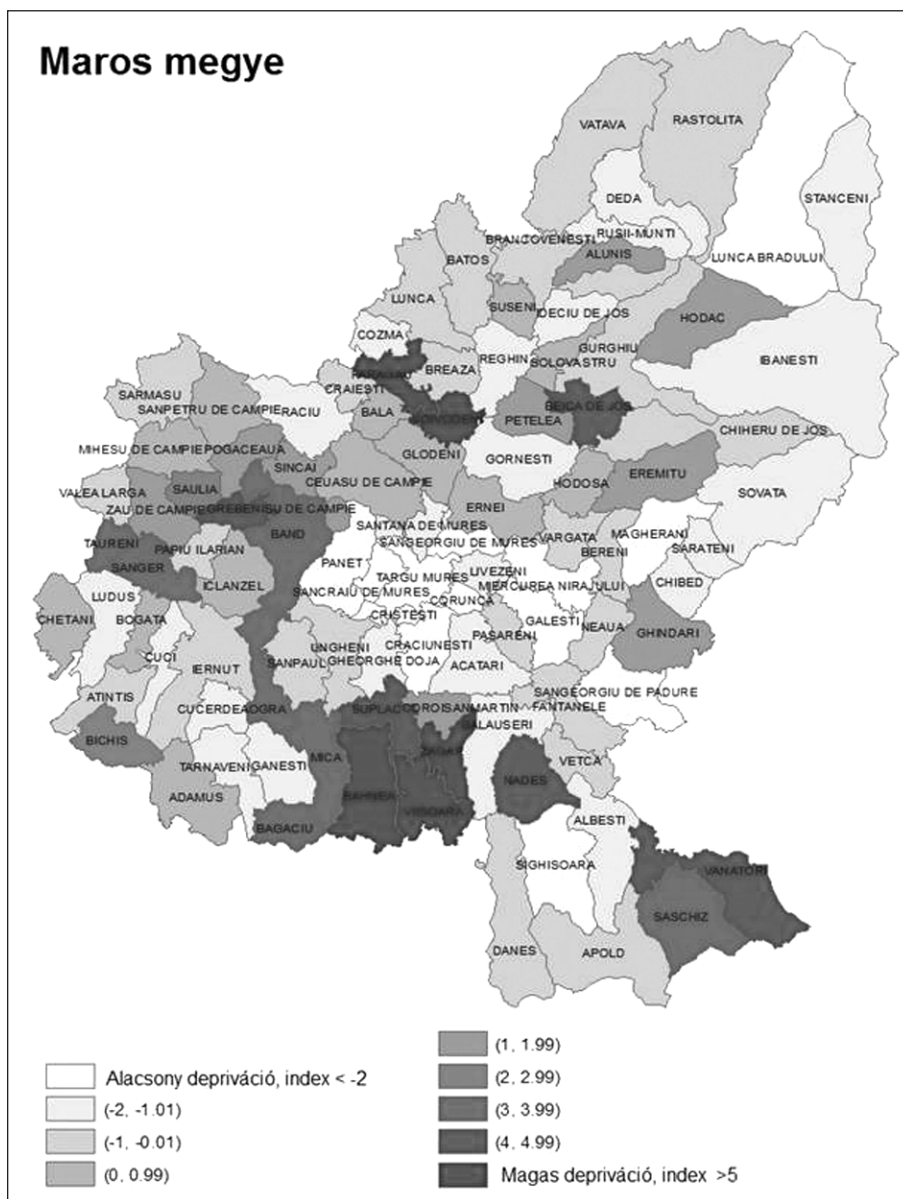
Helyi, közigazgatási egységek (községek, kisvárosok) szerint megfigyelhető, hogy az alacsony jövedelem- és munkanélküliség-index értéke a következő községekben a legmagasabb (minden esetben legalább két standard szórással meghaladja a három megyére számított átlagértéket): Faragó – Maros (11,8), Zágor – Maros (8,3), Románandrásfalva – Hargita (8), Előpatak – Kovászna (5,7), Csatófalva – Maros (5,4) és Voivodeni – Maros (5,2) (lásd 2. ábra).

Még mindig magas jövedelmi szegénységgel és munkanélküliséggel jellemezhetőek az index szerint megyénként a következő községek Kovászna megyében, a már említett Előpatak mellett: Hídvég, Bölön, Nagybacon, Nagyborosnyó, Kommandó és Bardóc községek. Hargita megyében Románandrásfalva mellett idesorolható Etéd, Ábrámfalva, Siménfalva és Újszékely a megye Székelykeresztúrtól nyugatra eső felében, valamint Székelyderzs és Csíkkozmás községek mint magas munkanélküliségi- és szegénységiindex-értékű települések. Maros megyében az említett községeken kívül magas érték jellemzi Bánd, Szászkézd, Héjjasfalva, Mezőtóhát és Mezőszenygel községeket.

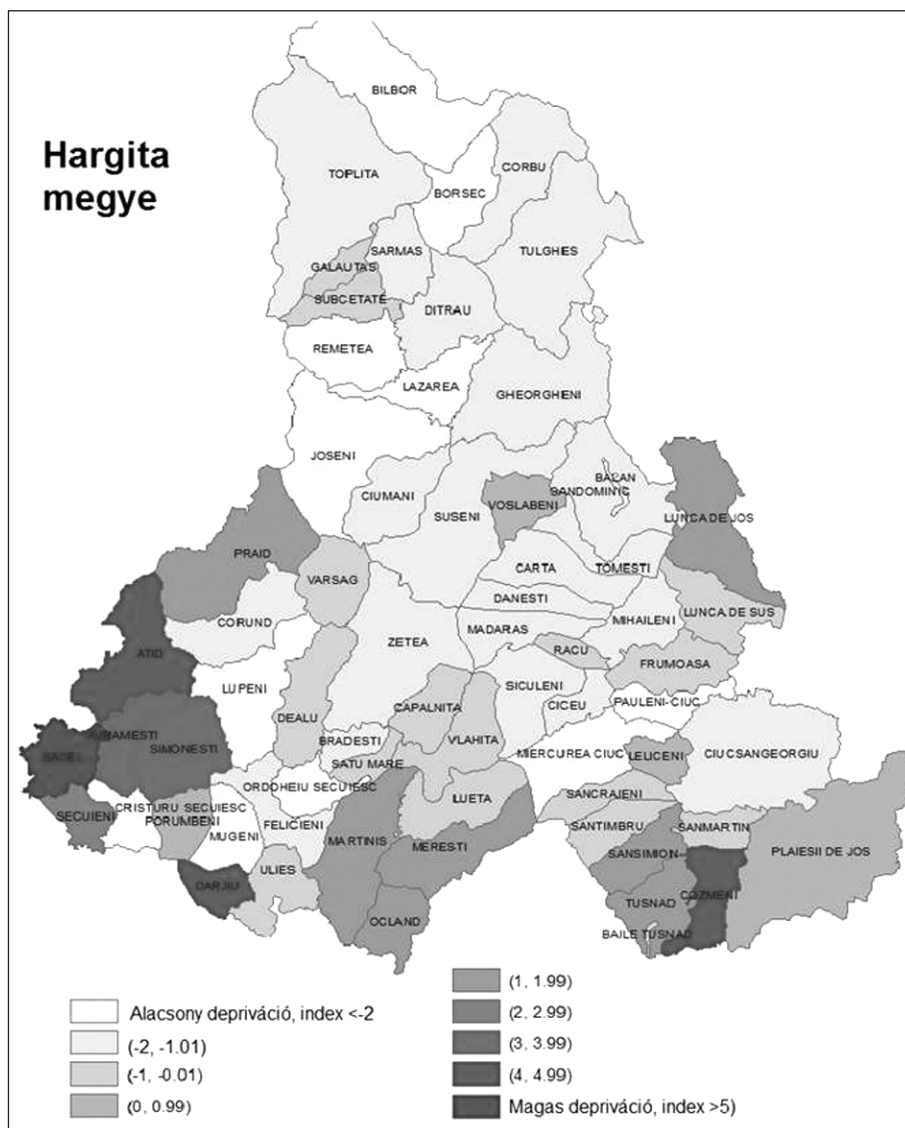
2. ábra. *A munkanélküliségi és jövedelmi szegénységi index értékei Kovászna, Hargita és Maros megyében (2015)*

Forrás: INS- és AJOFM-adatokból saját szerkesztés.

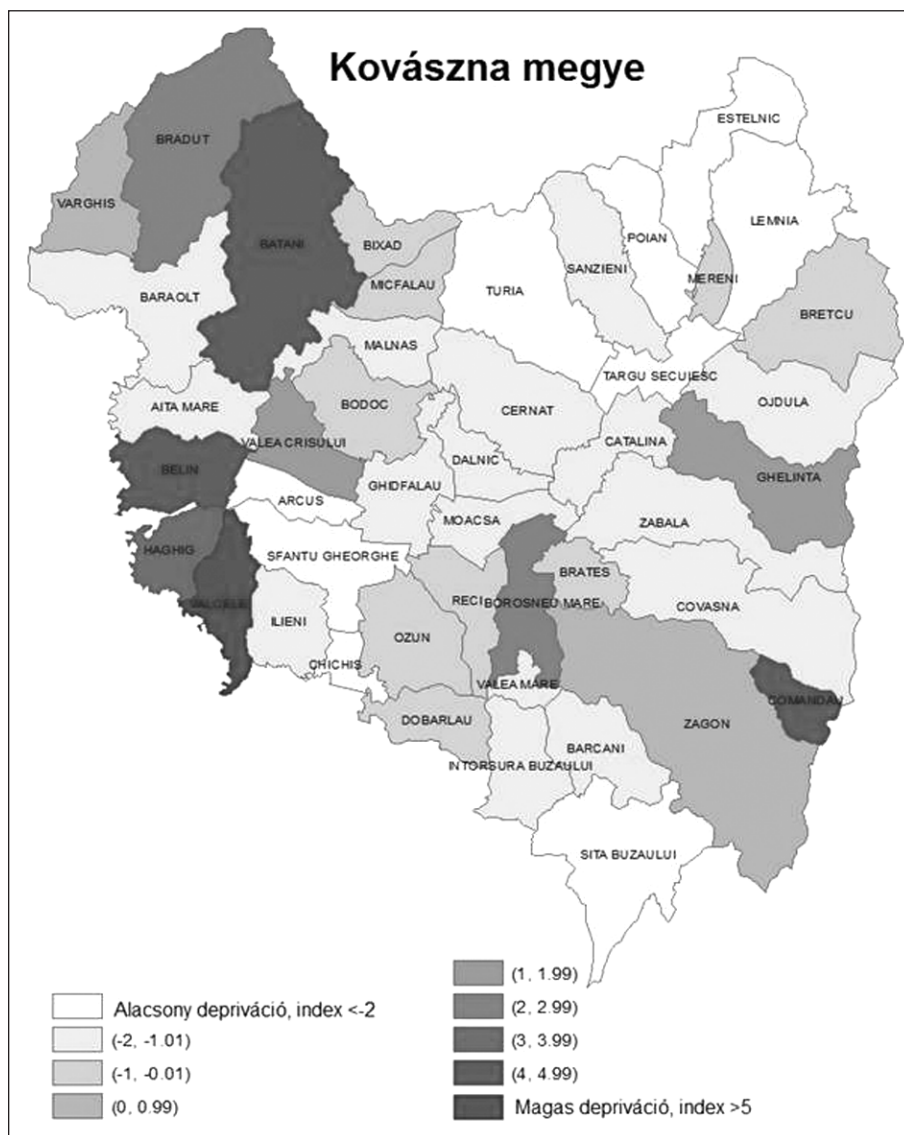
3. ábra. A munkanélküliségi és jövedelmi szegénységi index értékei Maros megyében (2015)

Forrás: INS- és AJOFM-adatokból saját szerkesztés.

4. ábra. A munkanélküliségi és jövedelmi szegénységi index értékei Hargita megyében (2015)

Forrás: INS- és AJOFM-adatokból saját szerkesztés.

5. ábra. A munkanélküliségi és jövedelmi szegénységi index értékei Kovászna megyében (2015)

Forrás: INS- és AJOFM-adatokból saját szerkesztés.

Természetesen tisztában voltunk azzal, hogy mindkét indikátorrendszer csak a községi szintet méri, ezért nem tárja fel a községen belüli egyenlőtlenségeket, a deprivált közösségek térbeli és gazdasági leszakadását, illetve a szociális távolságtartást, az esetleges kirekesztést vagy éppen a kohéziót. Viszont ezeken kívül is elképzelhető, hogy az indikátorrendszereink torzíthatnak, például olyan községekben, ahol sokan dolgoznak külföldön, vagy ahol az Európai Unió mezőgazdasági támogatásai számottevőek. Ezért is tartottuk fontosnak a kvalitatív terepkutatást.

A KVANTITATÍV FELTÉRKÉPEZÉSEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA A KVALITATÍV TEREPKUTATÁS EREDMÉNYEIVEL

A kutatás második részében kvalitatív terepkutatást végeztünk húsz községben a három megyéből. A községek kiválasztása nem volt véletlenszerű, hanem kizárólag olyan települések kerültek a mintába, amelyekben adataink alapján voltak hátrányos helyzetű zónák és számottevő helyi roma kisebbség, illetve amelyeknek polgármesteri hivatala pozitívan válaszolt a gyulafehérvári Caritas szervezet felkérésére, hogy vegyenek részt az United Networks program keretében szervezett különböző hálózati munkában, a hátrányos helyzetű közösségek helyzetének javítása céljából. 2016 nyarán kutatói csoportunk tagjai (Veres Valér, Raț Cristina, Andrada Tobias) meglátogatták a húsz községet, és részletes interjúkat készítettek a polgármesterekkel, illetve a polgármesteri hivatalok titkáraival vagy esetenként a fejlesztési pályázatokért felelős munkatárssaikkal, a helyi szociális munkásokkal, az iskolaigazgatókkal és/vagy a többéves tapasztalatú tanárokkal, a helyi roma egészségügyi mediátorokkal, roma iskolai mediátorokkal és/vagy helyi roma képviselőkkel, a község helyzetének függvényében. A lehetőségekhez mérten ellátogattunk a szegregált és mélyszegény, többségben romák által lakott zónákba, megfigyelést végeztünk, és elbeszélgettünk a zóna lakosaival. Utólag a szegregált „telepeket” Googlemaps segítségével megpróbáltuk beazonosítani, és egy általánosabb képet kialakítani a község területi elrendezéséről. A kvalitatív információkat ötvöztük statisztikai adatokkal, és minden község számára készítettünk egy szintetikus jelentést és SWOT-elemzést, amely a hátrányokkal küszködő lakosság helyzetének javítási lehetőségeire és erőforrásaira tette a hangsúlyt, külön figyelemmel a roma gyermekek helyzetére.

A mellékletben látható táblázatok (8., 9. és 10. táblázat) szintetikusán bemutatják megyénként a legfontosabb információkat a meglátogatott településekről.

Mindhárom megyében voltak olyan községek, ahol a lakhatásidepriváció-index, illetve az alacsonyjövedelem- és munkanélküliség-index magas értékeket ért el, és a terepkutatásunk felfedte, hogy valóban sok helyi családot, és többségben roma családokat, mélyen érint a szegénység és társadalmi kirekesztés. Ilyen volt Előpatak, Hídvég és Nagyborosnyó Kovászna megyében, Etéd, Románandrásfalva, Siménfalva és Újszékely Hargita megyében, illetve Csatófalva, Zágor, Szásznádas és Szászkézd Maros megyében, a statisztikai mutatóink alapján. A Világbank által készített *Atlaszban* is megjelentek ezen községek falvai, mint marginalizált zónákat tartalmazó falvak. Ezek a községek túlnyomórészt alacsony jövedelműek és lakhatási szempontból is depriváltak, de a községekben belül is vannak különbségek, amelyeket a kvalitatív terepkutatásunkkor észleltünk. Így például Előpatak községben Hetefalva a legnagyobb szegregált és mély-

szegény zóna, amelyet terepkutatásunk folyamán találtunk, több mint 1500 lakossal. Szinte teljes mértékben romlakta falu, távol a község többi falvától, rossz infrastrukturális feltételekkel. Bár Hídvégen is van egy népes, romák lakta, szegregált zóna a falu periferiáján, az nem izolált, és a polgármesteri hivatalnak az utóbbi tíz évben több olyan EU-s támogatással létrejött programja volt, amely a gyermekek iskolázását, iskolai integrációját elősegítette, illetve a helyi infrastruktúrán jelentősen javított. Etéd, Románandrásfalva, Újszékely és Siménfalva hasonló módon tartalmazznak hátrányos helyzetű, többségben romák által lakott falvakat (pl. Küsmöd, Hidegkút és Kiskede) vagy nagyobb falurészeket (pl. Szenterszébet, Etéd, Siménfalva és Rugonfalva periferikus részei), ahol, külön-külön, több mint 400 személy él nehéz lakhatási viszonyok között. Ezzel szemben, Nagyborosnyó esetében a hátrányos helyzetű zónák kisebbek (maximum 150 személy), de sokkal távolabb vannak a falvak belterületétől, ezért a mélyszegénységet területi kirekesztés is nehezíti. A szász vidék falvai más képet festenek: itt a területi szegregáció nem jellemző, hiszen a volt szász házakba a szegényebb, nagyrészt roma családok költöztek be, viszont jövedelem és munkalehetőségek szempontjából a térség jelenleg deprivált, illetve több olyan elszigetelt falu van, ahol a népesség csökken, és felmerül a kérdés, hogyan lehet biztosítani a közszolgáltatásokat (pl. Örményes és Seleuş). Viszont ezekben a községekben is észrevehető, hogy a falvak perifériáin leginkább hátrányos helyzetű roma családok élnek (pl. Csatófalva, Cikmántor/Țigmandru, Mihai Viteazul és Zágor szélein).

Voltak azonban olyan községek is, ahol a deprivációs- és/vagy az alacsony jövedelem- és munkanélküliség-index negatív (tehát a térség átlagértékénél alacsonyabb), mégis léteznek a község területén mélyszegény, térbelileg és társadalmilag szegregált zónák, és ezen zónák lakosainak nagy többsége romának van tekintve a többség részéről. Kovászna megyében ilyenek voltak például a „Kishilib” zóna Ozsdolán, a helybeliek által „kolóniának” nevezett periferikus, mélyszegény falurész Zabolán, de Székelypetefalva is, amely ugyancsak Zabola községhez tartozik, de szinte teljes mértékben mélyszegény és izolált. Hargita megyében a legjelentősebb mélyszegény és szegregált zónákat olyan községekben találtuk, ahol mindkét deprivációs indexünk értékei negatívak: az „Ölves” és „Sokad” zónák Korondon, illetve a „Vadgalambfalvának” nevezett izolált és súlyosan deprivált zóna Galambfalva községben. Maros megyében, Sóvárardon találtunk mélyszegény és szegregált zónát a régi faluhatár felé, amelyet a falubeliek „Ólikat”-ként emlegetnek, és szinte kizárólag romák által lakott területnek tartják, illetve Mezőpanit községben Kövesdfalvát, amely bár nem tartható mélyszegény zónának, az infrastruktúra és bizonyos közszolgáltatásokhoz való hozzáférés szempontjából problémák vannak. A Világbank *Atlasz* megemlíti az itt felsorolt településeket, kivéve egy Hargita megyében lévő zónát, (Vad) Galambfalvát, amely történetesen az egyik legmarginalizáltabb, amelyet terepmunkánk folyamán meglátogattunk, és egy alapos, hosszú távú program hiányában valószínűleg hamarosan még inkább marginalizált és népes lesz (jelenleg a kiskorúak száma meghaladja a nagykorúak számát).

Székelypetefalva (Zabola község) és „Vadgalambfalva” (Galambfalva község) mellett voltak más mélyszegény és szegregált közösségek is, amelyek nem jelennek meg a Világbank *Atlasz*ban, valószínűleg azért, mert „túl kevés” népességet számolnak (mindhárom esetben kevesebb, mint 100 személy lakik ott). Ilyen például Alsósófalva egy periferikus része Parajd községben, Muzsna falu egy része Székelyderzs községben, illetve Harcó két faluszéli része Mezőpanit községben.

Mivel az általunk vizsgált zónákban a terület tulajdonjogi, illetve a kirekesztett népesség lakásviszonyai jogilag sok esetben rendezetlenek, ezért az ott élők valós száma nem mindig jelenik meg a hivatalos adatokban. Továbbá, a népszámlálás az ideiglenesen távol élő személyeket ezekben a zónákban nem mindig regisztrálta.

Terepmunkánk folyamán kirajzolódtott a falusi hátrányos helyzetű, többségben romák által lakott zónáknak több alakja, amelyeknek történelmi összetevői vannak, és jellegzetességeit csak részben lehet megragadni statisztikai adatok alapján. Bár a longitudinális statisztikai leírás nyújthat fontos támpontokat az egyenlőtlenségeket és szegregációt okozó folyamatok megértéséhez, a helyi történelem és annak interpretált jelenléte a helyi társadalom életében egy olyan fontos dimenziója a gazdasági és szociális hátrányosság és területi leszakadás keletkezésében és „változó formáiban” (Ladányi és Szelényi, 2004), hogy nélküle nem érdemes marginalizáltsági tipológiákat alkotni. Ezért, véleményünk szerint, a beazonosított hátrányos helyzetű, szegregált és többségben romák által lakott zónákat hasznosabb keletkezésük és alakulásuk történelmi jellemvonásai szerint tipologizálni egy általánosabb kép alkotása érdekében, mintsem méreteik vagy demográfiai jellemzőik alapján.

Ebben a megközelítésben, a történelmi szász vidék hátrányos helyzetű, romák lakta zónái meglehetősen különböznek a történelmi Székelyföld hasonló címkével ellátott zónáitól. A szász vidéken a multietnicitás, az évtizedek/évszázadok folyamán, együtt járt egy bizonyos fokú etnikai alapú gazdasági és munkaköri rétegződéssel, amelyből a roma lakosság, az általunk kezelt elmondása alapján, nem volt kirekesztve, bár alacsony presztízsű, fizikailag fárasztó és szakképzettséget igénylő munkát végzett. A szászok emigrálása után, amelyet a helyi lakosság mint egy nagy veszteséget emleget, a házaikba graduálisan szegényebb családok, nagyrészt romák költöztek be. Ezek közül sokan, az európai integráció után, elkezdtek rendszeresen külföldön dolgozni, a már meglévő mezőgazdasági tapasztalataikat felhasználva, mások a helyi állattenyésztési gazdaságban dolgoznak, mint alkalmi munkások. Tehát a hátrányos helyzetű családokat nem annyira a munkanélküliség, hanem inkább a hátrányos munkavállalás (*precarious employment* – Standing, 2007) jellemzi, ami a munkájuk erőfeszítést igénylő jellegét, rossz munkakörülményeket, munkájuk bizonytalanságát (alkalmiságát, szezonális jellegét) és a szociális biztosítottság hiányát jelenti. A gyermekek iskoláztatása nagyrészt nem ütközik infrastrukturális vagy nyelvi akadályokba. Ezekben a falvakban a romák az összlakosság jelentős részét alkotják, és a helyi önkormányzatok megpróbálnak élni a különböző nemzeti vagy európai uniós pályázati lehetőségekkel és facilitásokkal (pl. a roma iskolai vagy egészségügyi mediátorok alkalmazása). Bár első látásra kontraintuitív, a szociális segélyekben és kis jövedelműeknek járó családi pótlékban részesülők relatív magas aránya ezekben a falvakban nem annyira a mélyszegénységet, hanem inkább a hátrányos helyzetűek működőképes kapcsolatát jelzi a helyi hatóságokkal, hiszen rendelkeznek a szükséges iratokkal és azokkal a bürokratikus készségekkel, amelyek a juttatások igénylésére szükségesek, továbbá a helyi hatóságok is konstruktívan viszonyulnak a rászorulókat támogatásban részesítéséhez. Ez nem azt jelenti, hogy a támogatottak, más községekhez képest, nem szorulnak rá a juttatásokra, hanem azt, hogy nincsenek kirekesztve a nemzeti szociális hálóból. Ez a ideáltípus leginkább a szász vidékre jellemző (az általunk kutatott falvak közül Szászkézsd, Csatófalva, Zágó és Szásznádas – Maros megye), de valamelyest hasonló a helyzet más községekben is, ahol a romák a lakosság számottevő részét alkotják, és a jelenkori történelem folyamán szerves részei voltak a helyi mezőgazdaságnak/ál-

lattenyésztesnek, illetve a kommunista időben a helyi kollektívban vagy az állami termelőiparban dolgoztak (például Újszékely és Románandrásfalva Hargita megyében, illetve Hídvég Kovászna megyében).

A történelmi Székelyföld területén a szegregációs folyamatok kiélezettebbek voltak, és több helyi legenda él arról, hogyan érkezett a faluba az első roma család, akik tipikusan a „legalsóbb”, legstigmatizáltabb munkákat végezték el, a legendák/népi elbeszélések szerint, például a meghalt állatok tetemeit távolították el vagy az istállókat takarították (az úgynevezett „dögösök”). Bár ezek a munkák instrumentálisan szervesen illeszkedtek a helyi gazdaságba, nem jártak társadalmi elismeréssel. Térbelileg a falun kívül lévő, izolált „telepeket” leginkább ebben a történelmi térségben találtunk (például „Vadgalambfalva” Hargita megyében, illetve „Cătun” és „Telep” Nagyborosnyón, Kovászna megyében), és ezekben az esetekben ütközik a legtöbb akadályba a hátrányos helyzetű roma gyermekek iskoláztatása, iskolai integrációja, meglátásunk szerint.

A székelyföldi szegregációs folyamatoknak egy második alakja, amikor a falu gazdasági és demográfiai alakulása (növekedése vagy elnéptelenedése) során a periferián lévő, hátrányos helyzetű, többnyire romák által lakott zóna térbelileg közel kerül a falu többi részéhez, vagy a jobb módú romák „beköltöznek” a falu „központibb” részébe. Így a szegregáció térbeli megnyilvánulása enyhül, viszont a társadalmi szegregáció alakulása nagymértékben függ a helyi hatóságoktól. Ehhez hasonló folyamatokat találtunk a történelmi Sóvidéken („Ólikat” Sóváradoon – Maros megye, illetve Parajdon és a két Sófálván), de a Hargita megyei Korondon, Siménfalván és Etéden, valamint a Kovásznai megyei Berecken, Zabolán és Ozsdolán is. A külföldi munkavállalás, illetve ennek ötvözése helyi alkalmi munkával és szociális juttatásokkal, fontos szerepet játszik a hátrányos helyzetű családok jövedelmének biztosításában és lakhatási körülményeik javításában. A szezonális rendszerességgel vállalt külföldi munka, többnyire Magyarországon és Németországban, mezőgazdaságban vagy feldolgozóiparban, még olyan roma közösségekben is fontos, ahol tradicionális roma mesterségek (és művészetek) mint például a kosárfonás, seprűkötés vagy kalapkészítés még javában működik (például Siménfalva és Etéd községek). Ezeket a zónákat sem jellemzi a munkanélküliség, hanem inkább a hátrányos munka (*precarious employment*).

A harmadik típusú folyamat, amelyet a történelmi Székelyföldön észleltünk, az évtizedekkel korábban etnikailag vegyes falvak graduális etnikai homogenizálódása, amikor a magyar lakosság szinte teljes mértékben kiköltözik (az egyébként rossz megközelíthetőségű és rossz infrastruktúrájú) településről, és a roma lakosság többségben marad. Ezt a folyamatot a legkiélezettebben két, Kovászna megyei faluban találtuk, pontosabban Hetében (Előpaták község) és Székelypetefalván (Zabola község). Hete egy mélyszegény, izolált és szinte teljes mértékben romák által lakott falu, ahonnan a magyar és román lakosok elköltöztek, sőt, házaikat is lebontották, így az iskola és óvoda egy megüresedett domboldali rét közepére került, pár száz méterre a falu vályogházaitól. Székelypetefalva helyzete nagyon hasonló, kivéve, hogy az onnan elköltözött családok nem bontották le házaikat, így a falu térbeli szerkezete megmaradt. Mindkét falu elszigetelt, nehezen megközelíthető, ami még inkább mélyíti helyzetük hátrányosságát, hiszen nincs elég erőforrásuk a külföldi munkavállaláshoz (amely fontos az egész térségben), és a szociális juttatások megszerzéséhez szükséges iratok és feladatok (közmunka, gyermekek iskoláztatása) ellátására sem.

KÖVETKEZTETÉSEK

Összegezve, a kvalitatív terepkutatásunk rámutatott arra, hogy a statisztikai adatok alapján hasonló mértékben és hasonló dimenziók mentén hátrányos helyzetű zónák egy fókuszáltabb elemzés során nagyon különbözőeknek mutatkoznak. Ezért, nagy valószínűséggel, jelentősen különböző szociálpolitikai beavatkozásokra van szükség a hátrányos helyzetek megszüntetése érdekében, figyelembe véve a térség múltját és a sajátos helyi társadalm szerkezeti és etnikumközi viszonyokat, és ennek lecsapódását a jelenlegi helyi társadalmakban.

Elmondhatjuk, hogy tanulmányunk egy módszertani kísérlet, amely a depriváció kvantitatív feltérképezését ötvözi kvalitatív terepkutatással három erdélyi megyében, és így a hátrányos helyzetű, többségben roma, szegregált és (mély)szegény zónák árnyaltabb elemzését szolgálja. Rámutat arra, hogy a községszintű statisztikai adatok, bár előnyösek a hozzáférhetőség és rendszeresség szempontjából, eltakarhatják a községen belüli egyenlőtlenségeket, illetve a halmozottan deprivált, társadalmilag és területileg kirekesztett zónák létezését és a helyzetük súlyosságát. Ez a veszély megmarad akkor is, ha az adatokat levisszük a falvak szintjére, ahogy azt a Világbank szakértői csoportja tette a 2016-ban megjelent *Rurális marginalizált közösségek atlaszában*. Bár tanulmányunk, terjedelmi korlátok miatt, nem építhetett fel egy részletes marginalizációs tipológiát az általunk kutatott falusi területekre, de a leírt és jellemzett jelenségek empirikus és elméleti érveket nyújtanak arra, hogy a történelmi folyamatok erősen meghatározzák a jelenlegi szegénység és szegregáció formáit és alakulását.

Másrészt, a többféle kvantitatív és a saját kvalitatív adatok összevetése alapján kimutatható, hogy sem a helyi szegregált és/vagy mélyszegény és/vagy roma közösségek mérete, lélekszáma, sem pedig a szociális rászorulók száma/aránya, a regisztrált munkanélküliség, a roma lakosság száma egy etnikailag kompakt zónában vagy az iskolázottság szintje nem tudja megfelelően tükrözni a mélyszegénységben élő, esetenként térben vagy társadalmilag szegregált közösségek méretét, helyzetüknek súlyosságát. Ezeknek a szegénységgel, társadalmi kirekesztéssel és szegregációval kapcsolatos helyzeteknek a pontos, átfogó és árnyalt feltérképezéséhez és kezeléséhez megfelelő módszertannal előkészített, a településeken belüli egyenlőtlenségek megragadására is alkalmas kvantitatív és kvalitatív kutatásokra van szükség. Bízunk benne, hogy elemzésünk hozzájárulhat az ilyen jellegű kutatások módszertanának kifejlesztéséhez.

MELLÉKLET

8. táblázat. Kovászna megye deprivációs mutatói

Község	Alacsony jövedelem- és munkanélküliség-index 2015	Deprivált lakhatóságviszonyok-index 2015	% Alacsony iskolázottságú lakosság (INS, Népszámlálás 2011)	% Roma (INS, Népszámlálás 2011)	Marginalizált zónákat tartalmazó falvak a 2016 Világbank Atlaszban	Marginalizált, roma többségű zónák – 2016 United Networks terepkutatás	A marginalizált zónák esztimált lakossága – United Networks 2016
Bereck – Brețcu	-0,81	0,56	20,18	2,25	Brețcu	Brețcu – Bereck a falu szélén	342
					Mărtănuș	Mărtănuș – a falu szélén	200
Előpatak – Vâlcele	5,46	3,77	50,50	48,54	Araci	Araci – Árapatak, a falu több részén	–
					Hetea	Hetea – Hete – a teljes falu szegregált, mélyszegény és izolált	1500
					Vâlcele	Vâlcele – Előpatak, a falu több részén	–
Hídvég – Hăghig	3,13	3,15	36,05	30,32	Hăghig	Hăghig – Hídvég – a falu szélén	600
					Iarăș	Iarăș – Nyáráspatak – a falunak vannak szegényebb részei, de nem szegregált	100
Nagyborosnyó – Boroșneu Mare	2,07	4,15	33,66	1,19	Boroșneu Mare	„Cătun” – Kisborosnyó faluhoz tartozik, mélyszegény és szegregált	150
					Boroșneu Mic	„Telep” – Léc faluhoz tartozik, mélyszegény és szegregált	30
					Dobolii de Sus	Dobolii de Sus – Feldoboly – a falunak vannak szegényebb részei	–

Ozsdola – Ojdula	-1,81	0,15	24,15	23,05	Ojdula	„Kishilib” – mélyszegény és szegregált, Ozsdolához tartozik	700
Zabola – Zábala	-1,13	1,40	19,86	9,03	Zábala	„Colonia” – Zabola falu széle	150
						Páva (rég falu)- Zabola	150
						Peteni (Székelypetefalva) – a teljes falu mélyszegény, szegregált és izolált	150

9. táblázat. Hagita megye deprivációs mutatói

Község	Alacsony jövedelem- és munkanélküliség- index 2015	Deprivált lakhatóságviszo- nyok- index 2015	% Alacsony iskolázott- ságú lakosság (INS, Népszám- lálás 2011)	% Roma (INS, Nép- szám- lálás 2011)	Marginalizált zónákat tartalmazó falvak a 2016 Világbank Atlasz (Népszámlá- lási adatok)	Marginalizált, roma többségű zónák – 2016 United Networks terepkutató	A margina- lizált zónák esztimált lakossága – United Networks 2016
Etéd – Atid	Hargita	4,59	4,56	29,97	Cuşmed	Cuşmed – Küsmöd falu részén, de a teljes falu elszegényedett	200
					„Vágás” és „Alszeg” – két mélyszegény zóna, Etéd faluhoz tartoznak	400	
Korond – Corund	Hargita	-1,97	-2,73	27,66	Corund	„Ölves” és „Sokad”, két szegregált és mélyszegény zóna, Korond falú szélein vannak	400

Nagygalambfalva – Porumbeni	Hargita	-0,05	-2,58	17,32	–	„Vadgalambfalva”, területileg fokozottan szegregált, mélyszegény, izolált a község másik két falvától	150
Parajd – Praid	Hargita	1,34	-1,92	17,83	Praid	Praid – Parajd – a falu szélén	240
					Ocna de Sus	Ocna de Sus – Felsőakna – a falu szélén, aránylag szegény	150
						Ocna de Jos – Alsóakna – a falu szélén	100
Románandrásfalva – Säcel	Hargita	7,63	3,56	22,44	Vidăcut	Vidăcut – Hidegkút – a teljes falu szegény és szegregált	300
Siménfalva – Simonești	Hargita	3,57	0,64	18,72	Șimonești	Három szegényebb része van Siménfalvának, ezek közül legnagyobb a „Domb” zóna, „Alszeg” és „Felszeg” kisebbek	200
					Chedia Mică	Chedia Mică – Kiskede – a teljes falu szegény és szegregált	40
					Nicoleni	Nicoleni – Szentmiklós – összekötve Siménfalvával, a falu szélén	50
					Rugănești	Rugănești – Rugonfalva – a falu több része szegény	200
					Turdeni	– (előregedett falu)	–

Székelyderzs – Dârjiu	Hargita	4,22	0,81	20,85	–	Mujna – Muzsna – a falu szélén	100
Újszékely – Secuieni	Hargita	2,89	1,51	18,64	Eliseni	„Templompuszta”, „Szöllőpuszta” és „Kancsó” – három mélyszegény része Eliseni – Szenterszébet falunak, szegregált, de nem izolált zónák	600

10. táblázat. Maros megye deprivációs mutatói

Község	Alacsony jövedelem- és munkanélküliség-index 2015	Deprivált lakhatóságviszonyok-index 2015	% Alacsony iskolázottságú lakosság (INS, Népszámlálás 2011)	% Roma (INS, Népszámlálás 2011)	Marginalizált zónákat tartalmazó falvak a 2016 Világbank Atlasz (Népszámlálási adatok)	Marginalizált, roma többségű zónák – 2016 United Networks terepkutatás	A marginalizált zónák esztimált lakossága – United Networks 2016
Csatófalva – Viișoara	5,34	3,78	38,43	31,90	Viișoara	Viișoara – Csatófalva – a falu szélén, aránylag szegény zónák	200
					Ormeniș	Ormeniș – Örményes – a teljes falu elszegényedett, nehezen megközelíthető	200
					Sântioana	Sântioana – vannak aránylag szegény részei	–

Mezőpanit – Pănet	-2,50	-0,93	19,97	8,80	Cuieșd	Cuieșd – Kövesd – a falu nagyrésze aránylag szegény	800
					–	Hărtău – Harcó – a falu szélein	50
Sóvárad – Sărățeni	-0,19	0,37	27,23	14,74	Sărățeni	„Ólikat” – a falu szélén, mélyezően és szegregált, de nem izolált	500
Szászskézd – Saschiz	3,93	2,67	25,56	8,96	Saschiz	Saschiz – Szászskézd – a falunak vannak aránylag szegényebb részei	–
					Mihai Viteazul	Mihai Viteazul – elszegénye- dett rész a falu szélén	100
Szásznádas – Nadeș	4,81	1,70	33,88	18,40	Nadeș	Nadeș – Szásznádas – a falunak vannak aránylag szegényebb részei	–
					Țigmandru	Țigmandru – elszegényedett részek a falu szélén	100
Zăgor – Zăgăr	8,12	1,87	26,93	38,40	Zăgăr	Zăgăr – Zăgor – a falunak vannak szegényebb részei, de nem szegregált	–
					Seleuș	– (nehezen megközelíthe- tő, de nem elszegényedett)	–

SZAKIRODALOM REFERENCES

1. CASPIS – National Commission for Combating Poverty and Promoting Social Inclusion – (2004). *Indicators of Social Exclusion/Inclusion*. Bucharest: CASPIS.
2. Czirfusz, M., Kovács, K. és Tagai, G. (2013). *Development and Mapping of Social Exclusion Indicators*. Working paper within the *The Territorial Dimensions of Poverty and Social Exclusion in Europe* program of the European Commission. EPSON, Applied Research 2013/1/24.
3. Horváth, I. (szerk.) (2017). *Cartografierea comunităților de romi din România (SocioRoMap)*. Cluj-Napoca: ISPMN.
4. Kertesi, G. és Kézdi, G. (1997). *Cigány etnikai gettók. Az 1990. évi népszámlálás számlálókörzeti adatai alapján készült elemzés*. Budapest: TARKI.
5. Ladányi J. és Virág, T. (2009). A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdaság átmeneti időszakában. *Kritika*, július–augusztus, http://www.kritikaonline.hu/kritika_09julius-aug_ladanyi.html. (5.08.2017).
6. Ladányi, J., Csanádi, G., Csepeli, G., Szelényi, I., Nemeskéry, A. (2010). *Társadalom és térszerkezeti átlalakulások. Válogatott tanulmányok*. Budapest, TAMOP-4.1.2-08/2/A/KMR-0043.
7. Ladányi, J. és Szelényi, I. (2001). *A kirekesztettség változó formái*. Budapest: Napvilág Kiadó.
8. Popescu, L. (2006). Child Care, Family and State in Post-Socialist Romania. In M. Mesner, and G. Wolfgruber (eds): *Politics of Reproduction at the Turn of the 21th Century; the Cases of Finland, Portugal, Romania, Russia, Austria, and the US*. Innsbruck: StudienVerlag, pp. 109–127.
9. Rat, C. (2009). The Impact of Minimum Income Guarantee Schemes in Central and Eastern Europe. In A. Cerami and P. Vanhuysee (eds.): *Post-Communist Welfare Pathways: Theorizing Social Policy Transformations in CEE*, Basinstoke: Palgrave Macmillan, pp. 164–181.
10. Rat, C., Tobias, A., Veres, V. (2015). Mapping Deprivation in Rural Areas from Transylvania. Reflections on a Methodological Exercise. *Studia UBB Sociologia*. 60(2): 85–113.
11. Sandu, D. (2005). *Comunitățile de romi din România. O hartă a sărăciei comunitare prin sondajul PROROMI*. [Roma Communities in Romania. A Community-Poverty Map Based on the PROROMI Survey]. Bucharest: The World Bank. http://www.anr.gov.ro/docs/statistici/PROROMI__Comunitatile_de_Romi_din_Romania_187.pdf (01.09.2015).
12. Sandu, D. (2011). Disparități sociale în dezvoltarea și în politica regională din România, *International Review of Social Research*, 1(1): 1-30.
13. Sandu, D. (2013). Romanian Migration in the Frame of the East-West Migration System: Understanding Its Near Future. Workshop on labour market liberalization, 11th of October 2013, The Hague. <https://sites.google.com/site/dumitrusandu/>. (2. 04. 2014).
14. Simler, K. (coord.) (2014). *Poverty Mapping in Romania Making Better Policies through Better-Targeted Interventions*, Report Comisia Europeană și Banca Mondială.

15. Simler, K. (2016). Pinpointing Poverty in Europe. New Evidence for Policy Making. Washington: The World Bank.
16. Standing, G. (2007). Labour Recommodification in the Global Transformation. In A. Bugra and K. Agatan (eds.) *Reading Karl Polanyi for the 21st Century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
17. Swinkles, R., Stănculescu, M., Anton, S., Koo, B., Man, T., Moldovan, C. (2016). *Atlasul zonelor urbane marginalizate*. București: The World Bank.
18. Teșliuc, E., Grigoraș, V. și Stănculescu, M. (2016). *Atlasul zonelor rurale marginalizate*. București: The World Bank.
19. Vincze, E. (2013). Socio-Spatial Marginality of the Roma as a Form of Intersectional Injustice. *Studia UBB Sociologia*, 58(2): 217-243.
20. Vincze, E. and Hossu, I. (eds.) (2014). Marginalizarea socio-teritorială a comunităților de romi în România [The social and territorial marginalization of Roma communities in Romania]. Cluj-Napoca: Editura Fundației pentru Studii Europene.
21. The World Bank (2009): Report on the Law on the Minimum Income Guarantee in Romania 2002-2009. Washington: The World Bank.
22. Zamfir, E. és Zamfir, C. (1993). *Tiganiii între ignorare și îngrijorare*. București: Alternative.

Dávid-Kacsó Ágnes

Útvesztő: roma gyermekek a romániai oktatási rendszerben

Kivonat

A roma gyerekek alacsony iskolai részvétele és a körükben tapasztalható magas iskolaelhagyási arány egyike a legproblematizáltabb témáknak a roma populáció integrálásával kapcsolatban. A megközeleltések azonban a leggyakrabban a többségi populáció szemszögéből láttatják a problémát, a kudarcok okait kizárólag a jelzett populáció sajátosságáiban keresve, ezzel a felelősséget rájuk hárítva. A roma populáció integrálására vonatkozó európai uniós kötelezettségvállalások nyomása alatt az oktatási törvény tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek célja a roma gyerekek iskolai integrációjának megkönnyítése. A látványos eredmények azonban elmaradnak.

Jelen tanulmány annak próbál utánajárni, hogy melyek azok az oktatási rendszerben, illetve a rendszer és roma gyermekek interakciójából származó akadályok, amelyek megnehezítik ennek a populációnak az iskolai inklúzióját. A felhasznált adatok két, a roma gyerekek iskolai integrációjának elősegítését megcélzó, Norvég Alapok által finanszírozott projekt keretén belül végzett tevékenységek-ből származnak. A tanulmány elsősorban azokra a félstrukturált interjúkra épül, amelyek a pataréti roma családok iskolával kapcsolatos tapasztalaira vonatkoztak, illetve az oktatási rendszernek a marginalizált roma gyerekek szükségleteire adott válaszmódjait vizsgálták.

Az eredmények azt mutatják, hogy a romániai oktatási rendszer teljesítménycentrikussága, az iskolának az országos felméréseken, illetve a tantárgyversenyeken elért eredmények alapján történő hierarchizálása olyan kontextust teremt, mely az elitizmusnak és nem a hátrányos helyzetből induló gyermekek integrálásának kedvez. Mindezek mellett a roma gyermekek az iskolában is szembesülnek azokkal a sztereotípiákkal, melyekkel az ország nem roma lakossága ez utóbbiak irányába viselkedik. Az oktatási rendszer általános sajátosságai az előítéletekkel kibővülve olyan iskolai kontextust teremtenek, melyben a roma gyerekek beilleszkedési esélyei alacsonyak maradnak.

Kulcsszavak: inkluzív iskola, tanulás és részvétel útjában álló akadályok, roma tanulók, iskolai motiváció

Abstract. The Labyrinth: Roma Children in the Romanian Educational System

The Roma children's low level of participation in education and the high dropout rate among them is seen often as the most problematic issue related to the social integration of Roma. The approaches however usually present the problem from the point of view of the majority, the responsibility for the failures being placed on the particularities of the Roma population. Due to the commitments to EU directives, the Educational Act includes regulations aimed at reducing the disadvantages of Roma children, but the results are hard to see.

The objective of this paper is to identify the barriers of learning and participation of the Roma children, embedded in the educational system, or resulted from the interaction of children with the educational context. The data were collected in the frame of two projects funded by Norwegian Grants, focused on the social and educational integration of Roma. This study is based on semi-

structured interviews, realized in order to understand the school-related experiences of the Roma people from Pata Rat, and to examine the ability of the educational system to meet the special needs of this population.

The results show that the characteristics of the educational system, like the focus on the achievement, the ranking of the schools based on the results on national evaluations favor the elitism and not the creation of inclusive school politics. Beside the effects of this kind of educational politics, the Roma children are confronted on daily basis with the prejudices and stereotypes embedded in the society related to their ethnicity. In this context, the chances of educational integration of Roma children remain low.

Keywords: inclusive schools, Roma children, barriers of learning and participation, learning motivation

BEVEZETŐ

A roma populáció alacsony iskolázottsági szintje a leggyakrabban emlegetett probléma ennek a csoportnak a társadalmi integrációjával kapcsolatban. Onnan kiindulva, hogy az iskola a társadalmi integráció és kohézió kialakításának a legfőbb intézménye (Hatos, 2006), érthetővé válik az a figyelem, ami a roma populáció oktatási rendszerbe való beilleszkedését kíséri. Ugyanakkor az iskolázottság jótékony hatása letagadhatatlan, nemcsak a társadalmi kohézióra, hanem az egyén életére vonatkoztatva is, hiszen befolyásolja az egészségi állapotot, pszichológiai jólétet, a családi élet sajátosságait, szabadidő-eltöltési szokásokat, politikai és társadalmi részvételt, értékrendszert, a társadalmi forrásokhoz való hozzáférést, hogy csak a legfontosabbakat említsük (Pallas, 2006). A leggyakrabban azonban a roma populáció iskolai részvételére vonatkozó megközelítési módok a többségi társadalom nézőpontját tükrözik, kizárólag az adott populáció sajátosságaiban keresve a kudarcok okait, létrehozva egy „sajátos nevelési igényű” népcsoportot. Bár a romániai oktatási rendszert – jogosan – rengeteg kritika éri, ezeket ritkán hozzák kapcsolatba a roma populáció rendszerbe illeszkedési/illesztési nehézségeivel, pedig az az iskola, amely nem csak az „átlagos” tanulóval tud kezdeni valamit, amely képes motiválni a tanulókat, a munkafolyamatot és nem a teljesítményt díjazza, releváns tartalmakat tanít, figyelembe veszi a tanulók életkori és kulturális sajátosságait, az a diákpuláció egészének, de ezenbélül a roma gyerekeknek is növelné az esélyét a beilleszkedésre és az iskolai sikerre. Az elterjedt megközelítés, amely a tanuló „sajátos nevelési igényét” helyezi előtérbe, azt sugallja, hogy a hiba a gyermekben van, akit „fejleszteni” kell. Ezzel a megközelítéssel szemben pl. Booth és Ainscow (2006) a tanulás és részvétel útjában álló akadályokról beszél, a figyelmet a gyermek hiányosságairól az iskolai környezet, tágabban az oktatási rendszer azon vonatkozásaira irányítva, amelyek hozzájárulnak a tanulók iskolai nehézségeihez. Az említett szerzők szerint az igazi inkluzív iskola kultúrájában, politikájában és gyakorlatában egyaránt inkluzív, amiből előnye származik minden tanulójának sajátosságaitól függetlenül. A serdülők fejlődési igényeinek megfelelő iskola jellemzőit kutatva Eccles és Roeser (2010) kiemelik a megfelelés – „goodness of fit” – fontosságát a serdülők fejlődési sajátosságai és az iskolai környezet között annak érdekében, hogy a tanulók sikeresen haladjanak át az oktatási rendszeren, személyes fejlődésük szempontjából minél több hasznot húzva a kötelező iskolai részvételből. Az iskolai kontextusban találkozunk a

társadalom és kultúra makroszintje, mely meghatározza az oktatáspolitikát és az iskolai gyakorlatot, az iskola mint szervezeti egység középszintje sajátos belső kultúrájával és szervezeti sajátosságaival, valamint az osztályterem mikroszintje, ahol a gyermek mindezzel közvetlenül szembeesül a tanítás és társas interakciók mindennapos rutinjában (Eccles és Roeser, 2010).

ÁZ ADATOK FORRÁSA ÉS AZ ADATGYŰJTÉS MÓDSZERTANA

Jelen tanulmány az említett szerzőpáros által azonosított szinteket követve mutatja be azokat az akadályokat, amelyek a roma tanulók iskolai részvételének és tanulásának útjában állnak. A felhasznált adatok két, a roma populáció inklúzióját segítő projekt tevékenységeinek megvalósítása nyomán származnak. Az egyik a Desire Alapítvány által koordinált „Szociális-oktatási szolgáltatások a romák inklúziója érdekében – ROMEDIN”, mely összetett szolgáltatásokat nyújtott olyan iskolák számára, ahol roma gyermekek nagyobb számban fordulnak elő (Vincze, Harbula és Magyarai, 2016). Ennek keretén belül, azok az iskolák, amelyek nyitottak voltak erre, részt vettek az iskolára jellemző inklúziósszint-felmérésben a Booth és Ainscow (2006) által összeállított Inklúziós index felhasználásával, és az iskola maga kiválaszthatta azt a területet, amelyről az eredmények alapján úgy találták a tevékenységben részt vevő tanárok, hogy fejlesztése a legfontosabb, illetve vállalható. A tevékenységben, mely 2012 és 2014 között zajlott, 52 tanár vett részt, öt kolozsvári iskolából, melyek közül négyben jelentős a roma gyerekek aránya. A kifejtett tevékenységek során lehetőség volt felmérni, hogy a programban részt vevő pedagógusok hogyan látják iskolájukban az inkluzív iskolakultúra, iskolapolitika és iskolai gyakorlat megvalósulásának mértékét. A második forrás a Kolozsvári Metropolisz Övezet Közösségek Fejlesztéséért Egyesület (ADI) Pata-Cluj projektje volt, amely magában foglalta a pataréti roma közösség oktatással kapcsolatos tapasztalatainak felmérését annak érdekében, hogy kidolgozhatóak legyenek olyan célpopuláció szükségleteire épített intervenciós csomagok, melyek növelik az illető közösség tagjainak beilleszkedési esélyeit (Tonk és Adorjáni, 2017). A pataréti roma közösséghez tartozó családok oktatással kapcsolatos tapasztalatait félstrukturált interjúk segítségével mértük fel. A pataréti roma településen található négy közösség mindegyikében 2-2 interjú készült olyan szülőkkel, akiknek iskolába járó gyerekeik vannak, illetve gyerekeikkel. Ezeket az interjúkat a projekt keretén belül dolgozó szociális szakemberek: pszichológusok, szociológusok, szociális munkások készítették, akik elfogadottak voltak az illető közösségek körében.

Ugyancsak félstrukturált interjúkat használtunk az oktatásban dolgozó szakemberek: szakfelügyelő, pedagógusok szempontjának felmérésére azzal kapcsolatosan, hogy melyek a roma gyermekek iskolai részvétele és tanulása útjában álló akadályok. A minta egy szakfelügyelőt és öt pedagógust, közöttük egy iskolaigazgatót foglal magában.

ÁZ EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA

Az eredmények bemutatása során azokat az Eccles (2004) által leírt szinteket vesszük kiindulási alapul, amelyeken megvalósul az oktatási rendszer hatása a tanulók fejlődésére.

I. Az oktatáspolitikai szintje

Romániában a 2014–2020-as periódusra vonatkozó Nemzeti Stratégia része a roma populáció gazdasági és oktatási integrálása. Az oktatásra vonatkozó stratégia fontosabb elemei: a roma és nem roma populáció iskolázottsági szintje közötti különbség csökkentése, az iskolai diszkrimináció és szegregáció csökkentése, szociális szolgáltatások biztosítása a gazdasági hátrányok csökkentésére, azon gyermekek arányának növelése, akik iskola utáni tanításban részesülnek (oktatás és meleg étel), valamint azon fiatalok arányának növelése, akik a „Második esély” programban részt vesznek. A stratégia megemlíti a roma populáció kulturális-etnikai identitása fejlesztésének fontosságát is (Strategia Națională, 2014). Mindez feltételezi a minisztériumok közötti együttműködést, például a kitűzött célok megvalósítására elkülönített költségvetési egységek biztosításával. A továbbiakban azokat az akadályokat mutatjuk be a roma gyermekek tanulása útjában, amelyek az oktatáspolitikai szintjén nyilvánulnak meg, a stratégia és az erre épülő oktatási törvény ellenére. Az idézetek egy kolozsvári tanfelügyelőtől származnak.

I.a. Az iskolai szegregáció csökkentése

Az iskolák körzetesítése az a jogszabályi előírás, amely a szegregációt hivatott csökkenteni, hisz mindegyik iskola köteles azokat a gyermekeket beírni, akik a saját körzetében érvényes lakcímmel rendelkeznek. Ilyen módon azonban azokban az iskolákban, amelyeknek körzetében nagyobb létszámú roma populáció lakik, megnő a roma tanulók aránya, amely hosszú távon nem szándékolt szegregációhoz vezethet a nem roma gyermekek elvándorlása által. Az alábbi idézet egy roma szülőtől származik:

„Nagyon sok cigány van egy osztályban. Ha egy osztályban annyi cigány gyerek van... tehát verekednek, káromkodnak”. (Anya, III osztályos gyerek)

Ennek elkerülése érdekében a ROMEDIN-projekt keretében létrejött egy olyan „inkluzív iskolalánc”, melyet olyan iskolák alkotnak, amelyek elvállalták, hogy beírnak bizonyos számú roma gyermeket akkor is, ha körzetileg nem hozzájuk tartozik. Mivel a civil szervezetek által biztosított szolgáltatások megszűnnek a projekt lezárása után, kérdéses, hogy mi lesz ennek az iskolaláncnak a sorsa, amelynek hasznosságára a megkérdezett tanfelügyelő mutat rá:

„Hála a projekteknek, amelyek az elmúlt években futottak (...), vannak iskolák, amelyek képzésekben is részt vettek és a projektekben is részt vállaltak, más szemléletmóddal rendelkeznek másokhoz viszonyítva. Ezt a hálózatot [az inkluzív iskolalánc] megpróbáljuk működőképessé tenni.” (Tanfelügyelő)

I.b. A roma gyermekek iskolázottsági szintjének növelése

Az oktatáspolitikai szempontjából a roma gyermekek iskolai integrálásának másik kulcspillanata a roma tanulók számára fenntartott speciális helyek biztosítása a nyolcadik osztály befejezése után a líceumi, illetve szakoktatásban. Itt azonban a törvény hiányosságai miatt a deklarált szándék gyakran nem segít azokon, akik érdekében a szabály létrejött. A buktatókat a tanfelügyelő interjúja illusztrálja:

„Tehát ahhoz, hogy részesülhessen a speciális helyekből, be kell fejeznie a VIII. osztályt, vagyis a tanév végén le kell legyen zárva mindenből, ne bukjon semmiből, mert ha megbukik, akkor gyakorlatilag csak a harmadik szakaszban jöhet [a helyek elosztásánál]. És akkor azok a helyek már nem léteznek (...)” (Tanfelügyelő)

Ilyenformán azok a gyerekek, akik a tanév végén valamelyik tantárgyból nem értek el átmenő osztályzatot, ami gyakori a roma gyermekek esetében, már csak az ősszel maradt helyekre jelentkezhetnek, de akkor már nem léteznek a speciális helyek. Az oktatási törvény előírja a tanulók felkészültségének ellenőrzését a vizsgák előtt, ezt a szerepet hivatottak betölteni a szimulációk, melyek a nyolcadik osztály végén esedékes képességvizsga és az érettségi előtt állókat mérik fel tanév közben. A szimuláción elért eredmények alapján azonosított hiányosságokat a vizsgákig maradt idő alatt pótolni lehet(ne).

„Például a szimulációk és országos felmérések alapján, függetlenül attól, hogy országosak vagy helyiek, a tanároknak ki kell dolgozniuk egy felzárkóztató tervet, melyet gyakorlatba ültetnek az azonosított hiányok pótlására. Elméletileg, sőt gyakorlatilag is ez lehetséges, ezt bátorítják, magába foglalja minden jogszabály és az Oktatási törvény (...)” (Tanfelügyelő)

A jogszabályi előírás dacára a kulturális kontextus a teljesítményt bátorítja. Az iskolák között nagy a verseny, az iskolákat az országos felmérésen, illetve az érettségien elért eredmények alapján hierarchizálják, mindez olyan gyakorlathoz vezet, amely az inklúzió ellen hat, drasztikusan csökkentve a roma tanulók továbbtanulási esélyeit:

„Fájdalmas a gyerekekkel szemben, mindenkivel szemben az, ami szerintem nem normális, ez a dolog, hogy az iskola jól jöjjön ki az országos felmérésen [nyolcadik végén], az érettségien, mit tudom én milyen vizsgán, hogy ott 100% jelenjen meg vagy mit tudom én mi, megbuktatjuk azokat, akik a szimuláción nem érték el az ötöst, vagy úgy gondoljuk, hogy nem tudnák kihozni az ötöst, hogy ne hogy leégyünk (...). Megbuktatod VIII. osztályban, miután éveig átengeded, vannak akik soha nem ismételték, nyolc évig átengeded őket és megbuktatod nyolcadikban, hogy ne rontsák a százalékot. (...). Ezeknek természetesen, mivel megbuktak, nincs joguk kitölteni a beiratkozási űrlapot a választható lehetőségekkel az első szakaszban, amikor még minden hely hozzáférhető. Ha romákról beszélünk, nincs joguk részt venni az egyetlen szakaszban, amikor pozitív diszkrimináció történik, mivel ott vannak azok a speciális helyek, amelyeknek nincs közük a többihez. (...). Nagyon kevés igazgató vállalja fel, hogy uram, nyolc osztályt elvégzett, menjen (...). Nem adod meg neki az esélyt, hogy menjen az első szakaszban és válasszon valami olyasmit, ami munkát biztosíthatna neki felnőttkorában.” (Tanfelügyelő)

Azok számára, akik nyolc osztályt végeztek, és nem kerülnek be valamilyen továbbtanulási formába, nem létezik alternatíva, mivel a „Második esély” programban nem lehet rögtön a nyolcadik osztály befejezése után részt venni, egy évet ki kell hagyni:

„ez azért van, hogy ne bátorítsa a nappali oktatásról való elvándorlást a »Második esélybe« (...). Egy ilyen fiatalnak [alacsony tanulási motivációjú] megfelel, hogy a »Második esélybe« menjen.” (Tanfelügyelő)

Így azonban egy olyan roma fiatal, aki nem jár iskolába, és részt kell vennie a családjá anyagi szükségleteinek kielégítésében, kis eséllyel tér vissza egy-két év múlva az oktatásba.

I.c. Az iskola utáni tanításban való részvétel

Az a távolság, ami a tanterv által továbbított többségi kultúra és a roma kultúra között van, a gyermeknevelési sajátosságok, amelyek távol állnak az iskolában elvárt viselkedési normáktól,

a családi és iskolában használt nyelvi kódok különbözősége (Bernstein, 2003) eleve hátrányos helyzetbe juttatja a roma gyerekeket. A házi feladatokra épülő rendszer, amely feltételezi, hogy minden családban adva van elkülönített tér a tanulásra, napirend, melynek része a leckék elkészítése és olyan felnőtt, aki ellenőrzi a gyermekeket (nem a házi feladatot, hanem azt, hogy a gyermek leül-e egyáltalán elkészíteni), tovább növeli a hátrányos helyzetű gyermekek lemaradását (Bernstein, 2003). Mindezek mellett gyakran expliciten is megjelenik az az elvárás, hogy a szülő tartalmilag is ellenőrizze a gyermek iskolai feladatait:

„Én úgy gondolom, hogy ezek az iskola utáni órák hasznosak, mert tulajdonképpen a szülők munkáját végezzük.” (Tanítónő)

Ezzel szemben a szülők – még ha az alapszükségletek kielégítése után maradna is rá energiájuk – meghaladva érzik magukat az iskolai tartalmak által:

„nem tudja, és én nem tudok segíteni neki, nem ismerem (...) Nagyon nehéz nekem (...) nem értem azt a matematikát, ami most van.” (Anya, III osztályos gyermek)

Ezeknek a hátrányoknak a kiküszöbölésére az oktatási törvény javasolja az iskola utáni tanítás bevezetését. A buktatókat a tanfelügyelőtől idézzük:

„(...) az iskola utáni iskola módszertana nagyon jó, hogy létezik, de van néhány neuralgikus pontja, melyek gyakorlatilag működésképtelenné teszik. (...). Például a fizetés és a módja, az oktató személyzet besorolása, mert léteznek bizonyos pénzügyi megszorítások a normák száma után, melyek megyei szinten léteznek, és minden olyan tevékenység, mely oda kerül, ezek megváltoztatását feltételeznék, de ha nincs pénz, nincs norma.”

Az interjúkból tehát kiderül, hogy a roma népesség integrálására létrehozott Nemzeti Stratégia elemei benne vannak az érvényben levő oktatási törvényben, de a szabályozás hiányossága, egyoldalúsága vagy elégtelen volta nagymértékben csökkenti hatékonyságukat a deklarált cél – a roma gyerekek oktatási integrációja – megvalósításában.

II. Az iskola szintjén ható tényezők

Booth és Ainscow (2006) szerint az inkluzív iskolát inkluzív iskolai kultúra, iskolapolitika és gyakorlat jellemzi. Az inkluzív iskolai kultúra az iskolai közösség megerősítéséből és az inkluzív értékek vállalásából áll. Az erős iskolai közösség együttműködést feltételez a tanárok között, de az iskolai személyzet és a tanulók, illetve ezek hozzátartozói között is. A sokat emlegetett iskola – család partnerség az iskolai siker elengedhetetlen összetevője (Harris és Goodall, 2007), akár arra gondolunk, hogy a szülői elvárásoknak milyen fontos szerepük van az iskolai sikerben (Bowen, 2009) akár arra, hogy az eltérő kulturális háttérrel rendelkező családok a gyermek iskolai rendszerbe történő integrálását a család kultúrájától történő elidegenítésének tekinthetik, ezért ambivalenciával viszonyulnak hozzá (Auerbach, 2007). A romániai oktatási rendszerben dolgozó tanfelügyelő így látja ezt a kérdést:

„Végső soron csapatmunka kérdése. Iskola szülő nélkül és szülő iskola nélkül nincs, hogy sikeres legyen. (...) Mert nálunk a munka tárgya, [a gyerek] nélküle nem létez-

nénk. Másrészt a szülők képezik a szükséges támaszt. Jöjjön a szülő is az iskolába, legyenek közös tevékenységei a gyerekekkel, hogy lássa, mit jelent az iskola, az osztály szülőinek közös tevékenységei. (...) A szülő is látja, a tanár is látja, másképp ismerik meg egymást.” (Tanfelügyelő)

II.a. Az iskola – szülő partnerség

A ROMEDIN-projektben végzett felmérés szerint, melyben öt iskolából 52 pedagógus vett részt, 63% értett egyet azzal, hogy megfelelő a tanárok között az együttműködés, de csak 47.3% érezte úgy, hogy a szülők és a tanárok között partneri viszony van. Ennek a kapcsolatnak a megteremtésére azonban a legtöbb helyen a szülői értekezletet tekintik keretnek, annak is a formális változatát:

„Mi örököltük a szülői értekezlet meséjét, azt a formálisat (...). Az osztályfőnök vagy a tanító eleve felhívva érkezik, mert piszkálja vagy az igazgató, vagy mit tudom én ki, hogy butaságokat csinált a gyerek, (...) és kezdődik a feszültségvezetés, hogy ez így nem, hogy az úgy nem tudom én, mi (...) Vége van a szülőértekezletnek, és az emberek sorba állnak, mint a gyónásnál, hogy két percet beszélhessenek a saját gyerekeikről az oszival vagy a tancival.” (Tanfelügyelő)

Ezekon a csoportos találkozókon a pedagógus és szülő által használt nyelvi kódok eltérése miatt a roma szülő számára gyakran az is nehézséget okoz, hogy kövesse a elhangzó tartalmakat:

„ő [a férje] nem járt iskolába, egy osztályt sem járt, és ha valami bonyolultabb van, nem érti, akkor én megyek [a szülőértekezletre].” (Anya, II., V., X. osztályos gyerekek)

Az erőfeszítésnek, amelyet a szülői értekezleten levő részvétel jelent, gyakran az értelmét sem látják a szülők, a kommunikációt egyoldalúnak és formálisnak érzik:

„(...) tényleg semmivel [nem segítik a szülői értekezletek] (...) akár mész, akár érted, miről van szó, akár nem. Ők csak kérnek. Csak azt mondják, hogy foglakozunk a gyerekekkel, hogy küldjük. Hogy ne hagyjuk otthon, hogy ne hiányozzanak. (Anya, III. osztályos gyerek)

Mérlegelve azt az erőfeszítést, amely ahhoz szükséges, hogy messziről eljőjön, megoldja kisebb gyermekeinek a felügyeletét, miközben az egésznek hasznát nem látja, de inkompetenciaérzését felerősíti, a szülő gyorsan eljut oda, hogy nem vesz részt ezeken a találkozókön, viszont távolmaradását érdektelenségként értelmezik, ezáltal a szülőkre hárítva a felelősséget a kommunikáció hiányaért.

„Harmadik éve vagyok ott, és még nem ismerem a szülőket. Mert nem jönnek, nem érdekli őket.” (Tanító 2)

A tanár-szülő találkozások szerencsésebb változata a személyes, abban az esetben, ha a pedagógus valóban partnernek tekinti a szülőt:

„Beszélek a tanítókkal [amikor az iskolában jár], ideadja a füzetét, amiben dolgozik, elmondja, melyik oldalig jutottak el, elmeséli, hogy milyen ő [a fia] órák alatt, amíg ott van... Szeretem ezeket a találkozókat.” (Anya, VI. osztályos gyerek)

II.b. Diszkrimináció

Az inkluzív iskolapolitika összetevője az inkluzív értékek iránti elköteleződés. Az inkluziós kérdőívek adatai szerint a tanárok 61%-a értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy iskolájukban „minden tanulót egyformán értékesnek tartanak” és 85% pedig egyetértett azzal a kijelentéssel, hogy „az iskola megpróbálja a diszkrimináció minden formáját kiküszöbölni”. A gyakorlatban azonban a roma gyermekek kultúrájának tisztelete nem mindig valósul meg, ahogy az alábbi interjúrészletek illusztrálják:

„Tehát elgondolhatja, mit csinálunk itt, és mit csinálhatnának ők a továbbiakban, elmennek az iskolából, a civilizációból, ahol akárhogy is megpróbálunk mindent megtenni velük, amit tudunk, és ők a nap végén visszamennek a barbárságba.” (Tanító 2)

„Unatkoznak, úgy vannak szokva, szabadon, eleresztve, »munka nélkül is lehet«. (...) Hiányzik nekik a gyakorlat, a családi környezet, ahol a gyermek normálisan fejlődik, hiányzik az a megfelelő környezet, amely más családokban megvan.” (Tanító 1)

Bár a roma gyermekek kulturális identitásának erősítése része a roma nemzetiségű állampolgárok már idézett integrálási stratégiájának, az iskolában is a sztereotípiák bizonyulnak erősebbnek, amely szerint a roma identitás alacsonyabb rendű a többségihez képest, és a gyermekek nyilvános azonosítása ezzel a népcsoporttal megszégyenítésnek tekinthető. Az elmondottakat egy iskolaigazgató interjúrészletével illusztráljuk:

„Tudja, még azt a díjazást is, amit mind mondtak, hogy tartsunk meg [egy roma-projektben kifejtett tevékenységekért], nem nyilvánosan tartottuk, mert utána a többiek... ők [a roma gyerekek] nem akarnak kitűnni (...) ők integrálódni szeretnének, a lelkük mélyén integrálódni szeretnének, hogy ne különbözzenek a többiektől, úgyhogy lemondtunk, és az osztályokban díjaztuk őket és nem az iskola udvarán. (Iskolaigazgató)

II.c. Az iskola szintjén történő szegregáció elkerülése

Az inkluzív iskolai gyakorlat része a roma többségű osztályok kialakulásának elkerülése még olyan iskolákban is, ahol nagy létszámban vannak jelen roma gyermekek. Ellenkező esetben ezek a gyermekek „védő klikkekbe” tömörülnek, és identitásukat a többségével szemben határozzák meg, az iskolai beilleszkedést a többségi ismertetőjegyek közé sorolva (Fordham és Ogbu, 1986). A roma gyermekek elosztása több osztályba, sikeres stratégiának bizonyult:

„(...) nekünk sikerült őket integrálni. Szét vannak szórva, pontosan azért, mert így könnyebb velük bánni. És tudja meg, így is van, ők olyanok szeretnének lenni, mint a többiek, és ez meg is látszik.” (Iskolaigazgató)

II.d. Iskolai biztonság

A kortársak vagy az iskolai személyzet részéről elszenvedett erőszak olyan része az iskola kultúrájának, ami jelentősen csökkenti a tanulók alkalmazkodási készségét, iskolai elkötelezettségüket és teljesítményét (Eccles és Roeser, 2007). Az iskolák inkluziós indexének kidolgozása folyamatában a megkérdezett tanárok az egyik legnagyobb problémának a gyerekek közötti erőszakot érzelték, a résztvevők 32%-a értett egyet abban, hogy „a tanulók közötti erőszak

minimálisra csökkent”. A megkérdezett szülők számára is nagyon fontos kérdés volt a gyermek biztonsága:

„Állandóan felügyelet alatt vannak, és a szállítás [biztosítva], amivel nagyon elégedett vagyok, mert a kezemből viszi el, és a kezembe hozza vissza” (Szülő, VI. osztályos gyerek)

„Kellene figyelni azt az egész kerítést. És főleg az utca felőli részt, mert a kapuk tárva nyitva vannak” (Szülő, III. osztályos gyerek)

„Verekednek a gyerekek az osztályban. Köpdösnek. Ütik egymást. Elveszik egymás füzetét. Ellopják a ceruzákat, mindent, ami ott van” (Szülő, III. osztályos gyerek)

Eccles és Roeser (2007) szerint a gyerekek fejlődését legjobban elősegítő iskolai légkör jellemzői: a tanulás mindenekfeletti értékelése, hit a gyermekek képességeiben, a gyerekek méltóságának tiszteletben tartása, valamint erőszakmentes, biztonságos iskolai környezet biztosítása. A gyermekek családjának megőrzése, annak a megerősítése, hogy a roma származás devianciát jelent, a biztonság szempontjainak elhanyagolása és a gyerekek közötti erőszak eltérése olyan tényezők, melyek csökkentik a gyerekek iskolai elköteleződését és motivációjuk csökkenéséhez vezetnek (Eccles, 2004). Az interjúrészletekből az is kiderül, hogy léteznek jó példák is: a roma szülők értékelik, ha a pedagógus partnernek tekinti őket és személyes kapcsolatot alakít ki velük, értékelik az iskolai biztonságot és a szegregáció elkerülését.

III. Osztálytermi szinten megnyilvánuló tényezők

Eccles (2004) a gyermek fejlődésére ható osztálytermi tényezők között megemlíti az osztályban uralkodó érzelmi hangulatot, amelynek sajátosságai egyaránt függenek a tanár kompetenciaérzésétől, strukturálási és fegyelmezési készségeitől, a gyermekek képességébe vetett hitétől és elvárásaitól, valamint a diszkriminációtól. Míg az előítéletek létének tudatosítása motiváló hatású is lehet a tanulók számára, mobilizálva őket az erőfeszítések szükségességére, ha ezeket le akarják győzni, a napi szinten elszenvedett diszkrimináció az iskolai elköteleződés és motiváció csökkenéséhez vezet. A pataréti iskolás roma gyerekek tanítónője így beszél a nulladikos tanulóiról:

„Nincsenek készségeik. Amikor a gyerekeim a nulladikba jöttek, csak hieroglifákat csináltak, még a ceruzát sem tudták fogni, tehát ezek a gyerekek semmi nélkül jöttek, lehet, hogy túlzás amit mondok, de az agyuk ki volt mosva.” (Tanítónő 1)

A többségitől eltérő kultúrához tartozó gyermekek hibáztatása az általuk nem birtokolt készségek hiányáért a modern gyermekkor standardizált felfogásának a kifejeződése (Prout és James, 1995), amely szerint egy bizonyos életkorú gyermeknek bizonyos kognitív készségekkel kell rendelkeznie. Ebből a megközelítési módból az következik, hogy azok a gyermekek, akik eltérő élethelyzetűek, tapasztalataik, kultúrájuk miatt ezeknek a normáknak nem felelnek meg, deviánsnak minősülnek, iskolai környezetben „sajátos nevelési igényűekké” válnak. Booth és Ainscow (2006) szerint az inkluzív iskolapolitika egyik ismertetője pontosan annak tudatos elkerülése, hogy egy bizonyos etnikumú vagy nemű gyerekek felülreprezentálódjanak a sajátos nevelési igényű gyermekek között.

III.a. Hatékony osztálytermi gyakorlat

Azok az osztálytermi technikák, amelyek a gyermek egyéni sajátosságaihoz igazodnak, eredményeket hoznak a roma gyermekek esetében is. A sikeres stratégiákról kérdezve, a pedagógusok a figyelem, türelem és megerősítések szerepét emelik ki:

„Sok figyelemre és irányításra van szükségük (...). Lassan, lassú a haladás, de van. Annyi hónap után, amiben dolgoztam velük, most rendesebbek, civilizáltabbak, (...) teljesítik a kéréseket. Leírtam, ezt csináltuk, megmondtam, és szerencsére most már mondhatom, hogy eredmények vannak.” (Tanító 1)

„És azt vettem észre, hogy minél többet dolgoznak velük [a roma gyerekekkel], felbátorodnak és ők is olyanok akarnak lenni mint a többiek, minél több feladatot megoldani, minél helyesebben.” (Igazgató)

„Dicséretet. Jutalmak, mit tudom én, egy rajz, csillag, azok az ábrák a vidám és szomorú arcokkal, ezekkel még motiváljuk őket.” (Tanító 2)

Deci és Ryan (2008) öndeterminációs elmélete szerint a motiváció és konkrétan az iskolai motiváció fenntartásához három tényező szükséges: kapcsolat a pedagógussal („connectedness”), autonómia és kompetenciaérzés. A pedagógusok válaszából is következtethetünk a kapcsolat fontosságára, hisz az egyes gyermekkel való sok munka, megerősítés a kapcsolatot is mélyíti, és a kompetenciaérzést is segítheti:

„Ő [az osztályfőnök] egy kicsit jobbnak tart a többieknél (...) Szeretem, hogy egy kis különbséget érzek, köztem és a többiek között. (X. osztályos tanuló)

A szülők maguk is tudatában voltak és méltányolták a pedagógusok erőfeszítéseit:

„(...) ezek a tanárok, akik romák, és akik ezekkel a gyerekekkel vannak, foglalkoznak velük” (Szülő, III. osztályos gyerek)

„Csodálatosan jó tanítónője van (...), és jól magyaráz, nagyon jól felkészíti őket.” (Szülő, I., V., és X. osztályos gyerekek)

III.c. Teljesítmény értékelése a befektetett munka értékelése helyett

Eccles (2004) a felsorolt osztálytermi szinten ható iskolai sikertényezők között megemlíti annak fontosságát, hogy az értékelés ne a teljesítményre, hanem a tanulási folyamatra vonatkozzon. A szerző kiemeli annak a gyakorlatnak motivációcsökkentő hatását, mely csak a teljesítményt emeli ki, így azok a gyerekek, akik reális erőfeszítéseket tesznek feladataik elkészítése érdekében, de különböző okokból (pl. egyéni sajátosságok, támogatás hiánya stb.) nem nyújtanak kimagasló teljesítményt, csak negatív figyelmet kapnak, vagy egyáltalán nem kapnak figyelmet tanáraiktól. Mivel a gyermek valójában erőfeszítést tesz, de soha nem kap ezért elismerést, énképe védelme érdekében abbahagyja az erőfeszítést, énképét levásztja a tanuló szerepéről, aminek egyenes következménye a motiváció hiánya és az iskola részéről történő motiválhatóság nehézsége lesz. Az iskolai rendszer, az oktatási törvény nem emeli ki a tanulási folyamatba fektetett erőfeszítés jutalmazásának lehetőségét, így a pedagógusok gyakorlatának nem válik részévé, sőt lehetetlennek érzik, bár fontosságát felismerik:

„A gyerek is, a pedagógus is [kapjanak elismerést a munkájukért]. Nehezebb munka, mert az ambíciós szülők gyereke, aki mindkét részről támogatást kap... A gyerek is kapjon elismerést a haladásáért, mert mi nem adhatunk jegyet, ha nem felel meg a program által előírt szintnek, lehet, hogy egy más programot kellene keresni. Ő erőfeszítést tesz, de nem éri el a többiek szintjét, például második osztályban erőlködik, látszik, hogy az erején felül próbálkozik, de nem jutalmazhatom, mint a többieket, mert nem létezik differenciált jutalom.” (Tanító 1)

A bemutatott interjúrészekből feltűnik, hogy a pedagógusok által felsorolt módszerek, melyeket célravezetőnek találtak a roma gyerekeknél, nem különböznek a más etnikumú gyerekek esetében célravezető technikáktól. A tanulók számára motiváló hatású, ha érzik, hogy fontosak tanáraiknak, akik bíznak bennük. Másrészt azonban az elismerés hiánya, mely erőfeszítéseiket jutalmazná, amivel már második osztályban találkozhatnak, sugallja, hogy a kezdetben lelkes roma – és nem csak – gyerekek miért vesznek el tanulás iránti érdeklődésüket pár iskolai év alatt.

IV. A siker tényezői

Sikeres roma tanulók mindezekkel együtt vannak. A pedagógusokat kérdezve a sikert biztosító tényezőkről, elsősorban a család együttműködését, kommunikációs készségét emelték ki:

„Tehát egy sikeres eset az, amikor a szülő kommunikál és együttműködik az iskolával és támogatja az iskolát” (Tanító 2)

„[egy lány] aki fantasztikusan jóérezésű (...) és eljutott az UCECOM-ba [UCECOM Spiru Haret Technológiai Líceum], és fodrásznak tanul. (...) Mondták is [a tanárkollégák]: bár mind ilyen szófogadók és jólneveltek lettek volna, nagyon jó lenne. Az egyedüli roma nemzetiségű volt az osztályban” (Iskolaigazgató)

Az oktatási rendszer által biztosított támogatást, mint a roma gyerekek sikerének egyik összetevőjét, egyedül a tanfelügyelő említette meg, aki kemelte a roma tanulók problémáira szakosodott tanfelügyelő munkájának fontosságát:

„nagyon nehéz munka volt [a családok meggyőzése a megfelelő iskolaválasztásról], és a kollégám [a roma problémákra szakosodott tanfelügyelő] nagyon sokat tett, hogy helyesen megértsek a pillanat fontosságát, és olyan szakokat válasszanak, amelyek hasznosak számukra, és amelyeket meg is bírnak.” (Tanfelügyelő)

KÖVETKEZTETÉSEK

A roma gyermekek útját vizsgálva a romániai oktatási rendszeren keresztül szembeötlik egy olyan rendszer tehetetlensége, amelynek célja elsősorban a domináns kultúra továbbítása akkor, amikor konfrontálódik egy marginalizált, kulturálisan eltérő, erőforrások hiányában levő közösség szükségleteivel. Az EU felől a kormányzati szervekre nehezedő nyomás (pl. ECHR, 2011) különböző kötelezettségek vállalásához vezetett, a gyakorlati megvalósulásuk útjában azonban számos akadály áll, a törvényhozó ambivalenciájától az oktató személyzet előítéletes attitűdjéig. A törvényhozó ambivalenciáját fejezik ki azok az intézkedések, amelyek magukban

hordozzák azok használhatatlanságát a célpopuláció számára: a felzárkóztató programok létrehozását a hátrányos helyzetű tanulók számára, pénzügyi alapok elkülönítése nélkül a szolgáltatás létrehozására, speciális helyek biztosítása, de csak abban a szakaszban, amikor a legkisebb az esélye, hogy a roma gyerekek el tudják foglalni azokat, illetve „Második esély” program, de csak azoknak, akik a nyolcadik osztály elvégzése után a levegőben vannak legalább egy évig. Az oktató személyzet szemléletmódját a gyermekkor standardizált és normalizált felfogása hatja át (Prout és James, 1997), a teljesen eltérő nevelési elvek szerint növekedő roma gyermekeknek eleve a deviáns, jó esetben az eufemisztikus, de azonos értelemben használt „különleges nevelési igényű” címke jut, speciális felzárkóztató segítség nélkül. A makroszinten kifejeződő elvárás a teljesítményre irányul, amit az országos felméréseken, illetve a tantárgyversenyeken elért eredmények fejeznek ki, így az az elitista szemlélet részesül előnyben, amely a roma gyermekek inklúziója ellen hat. Bár azt nem kerülhetik el, hogy beírják a körzetükbe tartozó roma gyerekeket, az iskolák a „számító” megmérettetésekig igyekeznek őket a statisztikák számára láthatatlanná tenni, akkor is, ha ez csökkenti továbbtanulási esélyeiket, és végső soron a munkapiacra való beilleszkedési lehetőségeiket is. Az elitista megközelítés szellemében csak azok a pedagógusok részesülnek elismerésben, akiknek tanítványai a versenyeken és felméréseken jól szerepelnek, azt a plusz munkát, amit teljesen más társadalmi közegből származó, alacsonyan vagy egyáltalán nem iskolázott szülőkkel rendelkező gyermekek iskolai beillesztése jelent, nem díjazza a rendszer. Így az országos felméréseken kért teljesítményekre hajtó pedagógusok nem kötelességüknek, hanem plusz tehernek érzik a roma gyermekek szükségleteinek megfelelő osztálytermi munkát. A teljesítmény-központú szemlélet a társadalmi szintről begyűrűzik az osztálytermi tevékenységekbe, ahol a tanulási folyamatnak magának a fontossága eltörpül a mért teljesítményhez képest, így az erejükön felül igyekező gyerekek is csak a kudarcral szembesülnek, nem kapva semmilyen elismerést az általuk befektetett munkáért, ami az iskolai elköteleződés csökkenéséhez és a motiváció elvesztéséhez vezet (Deci és Ryan, 2008; Eccles, 2004).

Az inkluzív értékek iskolai környezetben történő felvállalása nehézkes, bár a sokféleség tiszteletének imperatívusza létezik, amit az inklúziós index mutatói bizonyítanak: a megkérdezett pedagógusok elsöprő többsége szerint (85.5 %) a személyzet mindent megtesz a diszkrimináció csökkentése érdekében. Az interjúkból azonban hamar kiderül, hogy a roma kultúrát a többséghez képest alacsonyabb rendűnek tartják, akár megbélyegzőnek is, a gyerekeket segítve identitásuk eltitkolásában. A sikertörténetek ritkán vonatkoznak arra a támogatásra, amelyet az oktatási rendszer nyújt a roma fiataloknak, inkább a család azon tulajdonságait emelik ki, amelyek a többségi normáknak megfelelnek: a sikeres gyermeket nevelő roma család támogatja az iskola értékeit, gyermeke „jól nevelt, szófogadó” – vagyis a többségi szabályokat elfogadó, egy szóval többségi, középosztálybeli család.

A rendszer hiányosságait a civil szervezetek programjai próbálják pótolni, azoknak gyenge pontja azonban a nagyon rövid lefolyásuk és a folytonosság hiánya, a helyi önkormányzati szervek részéről pedig kicsi a hajlandóság a programok tevékenységeinek átvételére, ahogy az a ROMEDIN-projekt esetében is történt, amikor az iskola utáni oktatási program folytatására nem sikerült helyi támogatást találni.

Mindent összefoglalva elmondhatjuk, hogy bár a jogszabályok szintjén léteznek olyan rendelkezések, melyek a roma gyerekek oktatási integrálásának esélyeit növelik, ezek kidolgozása olyan mértékben hiányos, hogy akadályozza megvalósításukat. Az iskolák érzelmi légkörét be-

folyásolják az expliciten vagy impliciten jelen levő előítéletek, melyek az oktató személyzet akarata ellenére is beszívárogznak a roma gyermekekkel és családjaikkal való interakciókba. Ezekhez a speciális nehézségekhez, amelyekkel csak a roma gyerekek szembesülnek, még hozzájárulnak az romániai oktatási rendszer sajátosságai: kizárólag a teljesítmény értékelése, csapatmunka helyett a versengés támogatása, a belső motiváció kialakítása helyett a külső, vagyis az osztályzatokért való harc erősítése, a haladásnak a házi feladatokra, gyakran kimondottan a szülők munkájára építése. Ebben a légkörben kevés az esélye azoknak a – roma és nem roma – gyerekeknek, akik családjának kulturális hagyományai más értékekre épülnek és/vagy nincsenek iskolán kívüli erőforrásaik a versenyben maradáshoz.

BIBLIOGRÁFIA REFERENCES

1. Auerbach, S. (2007). From Moral Supporters to Struggling Advocates: Reconceptualizing Parental Roles in Education Through the Experience of Working-Class Families of Color. *Urban Education*, 42(3), 250–283.
2. Booth, T. & Ainscow, M. (2006). *Indexul incluziunii școlare. Promovarea educării și participării tuturor copiilor la învățământul de masă*. Kolozsvár: Presa Universitară Clujeană.
3. Bowen, G., L. (2009). Preventing School Dropout: The Eco-Interactional Development Model of School Success. *The Prevention Researcher*, 16 (3). 3–8.
4. Deci, E., L. & Ryan R., M. (2008). Self-Determination Theory: A Macrotheory of Human Motivation, Development, and Health. *Canadian Psychology*, 49(3), 182–185.
5. Eccles, J., S. (2004). Schools, Academic Motivation and Stage-Environment Fit. In Lerner, R., M. & Steinberg L. (eds), *Handbook of Adolescent Psychology* (125–154). New Jersey: John Wiley & Sons.
6. Eccles, J., S. & Roeser, R., W. (2007). Schools as Developmental Contexts during Adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 225–241.
7. European Court of Human Rights. (2011). *Protocol no. 14 Fact Sheet: The Reform of the European Court of Human Rights*. Strasbourg: European Court of Human Rights, Council of Europe. Letöltve <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1566940&SecMode=1&DocId=1583116&Usage=2>
8. Fordham, S. & Ogbu, J., U. (1986). Black Students' School Success: Coping with the "Burden of 'Acting White'". *The Urban Review*, 18(8), 176–206.
9. Harris, A. & Goodall, J. (2007). *Engaging Parents in Raising Achievement. Do Parents Know They Matter?* University of Warwick.
10. Hatos, A. (2006). *Sociologia Educației*. Iași: Polirom.
11. Pallas, A., M. (2006). The Effects of Schooling on Individual Lives. In: Hallinan, M., T. (ed): *Handbook of the Sociology of Education* (499–528). Springer, New York.
12. Prout, A. & James, A. (1997). A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems. In: James, A. & Prout, A. (eds.), *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Study of Childhood*, (7–33). London: Falmer Press.

13. Tonk, G. & Adorjáni, J. (Eds.) (2017). *Servicii sociale publice pentru comunitățile marginalizate clujene. Rapoarte de evaluare pentru proiectul pilot*. Pata-Cluj. Kolozsvár: Idea.
14. Guvernul României Agenția Națională Pentru Romi (2014). *Strategia guvernului României de incluziune a cetățenilor Români aparținând minorității rome pentru perioada 2014–2020*. Letöltve: http://www.anr.gov.ro/docs/Site2014/Strategie/Strategie_final_18-11-2014.pdf
15. Vincze E., Harbula, H. & Magyari N. (Eds.). (2016). *ROMEDIN – Educație pentru incluziune și dreptate socială*. Kolozsvár: Editura Fundației Desire.

Migráció és pünkösdzizmus egy kelet-moldvai kolduló roma közösségben¹

Kivonat

A tanulmány egy vegyes etnikai összetételű falu pünkösdi roma közösségének vallási és társadalmi változásait, a migrációs gyakorlatok és a pünkösdzizmusra való áttérés közötti kapcsolatokat elemzi. A tanulmány első felében a szerző bemutatja a roma közösséget és felvázolja, hogy esetükben milyen körülmények között jelent meg a pünkösdzizmus. Ezt követően kerül sor a romák által működtetett két típusú migráció, a főként észak-európai államokra koncentráló, koldulásra berendezkedő, valamint az elsősorban nyugat-európai államokba való hosszabb távú tartózkodásra/megtelepedésre irányuló migráció bemutatására. Az elemzés rámutat a külföldi migrációhoz kötődő jövedelmek jelentőségére a romák helyzetének változásában, valamint a pünkösdi vallás szerepére a roma közösségben beinduló modernizációs változásokban.

Kulcsszavak: roma, Moldova, pünkösdzizmus, migráció, koldulás.

Abstract. Migration and Pentecostalism in an Eastern-Moldavian Beggar Roma Community

Our paper analyzes the social and religious changes of a Pentecostal Roma community living in an ethnically mixed village from the eastern part of Romania (Moldavia), as well as connections between migratory processes and conversion to Pentecostalism. In the first part of this paper the author presents the Roma community also showing the changes in the Roma's subsistence strategies after the major turning points of the recent past. The second part of the paper focuses on the presentation of the two types of migration characteristic to the Roma community: 1. migration of beggars' networks, which is mainly concentrated in Northern European countries; 2. migration to Western European countries with the intention of long term settlement/long term stay. Finally, the study points to the importance of incomes resulting from begging abroad and from other migration-related sources in changing the situation of the Roma community from this village, as well as to the role of conversion to Pentecostalism in the social and economic processes that take place within the Roma community.

Keywords: Roma minority, Moldova, Pentecostals, migration

Etanulmányban egy vegyes összetételű, románok és romák által lakott faluban élő pünkösdi roma közösség külföldre irányuló migrációs gyakorlatait, az ehhez kötődő megélhetési stratégiákat, valamint pünkösdi hitük migrációban betöltött szerepét vizsgálom.

¹ Az ezekhez az eredményekhez vezető kutatás az Európai Kutatási Tanács részéről, az Európai Közösség hetedik keretprogramjából (2007–2013), az EKT 324214. sz. támogatási megállapodása alapján finanszírozásban részesült. A tanulmány kidolgozásának fázisában nagy segítségemre voltak Kiss Dénes, Toma Stefánia, Tánzos Vilmos, Gagy József, Fosztó László, valamint a „Kelet-Nyugat” Vallás-ethnológiai Kutatócsoport tagjainak a megjegyzései. A tanulmány angol nyelvű azonos változata az *Acta Ethnographica Hungarica* című folyóiratban megjelenés előtt áll.

A tanulmány első felében bemutatom a vizsgált közösséget, kiterve arra is, hogy a közelmúlt (a szocializmus ideje, valamint a poszt szocializmus) fontosabb társadalomtörténeti fordulópontjait követően hogyan alakultak át a roma közösség megélhetési stratégiái. Ezt követően rátérek a romák által működtetett kéttípusú migráció, a főként észak-európai államokra koncentráló, koldulásra berendezkedő, valamint az elsősorban nyugat-európai (főként Anglia, Franciaország és Németország) államokba való hosszabb távú (de vélhetően nem végleges) tartózkodásra/megtelepedésre irányuló migráció bemutatására. Ennek részeként kísérletet teszek a migráció gazdasági és társadalmi hatásainak, valamint a pünkösdiizmusra való áttérés ebben játszott szerepének elemzésére. A tanulmány azt mutatja be, hogy mi a jelentősége a külföldi koldulásból, illetve a migrációhoz kapcsolódó más tevékenységekből származó jövedelmeknek a romák falubeli helyzetének változásában, illetve milyen szerepet játszik a pünkösdiizmusra való áttérés a roma közösségben zajló gazdasági és társadalmi folyamatokban.

URSÄRENI-RŐL ÉS A ROMA KÖZÖSSÉGRŐL ÁLTALÁBAN

A terepmunkát 2013-ban kezdtem három egymáshoz közel fekvő település pünkösdi közösségeiben: egy római katolikus többségű (csángó) falu, egy túlnyomórészt ortodoxok által lakott román falu, valamint egy vegyes lakosságú település kizárólag romákból álló pünkösdi gyülekezeteiben. E közösségek között lévő szorosabb kapcsolat, vezetőik közötti együttműködés, összefüggő történetük stb. miatt egy „hálózat” részeinek tekintem őket. A térségbe évente néhány-szor látogattam el, ilyenkor általában mindhárom közösséget felkerestem. Egy-egy alkalommal azonban intenzívebben egy-egy közösségre koncentráltam. A terepmunka során a közösségek különböző státusú tagjaival készítettem interjúkat, és rituális gyülekezeti alkalmakon vettem részt. A kapcsolatok kiépítésében a csángó pünkösdi közösségvezető, Anton volt segítségemre, aki jelentős tekintéllyel rendelkezik a „hálózaton” belül.

Ursäreni² románok és romák által lakott falu. A település a Románia közép-moldvai régióját átszelő gyorsforgalmi útról nézve ugyanolyannak tűnik, mint az itt fekvő falvak többsége: a házak túlnyomó része a moldvai népi építészet szokásos formáit, anyagait, színvilágát hordozza. Az alacsony, kopott bádognetejű, általában világoskékre vagy világosbarnára festett házak közül gyakran magaslik ki egy-egy többszintes, panzióméretű lakóház. E méretes villák az égetetlen agyagtéglából épült, oszlopos tornácú, a csapott fedél alá beépített nyári konyhás parasztházak között meglehetősen szembetűnően fejezik ki az ország keleti részét sem kímélő, nagymértékű migrációban részt vevő poszt szocialista generációk vágyai, motivációi, elképzelései által épülő, új romániai valóságot.

A gyorsforgalmi útról letérve elfogynak a villák, ha egyet-egyét látni mégis, érződik kivételjellegük. A régi építésű házak közé a régies formanyelvet megőrző, egyszerű házak ékelődnek, a régiektől némileg merészebb színezésük, nagyobb méretük, új építkezési anyagaik különböztetik meg őket. Gyakran lehet látni beszegezett ablakú, hosszú ideje lakatlan, elhagyott portákat, míg más udvarokon a régi parasztházak mellett jelen vannak a megkezdett építkezések nyomai

---

2 Álnév, ahogy a tanulmányban említett adatközlők nevei is.

is. A kisebb utcák leágazásánál ortodox ikonokat védő, pléhtetős, üvegezett „fülkék” találhatóak, alacsony, helyenként kiskapuvál ellátott kerítéssel övezve, máshol fedett, ikonnal ellátott kerek kutak, helyenként igavonó állatok számára elhelyezett itatóvályúval. A kilométereken keresztül kígyózó főutca egy elágazásba torkollik, amely lényegében a falu szimbolikus központja is az itt álló polgármesteri hivattal, az egyik iskolával. Míg az 1970-es évekig a falunak ez a része csupán a románok által volt lakott, mára már vegyes etnikai térszerkezet jellemzi ezt a részt. Némi sarkítással elmondható, hogy az élénkebb, mozgalmasabb portákban, ahol az új építkezéseket is látni, főként roma családok élnek, míg nyári időszakban feltűnő, hogy a kertek, kapuk mellett elhelyezett kispadokon beszélgető idős emberek inkább románok.

A központi térről vezető egyik utca átvezet egy félreeső, túlnyomórészt romák által lakott kisebb faluba, míg a másik utca újra egy több kilométeres kígyózásba fog a távoli dombokon húzódó erdők irányába. Ahogy a központtól távolodunk, úgy változik az utcakép. Míg korábban egy-egy elhanyagoltabb, kerítés nélküli, mostohább kinézetű porta inkább kivételnek számított, a szegényes jelleg szembeűnő lesz ezen az útszakaszon. A keskeny, aszfaltozott utcából jó néhány szűk, elhanyagolt földút nyílik, hogy aztán zsákutcába torkolljanak, vagy kivezessenek a mezőre. A földutakat ezen utcaszakaszra jellemző szűkös, helyenként omladozó, gyakran leplezetlen nyomorra utaló házak szegélyezik. Ez a romatelepe, a szocializmus idején (kb. az 1970-es évek elejéig/közepéig) a romák kizárólag ezen a falutól távol eső telepen éltek. Többnyire ezen a részen laknak a falu legszegényebb roma családjai. A romatelepe az itt álló mintegy 50 házzal annak ellenére megmaradt a falu legnyomorúságosabb részének, hogy európai uniós támogatással az elmúlt évtizedben jelentős infrastrukturális fejlesztések történtek. Az önkormányzat leaszfaltozta a telepre kivezető utat, közvilágítást biztosítanak a nagyobb, autóval járható utca mentén. Mindemellett a telepen nyomorúságos viszonyok uralkodnak, sok roma háztartás villanyárammal sem rendelkezik.

A helyi romák túlnyomó többségének mélyszegénységét a szociális juttatások etnikai szintű lebontásának adatai is alátámasztják. A faluban szociális juttatásban részesülő 203 család közül 175 család roma.³ Családi pótlékban és egyéb szociális támogatásban részesülő 190 család közül 80 család roma. A fűtéstámogatásban részesülő 250 család közül pedig 110 a roma család.⁴

A nagy szegénység mellett a faluban élő romák természetes szaporulata nagyon magas. A hivatalos országos népszámlálások a romák számának jelentős mértékű növekedését (376 személy), valamint a román közösség jelentős mértékű fogyását (286 személy) jelzik, kevesebb

3 A SocioRoMap nevű kutatási projekt keretében lekérdezett kérdőívben szereplő adatok. ISPMN, 2015. 10. 08. A SocioRoMap elnevezésű projekt keretében egyebek mellett egy országos érvényességű, fontosabb romatelepekre vonatkozó, a polgármesteri hivataloktól származó kérdőíves adatgyűjtés történt. Socio-Graphic Mapping of the Roma Communities in Romania for a Community-Level Monitoring of Changes with Regard to Roma Integration (SocioRoMap) – A project financed by the Norwegian Financial Mechanism 2009–2014 in the framework of „Poverty Alleviation in Romania” (RO25).

4 A SocioRoMap nevű kutatási projekt keretében lekérdezett kérdőívben szereplő adatok. ISPMN, 2015. 10. 08.

mint tíz év alatt. A 2013-ban Ursăreni-ben született 36 gyerekből 30 roma etnikumú, míg a 2014-ben született 50 gyerekből 44 született roma családban.⁵

Népszámlálás ⁶	Román	Roma	Egyéb + Ismeretlen etnikumú	Összesen
2002	1923	854	4	2781
2011	1637	1230	257	3124

A roma párt egyik tanácsosa szerint a romák száma 1700. E becslés közelebb állhat ahhoz a számhoz, ahány személyt a helyi közösség romának tart, annak ellenére, hogy a népszámlálás során ennél kevesebben vallották magukat romának. Mivel a 2011-es népszámlálás során a külföldön tartózkodó személyek etnikai hovatartozását nem tudták megkérdezni, hanem a statisztikákat egyéb, létező források alapján egészítették ki (lásd TRANSINDEX–Kiss 2012), feltételezhetően a statisztikában az „egyéb+ismeretlen” kategóriák többsége romákat jelöl. Ha figyelembe vesszük a romániai roma kutatók által jól ismert jelenséget, hogy a népszámlálás során a romák gyakran elhallgatják az etnicitásukat, a roma párt tanácsosának 1700-es becslését a romák számára vonatkozóan reális alsó határnak gondolom.

A szocializmus idején számbelileg rohamosan gyarapodó faluból számos roma család jobb megélhetés reményében Moldva és Dobrudzsa vidékeire telepedett át. E kiterjedt, máig aktív rokonsági rendszereknek fontos szerepük van az ursăreni-i roma közösség sorsának alakításában. Az elmondások szerint a migráció a helyi nyomorúságos körülmények közül való kilábalás legesélyesebb stratégiája volt már a szocializmus idején is, amikor a romák közül többen közelebbi-távolabbi városokban, Onyesten (Onești), Egyedhalmán (Adjud) és Bákóban (Bacău) telepedtek meg. Egyeseknek sikerült a szocialista ipar munkásrétegébe feltornáznuk magukat.

A szocialista urbanizációs hullám a románokat nagyobb mértékben érintette a romáknál. Ebben az időszakban a román közösségből intenzív migráció zajlott, a célvárosok Bukarest, Brassó, Szeben és Bákó voltak. A helyi roma családok ekkor kezdtek eladóvá vált házakat felvásárolni a Roma-telepen kívül, „bent”, a románok lakta, a tulajdonképpeni faluban. A románok számának további csökkenését idézte elő, hogy a fiatalabb generáció a rendszerváltást követően a hazatérés lehetőségét illetően bizonytalan kimenetelű munkamigrációban vesz részt. Miközben a faluban a romák szerint is belátható időn belül etnikai csere fog történni, a faluba való visszatelepedés lehetősége a románok számára (eltérően a romáktól) nem képez vonzó alternatívát.

MEGÉLHETÉSI STRATÉGIÁK A MÚLTBAN ÉS NAPJAINKBAN

A rendszerváltást megelőzően a helyben maradt ursăreni-i romák dobrudzsai, bărăgani állami gazdaságokban, ültetvényeken, farmokon dolgoztak. Rendszerint a tavasz közepén, április fo-

5 A SocioRoMap nevű kutatási projekt keretében lekérdezett kérdőívben szereplő adatok. ISPMN, 2015. 10. 08.

6 A 2002-es és 2011-es hivatalos országos népszámlálás adatai.

lyamán elutaztak a mezőgazdasági bérmunkákra, ahonnan sokszor a tél közepén, december folyamán kerültek vissza a faluba. A helyi kollektív gazdaságban a romák csak kis számban találtak munkalehetőséget, és inkább csak a férfiak. A dél-romániai régiókban működő állami gazdaságok az egész család ételmezését ellátó kantinokkal vették rá a távolabbi vidékek roma lakosságát belső munkamigrációra, a kiterjedt farmok munkaerőhiányát így módon orvosolva.

A rendszerváltás után újjáéledő paraszti gazdaságok munkaerőigénye a romák egy jelentős része számára fő foglalkoztatási lehetőséggé vált. A 2000-es évekre nyilvánvalóvá vált a romániai kisüzemi gazdálkodás kudarca, ezt követően az elöregedő román lakosság fokozatosan felhagyott a paraszti gazdálkodással és földjeiket társas gazdaságokba adta. A nagy területeket művelő társasok gépesített munkafázisai következtében a napszámos munka iránti igény drasztikusan lecsökkent, megélhetési válságba sodorva ezáltal az amúgy is nagyon törekeny egyensúlyi szinten lévő roma családok nagy részét.

A helyben lakó ursäreni-i romák egy része, aki nem jár külföldre, vagy két utazás közötti időszakban otthon tartózkodik a maradék paraszti gazdaságokban, a földeken, szőlősökben dolgoznak bérmunkásként. A legfontosabb munkák a szőlőmetszés, csonkálás, kötözés, kukorica- és szőlőkapálás, kukorica- és babszedés stb. A bérmunkának kétféle formája létezik, a vállalásra történő munkavégzés, valamint a napszámos munka. A mezőgazdasági termelés ciklusaitól függő munkaalkalmak annak szezonja idején általában az egész családot érintik; a tizenéves gyermekek a felnőttekkel egyenrangú munkát végeznek, és ennek megfelelő bérezésben részesülnek. Az otthon lévő összes családtag, különösen egy munkafázis elvégzéséért, előre kialkudott összeg esetén vesz részt a munkában. A mezőgazdasági bérmunkából származó jövedelem azonban meglehetősen fluktuáló, nem képes hosszabb távon és minden időszakban biztosítani egy család megélhetését.

A patrónus-kliens rendszer a még működő paraszti gazdaságok esetében továbbra is jelen van, egy-egy roma család hosszú időre visszamenőleg képezi román családok bizalmi munkaerőjét. E rendszeren belül termelőbizalmi tőke a munka cseréjét is lehetővé teszi a romák és a románok között. Egy 48 éves roma férfi például azzal a román mesterrel építtette két házát (amelynek árát külföldi koldulásból kereste), akinek korábban 1000 szőlőtőke telepítésében segített.

A szociális segélyen, gyermeknevelési támogatáson és a migráción kívüli jövedelemszerzés általános stratégiája a szárazfagyűjtés, amit falubeli románoknak adnak el. Mivel a falu nincs csatlakoztatva a gázellátó rendszerhez, a fa a legfőbb tüzelőanyag a településen. Az így szerzett pénzen főleg szemes kukoricát vásárolnak, a családok fő ételme az ebből készített puliszka.

Időszaki jövedelemnek számít a dióval való kereskedés: a határban, útszéleken lévő diófák termését gyűjtik be és takarítják meg, a dióbelet pedig helybe érkező kereskedőknek adják el. Őszi időszakban, hetekig egész családok foglalkoznak dióval. Jellegzetes látványt nyújt a házak udvarára, az utcák gödreibe sóderként szétszórt töménytelen mennyiségű dióhéj.

A romák többsége próbálja a család ételmeiszter-szükségletének legalább egy részét házilag megoldani, sokan tartanak néhány szárnyast, egy-két malacot, disznót, helyenként pár kecskét is látni az udvarokon. A „faluban” élő romák továbbá zöldségeskertet művelnek, néhányan kerti szőlőültetvényt is létesítettek. A településen 2-3 roma család kocsmával egybekötött üzletet működtet.

A külföldre irányuló munkamigráció mellett létezik egy belső (országon belüli) munkamigráció is, amely a mezőgazdasági év munkafázisigényeihez adaptálódott. Ez a migráció főként az ország délkeleti régióira (Foksány/Focșani) koncentrál, a legfőbb munkaerő-felszívók az itt található szőlőültetvények, amelyek sok ursăreni-i roma számára több hónapos munkalehetőséget biztosítanak.

Az önkormányzati választásokon a roma párt két tanácsost tudott bejuttatni a helyi tanácsba. Egyikük a Polgármesteri Hivatal megbízásából iskolai közvetítőként (*mediator școlar*) is tevékenykedik. Egy svédországi jótékonyági szervezet *after school* programot működtet a településen az önkormányzat által felajánlott községi épületben. Az alapítványnak két alkalmazottja van, emellett szorosan együttműködik a roma tanácsossal, valamint a területi felelős pünkösdi pásttorral, aki a két működő pünkösdi templom közül a régebbi „felső vezetéséhez” tartozik. Az alapítvány alkalmazottai a közeli nagyvárosból ingáznak a településre. Az alapítvány a roma tanácsos tudomása szerint svédországi pünkösdi egyházi támogatással működik, több országban vannak munkapontjai (csak Romániában 4-5 helyen), romániai központjuk Jászvásáron (Iași) van. Az alapítvány 50 rászoruló roma gyerek étellemezését, öltöztetését és felzárkóztató nevelését vállalta fel. Egyik projektjük célja az erre rászoruló gyermekek szülőházának felújítása. A kutatás idején 3 házon dolgoztak, a projekt célja 30 ház korszerűvé tétele. A roma tanácsos szerint a nonprofit szervezet ursăreni-i működésének célja a külföldre irányuló koldusmigráció fékezése, azáltal, hogy a romák életkörülményein megpróbálnak helyben enyhíteni.

A külföldi támogatású nonprofit szervezet mellett egy bákói alapítvány is működtet roma gyermekek felzárkóztatására koncentráló projektet, amelynek keretében 6–8 osztályos roma gyermekeknek kiegészítő oktatást nyújtottak. A projektben részt vevő gyermekeket adomány-csomagban részesítik.

A KÜLFÖLDI KOLDULÁS SZEREPE A ROMÁK MEGÉLHETÉSÉBEN

A romák megélhetésében a legfontosabb szerepet a külföldi migrációhoz fűződő jövedelmek képezik. Az ország EU-csatlakozását követően a faluból nagy számban mentek koldulni elsősorban észak-európai államokba, főként Norvégiába és Svédországba, de Franciaországba és Finnországba is. Egy-egy alkalommal néhány hetet, legtöbbször két hónapot maradnak, az év folyamán több alkalommal. Az Ursăreni-ben lakó roma családok többsége életvitelszerűen foglalkozik a külföldi koldulással. Egy-egy családból általában többen is külföldre utaznak, nem feltétlenül ugyanabban az időben. Erre azért van szükség, hogy a nagycsaládok magatehetetlen öregjei és a gyermekek ne maradjanak magukra, illetve hogy a háztartások működőképességét biztosítsák. Mivel a mindennapi megélhetésen túl a koldulás célja a faluban történő telekvásárlás és házépítés, megtörténik, hogy a családfő azért marad ki egy-egy külföldi utazásból, hogy az elkezdett építkezést folytassa.

A pünkösdi hálózat egyik nem roma vezetője az egyik vele készített interjúban a koldulás szervezett jellegét hangsúlyozta ki: a közösségvezetőknek beleszólása van abba, hogy kik utaznak ki, valamint kik maradnak otthon. Szerinte a jobb kolduló helyekért akár fizetnek is egymásnak. A koldulás szervezettségére vonatkozóan, valamint azzal kapcsolatban, hogy fizetnek-e kolduló helyekért egymásnak, egy, a skandináv államok fővárosaiban romániai romák körében

végzett felmérés készítői arra az eredményre jutottak, hogy a bünszervezetek által mozgatott koldulás mítosz, míg a fizetős koldulókra vonatkozóan ugyan volt példa, de semmiképpen sem ez volt a jellemző minta (lásd Djuve et al. 2015:80).

A közösségvezetők tulajdonképpen az egyház vezetői vagy azokhoz közelálló, az egyházi életbe különböző tisztségek révén implikált személyek. A csángó közösségvezető ugyanakkor azt emelte ki, hogy ennek szervezése, az ő szóhasználata szerint a „kaszt szintjén” történik, ilyen értelemben független a roma pünkösdi szervezettől.

„Ők elmentek, és egyik a másikat: »Gyere ide, gyere ide!« De egymás között, hogy őszinték legyünk, ott a helyeket ők intézték. Hogy eladják egyik a másiknak, aki helyet akar. »Ez elmegy falura, te ott maradsz, ha meg akarod kapni a helyét, adjál, nem tudom, mennyi koronát!«⁷

Maguk az ursäreni-i romák a velük készített interjúk során sosem utaltak arra, hogy a koldulás céljával történő utazásaikba a közösség pünkösdi vezetői beleszólnának. Az utazások szervezésében a családi szinten történő döntéseknek, a rokonsági, ismerősi hálózaton belüli információknak van jelentős szerepe.⁸

A kiutazás leggyakoribb módja a koldulásra berendezkedő, időszaki utazásokra specializálódott helyi utazási vállalkozás igénybevétele. Ezt a vállalkozást egy helyi roma alapította, aki mikrobuszokkal szállítja főként Svédországba, Norvégiába, valamint Lille-be, Franciaországba a koldulni indulókat. Norvégiába és Svédországba heti két alkalommal indulnak mikrobuszok. Egy alkalommal általában 10-13 személyt utaztat, előre meghatározott összegért.

Ahogy arra a mélyszegénységben élő romák munkamigrációs mintáit elemző más kutatások is rámutattak, a migráció egy fontos összetevője az uzorára való kölcsönkérés (lásd Kiss–Peti 2015; Kiss 2014). Nem ritka, hogy azok az ursäreni-i romák, akik egyik napról a másikra élnek, uzorához fordulnak az utazáshoz szükséges pénz előteremtéséhez. A kutatásban részt vevő személyek egy nem pünkösdi roma személyt említettek, aki uzorakölcsönrel foglalkozik. Az uzorakamat összege a kölcsönként összeg óta eltelt idő függvényében nő.

Az utazó romák közül sokan nem tudják előteremteni az utazáshoz szükséges pénzt, egyfajta kölcsönrendszer szerint az utaztató pénz nélkül is kiviszi, majd a visszaút során a koldulásból való keresetből adják meg az utazáspénzt. Egy utazás (csak oda) Lille-ig 100 euróba, Svédországig valamivel több, mint 100 euróba kerül.

A romák egy része, akik saját forrásból oldják meg az utazást, saját autóikkal mennek. Ilyenkor összepótolják az üzemanyag árát. Többen vannak olyanok is, akik rendszeres romániai buszjáratokkal utaznak.

Becsléseik szerint, ahhoz hogy valaki néhány hónapra Svédországba utazhasson, minimum 200 euróra van szüksége, amelyre – ahogyan már említettem – az ursäreni-i romák egy része csak kölcsönkéréssel tud szert tenni.

7 2016. április 25. Román nyelvből fordított szöveg, ahogya a tanulmányban előforduló összes adatközlői idézet is.

8 A skandináv országok fővárosaiban végzett kutatás résztvevői ezzel egybehangzó eredményről számoltak be (lásd Djuve et al. 2015:76).

A koldulásból élő ursäreni-i romák elmondásuk szerint naponta 400-500 koronát (valamivel több mint ötven eurót) tudnak koldulással megkeresni, amely több mint négyszerese az otthoni napszámnak. A pünkösdi hálózat korábban már említett, egyik nem roma közösségvezetője, Daniel⁹ szerint a külföldön kolduló romák napi átlagkeresete 30-40 euró körül mozog, ritkábban maximum napi 50 euró. Napi élelmészüket kevesebb mint tíz euróból oldják meg. A skandináv országok fővárosaiban tevékenykedő romániai romákra vonatkozó felmérés¹⁰ azonban ennél lényegesen alacsonyabb keresetet mutatott ki: Stockholmban például a kombinált jövedelmekből származó napi kereset átlagosan csupán 14,5 euró volt (lásd Djuve et al. 2015:68).

...tehát kijön nekik. Teszi a tarisznyába... jön és megveszi a románok összes házát ott.¹¹

Egy fiatal pár, akikkel nem sokkal indulásuk előtt beszélgettem, arról számoltak be, hogy nem ritka az, hogy külföldön kapcsolatba kerülnek a helyi lakókkal, akik élelemmel segítik őket, de olyan is volt, hogy alkalmanként tisztálkodhattak náluk.

Egy 52 éves férfi, aki korábban a pünkösdi egyház vezetői bizottságának tagja volt, tízgyermekes családapa, itthon stabil állással nem rendelkezik, svédországi koldulásból tesz szert valamelyes jövedelemre. Elmondása szerint, Luleåba, egy északi parti svéd városba jár koldulni, ahova csak az ő falujából kb. harmincöten szoktak utazni. Az ursäreni-i romák a város különböző pontjain szoktak kéregetni, többnyire énekes koldusokként. Az ő helye a város piacán van. Beszámolója szerint a kéregető romák gyakran az autójukban alszanak, legutóbb a Vöröskereszt biztosított számukra tömegszállást (egy hatalmas termet, ahol mindenkinek saját matraca van), ahol ingyen étkezést is kapnak, de a helyi egyházak is szokták támogatni őket. A férfi elmondása szerint, amióta Svédországba jár, házépítésbe fogott.

A koldulásra berendezkedő migráció a helyben élő ursäreni-i családok többsége megélhetése szempontjából alapvető jelentőségű.¹² A megélhetés mindennapi költségei mellett e roma családok rituális célzatú költségeinek fedezése is a koldulás révén szerzett pénzből történik. Egy közösségi videómegosztó portálra feltöltött, pünkösdi lakodalmat hosszasan bemutató videó szerint (amelyet valamelyik résztvevő készített, és amelyen néhány adatközlőmet is felismertem) a fiatal párnak az összeg kikiáltásával történő nyilvános megajándékozása változó összegű svéd koronával történt.

---

9 A „hálózat” ortodox településen működő pünkösdi közösségének presbiter rangú vezetője.

10 A szerzők a *street worker* ('utca munkás') terminussal nevezik meg azokat a romániai romákat, akik fő jövedelmei közt a koldulást, a pillepalackgyűjtést, valamint egyéb „informális utcamunkákat” (*informal street work*) említenek (Djuve et al. 2015:7).

11 2016. április 25.

12 A skandináv országok fővárosaiban megélhetésüket kereső romániai romák körében 2014-ben végzett, 1269 személyt bevonó kvantitatív kutatás, valamint ezt kiegészítő terepmunka és interjúzás eredményeire építve a kutatócsoport megállapította, hogy a koldulás mellett a romániai romák a koldulás mellett változatos tevékenységi spektrummal kapcsolódnak az informális gazdasági szektorhoz (lásd Djuve et al. 2015:55).

A nagycsaládok egy része a koldulásból szerzett pénz egy részét a faluban történő telekvásárlásra és házépítésre fordítja. Kivételnek számít az a roma család, aki a koldulásból származó megtakarított jövedelmét vállalkozás nyitására használta fel, vegyesboltot nyitva a romatelepen.

E stratégia hosszú távú működőképessége azonban kérdéses. Volt olyan, Norvégiában rendszeresen kolduló roma család, akinek feje 2016 nyarán már arról számolt be, hogy az Európában kialakult „migránshelyzet” miatt a külföldi koldulás jövedelmezősége nagy mértékben csökkent.

A HOSSZÚ TÁVÚ MIGRÁCIÓ

A főként Svédországra és Norvégiára koncentráló kolduló migráció mellett létezik egy hosszabb távra berendezkedő migrációs gyakorlat. A főként Angliába, Spanyolországba, Franciaországba, újabban Németországba irányuló migrációban részt vevő családok arra törekkenek, hogy a koldulásból élő romáktól eltérően, akik folyamatosan ingáznak szülőfalujuk és az észak-európai nagyobb városok között, hosszabb távú életvitelre rendezkedjenek be valamely nyugat-európai államban. A kinti életmód fenntartásának legfontosabb biztosítéka a külföldi államok szociális ellátórendszerébe való bekerülés, ill. az abban való bennmaradás. A családok tagjai közül egyesek a szociális ellátórendszeren kívüli jövedelemre is szert tesznek. A hosszú távú migráció tulajdonképpen különböző megélhetési stratégiák kombinálásából áll. A stratégiák kombinálásának célja, hogy minél inkább megszilárdítsák kinnmaradásuk esélyeit. Beszéltem olyan romákkal, akiknek rokonaik Londonban ócskavasgyűjtéssel foglalkoztak, mások alacsonyrendű munkákat végeztek, iskolai forgalomirányítóként, portásként stb. dolgoztak, és voltak olyanok is, akik koldulásból éltek. E stratégiák ugyanazon személy esetében is váltakozhatnak aktuális lehetőségei függvényében. A roma tanácsos szerint ez a minta elsősorban a Németországba, Angliába és Franciaországba költözött romák esetében működik. Úgy véli, hogy a külföldi szociális ellátórendszerbe nagyobb eséllyel kerülnek be azok az ursäreni-i romák, akik sok gyermekkel rendelkeznek. Amíg egy kiutazó családnak sikerül elintézni a szükséges bürokráciát, több hónap, akár fél év is eltelik. A családnak megfelelő tartalékkal kell rendelkeznie, hogy jövedelem hiányában átvészeljék ezt az időszakot. Ez az összeg a becslések szerint 2-3000 euró körül mozog. A szükséges pénztőke megszerzésének gyakori mintája a svédországi és norvégiai koldulás. A hiányzó összeg megszerzéséhez legfőbb garanciát a rokonságon belüli kölcsönrendszer biztosítja. Erre leginkább a már néhány éve kint élő rokonsági hálózat valamely tagjától van esély, aki a kinti boldoguláshoz szükséges információk legfőbb szolgáltatója, a kinti szervezés lebonyolításának legfontosabb segítője szokott lenni. A kutatásban részt vevő személy elmondása szerint Németországban, amely a ursäreni-i romák legújabb migrációs célpontja, egy gyermek utáni állami juttatás 420 euró, míg Romániában ugyanez valamivel kevesebb, mint 10 euró. A gyermeknevelési segély feltétele a gyermekek iskolába járatása. A többgyermekes családok nagyobb eséllyel pályázhatnak a külföldi gyermeknevelési segély megszerzéséért, és siker esetén stabilabb jövedelemszintet képesek elérni. A gyermeknevelési támogatásból olyan komfortszinttel rendelkező lakásokat bérelnek, amelyek messze fölötte állnak az otthoni nyomorúságos körülményeknek.

A főként koldulásból élő, Ursäreni-ből ingázó családokhoz képest ez a stratégia nagyobb rizikót és több személyes és családi energiárfordítást feltételez (például nyelvtanulás, admi-

nisztráció, felzárkóztató/munkatanfolyamokon való részvétel stb.), ugyanakkor siker esetén az anyagi megvalósítás volumene is nagyobb, a szülőfaluban való élelhez viszonyítva jelentősen magasabb életszínvonal-beli emelkedést jelent.

A hosszú távú migrációban legelsőként a jobb anyagi lehetőségekkel rendelkező roma családok vettek részt.¹³ A huzamos kinti tartózkodásra, netalán végső letelepedésre való esély törekénységének tudatában vannak, ezért egy esetleges krízis esetére, kivezető biztonsági stratégia-ként esetükben is jelen van a kibocsátó faluban való egzisztenciaépítésre való törekvés.

A MIGRÁCIÓ GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI HATÁSAI

Mint említettem, mindkét típusú migrációnak fő céljai közé tartozik a faluban történő telekvásárlás és házépítés. A megtakarított pénzből felvásárolják a lakatlanná vált román portákat. Egy-egy lebontásra vagy felújításra váró telek ára a főúthoz közelebb fekvő részeken (tehát nem a telepen) 20-23 000 euró, egy jobb fekvésű telek, „rendben lévő” házzal a 45 000 euró piaci értéket is eléri.

A romák gyakori időszaki migrációja rossz hatással van a gyermekek iskolázási esélyeire. A néhány éve átmenetileg nyugati országokban élő roma családok iskoláztatják a gyermekeiket. Úgy tűnik, hogy az iskoláztatás fontos összetevője a befogadó országok szociális ellátórendszerébe való bekerülésnek. A 3-4 évig külföldön élő, majd átmenetileg megint a faluban élő roma családok, azokhoz a többséget alkotó ursäreni-i roma családokhoz hasonlóan, akik időszakos, egy-két hónapot felölelő, koldulásra berendezkedő migrációban érintettek, nem tudják gyermekeiket visszahelyezni a helyi iskolai oktatásba. Ennek számos pedagógiai és szociális okai miatt legnagyobb akadálya bürokratikus természetű: a szülők papírok hiányában nem tudják a helyi iskolákba visszaírni gyermekeiket, amely magas fokú iskolázatlanságot és analfabetizmust termel újra a romák körében, amelynek mértéke akár meghaladhatja a szülőkét is.¹⁴

A roma tanácsos szerint a román közösség véleménye megoszlik a romák viszonylagos gazdasági sikerei láttán. Egyesek esetében előítéleteket aktivizál, míg mások örvendenek annak, hogy a romák a térségben gazdaságilag és társadalmilag „deprimált” faluban fektetnek be, és a migráció révén ledolgoznak a szociális leszakadás mértékéből. A tanácsos szerint a migráció emancipatorikus hatással van a romákra:

„Nézd, a cigány eljutott, elment külföldre, hazajött, házat vásárol.” Egyes személyek... vannak olyanok, akik rasszistán gondolkodnak. Mások meg dicsérik: „Bravó, nézd, egyesbe kerültek, nem azok, akik voltak... szegények. Egyesbe kerültek, minden elismerésem, házat vásárolt, rendbe rakta a házat, jó gazda

---

13 Elsőzórtaán Írországba, Finnországba migráló személyekről is hallottam beszámolókat.

14 A skandináv országok fővárosaiban tartózkodó romániai roma migránsok körében végzett survey rendkívül alacsony iskolázottságot mért: a Stockholmban lévő romániai romák 11%-a fejezett be valamilyen szintű iskolai oktatást, Oslóban ez az arány 40% körül volt, míg Koppenhágában 45% (Djuve et al. 2015:41). A szóban forgó mérés ugyanakkor magas fokú analfabetizmust mutatott ki, amelynek mértéke a nők esetében mindig magasabb volt a férfiakénál (lásd Djuve et al. 2015:41).

lett...” Ők sokszor..., most már ők..., ez a migráció jól fogott nekik. Azaz az emancipálódás. Ők is látták, hogyan... hogy van külföldön, hogyan kell öltözködni, hogy kell beszélni...”¹⁵

A PÜNKÖSDIZMUS SZEREPE AZ URSÄRENI-I ROMÁK ÉLETÉBEN

Ursäreni-ben két pünkösd-i roma közösség is működik. Az ursäreni-i romák pünkösdizmusra való áttérésének történetéről különböző narratívák léteznek. Bár ezt a kérdést több interjú keretében is próbáltam kideríteni a közösség különböző státusú tagjai mellett a romák helyzetét jól ismerő, „külsős” pünkösd-i vezetőkkel folytatott beszélgetések során is, a történet minden részletét teljesen megnyugtató módon nem tudtam tisztázni. Az elhallgatás, tények helyett saját vélemények megerősítése érdekében történő túlzó véleménynyilvánítás, a probléma érzékenysége miatti bizalmatlanság egyaránt közrejátszhatott ebben. Mindezek ellenére számomra a következő forgatókönyv tűnik az igazsághoz a legközelebb állónak.

Az első pünkösd-i roma közösség megalakulása az 1990-es évek elejére nyúlik vissza.¹⁶ Egy, a roma közösség előtt tekintéllyel rendelkező férfi és családja a romák nagy részéhez hasonlóan az 1990-es évek elején szezonális, több hónapig tartó munkamigrációban vett részt. A család egy dél-romániai farmon áttért a pünkösd-i vallásra. A faluba visszatérve a családfő missziós térítő munkába fogott, amelynek nyomán több család felvette a pünkösd-i vallást. A kis pünkösd-i közösség első gyülekezési alkalmait családi házaknál tartották. A létszámban fokozatosan gyarapodó közösséget felkarolták a mikrorégió legrégebbi gyülekezetének számító vezetői, akik támogatásával Ursäreni-ben 1998-ban megépült az első pünkösd-i roma templom. A közösség számbeli növekedését a helyi pünkösd-i vezető roma elit folyamatos konfliktusai kísérték. A két pártra szakadó gyülekezetben viszonylagos egyensúlyi állapotot úgy tudtak a nem roma vezetők kialakítani, hogy mindkét táborból tisztségbe emeltek egy diakónust. A gyülekezet szervezeti hierarchiájának ily módon való megosztását a területi pünkösd-i szervezet azért fogadta el hallgatólagosan, mivel az az érdeke, hogy a spontán szerveződő gyülekezetek fölött minél erősebb befolyást tartson fenn. A gyülekezet érdekcsoportosulásainak ily módon való kibékítése több éven át biztosította a gyülekezet viszonylagos egyensúlyi állapotát. Időközben a templom tulajdonjogát az egyik vezetői csoportosulás „átjászotta” a suceavai pünkösd-i területi szervezetnek¹⁷, amely révén annak ellenőrzése alá került. Bár ezáltal ez a roma vezetői érdekkör a területi szervezet befolyása révén egy darabig konszolidálta hatalmát, a gyülekezeten belül a konfliktusok elmélyüléséhez vezetett.¹⁸

15 Ursäreni, 2016. július 19.

16 A közösség megalakulásának történetét röviden egy korábbi írásomban is ismertettem (lásd Peti 2016).

17 A „hálózat” tartozó, általam kutatott másik két közösség (a csángó, és az ortodox többségű faluban működő), bár a templom tulajdonjoga a közösségeknél van, a vezetői státusok legitimitását szintén a suceavai területi szervezettől kapta, ahhoz a szervezethez tartozik.

18 Az eset (függetlenül attól, hogy a vádak igazak voltak vagy sem) emlékeztet arra, amit Ignacy-Marek Kaminski egy olyan lengyelországi roma csoportról állít, ahol egy roma vezető összejátszása a nem

Az elégedetlenséget kihasználva a roma elit egyik tagja, aki a pünkösdi egyházi vezetői tisztségekért való harcban korábban alulmaradt és marginalizálódott, egy új pünkösdi templom megépítésébe fogott, maga mellé állítva a régi gyülekezet ellenzéki vezetőit és az elégedetlenkedő tagság egy jelentős részét. A 2014-től funkcionáló második templomot külföldi, ursäreni-i tagokkal is rendelkező roma pünkösdi közösségek adományaiból építették. Az elmondások szerint meghatározó szerepet játszott mindebben a roma közösség egyik leggazdagabb embereként számon tartott személy fia, aki norvég, holland és svédországi pünkösdi templomoktól gyűjtött adományt a templom megépítéséhez. A helyi viszonyokat jól ismerő Daniel¹⁹ szerint arra hivatkozott, hogy diszkrimináció érte őket, elűzték őket a templomukból. Ugyancsak Danieltől hallottam, hogy a jelenlegi presbiter fia kb. 15 éve svédországi munkamigrációval próbálkozott, az ottani helyzetismerete nyomán indult be a koldulás, legelőször Svédországban (Svédország később tranzitországgá vált az ursäreni-i kolduló romák számára). A romák kezdeti kiutaztatásának megszervezésében vezető szerepet játszott ez a személy, Anton csángó közösségvezető ugyanakkor azt hangsúlyozta ki, hogy a kiutaztatás elsősorban a rokonságon belüli kölcsönös segítségnyújtás rendszerén belül történt. Hallottam olyan véleményt is (a szóban forgó gyülekezethez tartozó középkorú nőtől), hogy a presbiter fia kint tartózkodása idején kapcsolatba került ottani pünkösdiekkel, egyikük jelentős magánadománya nagyban hozzájárult a templom megépüléséhez. Bár ezeknek az állításoknak az igazságtartalmát nem áll módomban ellenőrizni, az kitűnik, hogy a második templom építésében és hivatalos működési engedélyének megszerzésében, új közösség megszervezésében sikeresen közreműködő roma család jelentős erőfeszítéseket tett az ursäreni-i roma közösség mára megkérdőjelezhetetlenül egyik legfontosabb vezetői pozíciójának megszerzéséért.

Az új templom a pünkösdi mozgalomban a sucevai területi szervezeten belül jogi önállósággal rendelkező (*Uniunea Adunărilor lui Dumnezeu Penticostale Apostolice a Romilor din România*) Roma Pünkösdi Mozgalom brassói székhelyű működési engedélyével kezdte meg működését. A Roma Pünkösdi Mozgalom az Országos Pünkösdi Szervezet statútuma szerint a pünkösdi mozgalom részeit képezi, a regionális területi szervezetekkel egyenrangú. Eddigi információim alapján nem világos, hogy a valóságban mi a viszonya e jogi önállósággal rendelkező testületnek az országos pünkösdi szervezethez. Úgy tűnik, hogy ez az intézményi struktúra a valóságban meglehetősen önálló a romániai pünkösdzimuson belül, a különböző, időnként magas fokú önállósággal rendelkező roma mozgalmak tömörítésére törekszik, jogi működési keretet biztosítva ezeknek.²⁰ Azt, hogy vallási közösségként hivatalosan működhessenek, elvileg lehetővé teszik a román törvények, ám ennek kivitelezése a gyakorlatban számos akadályba ütközne. Az országos pünkösdi szervezethez főként a területi szervezeteken keresztül kapcsolódó, regionális és helyi pünkösdi tisztségviselők konkurenciaként élük meg, az elsősorban roma elit érdekérvényesítése és kapcsolatrendszerei mentén szerveződő újabb intézményt. Erre utal az, hogy a „hálózatához” tartozó nem roma pünkösdi vezetők (Anton, egy helyi csángó közösségve-

---

roma hatóságokkal – a csoportérdek hátrányára – a legsúlyosabb normasértésnek számít (lásd Kaminski 1987:346). Köszönöm Fosztó Lászlónak, hogy felhívta erre a figyelmemet.

19 A többségében ortodox románok által lakott faluban működő pünkösdi közösség vezetője.

20 Például a *Rugul Aprins* (Ponoara) és a tofleai pünkösdi roma közösségnek. Utóbbi talán jogilag átkerült a bukaresti filiához.

zető; Daniel, a presbiteri státussal is rendelkező, ortodox többségű faluban működő pünkösd gyülekezet vezetője; valamint a kerületi pásztor) különálló, etnikai alapon szerveződő struktúráként beszéltek róla (a roma diszkriminációdiskurzus mentén tárgyalva). A roma testület önállóságára utal az is, hogy az említett vezetők *Liga Romilor* (Roma Liga) névvel hivatkoztak rá.

A vizsgált gyülekezetekben a következő státusok vannak: *közösségvezető* (a gyülekezet választja, elsősorban világi ügyekért felel, de a vallásos gyülekezések rítusrendjének betartása, a felszólalók felkérése, sorrendjének megállapítása is az ő tisztsége), *presbiter* (a területi szervezettől²¹ kapja a tisztséget, amelynek nem feltétele a vallásos képzettség, a legfontosabb rítusok – esketés, temetés, keresztelés stb. – biztosítása a feladata), *diakónus* (szintén a területi szervezet által jóváhagyott funkciót jelent, elsősorban a gyülekezeti alkalmak rítusrendjének kiszolgáltatója, prédikál, úrvacsorát szolgáltat, a presbiter utasítására vallási kérdésekben jár el, stb.). Kisebb jelentőségű, elsősorban világi tisztség a közösségi választással kiutalt pénztáros és cenzor (gazdasági felügyelő) tisztsége.

A szervezeti és a közösségi választás legitimációjára épülő „hivatalos” tisztségek mellett sajátos vallásos/mágikus legitimitásra épülő funkciót képez a *proroc* (látó, jós). E szerep az országos pünkösd egyházon belül hivatalos szerepkörként is működik (vannak az egyház által hivatalosan elismert *prorocok*, tevékenységüket az országos szervezet statútumban szabályozza), a pünkösd közösségek nagy részében a *prorocok* ettől független, nem hivatalos módon működnek és közösségektől függetlenül különböző mértékű legitimációval rendelkeznek. Az általam vizsgált roma közösségben lokális, legfennebb regionális jelentőségű *proroc*-státusban négy személy, két férfi és feleségeik voltak.

A helyi pünkösd templomok jelenlegi vezetése leképezi a közösségen belüli politikai/hatalmi erőviszonyokat. Ezek nem függetlenek a nagycsaládi/rokonsági koalícióktól sem. A két roma templom vezetése nyílt konfliktusban áll egymással. A sértődések, mellőzöttség miatt inaktívá váló korábbi gyülekezet tagságát sikerrel vonzotta magához a templomot építő vallási vállalkozó, valamint ennél a templomnál tisztséget kapó két vezető, a közösségvezető, valamint egy diakónus, aki a korábbi templomban is ezt a tisztséget töltötte be. A nagycsaládi, rokonsági koalíciók szintén szerepet játszottak abban, hogy a pünkösd romák melyik templom tagságát növeljék. Az új templom tagsága kb. 50-60 személy.²² Az új pünkösdista templom létrehozója presbiterfunkcióba került, úrvacsorát szolgáltat, házasságokat köthet, keresztelhet stb.²³

A vizsgált településen tehát két különböző kapcsolatrendszeren és szervezeti struktúrán keresztül kapcsolódik a két rivális pünkösd gyülekezet a pünkösd mozgalomhoz. Az egyik a pünkösdizmus országos szervezetének területi (de nem specifikusan roma) szervezetén keresztül, míg a másik a roma mozgalmakat tömörítő, meglehetősen önállósággal rendelkező (de nem területi) struktúra révén.

21 A helyi vezetők az országos szervezetre leggyakrabban *culk*ként (ebben a kontextusban: szervezet) hivatkoznak.

22 E gyülekezet vezetőjének közlése alapján. Azokon a gyülekezeti alkalmakon, amelyeken tavaszi/nyári időszakban jelen voltam, általában 30-35 személy vett részt.

23 Az erre vonatkozó információk többsége az ortodox faluban működő pünkösd közösség presbiterével, Daniellel 2016. április 25-én készült interjúból származik.

lakókocsi, aminek volt... Tudod, mi az a lakókocsi. Egy olyan kicsi, kétszemélyes, hatszemélyes lakókocsi, két ilyen pallóra téve. Én is egy lakókocsiban laktam, így szolgáltam.²⁵

A külföldön lévő roma közösségeknek az egyetlen szervezett intézményi keretet a pünkösdi egyház jelenti. Épületeket béreltek Londonban és Lille-ben, ahol rendszeres román nyelvű *adunarek* (gyülekezések) zajlanak. A külföldi gyülekezetek szintén kitermelték a maguk vallási vezetőit. E gyülekezetek formálisan a romániai pünkösdi mozgalom roma ágának valamelyikéhez tartoznak, vallási vezetőik e szervezetek valamelyikétől nyernek felhatalmazást. E közösségek létszáma 200-300 fő körül mozog. Tagságuk kizárólag romániai romákból áll. Nagy számban vannak köztük ursäreni-ek, illetve ursäreni-i rokonsági rendszerekhez tartozó, onnan elszármazó családok tagjai vagy olyanok, akik a pünkösdi vallás révén létrejövő kapcsolatrendszerekhez tartoznak. A vezetők kiválasztódásában a rátermettségen kívül sokat számít a rokonság nagysága is (kapcsolati tőke, politikai támogatottság miatt).

Pünkösdi diaszpóráközösség létesítésére nem csak Ursäreni-ből van példa. Az ortodox többségű faluban, amely egyike volt az általam kutatott közösségeknek, a szicíliai Palma de Montechiaróba költözött több család, önálló pünkösdi gyülekezetet alapítva. A közösség rituális alkalmainak megtartásához kibéreltek egy templomot, amelyet felváltva használ egy olasz, valamint a román nyelvű közösség. E közösség vezetői az ortodox többségű faluból származnak, felhatalmazást egyházi funkciók betöltésére a suceavai területi szervezettől kaptak.

MIGRÁCIÓ ÉS A PÜNKÖSDIZMUS NEM INTÉZMÉNYES FORMÁI

Az ursäreni-i pünkösdi romák hivatalos intézményi keretein túl szerveződő, a vallási specializálódás jegyeit mutató *prorocok* mellett vannak olyan személyek, akik az átlagosnál járatosabbak álmok, látomások értelmezésében, vagy éppen a megszállottsággal kapcsolatos tudásuk gazdagabb az átlagosnál. Ezek a személyek a prorocoktól eltérően nem rendszeresen, intézményesített módon gyakorolják ezt a tudásukat, szomszédsági, rokonsági körökben, alkalmi szituációkban kerülhet sor tudásuk aktivizálására.

Az egymás problémái megoldása érdekében történő imádkozás mindennaposnak számít, és ilyen esetben is van, hogy egyes személyek imádságának nagyobb erőt tulajdonítanak. Az imádság erejének ekképpen való mágikus felhasználásával magyarázható az az eset, amelynek egyik gyülekezési alkalmat követően szemtanúja voltam. A gyülekezést követően egy fiatal cigányszony intenzív gesztikuláció és egzaltált hanghordozás közepette feltűnést keltve feltartóztatta és félrevonta Anton, a pünkösdi közösségvezető feleségét. Az esetre Ursäreni-ben került sor az újabbik pünkösdi templomban.²⁶ Amikor később együtt utaztunk vissza a csángó faluba, és rákérdeztem, hogy miről volt szó, az asszony elmesélte, hogy az őt félrevonó fiatalasszony arra kérte, hogy imádkozzon érte, mivel Olaszországban hazugságokat tartalmazó feliratokkal koldult. E „bűn” megvallása a közösségvezető feleségének ahhoz hasonló „márturisire” (tanúságte-

25 2016. április 25.

26 Anton és felesége más alkalommal is vett részt a régebbi ursäreni-i templom gyülekezési alkalmain, ám ezúttal azért voltak jelen, hogy az én kutatásomat segítsék.

vés, bűnmegvallás) volt, amelyeneket a proroc előtt is tenni szoktak, és amelynek célja az Isten kiengesztelése és segítségének elnyerése, ezáltal pedig a balszerencse elkerülése. A fiatal nő az érte való imádkozásban a saját kapcsolatrendszerében lévő „egyszerű” személyek imájánál „erősebbnek”, hatásosabbnak gondolta a pünkösdi közösségvezető felesége imádságát.

Bár az exorcizmus végzésére és a látomásra való képességet a megnevezések szintjén gyakran a Szentlélek külön ajándékának szokták emlegetni, e „képességek” gyakorlása között átfedések is vannak. Az a két ursäreni-i proroc férfi, akik tevékenysége az egész közösség előtt ismert, több olyan démonúzással kapcsolatos történetet is elmesélt, amelyekben az exorcizmust végző szerepében vettek részt. Fontos körülmény, hogy a második proroc házaspár prorocként való előlépése a 2015-ben működésbe lépő, második pünkösdi templomhoz kötődik, e gyülekezet prorocjaivá váltak.

A prorocsilás (*prorocire*)²⁷ és a látomás közötti különbségtéves alapja, hogy a Szentlélek milyen formában kommunikál a hívekkel. A prorocsilás esetében a kommunikáció direkt üzenetet jelent, még akkor is, ha ennek eszköze a glosszológia (nyelveken szólás) formájában történik. A prorocsilást glosszológus formában megkapó személy pontosan érti, hogy mi az üzenet. A látomás ajándéka esetében (ahogy az álomértelmezések esetében is) a kommunikáció formája metaforikus jellegű, az ezt megkapó személy nem direkt közvetítőként, hanem egy értelmező folyamat specialistájaként tűnik fel. A „látomás ajándékának” az exorcizmusok során is lehet szerepe, azok, akiknek ilyent tulajdonítanak, megerősíthetik, vagy kétségbe vonhatják az exorcizmus sikerét. Mint ahogy az újabb templomnál tevékenykedő, exorcizmust is végző proroc elmesélte, a látomás ajándékával rendelkező személy látja (más esetben érzi), hogy eltávozott-e minden démon a megszállottból, vagy sem:

[Lehet látni, amikor a démon elhagyja az embert? Vagy hogyan lehet tudni, hogy az Isten munkája végbement?] Attól függ, hogy valakinek látomása van, vagy rendelkezik a látomás ajándékával. Lehetett látni abban a pillanatban, amikor becsukta a szemét, abban a pillanatban, amikor imádság közben érzi, hogy kimegy belőle. Vagy érzi, vagy látja, hogy mi megy ki. Kiment az összes démon, kiment az összes démon, vagy még van valami benne. És akkor lennie kell egynek, aki rendelkezik a látomás ajándékával. Nem mehetek csak én, aki a prorocsilás ajándékával rendelkezem, vagy egy másik, aki egy másféle ajándékkal rendelkezik... a démonokéval. Ez is egyféle ajándék, nagyon (?), van, aki az összes ajándékkal rendelkezik (talán), vagy csak egy ajándékkal... A Szentlélek ajándéka látomásokban is és mindenféleképpen manifesztálódik. Ott kell lennie. Ott kell lennie annak a látónak, nehogy... nem szabadult volna ki az a démon, és te közben azt mondod, hogy megszabadultál, és a látomások...de az ő látomásai azt sugallják, hogy még van valami abban a személyben. Így mutatta meg nekem (a Szentlélek), így mutatja meg! – tehát ezt mondja az a személy, akinek megvan ez az ajándéka...²⁸

---

27 Ebben az írásban is a csángó étikus elnevezést használok e divinatorikus és megszállottságelemeket is tartalmazó rítus megnevezésére (a hálózathoz tartozó csángó pünkösdi csoportban így nevezik meg ezt a rítust) (lásd Peti 2016).

28 Ursäreni, 2016. július. 17.

A prorocsilással, ördögűzéssel foglalkozó, szubjektív vallási tapasztalatok (álom, látomás) értelmezésére is alapozó püünkösdi vallásosságának külföldön működő csoportok esetében is jelentősége van. A püünkösdi vallásosság intézményes hierarchiájában kisebb legitimációval rendelkező vallásos/mágikus képzetek, gyakorlatok a diaszpóra közösségekben is újratermelődnek. Mivel e közösségek is igénylik a püünkösdzizmusnak ezeket a formáit, az ursäreni-i közösségben régebben is prorocként tevékenykedő férfit, Florint²⁹ több alkalommal is utaztatták. Florin mágikus tevékenykedései között a betegségek okainak feltárása, a beteg gyógyulásáért való imádkozás, jövőbeli események végkimenetelének feltárása stb. szerepel. Egy alkalommal például egy roma asszony külföldön bebörtönzött fia sorsának megtudakolásáért kereste fel. Florin elmondása szerint az Úr a prorocsilás ajándéka segítségével felfedte, hogy az asszony fiát még abban évben szabadon engedik. Miután Florin szerint ez valóban megtörtént, a hálás asszony telefonon felhívta őt megköszönni a beteljesült jóslatot.

Az egyik alkalommal, amikor 2016 áprilisában nála jártam, éppen két hete múlt, hogy Németországból, Duisburgból tért haza, ahol különböző rituális szolgáltatásokkal foglalkozott. Elmondása szerint Duisburgban egy romániai romákból (főként temesváriak, aradiak, bukaresti) álló közösség meghívására ment, repülőjegyét, egyéb költségeit e közösség fizette. Florin „mágikus szolgáltatáscsomagja” (gyógyítás, betegségértelmezés és jóslás – az ursäreni-iek ezt a gyakorlatot „*prorocire*”-nek, prorocsilásnak nevezik –, exorcizmus végzése) a németországi püünkösdi közösség nem doktrinális rituális rendszerébe is probléma nélkül illeszkedett.

Elmondása szerint legutóbbi németországi útja során, amely két héttel azelőtt történt, hogy Florinnal beszélgettem, egy olyan roma család kérte a segítségét, akik hosszabb ideje Németországban élnek, és ott már saját házuk is van. A család egyik gyermeke agytumorral feküdt a kórházban, ahol Florin vezetésével imádkoztak érte. Florin szerint az imádság hatására a gyermek csodás módon meggyógyult, a jelen lévő orvosok pedig megállapították a daganat elmúlását.

A PÜÜNKÖSDI EGYHÁZ VISZONYULÁSA A KOLDULÁSHOZ

A hivatalos püünkösdi diskurzus szerint a koldulás bűn, a hálózat vezetői annak büntetését is szorgalmazzák, sőt szimbolikus büntetés is jár érte. A hálózatban vezető szerepet betöltő nem roma személyekkel beszélgetve azonban kiderült, hogy tökéletesen tisztában vannak annak, hogy a romák megélhetése mennyire függ ettől a gyakorlattól, és „bocsánatos”, „könnyű bűnnek” tartották. A büntetés *félreültetés*ből (felfüggesztés) áll, a közösségvezető lépteti életbe. Daniel, amikor három hónapig náluk szolgált, kitarzott amellet, hogy működjön a felfüggesztés „koldulásért és éneklésért”. A félre- vagy hátraültetés a megkülönböztető, megszégyenítő funkciója mellett a megbüntetett személy ez alatt az idő alatt nem kaphat a gyülekezés (*adunare*) során semmilyen rituális szerepet (felszólalás; tanúságtevés; hangos, a közösség előtt történő imádkozás; az asszonyok esetében külön, a közösség előtt történő „saját ének” előadása stb.) A megbüntetett személy tulajdonképpen a püünkösdi közösséghez való tartozását illetően szimbo-

²⁹ Álnév, ahogy a tanulmányban előforduló többi személy neve is.

likusan egy átmeneti, felfüggesztett státusba kerül, amelynek időtartama háromtól hat hónapig is terjedhet, a vétek súlyosságát illetően. Az egyik, a kutatásban részt vevő 40 év körüli nő elmondása szerint az így megbüntetett személy „elveszíti jogait az Isten előtt”.³⁰

Szintén Daniel mesélte, hogy egyik alkalommal, amikor még a „lakókocsis időszakban” missziós látogatáson volt egy lille-i lakókocsitáborban, a frissen megkeresztelt romák között többen voltak olyanok, akik úgy tudták, hogy aki koldul, „az a Sátánnal van”, a Duna hullámai fogják büntetésből elnyelni, és nincs joguk a gyülekezéseken való részvételre. Daniel eloszlatta ezeket a „hamis tanításokat”, megkeresztelte őket, és azt mondta, hogy ha majd visszatérnek Romániába, a büntetésük három hónap *félreültetés* lesz.³¹

EGY ROMA CSALÁD MEGÉLHETÉSI STRATÉGIÁI ÉS A PÜNKÖSDIZMUSSAL VALÓ KAPCSOLATA: ESETBEMUTATÁS

Az ursäreni-i romák nagy részére jellemző stratégiák többsége megtalálható a Dionisie család tagjai esetében is, a következőkben ezek rövid bemutatására teszünk kísérletet.

Dionisiével és feleségével, Mirelával 2014-ben ismerkedtem meg, azóta többször jártam otthonukban. Ilyenkor egy-egy napot töltöttem ott, megismerve a nagycsalád több tagját, akik egy részével interjúkat is készítettem. Első találkozásom Dionisiével elég emlékezetesre sikeredett. Antonnal, a csángó pünkösdi közösség vezetőjével sétáltunk Ursäreni egy távoli szegletében, amikor egy szamar által húzott, száraz kukoricaszárat szállító szekérral találkoztunk, amelybe egy sokat megérett, robogón ülő férfi kapaszkodott. A robogó tulajdonosa, egy középkorú, barna bőrű, élénk kék szemű, gyakran nevető férfi (ilyenkor mindig elővillant egy-két aranyfoga) volt, Dionisie. Dionisie és felesége ebben az időben romatelepen lakott. Hat felnőtt gyermekük és 27 unokájuk van. Hetedik gyermekük hétévesen egy súlyos megfázás következtében meghalt.

A családban először az asszony tért meg. Elmondása szerint korábban is vallásos volt. Szorosabb kapcsolata az ortodoxiával hétéves gyermeke halála után következett be. Ekkor kezdett el templomba járni, és a vallásban keresni megnyugvást. Elmondta, hogy a gyermeke a kórházban halt meg, gyertya nélkül. Egy ortodox asszonytól azt a tanácsot kapta, hogy húsvétkor gyűjtsen gyertyát, hogy halott fiának legyen világossága a túlvilágon.

... meghalt a fiam... meghalt egy hét éves fiam és... elkezdtem járni... a... templomba, az... ortodoxokhoz. És amit a világ csinált, azt csináltam én is. Fizettem misét, álltam ott a..., megtöltöttem a gyertyatartót gyertyákkal, megcsókoltam az ikonokat, Szűz Máriát. Aaa..., meghalt a gyermekem a kórházban, gyertya nélkül. És... valaki, az asszonyok azt mondták, hogy húsvétkor gyűjtsak, minden húsvétkor egy halotti gyertyát, és hogy töltsen fel a gyertyatartót gyertyákkal. Hogy legyen a gyermeknek ott világossága... és elmentem P-ba, a p-i templomba, és vásároltam egy nagy halotti gyertyát, egy olyan megcsinált kalácsot és a temp-

---

30 2016. április 26.

31 2016. április 25.

lomnak adományoztam, hogy égesse el... a feltámadás idején. Magam sem értem már. [...] Ameddig tart a feltámadás, égjen a halotti gyertya, hogy legyen a gyermeknek világossága. Azután jöttem rá, hogy megtértem, hogy az egész... felesleges. Hogy semmi értelme nem volt annak, amit én csináltam... Sötét voltam, olyan voltam... azt hiszem, vak voltam, nem voltam...³²

Az asszony elmondása szerint gyakran megfigyelte a gyülekezési alkalmakról hazatérő embereket, akik boldognak tűntek. Mirelát ilyenkor kíváncsisággal vegyes vágyakozás fogta el, hogy ő is részese legyen ennek. Ebben az időben egy pünkösdi roma egy álmát mesélte el Mirelának. Az illető személy elbeszélése szerint álmában egy kiszáradt kutat látott Mirela házában, amelyből egy segítségért kiáltozó gyermek hangja hallatszott. Ekkor ledobott egy kötelet, és kihúzta a gyermeket, ezután a kút megtelt vízzel. Az illető személy, aki ezt álmodta, azt állította, hogy az álombeli gyermek Mirela volt. Ugyancsak ebben az időben egy másik pünkösdi hívő is felkereste őt, egy szintén róla szóló álom elmesélése miatt. Ő álmában Mirelát fehérbe öltözve látta, amint a gyülekezet közepén énekel. Mirela elmondása szerint e különös érzelmi jelentőséggel rendelkező álomelbeszélések hatására, amelynek szimbolikáját kiüresedett életével, a változás szükségességével azonosította, kezdte el látogatni a pünkösdi gyülekezési alkalmakat, és tért meg. Az életvezetés-beli változtatások dilemmái esetén a pünkösdi roma asszonyok az álomértelmezéshez is szoktak fordulni.

Mirela megtérése konfliktust eredményezett a családjában. Férje nem nézte jó szemmel az asszony egyre szorosabb kötődését a pünkösdi gyülekezethez, amely egyrészt az asszony viselkedésének megváltozásával járt, ugyanakkor azt is eredményezte, hogy az asszony sok időt töltött a hetente több alkalommal is megtartásra kerülő gyülekezési alkalmakon, valamint az informális, családok, szomszédságok által szervezett, bőven az éjszakába hajló vallásos együttléteken. A jó hangú asszony egyike lett azoknak, akik a gyülekezeti alkalmakon, a nyilvánosság előtt vallásos tartalmú énekeket adnak elő.³³ A férje folyamatos veszekedése ellenére (amelyet megpróbált figyelmen kívül hagyni, míg máskor sosem hagyta magát) kitartott a vallás mellett. Egy alkalommal, amikor éppen egy gyülekezeti alkalomról tért haza, az otthon dolgozó férje dühében egy csutakkal dobta meg. Az asszony a férfi szokásosnál is hevesebb dühét azzal magyarázta, hogy a gyülekezeti alkalommal úrvacsorát vett, kihíva a Sátán haragját. Látva az asszony kitarását, böjtöléseit, egy idő után a férj is megtért.

Egyszer úrvacsorát vettem, és ő vasárnap is dolgozott. Éppen vasárnap munkát talált magának. Szétszedte a szekeret, nyakig olajos volt, és javította, kalapálta és... és én jöttem a templomból, ahol úrvacsorát vettem. Amikor beléptem a kapun, felkapott egy ilyen nagy csutakot, és amikor felém dobta azt a nagy csutakot, én védekeztem. Mert ha nem védekeztem volna, a fejemet érte volna. [...] És én is úgy maradtam és mert mit... „mit csinál a Sátán?” – mondom. Mert én úrvacsorát vettem, azért csinál így. Elmentem a ház mögé, letérdeltem és sírtam... és... imádkoztam. Ő utánam jött, megsimogatott utána, „bocsáss meg”, azt mondta. Mert

32 Ursäreni, 2016. április 25.

33 Az éneklés az egyetlen olyan rítus, amelyet a nők egyénileg gyakorolhatnak a nyilvánosság előtt.

látta, hogy... ameddig nem voltam hívő, egyfolytában szájaltam vele. Ő egy (rossz) szót, én kettőt. Ő káromkodott, én visszakáromkodtam. Szidta az anyámat, szidtam én is az övét. Nem hallgattam. És az után látta, hogy én nem válaszolok vissza, hogy sírtam, hogy imádkoztam, hogy böjtöltem... Látta a változást, elment ő is, és átadta magát (Istennek).³⁴

Dionisie és Mirela állandó havi jövedelme 200 lejes (kevesebb mint 50 euró) szociális támogatásból áll. Dionisie állandó alkalmazásban életében egyszer volt, amely három évig tartott a közeli nagyváros egyik köztisztasági vállalatánál. A házaspár az év jelentős részében patrónuskliens kapcsolatrendszer keretében falubeli román gazdák földjein dolgozik, főként szőlőültetvényekben. Dionisie favágással is foglalkozik, és némi földdel is rendelkezik, amelyen ő is szőlőültetvényt létesített. Megtért pünkösdisták lévén bort nem isznak, a termést eladják. Néhány tyúkot, pár kecskét, egy-két malacot tartanak. Sok más falubeli romához hasonlóan „diózással” is foglalkoznak. Saját begyűjtés mellett nagy tételben vásárolnak csonthéjas diót, amelyet később feltörnek, megtisztítanak, és dióbélként adnak el, főként helybe érkező kereskedőknek. A család legfőbb jövedelme a svédországi és norvégiai koldulás. Külföldre saját pénzből utaznak.

A hat gyermekük közül egyik fiuk nagy családjával hosszabb ideje Franciaországban él. Részmunkaidőben portás, emellett ócskavasgyűjtéssel foglalkozik, amelyhez saját autóval rendelkezik. A hatgyermekes családapának időközben sikerült szociális támogatást kapnia, amelynek összege havi 2500 euró. Többi gyermekük a faluban él, a többséghez hasonlóan főként külföldön koldulnak, vagy szezonális munkákra járnak el a tágabb régióban (főként Moldvában). A szűkebb rokonságból is sokan élnek külföldön. Mirela egyik nővére Spanyolországban, egy másik Angliában, két fiútestvére pedig Németországban él.

2015-ben a főúthoz közel fekvő, „legjobbnek tartott” falurészben egy vályogházat vásároltak, a hozzátartozó telekkel és jelentős darab ház körüli kerttel. Ugyanebben az évben a telken két új ház építésébe is fogtak, egyet maguk számára, másikat a Franciaországban élő fiuk számára építtették.

A család rendezett gazdasági helyzetét, korábbi helyzetükhöz képest gyümölcsöző állapotukat a pünkösdzizmus hatásának tulajdonítják. Az asszony szerint a megtérése után sikerült a romatelepen a házukat felépíteni. Egyik fiuknak autót vásároltak, hozzásegítették a vezetői jogosítvány megszerzéséhez, és két tehenet is vásároltak.

De dolgozott az Isten! Ez alatt a két év alatt felépítettük ezt a házat, augusztustól őszig a ház fel volt húzva, be volt fedve. A második évben befejeztük a házat. De hogy honnan jött a pénz, nem tudom, nem tudom honnan jöttek a pénzek. Az után autót vettünk a fiúnak, fizettük a sofőrkönyv megszerzését, vásároltunk két tehenet. Jöttek, tudod, a gyerekeimnek úgy adok kenyeret, mint az álom, nem tudtam, honnan jön (a pénz), feltettem a kérdést: „Te, ki segít, ki ad nekünk?” Mert mielőtt még nem voltunk hívők, nem volt elég a pénz. Te, még volt nekünk is egy milliónk, kettőnk, de hogy hova ment el, mit csináltunk, mert nem vettünk semmit.³⁵

---

34 Ursăreni, 2016. április 25.

35 Ursăreni, 2014. április 7.

Mirela számára nemcsak a pünkösdi romák számára oly fontos vallásos jelentésekkel, útmutatással szolgáló álmoknak, hanem a *prorocok* által közvetített tanácsoknak is szerepük van egy-egy nagy jelentőségű döntés meghozatalában. Mirela elbeszéléséből kitűnik, hogy életének nehéz időszakaiban gyakran fordult *prorocok*hoz. Az ő segítségüket kérte akkor is, amikor magatehetetlenné vált édesanyját gondozva teljesen elkeseredett helyzete kilátástalanságán. A *proroc* édesanyja csodás felgyógyulását jósolta meg, amely Mirela szerint be is teljesedett.

Egy másik története szerint fia a családjával azt követően maradt mégiscsak a kiköltözésüket követő, rendkívül nehéz időszakban (a lakókocsis időszak, amelynek emlékét jó néhány családi fotó őrzi) Franciaországban, hogy egy *proroc* révén a Szentlélek azt üzenté, hogy a boldogulása egy idegen országban fog bekövetkezni. Mirela fia jelenlegi boldogulásával visszaigazoltnak látta a „prorocsilást”, ahogy abban az esetben is, amikor ő maga kereste meg a hálózat legtekintélyesebb *proroc*ját, az ortodox közösségben élő Martint. Mirelát abban az időben kétség gyötörte, hogy elutazzon-e Svédországba koldulni. Kétsége a koldulás ambivalens közösségi megítéléséből származott. A *proroc* megerősítette abbeli szándékában, hogy külföldre utazzon, miután azt mondta neki, hogy tervezett útján az Isten segíteni fogja. Mirela ezt követően utazott férjével Svédországba, ahol valóban szerencsével jártak. Elmondása szerint két hónap alatt a férjével annyit kerestek, hogy ebből a pénzből sikerült telket vásárolniuk a faluban, és nekifogni az új építkezésnek. Mirelának ez a története rámutat a kolduláshoz a pünkösdzizmuson belüli ambivalens viszonyulásra.

... el akartam én is menni Svédországba, de nem tudtam. Mintha visszatartott volna valami így... nem... Arra gondoltam, hogy vétkezni megyek abba az országba, sírtam, és elmentem Martin testvérhez (a *proroc*hoz). Az öreghez. [...] És... „testvér, nekem is van valami (közölnivalóm) Isten előtt, testvér.” Megvolt ez a gondom, hogy lássam, elenged az Isten, hogy elmenjek... országra? De nem mondtam meg a testvérnek. „Nekem is van kérésem Isten előtt, testvér.” És ő ezt mondta: „Fejedbe vetted, hogy egy utazást tégy” – mondta. „Menj... menj, mert Isten áldása lesz utadon, amelyre mész.” És engedte az Isten, hogy menjek. És ott aztán pénzt kerestem, testvér... Megvettük ezt a két házat, ezeket a házakat, közel egymilliárdot kerestünk.³⁶

A házaspár külföldre való utazása pénzszerzés céljából évente 2-3 alkalommal történik, egy alkalommal 1-2 hónapot ülnek. Dionisie egyik évben, amikor a fia Franciaországban egy lakókocsitáborban lakott, a fiával együtt járt ócskavasat gyűjteni.

A házaspár egyik leghosszabb svédországi tartózkodása alatt (amelyet megelőzően Mirela egy *proroc*ot is felkeresett) hétköznapi koldult, vasárnap pedig a helyi templomba járt el. Dionisie alkalmanként kisebb alkalmi munkákat is elvállalt, például a házak külső faburkolatának újrafestését.

A város egyházi karitatív szervezetei időszaki szállást és ellátást nyújtottak a város több pontján kolduló romániai és bulgáriai romáknak. Az a rend alakult ki, hogy egy, kb. 10 férőhelyes szálláson egy hétig alhattak a romániaiak, majd a következő héten átadták a helyüket a bolgár

36 Ursăreni, 2014. április 7.

koldusoknak. Dionisie és felesége ilyenkor az állomáson aludt, míg elmondásuk szerint a bolgárok, amikor nem rajtuk volt a sor, saját autókban aludtak. A karitatív egyházi szervezetek maguk kezdeményezték a kapcsolatfelvételt a roma koldusokkal, képviselőik felkeresték őket koldulóhelyeiken és templomaikba hívták őket. Ilyen alkalmakkal tisztálkodhattak, illetve meg is vendégelték őket. A család révén az egyik egyház adománygyűjtő akciót is szervezett az ursäreni-i romák számára, minekutána képviselőik elutaztak Ursäreni-be, és Dionisie családja beleegyezésével a szegényesen élő unokákról készített, zenével ellátott, művészien kivitelezett fénykép és videókompozíciókat készítettek az adománygyűjtő kampány számára.

Bár a pünkösdi etika szerint a koldulás, mint említettem, legjobb esetben is egy ambivalens cselekvés, gyakorlása közben is betartanak a pünkösdi etikának megfelelő néhány szabályt. Mirela elmesélte, hogy koldulni román énekekkel szokott. Azokkal a román és romani nyelvű vallásos énekekkel, amelyeket a templomban szokott előadni, elmondása szerint sohasem koldult. Mint mondta, súlyos bűnnek tartja, a vallásos énekeket csak magában szokta énekelni, olyankor, amikor senki sem haladt el előtte, és csupán vallásos célzattal.

Az előzőekben egy ursäreni-i roma család megélhetési stratégiáit mutattam be. A család által követett stratégiák lényegében leképezik az ursäreni-i roma közösség közelmúltjának legfontosabb változásait: a pünkösdzimushoz való fordulást és az EU-csatlakozást követően a migrációhoz kapcsolódó jövedelmekre való törekvést, amely a migráció két fő típusának megjelenését eredményezte, a koldulásra berendezkedő időszaki, valamint a hosszabb távú, kiköltözéssel járó migrációt. Bemutattam a pünkösdzimusz jelentőségét a migráció fenntartásában (családi kapcsolatrendszer, a kinti pünkösdi egyház közösség-szervező szerepe, kapcsolatfelvétel más egyházakkal), és bemutattam a vallás mentalitásformáló szerepét a gazdasági tevékenység működtetésében (például ezzel kapcsolatos döntések meghozatalakor vallási specialistákhoz való fordulás), a fogyasztás megszervezésében, a vallásos világképnek megfelelő viselkedésre való törekvésben.

ÖSSZEGZÉS

Bár a svédországi és norvégiai tömeges koldulás minden bizonnyal az egyik legfontosabb jövedelemforrása az ursäreni-i romáknak, a romák egy részének helyzete attól fordult jobbra, hogy különböző okok miatt a román lakosság egyre csökkenő konkurenciát jelent számukra, szimbolikus értelemben tulajdonképpen egyre inkább feladja a falut. A romák egy részének helyzete tehát nem feltétlenül attól lett jobb, hogy a koldulás révén rengeteget kerestek volna, hanem attól, hogy a szocializmus óta töretlenül az elvándorlást választó román közösség elöregedésével, korábbi pozícióinak csökkenésével elérhetővé vált a faluban való telek-/háztársulás, illetve építés. A roma lakoságnak a telepről a tulajdonképpeni faluba való beköltözésének feltétele azonban a migrációban való részvétele volt.

A migrációval és a faluba való beköltözéssel párhuzamosan a roma közösség mentalitását, attitűdjét mélyrehatóan megváltoztató közösség-szervező projekt zajlott, a pünkösdi vallásra való áttérés. Romák és nem romák egyaránt a pünkösdi vallás legnagyobb teljesítményének a rendezett életvitelre, a család, a közösség és a külső világgal való normalizált viszonyra, mértékletességre, a megtérés előtti „civilizálatlan” romakép meghaladására ösztönző mentalitás érvényre jutását tartják.

A racionálisabb gazdasági viselkedésre és életvitelre való ösztönzés mellett a pünkösdzizmus helyben és külföldön is intézményes közösségi kereteket teremtett a romák számára. Ezen intézményektől személyek, családok mobilitása függ. A pünkösdi vallási projekttel párhuzamosan a helyi elitiek közötti éles versengés zajlott, amely alól a külföldi diaszpóráközösségek sem képeznek kivételt. A pünkösdi vallás közösségen belüli vezetői pozíciókat konszolidált, illetve új státusokat teremtett.

A pünkösdzizmus által integrált romák számára a pünkösdzizmus „rituális megújulást” (*ritual revitalisation*) (Fosztó 2009) eredményezett. A pünkösdzizmus „hivatalos rítusainak” lebonyolítását kezdetben a hálózathoz tartozó pünkösdi vezetői elit missziós látogatásai révén biztosította. A mára már önálló vezetőséggel rendelkező külföldi közösségek igényei hívták életre a pünkösdi vallásosság „szürke zónájában” tevékenykedő vallási specialisták, a divinációval, vallásos alapokra helyezett gyógyítással és exorcizmussal foglalkozó „utazó prorocok” jelenségét. A külföldi pünkösdi közösségek ugyanakkor támogatásaik révén a helyben maradt roma elit erőviszonyait is befolyásolják, mint ahogy az a második ursäreni-i pünkösdi templom esetében történt.

A pünkösdzizmus amellet, hogy modernizációs ösztönző erőként hatott, a romák civilizációs és modernizációs készségét is bizonyítani hivatott.³⁷ A pünkösdi vallás az életvezetés rendezettségét illetően (például alkohol, házastársi hűtlenség, szerencsejáték tiltása, az élvezetek extrém fogyasztásával szembenálló megtért ember ethosza stb.) terén hozzájárult azoknak a mintáknak a megváltozásához, ahogy a roma közösség önmagáról gondolkodott. Ily módon a pünkösdzizmus egy kedvező makrogazdasági körülmény (az ország 2007-es EU-csatlakozása nyomán elérhetővé váló szabad migráció és az ehhez kapcsolódó új erőforrások: koldulásra berendezkedő migráció, valamint huzamos, de nem feltétlenül végleges külföldi letelepedés) folyamán a korábbinál soha nem látott, a roma közösség egy részét érintő gazdasági sikereket ideológiai szinten feloldó/megjelenítő magyarázatrendszer szerepét is betölti.

Bár azok a pünkösdi egyházak, amelyekbe az ursäreni-i romák tömörülnek (a két helyben működő, valamint a lille-i és a londoni) vallási kritériumok alapján a roma közösség egy részét nem tartják pünkösdistának, e romák esetében is van egy nem formális és alapvetően nem vallási motivációjú laza kötődés a pünkösdi egyházhoz. A pünkösdi mentalitás hatása ily módon az egész roma közösség esetében érvényesül.

A pünkösdi vallásosság szinkretikus egységben létezik a megtérés előtti roma vallásos képzetekkel és gyakorlatokkal (például ami a divinációs képzeteket és gyakorlatokat, valamint a megszállottságképzeteket illeti), ily módon hagyományos képzeteket örökít tovább, illetve újít meg.

37 Egy korábbi írásomban kitértem a roma megtérés „civilizatorikus projektként” való bemutatására (lásd Peti 2017), párhuzamot vonva a pünkösdzizmusnak egy erdélyi magyar ajkú roma közösségben Kiss Dénes által megfigyelt szerepére, amelyet a „pünkösdi etika tematizálása” kapcsán foglalt össze (lásd Kiss 2009). Ennek lényege, hogy a megtért romák a megtérésük révén a közösség civilizatorikus/modernizációs készségét és eredményeit hangsúlyozták ki.

SZAKIRODALOM
REFERENCES

1. Djuve, A. B. – Friberg, J. H. – Tyldum, G. – Zhang, H. (2015). *When Poverty Meets Affluence. Migrants from Romania on the Streets of the Scandinavian Capitals*. Fafo, Rockwool Foonden, 1–163. Elérhetőség: <http://www.fafo.no/images/pub/2015/954-innmat-trykk.pdf>/ Letöltés dátuma: 2017. április 6.
2. Engebrigtsen, A. (é. n.). *Invading Our Homelands. New Beggars in the Streets of Oslo*. [kézirat] https://www.academia.edu/28523905/Invading_our_homelands_new_beggars_in_the_streets_of_Oslo/ Letöltés dátuma: 2017. április 2.
3. Fosztó L. (2009). *Ritual Revitalisation after Socialism: Community, Personhood and Conversion among Roma in a Transylvanian Village*. Halle Studies in the Anthropology of Eurasia, Volume 21. Münster: LIT Verlag
4. Kaminsky, I.-M. (1987). The Dilemma of Power: Internal and External Leadership. The Gypsy-Roma of Poland. In: Aparna Rao (edited by): *The Other Nomads: Peripatetic Minorities in Crosscultural Perspective*. Böhlau Verlag Köln Wien, 323-356.
5. Kiss D. (2009). „Romii din Herculian și rolul religiei pentecostale în viața lor comunitară. [A magyarhermányi romák és a pünkösdi vallás szerepe közösségi életükben].” In: Kiss Tamás–Fosztó László–Fleck Gábor (szerk.): *Incluziune și excluziune. Studii de caz asupra comunităților de romi din România*. [Befogadás és kizárás. Esettanulmányok romániai romákról]. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion, Cluj-Napoca, 119–143.
6. Kiss D. (2014). Benyomások a székelyhídi romák vallási életéről. Szocioblog. A BBTE Szociológia Tanszékének blogja. Elérhetőség: <http://bbteszocioblog.blogspot.ro/2014/08/benyomasok-szekelyhidi-romak-vallasi.html/> Letöltés dátuma: 2015. december 9.
7. Kiss T. – Peti L. (2015). A romák munkaerőpiaci helyzete és politikai mobilizációja. Közösségtanulmány: Ázog [INTEGRO – Integrare prin formare și mediere POSDRU/165/6.2/S/140487 / – kézirat megjelenés alatt: *Magyar Kisebbség*].
8. Peti L. (2016). A Szentlélek ajándékai és karizmatikus rítusok egy moldvai kistérség pünkösdi közösségeiben. In Hesz Ágnes–Pócs Éva (szerk.): *Orvosistenektől a hortikulturális utópiáig. Tanulmányok a Kárpát-medence vonzáskörzetéből*. Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából 2. Balassi Kiadó, Budapest, 319–351.
9. Peti L. (2017). A pünkösdzizmusra való áttérés okai és funkciói egy moldvai roma közösségben. *Ethnographia*, 128. évf., 3. sz., 485–509.
10. *** Kertész M. – Kiss T. (2012). Légből kapva. 1,2 millió embert berajzoltak a statisztikákba. [interjúja Kiss Tamás szociológussal]. Transindex hírportál, 2012. július 5. <http://itt-hon.transindex.ro/?cikk=20718/> Letöltés dátuma: 2015. 12. 9.

Csata Zsombor

Munkaerőpiaci egyenlőtlenségek Romániában, etnikai metszetben¹

Kivonat

A tanulmány a munkaerőpiaci helyzet és a jövedelmek etnikai eltéréseit vizsgálja a népszámlálási statisztikák, valamint a Labor Force Survey romániai adatai alapján. Az eredmények azt mutatják, hogy az etnicitás mentén erősödnek a társadalmi egyenlőtlenségek. A romák többsége a társadalom periferiáján, rendkívül kiszolgáltatott helyzetben él. Kisebb hányaduk, aki keresőtevékenységet végez, javarészt a másodlagos munkaerőpiacon dolgozik, ahol csupán rosszul fizetett, alkalmi állást talál magának. Ugyan a lemaradás összehasonlíthatatlanul kisebb mértékű, de a magyarok társadalmi pozíciói is rosszabbak az átlagnál, ez előnytelenebb állásokat és relatív értelemben gyorsan romló jövedelmeket jelent. Az elemzés egy további fontos következtetése, hogy az alkalmazottak körében az etnikai metszetben észlelt jövedelemkülönbségek egy jelentős része már nem magyarázható azzal a strukturális útfüggőséggel, amelyről úgy gondoljuk, hogy a szocialista diktatúra diszkriminatív gyakorlatának örökségéként maradt ránk. A jövedelemeloszlást magyarázó modellünkben ugyanis kontroll alatt tartottuk azokat a tényezőket, amelyek a magyarok hagyományosan rossz pozícióit tükrözik (pl. alacsonyabb képzettség, kevesebb magyar a vezetői pozíciókban stb.).

Kulcsszavak: munkaerőpiaci egyenlőtlenségek, jövedelmi egyenlőtlenségek, etnikai kisebbségek, Románia

Abstract. Ethnic Inequalities in Labour Market Outcomes in Romania

The study is a comparative analysis of labor market performance and income of different ethnic groups in Romania. Both census statistics and Labor Force Survey data show an increasing socio-economic inequality along ethnicity. The majority of Roma live on the periphery of society, under very vulnerable conditions. Most of those who are employed are working in the secondary labor market, taking poorly paid, casual jobs. Although the gap from the average is incomparably smaller, the social positions of Hungarians are also worsening, which means less favorable job positions and lagging incomes. Another important conclusion of the analysis is that a significant part of the widening wage gap along ethnic lines can no longer be explained by the structural path dependency of discriminatory practices under socialist dictatorship. In our model of income distribution, those factors that reflect the traditionally disadvantageous positions of Hungarians (eg. lower qualifications, fewer Hungarians in leading positions, etc.) were held constant.

Keywords: labor market outcomes, income inequalities, ethnic minorities, Romania

1 A tanulmány megjelenését a Bolyai Kutatói Ösztöndíj támogatta (pályázat száma: BO 00604/17)

I. BEVEZETŐ

Az elmúlt években több olyan elemzés jelent meg, amely arról számol be, hogy Romániában fokozatosan romlanak az etnikai kisebbségek relatív társadalmi pozíciói (Papp Z. 2008, Kiss 2010, Veres 2015). Ez a folyamat nem új keletű (Kiss 2015, Boia 2016), de annak ellenére tart, hogy a rendszerváltást és Románia EU-csatlakozását követően javult a kisebbségek helyzetére vonatkozó jogszabályi környezet, és jelentős lépések történtek az intézményes diszkrimináció megszüntetése érdekében is.

Ebben a tanulmányban további empirikus bizonyítékokat hozunk annak az alátámasztására, hogy Romániában az etnicitás mentén erősödnek a társadalmi egyenlőtlenségek. Áttekintjük és összefoglaljuk a témával kapcsolatos korábbi eredményeket, majd az etnikumok munkaerőpiaci és jövedelmi helyzetének egy összehasonlító elemzését végezzük el a Labor Force Survey kutatás adatai alapján. Külön megvizsgáljuk a jövedelmi helyzet szempontjából a legelőnyösebb és a leghátrányosabb csoportokat, melyeket jellemezni fogunk a fontosabb szociodemográfiai tényezők mentén. Végül a kitekintésben néhány további ellenőrzésre szoruló hipotézist fogalmazunk meg az egyenlőtlenségek magyarázatára.

2. A FOGLALKOZÁSSZERKEZET ÉS A JÖVEDELMEK ETNIKAI ELTÉRÉSEI A KORÁBBI VIZSGÁLATOKBAN

A témában megjelent korábbi elemzések főként a rétegződésszerkezet nemzetiségi eltéréseit vizsgálják, és arra keresik választ, hogy a nemzeti kisebbségek foglalkozásstruktúrája miben tér el az országos átlagtól, illetve a román többség társadalmi szerkezetétől, és ezeket az eltéréseket lehet-e előnyösnek vagy hátrányosnak minősíteni (Veres 2003, 2015). Kiindulópontjuk az, hogy az etnicitás már a modernitás kezdete óta szerepet játszott az erőforrások allokációjában és a társadalmi pozíciók elosztásában, és a különböző etnikumok attól függően voltak előnyös vagy előnytelen pozícióban, hogy Erdély éppen Magyarországhoz vagy Romániához tartozott. Az erdélyi kisebbségeket – közöttük a magyarokat is – legutóbb a kommunista diktatúra idején érte nyílt és intézményesített diszkrimináció. A kisebbségek mobilitási esélyeit ebben az időszakban a leginkább a számukra előnytelen felsőoktatási politika és a többségi vezetők rekrutációja révén korlátozták.

Részben ennek is köszönhető, hogy az egyes etnikumok munkaerőpiaci helyzetét tekintve jelentős különbségek vannak napjainkban is. Először is a romák körében jóval alacsonyabb az aktív aránya az országos átlaghoz képest (2011-ben 24,5% a 45,5%-kal szemben), de néhány százalékponttal a magyarok is lemaradásban vannak (43%). A romák körében csaknem minden negyedik aktív személy munkanélküli, a magyarok munkanélküliségi rátája viszont megegyezik az országoséval (7,3%). Az inaktív csoportját vizsgálva elsősorban a jelentős demográfiai különbségek köszönnek vissza: a magyarok körében az országos átlaghoz képest (41,1%) több a nyugdíjas (47,1%), a románknál viszont lényegesen kevesebb, alig 7,5%. A munkaerőpiaci pozíciókat tekintve a magyarok felülreprezentáltak mind az alkalmazottak (79,1%), mind pedig a vállalkozók (1,9%) körében, kevesebb közöttük viszont az önálló (8,4%), ami elsősorban az önállótól gazdák alacsonyabb arányát tükrözi az országos átlaghoz képest. A romák ezzel szem-

ben az önállók (29,8%), a családi vállalkozásokban dolgozók (21,5%) és az egyéb foglalkoztatottak kategóriáján belül (15,4%) vannak többen. Az elemzésünk szempontjából a foglalkozási főcsoportok etnikumok közötti eltérései a leglényegesebbek, és mivel többször hivatkozni fogunk rájuk, ezeket az adatsorokat mi is közöljük:

1. táblázat. *A foglalkoztatott népesség eloszlása foglalkozási főcsoportok és nemzetiség szerint Romániában (2011)*

	összes	román	magyar	roma	ismeretlen
Vezetők és törvényhozók	2,6	2,4	2,0	0,2	5,6
Szakértők és értelmiségiek	15,2	15,5	12,7	1,4	16,8
Technikusok és mesterek	8,1	8,0	7,4	3,8	11,5
Közigazgatási hivatalnokok	4,1	4,0	4,1	0,7	6,3
Szolgáltatásokban és kereskedelemben dolgozók	13,5	13,3	14,6	8,3	17,3
Mezőgazdaságban és erdészetben dolgozók	23,8	25,5	19,2	35,1	3,1
Szaktanácsadók	14,2	13,9	21,3	13,5	12,2
Gépkezelők, szerelők	8,1	7,9	9,8	7,9	9,4
Szakképzetlen munkások	10,3	9,6	8,9	29,1	17,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Veres 2015:122

A táblázatban látható, hogy a magyarok alulreprezentáltak a magasabb státusú foglalkozási kategóriákban (vezetők és a törvényhozók, szakértők és értelmiségiek, technikusok és mesterek), az átlaghoz képest lényegesen magasabb arányban vannak jelen a szaktanácsadók körében, de enyhén felülreprezentáltak a gépkezelők, szerelők, valamint a szolgáltatásban, kereskedelmi dolgozók körében is. Az önállók kapcsán már szóba került, hogy kevesebb magyar dolgozik a mezőgazdaságban, ez az arány azonban növekvőben van. Érdeemes tehát ezeknek az adatoknak a dinamikáját is megfigyelni, amire a három legutóbbi népszámlálás eredményeinek az összehasonlítása ad lehetőséget:

2. táblázat. *A romániai és a magyar foglalkoztatott népesség eloszlása foglalkozási főcsoportok szerint (1992–2011)*

	Románia összesen			Romániai magyar népesség			Magyarok aránya országos szinten		
	1992	2002	2011	1992	2002	2011	1992	2002	2011
Vezetők és törvényhozók	1,7	4,1	2,6	1,4	3,6	2	5,6	5,4	4,5
Szakértők és értelmiségiek	6,2	8,6	15,2	4,7	6,3	12,7	5	4,5	4,8
Technikusok és mesterek	10,8	10,2	8,1	10,3	10,2	7,4	6,3	6,2	5,2
Közigazgatási hivatalnokok	5,0	4,9	4,1	4,9	4,8	4,1	6,6	6,1	5,8

	Románia összesen			Romániai magyar népesség			Magyarok aránya országos szinten		
Szolgáltatásokban és kereskedelemben dolgozók	5,4	9	13,5	6,1	10,3	14,6	7,6	7,1	6,2
Mezőgazdaságban és erdészetben dolgozók	19,5	23,4	23,8	11,8	13,9	19,2	4	3,7	4,6
Szaktanácsadók	28,6	21,4	14,2	37,5	28,7	21,3	8,7	8,4	8,6
Gépkezelők, szerelők	16,1	10,3	8,1	15,7	12,9	9,8	6,5	7,8	7
Szakképzetlen munkások	6,7	7,8	10,3	7,7	8,9	8,9	7,7	7,1	4,9
Fegyveres szervek foglalkozásai	0,9	0,3	-	0,7	0,6	-	5,1	7,3	-
Összesen	100	100	100	100	100	100			

Forrás: Papp 2008:168, Veres 2015:122

Ebből az derül ki, hogy a vezetői munkakörökben a szocialista diktatúra alatt létrejött hátrányt nemcsak hogy lefaragni nem sikerült, de érdemben csökkenteni sem. Sőt, a vezetők és törvényhozók kategóriájában a románok és a magyarok részvétele közötti különbség 0,3%-ról 0,6%-ra nőtt a két évtized alatt. A szakértők és értelmiségiek csoportja, kevéssel ugyan, de gyorsabban gyarapszik a románok körében, a technikusok és mesterek aránya viszont lassú ütemben csökken. Egyedül a közigazgatási hivatalnokoknál van egy kiegyenlítődés, ebben a kategóriában viszont eddig sem voltak látványosak az eltérések.

Az alacsonyabb iskolai végzettséget igénylő foglalkozáskategóriákban az látszik, hogy a magyarok még mindig jelentősen felülreprezentáltak a szaktanácsadók körében – de arányuk az elmúlt tíz évben intenzívebben csökkent, csakúgy, mint a gépkezelők-szerelőké. Ezek a nem vezetői szakmai foglalkozások voltak azok, ahol a szocialista diktatúra idején a felfelé mobilitásukban korlátozott magyarok jelentős száma „megrekedt”, relatív előnyük viszont mára fokozatosan fogyni látszik. Meglepő növekedést mutat viszont a mezőgazdaságban és az erdészetben dolgozók aránya, ebben az ütemben a magyarok lassan felzárkóznak az átlaghoz. A szektor bővülésének valószínűleg az EU-s csatlakozás után bevezetett területalapú támogatások rendszere adott nagyobb lendületet, aminek a lehívásában a magyar többségű székelyföldi megyék kifejezetten jól teljesítettek. (Ezzel együtt a mezőgazdaság gyakran nem egyéb, mint egy menekülési útvonal a túléléshez azok számára, akik az iparban vagy a szolgáltatásokban nem tudnak elhelyezkedni, és a kivándorlás helyett az otthonmaradás mellett döntenek.)

20 év távlatából összességében az látszik tehát, hogy az erdélyi magyarok foglalkozási pozíciói – fent is, középen is – fokozatosan romlottak a többségiekéhez képest. Mindez annak ellenére, hogy a kisebbségekkel szembeni intézményes diszkrimináció tiltott és – különösen a nemzetközi egyezmények kötelező betartatása miatt – ebben az időszakban számottevően csökkent.

A magyarokénál sokkalta rosszabb helyzetben vannak azonban a romák.² Azt már láttuk, hogy körükben óriási a munkanélküliség, viszont a munkahellyel rendelkezők helyzete is mar-

2 A romák marginális helyzetéről született elemzések összefoglalójáért lásd Toma–Fosztó 2011, Péter 2005

ginális. A roma foglalkoztatottak kétharmada vagy a mezőgazdaságban dolgozik, vagy pedig segédmunkás, és szából kevesebb, mint ketten jutottak el a szakértelmiségi vagy vezetői pozíciókig. A roma népesség rétegződési szerkezete semmiben nem hasonlít a társadalom átlagához, halmozottan hátrányos helyzete a legelnagyoltabb statisztikákból is kiviláglik.

A Romániában élő etnikumokra vonatkozó eddigi rétegződéstanulmányokban a gazdasági, sajátosan pedig a jövedelmi helyzettel lényegesen kevesebbet foglalkoznak a kutatók. Ennek az oka, hogy a foglalkozásszerkezettel és az iskolai végzettséggel szemben a jövedelmet nem rögzítik a népszámláláskor,³ a legfeljebb néhány ezres mintán lekérdezett survey-adatok alapján pedig csak a társadalmi átlagot lehet megragadni, a társadalmi részegységekre bontott (pl. területi vagy megyei szintű) elemzésekre csak korlátozott lehetőség van. Ennek ellenére van néhány fontos alapinformációnk ezzel kapcsolatban, amely kiindulópontként fog szolgálni a soron következő árnyaltabb elemzésünkhöz.

Kiss (2014) egy 2012-ben végzett kérdőíves kutatás alapján vizsgálta a romániai magyarok és a románok közötti jövedelemegyenlőtlenségeket, és arra a következtetésre jutott, hogy az erdélyi magyarok egy főre jutó (nettó) ekvivalens jövedelme csaknem nyolc százalékkal (mintegy 57 lejjel) elmarad az országos átlagtól és 14%-kal az erdélyi románokétól. A jövedelemeltéréseket magyarázó regressziós modelljében a különbségek determinánsai között a kort, a nemet, a családi állapotot, a gyerek meglétét, az iskolai végzettséget, a gazdasági aktivitást, a településméretet, a régiót és az etnikumot vonta be az elemzésbe.⁴ Elemzésünk szempontjából a legfontosabb következtetése az, hogy a románok és a magyarok közötti jövedelemkülönbségek akkor is fennmaradnak, ha az etnikumon kívül a többi tényező hatását kontroll alatt tartjuk. Az etnikai hovatartozás tehát ceteris paribus meghatározza a jövedelmek alakulását.

Kiss megfigyeléseinek egy másik fontos következtetése az, hogy bár a magyarok jövedelemátlaga alacsonyabb a románokénál, a szórása kisebb, tehát a magyarok esetében kisebb jövedelemegyenlőtlenséggel számolhatunk. Eredményei azt mutatják, hogy a magyarok alulreprezentáltak a románokhoz képest a legalsó és a legfelső jövedelmi kvintilisben egyaránt. Ezzel rezonál az a megfigyelése is, hogy a magyarok körében alacsonyabb a jövedelmi szegények aránya (még úgy is, hogy az átlagnál kevesebbet keresnek). Mindent összevetve az erdélyi magyaroknál a jövedelmi viszonyok kevésbé polarizáltak, kevesebb a „jövedelmi” gazdag és a szegény, és többen vannak, akik átlagosan keresnek.

Egy hasonló módszertannal készült elemzésében Veres (2014) azt találta, hogy az erdélyi magyarok körében mért egyenlőtlenségek viszont nagyobbak a magyarországiakénál, a jövedelmek, a fogyasztás, az anyagi és lakáshelyzet szerint egyaránt. A jóléti mutatók szórása akkor is nagyobb Erdélyben, ha a magyarországi mintából kivesszük a budapestieket. Elemzéséből is kiderül, hogy az egyenlőtlenségeket nagyobb részben magyarázza a társadalom alsó szegmensé-

3 A vagyoni helyzetre (lakáshelyzet, kommunális infrastruktúra stb.) van ugyan néhány adat, de ezek önmagukban nem elég kifejezőek a háztartások/egyének gazdasági helyzetének a jellemzéséhez.

4 Ebben a vizsgálatban nem készült külön modell az aktív népességre, ezért a kontrollváltozók közül kimaradt a foglalkozásszerkezet, amely – amint azt az iménti népszámlálási statisztikákban láthattuk – biztosan nem független az etnikai hovatartozástól, és minden kétséget kizáróan meghatározza a jövedelmek szintjét is. Alább, az LFS adatain látni fogjuk azonban, hogy az etnicitás parciális hatása akkor is megmarad, ha számolunk a foglalkozásszerkezetben mutatkozó eltérésekkel.

hez tartozó erdélyi magyarok nagyobb relatív depriváltsága: a munkaerőpiacról kiszorultak, a szakképzetlen munkások, a gazdálkodók és a nyugdíjasok az átlagnál jobban elmaradnak a magyarországi megfelelőiktől, akár az ekvivalens jövedelem nagyságát, akár az anyagi helyzet-lakáshelyzet mutatókat hasonlítva össze (Veres 2014: 40).

3. A MUNKAERŐPIACI STÁTUS, JÖVEDELMI VISZONYOK ÉS AZ ETNICITÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI AZ LFS ADATAI ALAPJÁN

A Labor Force Survey adatainak másodelemzése lehetőséget teremt arra, hogy a foglalkoztatottságról és a jövedelmi viszonyokról etnikai metszetben egy árnyaltabb képet adjunk⁵. Az LFS előnye a tartalmi részletesség mellett az, hogy az adatfelvétel folyamatos, ami lehetővé teszi az apróbb – kisebb konjunktúraciklusokhoz köthető – időbeli változások vizsgálatát is. Másik nagy előnye az, hogy kellően nagy mintával dolgoznak, ezért nemcsak a magyarok, hanem a romák helyzetét is megfelelő alaposággal meg lehet vizsgálni. Hátránya az, hogy az adatvédelmi óvatosság miatt nem közlik az alanyok lakóhelyére (megye és település) vonatkozó információkat, ezért területi vonatkozásban nem lehet a kívánt mélységekig lemenni.⁶

Leíró elemzésünkben először a foglalkoztatásra vonatkozó különbségeket mutatjuk be, majd kitérünk a jövedelmi helyzet eltéréseire és a különbségek magyarázatára. A gazdasági aktivitást illetően az LFS-vizsgálat arra kérdez rá, hogy a kérdezést megelőző héten a válaszadó végzett-e valamilyen munkát jövedelem- vagy profitszerzés céljából. Valószínű, hogy ennek a sajátos kérdésfelvetésnek köszönhető az, hogy a korábban ismertetett aktivitási rátákhoz képest itt magasabb arányokat kapunk. 2012-ben a népesség több mint fele jelezte, hogy dolgozott az előző

5 A Labor Force Survey (románul: Ancheta Forței de Muncă în gospodării – AMIGO) keretében Romániában 1996 óta gyűjtenek adatokat a munkaerőpiac kínálatának a méretéről és szerkezetéről. A negyedévente megismételt kérdőíves felvételekben átlagosan 20 000 háztartás 60 000 tagjáról rögzítenek információkat. A kérdéses egy 2-(2)-2-es, rotációs rendszerben zajlik, amelynek a lényege az, hogy egy lakást két egymást követő negyedévben vizsgálnak, két következő negyedévben kiveszik a mintából, majd az ezt követő két negyedévben újra visszaveszik. Egy lakás „nyomon követése” tehát 6 hullámon keresztül zajlik. Ez a kutatási designrendszer lehetővé teszi, hogy a munkaerőpiac rövidebb távú változásainak a hatásait panelszerűen is követni lehessen. Ebben az elemzésben mi viszont úgy használjuk az adatokat, mint megismételt keresztmetszeti vizsgálatok eredményeit. Az AMIGO-vizsgálat további részleteiért lásd: http://www.insse.ro/cms/files/Rapoarte%20de%20calitate/Amigo/RO_AMIGO_rap%20calitate_Rom_2011.pdf

6 Hasonlóképpen problematikus az, hogy a kutatás mintavételi egysége a háztartás (pontosabban: a lakóház/lakrész, ahol a háztartás található), tehát a vizsgálat nem az egyénekre, hanem a háztartásokra reprezentatív. Végül a romániai kutatásra sajátosan problematikus, hogy azt a súlyváltozót, amely alapján az egyébként negyedéves rendszerességű vizsgálatokat éves szinten aggregálni lehetne, vagy nem készítették el, vagy csak egyszerűen nem hozták nyilvánosságra. Ezért az évekre összesített adatokat nem tudjuk használni – az említett 2-(2)-2-es rendszer miatt több évben előfordul ugyanis, hogy ugyanazok az alanyok kétszer kerülnek a mintába. Az évekre aggregált minta azért lett volna hasznos, mert lehetővé tette volna, hogy a kisebb etnikumok demográfiai alcsoportjait is kellő statisztikai magabiztossággal jellemezzük. Erre viszont így korlátozottabb lehetőség van: a tanulmányban közölt éves adatokat a negyedéves aggregált mutatók átlagaiból kapjuk.

héten, ez az arány a románoknál 50,9%, a magyaroknál 47,9%, a romáknál 35,6%, a németeknél pedig 35,6% volt (3. táblázat). A nemzetiségek közötti különbséget a magyarok és a németek esetében elsősorban a népesség eltérő korszerkezete (öregebb a populáció, több a nyugdíjas), a romák esetében pedig a munkanélküliek magasabb aránya magyarázza.

Az idősoros adatokat szemlélve (ld. 2. ábra a mellékletben) az látszik, hogy 2001–2002-höz képest, amikor a dolgozók aránya a középső negyedekben a hatvan százalékot is elérte, hirtelen 55%-ra, majd főként az EU-s csatlakozáshoz és a gazdasági növekedés csúcspontjához köthető 2007-es évet követően az évtized végére fokozatosan ötven százalék közelire csökkent. A longitudinális adatokon az is megjelenik, hogy jelentős a szezonális hatása is: ezekben a negyedekben általában három-öt százalékkal többen végeztek kereső tevékenységet. A nyári alkalmi munkaszezon hatása a romáknál látszik igen látványosan, esetükben többször előfordult, hogy kétszer annyian dolgoztak ebben az időszakban, mint a telet is magában foglaló negyedik és első negyedévben. Ez a romákat foglalkoztató munkaerőpiac másodlagos jellegére utal, még pontosabban az elérhető kereseti lehetőségek esetlegességére hívja fel a figyelmet. Ezt később is látni fogjuk, amikor az alkalmazás szerződéses formáiról lesz szó. A „kilengések” amplitúdója egyébként azt is jól jelzi, hogy melyik években teljesített jobban a gazdaság: válságban nagyobb, a felzárkózás idején kisebbek a szezonális eltérések.

3. táblázat. *Az előző héten kereső vagy profitszerző munkatevékenységet végzők aránya a népességben belül, nemzetiség szerint (országos minta, éves átlagok)*

	románok	magyarok	romák	németek	más	összesen
2002	58,7%	50,0%	47,0%	35,1%	43,5%	57,7%
2006	50,8%	45,6%	35,5%	36,5%	38,6%	50,0%
2012	50,9%	47,9%	35,6%	26,0%	38,2%	50,4%

Forrás: LFS-adatok

A foglalkoztatottak munkaerőpiaci státusát illetően a népszámlálási statisztikákban megjelenő különbségek köszönnek vissza: a magyarok felülreprezentáltak az alkalmazottak körében, és népességbeli arányukhoz képest kevesebbet számlálnak az önfoglalkoztatók, de különösen a segítő családtagok között. A romáknál éppen fordított a helyzet, és teljesen elüt az országos átlagtól is: nagyon kevés az alkalmazott (csupán minden ötödik roma foglalkoztatott tartozik ide), nagyon sok az önfoglalkoztató és a segítő családtag, ami valószínűleg a szezonális munka jellegével van összefüggésben. Kisebb eltéréseket észlelhetünk a vállalkozók körében is, bár az alacsonyabb esetszám miatt nem tulajdoníthatunk nagyobb jelentőséget nekik⁷. Az viszont egyértelmű, hogy nagyon kevés a roma vállalkozó, és hogy a magyarok közül többen vállalkoztak, bár úgy tűnik, hogy ez csupán az évtized végéig volt igaz.

7 Mivel kisebb az esetszám, annál nagyobb a standard hiba, ezzel együtt alacsonyabb a becslések megbízhatósága. Jól látszik ez abban is, hogy a kisebb etnikumok esetében évről évre nagyobbak az eltérések, nagyobb az eredmények szórása. Ez a melléklet ábráiban a negyedéves „kilengéseken” még jobban látszik.

4. táblázat. *A foglalkoztatottak aránya a különböző munkaerőpiaci pozíciókban, nemzetiség szerint (országos minta, éves átlagok)*

	év	románok	magyarok	romák	németek	más	összesen
Vállalkozók, munkaadók	2000	1,3%	1,9%	0,6%	0,0%	7,6%	1,4%
	2006	1,5%	2,1%	1,0%	4,6%	7,8%	1,4%
	2012	1,2%	1,1%	0,0%	1,3%	10,0%	1,4%
Önfoglalkoz- tatók	2000	26,6%	24,4%	49,8%	21,0%	20,8%	26,8%
	2006	25,4%	23,5%	50,8%	17,0%	18,7%	25,6%
	2012	24,0%	22,5%	51,5%	13,1%	18,0%	24,2%
Alkalmazottak	2000	55,2%	64,3%	20,2%	72,4%	63,4%	55,3%
	2006	56,8%	65,0%	21,9%	77,1%	66,0%	56,9%
	2012	58,6%	66,5%	24,7%	81,7%	65,8%	58,6%
Segítő családtagok	2000	16,8%	9,3%	29,4%	6,6%	8,2%	16,5%
	2006	16,5%	9,6%	27,0%	5,9%	8,1%	16,2%
	2012	16,1%	9,0%	23,6%	5,2%	8,1%	15,8%

Forrás: LFS-adatok

A népszámlálási adatokhoz képest szintén nem hoztak újat a foglalkozási főcsoportok szerinti eloszlások sem (5. táblázat): a magyarok alulreprezentáltak a vezetők és a szakértők körében, és ha az idősoros adatokat nézzük, akkor ez a különbség nagyon enyhén, de növekedni látszik. Szintén csökkent a szakmunkások száma, növekedett a gépkezelőké és a szolgáltatásokban dolgozóké, az uniós csatlakozást követően pedig a mezőgazdaságban dolgozóké is. Összességében tehát az LFS adatai alapján is az látszik, hogy a magyarok relatív foglalkozási pozíciói egyre rosszabbak: csökken a vezetők és törvényhozók aránya, az értelmiségieké és a szakértőké pedig lassabban növekszik az országos átlagnál.

A romák helyzete nem sokat változott ebben a 12 éves időszakban: a magasabb státusú foglalkozásokban (a felső négy kategóriában) ugyanúgy elhanyagolható számban vannak jelen, mint korábban, enyhén növekedett viszont a kereskedelmi dolgozók és a gépkezelők aránya. A másodlagos munkaerőpiacon történt egy jelentősebb változás: a mezőgazdaságból úgy tűnik többen a szakképzetlen munka területére mentek át. A mezőgazdaságban az történhetett, hogy a 2000-es évek közepére nagyjából rendeződtek a tulajdonviszonyok, a területalapú támogatásoknak és a gépesítésre szánt finanszírozásoknak köszönhetően koncentráltabbá vált a termelés, a nagyüzemi gazdálkodás kialakulásával pedig egyre kevesebb kisegítő munkára lett szükség. Valószínűsíthető tehát, hogy miközben a magyarok közül többen visszatértek ebbe az immáron jobban fizető és korszerűsített szaktudást igénylő területre, a romák egyre inkább kiszorultak onnan. A szakképzetlen roma munkavállalók aránya azért is növekedhetett, mert az uniós munkaerőpiac megnyílása miatt bővült a kereslet az olcsó munkaerő iránt a különböző nem mezőgazdasági termelési ágazatokban. A romák relatív helyzete ezzel együtt alig változott, az elmúlt 12 évben csupán néhány százalékkal nőtt azoknak az aránya, akik nem a szekunder munkaerőpiachoz tartozó mezőgazdasági, illetve a szakképzetlen munkást igénylő ágazatokban dolgoznak.

5. táblázat. A foglalkoztatottak aránya a különböző foglalkozáskategóriákban, nemzetiség szerint (országos minta, éves átlagok, százalékban)

foglalkozási státusz	év	románok	magyarok	romák	németek	más
Vezetők és törvényhozók	2000	2,4	2,6	0,7	1,4	6,9
	2006	2,9	2,6	1,0	6,7	9,8
	2012	2,2	1,4	0,0	12,9	5,5
Szakértők és értelmiségiek	2000	7,0	4,5	0,0	12,4	4,2
	2006	9,5	6,1	1,1	19,0	8,7
	2012	13,9	10,4	0,4	20,6	16,3
Technikusok és mesterek	2000	8,7	8,8	0,3	11,6	9,5
	2006	9,4	8,7	0,3	9,3	7,0
	2012	6,5	7,3	0,1	8,1	9,7
Közigazgatási hivatalnokok	2000	3,8	3,9	0,5	9,4	4,1
	2006	4,3	3,9	0,6	4,2	2,2
	2012	4,2	3,7	0,6	2,6	2,4
Szolgáltatásokban és kereskedelemben dolgozók	2000	7,0	8,8	3,2	4,2	14,1
	2006	9,7	12,2	5,5	5,2	12,6
	2012	13,0	15,3	5,6	10,6	14,3
Mezőgazdaságban és erdőszetben dolgozók	2000	39,8	23,7	64,8	26,8	25,7
	2006	25,4	15,0	43,5	5,8	22,9
	2012	23,4	17,5	43,3	11,3	29,4
Szakmunkások	2000	15,5	25,5	9,0	22,1	18,0
	2006	16,3	24,2	8,5	19,9	14,3
	2012	15,5	20,0	9,5	0,0	9,3
Gépkezelők, szerelők	2000	9,7	10,9	4,5	6,2	10,8
	2006	10,6	14,8	5,3	15,9	7,0
	2012	9,8	15,7	7,2	12,0	2,6
Szakképzetlen munkások	2000	6,2	11,2	17,0	5,8	6,8
	2006	10,8	12,2	34,0	14,0	15,3
	2012	10,5	8,5	33,3	11,0	10,4
Hadseregben dolgozók (2005-től)	2000	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
	2006	1,2	0,3	0,1	0,0	0,1
	2012	1,0	0,0	0,0	11,0	0,0

Forrás: LFS-adatok

A foglalkozási főcsoportok szerinti eloszlásnak megfelelően alakulnak az etnikumok közötti különbségek az ágazati statisztikák szerint is (6. táblázat). A magyarok továbbra is felülreprezentáltak a feldolgozóiparban, a kereskedelmi és egyéb szolgáltatásokban, valamint enyhébb mértékben az oktatásban, az építőiparban és a vendéglátásban is. A romák többsége a mezőgazdaságban dolgozik, minden más területen alacsonyabb a jelenlétük a többi etnikumhoz képest. Ha az idősoros adatokat nézzük, a magyar és a román munkavállalók esetében hasonló trendek

figyelhetőek meg. Körükben a mezőgazdaságban dolgozók száma csökkent a leginkább, csaknem 15%-kal; a felszabadult munkaerő leginkább az építőiparba és a kereskedelembe vonult át, de kevéssel többen dolgoznak az oktatásban és az egészségügyben is. A romák esetében még nagyobb arányban csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, 2000-hez képest többen dolgoznak viszont a feldolgozóiparban, az építőiparban és a háztartási tevékenységekben.

6. táblázat. *A foglalkoztatottak aránya a különböző gazdasági ágazatokban, nemzetiség szerint (országos minta, éves átlagok, százalékban)*

ágazat	románok			magyarok			romák		
	2000	2006	2012	2000	2006	2012	2000	2006	2012
Mező- és erdőgazdaság, vadászat és halászat	44,2	31,0	29,1	33,2	20,4	19,4	61,6	56,7	54,1
Bányászat és kitermelőipar	1,5	1,4	0,9	1,1	1,0	0,6	0,3	0,4	0,0
Feldolgozóipar	18,4	20,8	17,6	27,4	32,8	31,0	8,8	11,4	13,7
Energetika, víz- és gázellátás	1,8	2,2	2,1	1,7	2,2	1,5	0,9	0,1	3,4
Építőipar	3,6	5,9	7,5	4,9	6,5	7,9	3,2	6,3	8,0
Kereskedelem és karbantartás	8,2	11,1	12,9	9,8	12,6	14,7	11,1	10,0	12,1
Vendéglátóipar	1,1	1,5	2,0	1,4	2,5	2,2	0,2	0,7	1,7
Szállítás és kommunikáció	4,8	5,4	6,5	4,3	4,1	4,2	1,4	2,4	1,3
Pénzügy	0,9	1,0	1,6	0,8	0,6	0,6	0,0	0,0	0,0
Ingatlaneladás és -bérlés	1,2	3,1	0,2	1,2	1,7	0,0	0,2	1,0	0,0
Szakmai, tudományos és műszaki tevékenységek	n.a.	n.a.	1,9	n.a.	n.a.	1,3	n.a.	n.a.	0,0
Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	n.a.	n.a.	1,8	n.a.	n.a.	1,2	n.a.	n.a.	0,3
Közigazgatás	5,3	5,4	5,2	2,9	3,3	2,7	1,3	2,6	0,9
Oktatás	3,8	4,4	4,1	4,9	5,4	5,4	0,4	0,4	0,0
Egészségügy és szociális védelem	3,2	4,1	4,2	3,9	3,7	4,9	0,7	0,5	0,4
Művészet, szórakoztatás, szabadidő	n.a.	n.a.	0,6	n.a.	n.a.	0,5	n.a.	n.a.	0,5
Más szolgáltatások	1,8	2,4	1,3	2,6	2,9	1,6	8,1	5,8	0,0
Háztartási tevékenységek	0,1	0,3	0,6	0,0	0,3	0,3	1,8	1,6	3,5
Területen kívüli tevékenységekkel foglalkozó szervezetek	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,3	0,0

Forrás: LFS-adatok

Az utóbbi időben rengeteg szó esik a munkavállalási formák átalakulásáról, a foglalkoztatottság rugalmasabbá válásáról, ami rövidebb munkavállalói elkötelezettséget, változatosabb karrierpályákat, szélesebb választási lehetőségeket, ugyanakkor nagyobb munkavállalói kockázatokat, felelősséget, a munkáltatóval szemben nagyobb kiszolgáltatottságot jelent (Beck 2000,

Kalleberg 2009). Az LFS adatai alapján arra voltunk kíváncsiak, hogy ez az átalakulás mennyire jellemző a romániai munkaerőpiacra. A rugalmasság növekedésének egyik jelét a szakértők abban látják, hogy növekszik a részmunkaidős és csökken a teljes munkaidős foglalkoztatottak száma. Amint azt a 7. táblázatból láthatjuk, ez a tendencia a romániai munkaerőpiacra nem jellemző, éppen ellenkezőleg, a statisztikáink által befogott 12 évben összességében csökkent a részmunkaidős foglalkoztatottak aránya, nemzetiségtől függetlenül. A leglátványosabb csökkenést a roma foglalkoztatottak körében tapasztaljuk, ahol arányuk 48%-ról felére, 24%-ra módosult (a részletes nyegyedéves változásokat lásd a melléklet 3. ábráján).

7. táblázat. *A foglalkoztatottak aránya a teljes, illetve a részmunkaidős állásokban, nemzetiség szerint (országos minta, éves átlagok, százalékban)*

	teljes munkaidő			részmunkaidő		
	románok	magyarok	romák	románok	magyarok	romák
2000	83,8	88,6	51,2	16,1	11,7	48,0
2006	90,3	92,4	75,7	9,7	7,6	24,3
2012	89,8	93,5	75,4	10,2	6,5	24,6

Forrás: LFS-adatok

Hasonlóképpen a növekvő rugalmasságra utalhat az is, ha a munkavállalók körében megnövekszik az ideiglenes munkavállalók száma az állandó munkahelyen dolgozókéval szemben. Adataink ezt a változást sem támasztják alá, bár etnikumonként a kép differenciáltabb, mint előbb. A románok és magyarok esetében egyre csökkent az ideiglenes munkavállalók száma a vizsgált időszakban, a romák esetében viszont egy enyhe növekedés figyelhető meg. Ezzel együtt az ideiglenes munkavállalás a romák 15%-ára igen, a románokra és a magyarokra viszont szinte egyáltalán nem jellemző.

8. táblázat. *Az alkalmazottak aránya a munkahely állandósága szerint, nemzetiségek szerinti bontásban (országos minta, éves átlagok, százalékban)*

	állandó munkahely			ideiglenes munkahely		
	románok	magyarok	romák	románok	magyarok	romák
2000	97,3	96,8	89,5	2,7	3,2	10,5
2006	98,2	99,1	89,9	1,8	0,9	10,1
2012	98,4	99,5	84,8	1,6	0,5	15,2

Forrás: LFS-adatok

A nagyobb egzisztenciális kiszolgáltatottság fokmérője a munka világában az is, ha az emberek egyre többet kénytelenek dolgozni. A vizsgálatban azt is megnézték, hogy a foglalkoztatottak hány órát dolgoztak a kérdézt megelőző héten. Az eredmények azt mutatják, hogy a vizsgált időszakban számottevő változások nem történtek, és nem kiugróak a nemzetiségek közötti különbségek sem. Egy átlagos munkahét 37–40 órát tartott, a magyarok az átlaghoz képest marginálisan többet, a romák pedig kevesebb órát töltöttek kereső munkával. Utóbbi

valószínűleg azzal magyarázható, hogy közülük többen végeznek alkalmi vagy szezonális keresőtevékenységet, különösen a mezőgazdaságban, ami nem követi a munka megszokott 5x8 órás heti rendjét. A mezőgazdasági tevékenység visszaszorulásával magyarázható az is, hogy a vizsgált időszakban csökkent a munkaidő szórása, ami azt jelenti, hogy a jövedelemszerzésre töltött időt illetően egyre kisebbek az eltérések. Ezek fényében az is érthető, hogy a romák esetében a legnagyobb a kilengés egyik negyedétől a másikig a ledolgozott munkaórákat illetően (lásd a 4. ábrát a mellékletben).

9. táblázat. *Ledolgozott munkaórák száma, nemzetiségek szerinti bontásban (országos minta, éves átlagok és szórás)*

	átlag			szórás		
	2000	2006	2012	2000	2006	2012
románok	37,9	39,1	38,5	10,76	9,51	8,91
magyarok	39,5	39,4	39,8	10,77	9,96	9,49
romák	37,0	37,3	35,5	12,29	9,08	9,58
németek	38,0	41,2	39,2	11,54	6,63	5,19
más	39,0	40,9	41,0	10,69	9,12	8,67
összesen	38,0	39,1	38,5	10,80	9,53	8,97

Forrás: LFS-adatok

A megélhetés biztonsága szempontjából szintén jelzésértékű az, hogyha az emberek egynél több munkahelyen dolgoznak, vagy a főtevékenységük mellett más jövedelemszerző tevékenységet is végeznek. Arra a kérdésre tehát, hogy volt-e a válaszadónak a kérdezést megelőző héten (a főmunkáján kívül) másik, jövedelmet biztosító munkája, a foglalkoztatottak 2,4%-a válaszolt igennel (10. táblázat). A 2000-es év adataihoz viszonyítva ez jelentős relatív csökkenést jelent, abszolút számokban viszont – mivel kevés ember érintett – nem annyira számottevő (százból két olyan ember van, aki lemondott arról, hogy tíz év után többletmunkát vállaljon, vagy időközben már kivonult a munkaerőpiacról). Abban a megfogalmazásban, ahogyan az LFS rákérdez, ide elviekben bekerülhetnek a nem nyilvántartott, informális keresőtevékenységek is, amelyek a szürke- vagy a feketegazdaságban zajlanak. Az alacsony arányok miatt azonban kevésbé valószínű, hogy a válaszadók erről is beszámoltak.

10. táblázat. *A főmunkahely mellett ledolgozott munkaórák száma, nemzetiségek szerinti bontásban (országos minta, éves átlagok)*

	románok	magyarok	romák
2000	4,7	4,6	0,9
2006	2,9	1,6	0,9
2012	2,4	2,3	1,1

Forrás: LFS-adatok

A fentiek alapján látható tehát, hogy az a posztfordista – második menedzseri forradalomként is emlegetett – munkaerőpiaci átalakulás, amelyről a fejlett gazdaságokra vonatkozóan a gazdaságszociológiai szakirodalom beszámol, Romániában 2012-ig nem történt meg.⁸ Ennek nyilvánvalóan a jelenlegi globális munkamegosztáshoz van köze, ahol az EU perifériáján levő államoknak kisebb lehetőségük van bekapcsolódni a kreatív, nagyobb hozzáadott értéket termelő, többnyire szolgáltatói iparágakba, ehelyett kihelyezett termelői tevékenységek kedvelt telephelyévé vált. Erre a folyamatra ráerősít az is, hogy az ország EU-s csatlakozásával megnövekedett a képzett munkaerő migrációja, és kevesebb olyan szakértő marad itthon, aki ezekben az iparágakban önálló egzisztenciát és további munkahelyeket tud teremteni. A társadalom szélein elhelyezkedő rétegeknek tehát kevés választásuk marad. Akik az itthon maradás mellett döntenek, választhatnak az alacsonyabb szakképzettséget igénylő foglalkozásokba való betago-lódás és a szubzisztens mezőgazdaságban való túlélési küzdelem között, amely – a területi alapú szubvencióknak köszönhetően – átmenetileg levegőhöz jutott, ám fennmaradása teljes mértékben ezeknek a támogatásoknak a függvénye.

Mindezek mellett a foglalkoztatottsági adatainkból kimaradtak azok a marginális rétegek, akik számára a rosszul fizetett, juttatásokkal nem járó, ideiglenes munkavállalás sem mindig elérhető. Keresőtevékenység hiányában ezek a társadalom legkiszolgáltatottabb rétegei.

Etnikai metszetben adataink megerősítették és árnyalták azokat a korábbi megfigyeléseket, miszerint szakadéknyi különbség van a romák és többi etnikum között a foglalkoztatási helyzetet illetően. A roma kisebbségéhez távolról sem hasonlítható, de egyre jobban kitapintható hátrányban vannak az átlaghoz képest a magyarok is. A következőkben azt nézzük meg alaposabban, hogy ez a hátrány mennyiben jelent jövedelmi hátrányt is.

3.1. Jövedelemkülönbségek az etnikumok között

Ebben az alfejezetben tehát azt vizsgáljuk meg, hogy léteznek-e különbségek a különböző etnikumhoz tartozó személyek jövedelmei között, és hogy ez milyen tényezőkre vezethető vissza. A rendelkezésünkre álló LFS-adatbázisban csak a 2008–2012 közötti időszakra vonatkozóan vannak keresetre vonatkozó adataink. Ráadásul a pontos, összegben megadott jövedelmet az anonimizálás részeként titkosították, ezért az elemzéshez csupán a jövedelmi decilisek szerinti besorolást tudjuk felhasználni. Tovább szűkíti a felhasználás körét az is, hogy ezt a besorolást csupán az alkalmazottakra tették közzé, az önfoglalkoztatókra, vállalkozókra vagy segítő családtagokra nincsenek információink.

8 Itt fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az elmúlt négy-öt évben jelentős változások történtek a munkaerőpiac szabályozásában, amelyek a foglalkoztatottakat éppen a rugalmas munkavállalás irányába terelték. Ezek közül a legjelentősebb a munkatörvénykönyv 2011-ben bekövetkezett módosítása Emil Boc miniszterelnöksége alatt, aminek a hatásai még nem jelenhetnek meg az adatainkban.

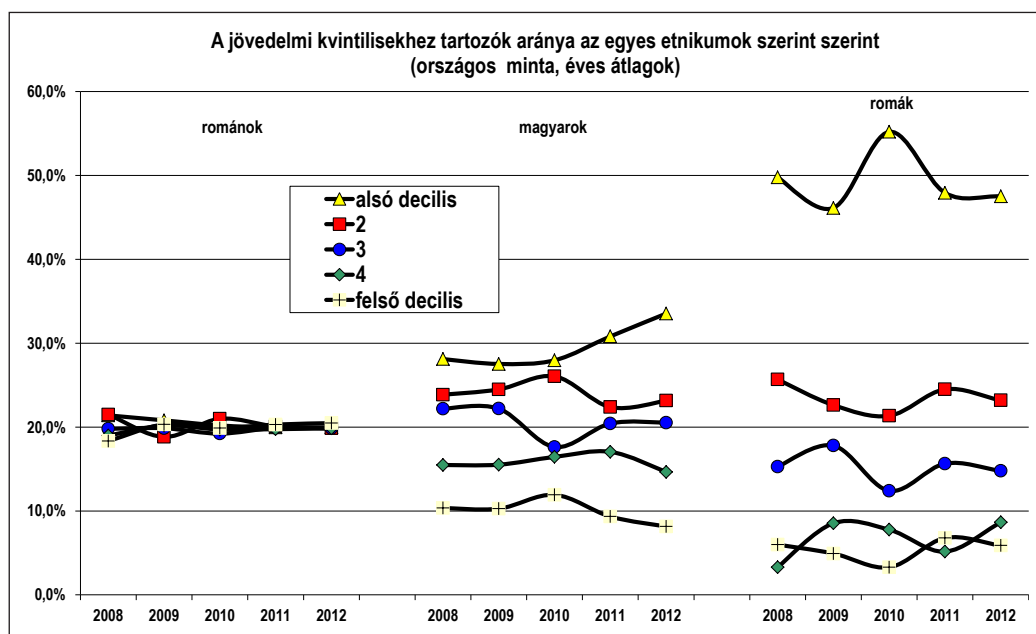
11. táblázat. A jövedelmi kvintilisekhez tartozók aránya az egyes etnikumok szerint szerint (országos minta, éves átlagok)

kvintilisek	2008			2009			2010			2011			2012		
	RO	M	RM	RO	M	RM	RO	M	RM	RO	M	RM	RO	M	RM
1	21,4	28,1	49,8	20,8	27,5	46,1	20,2	28,0	55,2	20,0	30,8	47,9	20,0	33,5	47,5
2	21,5	23,9	25,7	18,8	24,5	22,6	21,0	26,0	21,3	20,1	22,4	24,5	19,9	23,1	23,2
3	19,8	22,2	15,3	19,9	22,2	17,8	19,2	17,6	12,4	19,9	20,4	15,6	19,9	20,5	14,8
4	19,0	15,5	3,3	20,2	15,5	8,5	19,7	16,4	7,8	19,8	17,1	5,2	19,9	14,7	8,6
5	18,3	10,4	6,0	20,3	10,3	4,9	19,9	11,9	3,3	20,3	9,3	6,8	20,5	8,2	5,9

Forrás: LFS-adatok

Jelmagyarázat: RO – románok, M – magyarok, RM – romák

A kvintilisekben összevont éves adatok azt mutatják (11. táblázat), hogy a foglalkoztatás szerkezeti eltérései az egyes etnikumok között jelentős nyomot hagynak a keresetekben is. A kisebbségiek jövedelmi mutatói rosszabbak az átlagnál. A legjobban kereső húsz százalékhoz a magyarok alig több mint nyolc százaléka tartozik, miközben a legszerényebb jövedelemmel rendelkező ötödben közel 34%-os a részvételük. Ahogy haladunk a felsőbb jövedelemkategóriák felé, úgy csökken a magyarok aránya. A romák esetében ez halmozottan igaz: a legszegényebb húsz százalékhoz tartozik a cigány alkalmazottak majdnem fele, miközben a legjobban keresők között mindössze hat százalékukat találjuk. A referenciacsoportnak akár a románokat is tekintetjük, hiszen ők vannak elsöprő többségben, ezzel „saját képükre” formálják az átlagot.

1. ábra

Bár öt év nem elegendő idő ahhoz, hogy hosszú távú trendeket vázoljunk fel, a magyar kisebbségre vonatkozó adatok elég konzekvens irányt mutatnak (1. ábra). Egyértelműen csökkenni látszik azoknak az aránya, akik relatíve magasabb jövedelemmel rendelkeznek, de még határozottabb növekedést mutat azoké, akik a legrosszabbul keresnek: az alsó kvintilisbe tartozók aránya a vizsgált időszakban évente kb. egy százalékkal nőtt. A románok és a magyarok között tehát növekszenek a jövedelemegyenlőtlenségek. A románok esetében hullámzó tendenciákat láthatunk, ezt azonban nagyobb eséllyel magyarázhatja az alacsonyabb mintabeli arányuk (és ezzel együtt a nagyobb standard hiba); esetükben nem beszélhetünk lényegesebb relatív elmozdulásról.

3.2. A felső és az alsó jövedelmi kvintilisbe való tartozás meghatározói Erdélyben

A jövedelmi helyzetet meghatározó tényezők modelljét a 2012-es év erdélyi adatain végezzük el, amely 20 159 román és 3699 magyar esetet tartalmaz.⁹ A függő változónk sorban a felső és az alsó kvintilisbe való tartozás lesz, független változóként pedig – a korábbi vizsgálatok és a lehetőségeink szerint – a következő mutatókat vonjuk be: etnikum, nem, életkor, családi állapot, iskolai végzettség, foglalkozás, gazdasági ágazat, ledolgozott munkaórák száma a kérdézt megelőző héten, a régiség, településméret és a régió.

Az egyszerű leíró statisztikai elemzés (keresztátlák) azt mutatja, hogy a legszerényebb jövedelemkategóriába való tartozás a fenti változókkal – egyetlen kivétellel – mind összefüggést mutat. A meglepő kivételt az életkor jelenti, úgy tűnik, hogy a legalsó kvintilisben a különböző korúak hasonló arányban vannak jelen.¹⁰ A logisztikus regresszió lefuttatása nyomán további két változóról derült ki, hogy a parciális hatásaik nem szignifikánsak. Feltehetően egy más változóval való kapcsolatuk miatt a családi állapotot (nőtlen, házas és elvált vagy özvegy) és az ágazatot (mezőgazdaság, ipar, szolgáltatás) is ki kellett hagynunk az elemzésből.

Az eredmények azt mutatják, hogy a legalacsonyabb jövedelemkategóriába való tartozást leginkább a nem, a végzettség, a foglalkozás és az etnikai hovatartozás befolyásolja, de szignifikáns nyomot hagy a ledolgozott munkaórák száma, valamint a régiség is (12. táblázat).

9 A 2012-es évre a négy negyedéves adatbázist összeragasztottuk. Erre azért volt lehetőség, mert kivételesen ebben az évben mindegyik negyedévben új mintát vettek, tehát ugyanaz a személy nem fordult elő többször is az éves adatbázisban. Mivel a mintába csupán 188 roma került, rájuk vonatkozóan ezt az elemzést nem végezzük el. Jelenlétük a romániai mintában sem számottevő (255 személy), ezért döntöttünk ebben az alfejezetben az erdélyi adatok elemzése mellett.

10 Ez javarészt annak köszönhető, hogy a szórás kevesebb mint 10 év, mert csak az alkalmazottak vannak a mintánkban, melyeknek döntő többsége (közel kilencven százaléka) 30 és 60, közel hatvan százaléka pedig 40 és 60 év közötti.

12. táblázat. Az alsó jövedelmi kvintilisbe való tartozás meghatározói (erdélyi minta, 2012)

		alsó kvintilisbe tartozók (%)		logisztikus regresszió	
		románok	magyarok	Sign	Exp B.
etnikum	román	18,5			
	magyar		32,4	0,000	1,650
nem	férfi	10,3	21,9		
	nő	23,8	28,6	0,000	2,646
iskolai végzettség	alap	33,7	48,0		,000
	közép	12,6	22,8	0,000	0,456
	felső	6,0	7,7	0,000	0,311
foglalkozás	vezetők és törvényhozók	9,2	4,0		,000
	szakértők és értelmiségiek	5,4	9,0	0,061	0,627
	technikusok és mesterek	8,5	12,7	0,262	0,746
	közigazgatási hivatalnokok	9,3	22,2	0,577	0,853
	szolgáltatásokban és kereskedelemben dolgozók	24,3	42,2	0,001	2,277
	mezőgazdaságban és erdészetben dolgozók	18,2	52,4	0,182	1,611
	szakmunkások	10,9	18,8	0,826	1,056
	gépkezelők, szerelők	9,4	19,6	0,570	0,866
	szakképzetlen munkások	35,6	48,6	0,000	3,002
urbanizáció foka	sűrűn lakott terület	8,2	5,8		,000
	közepesen lakott terület	15,8	21,2	0,000	2,114
	gyéren lakott terület	16,0	32,0	0,000	2,094
régió	Északnyugat	13,7	19,0		,000
	Központ	13,2	24,9	0,799	1,019
	Nyugat	11,3	10,0	0,000	0,710
ledolgozott munka-órák	40 óra vagy annál kevesebb	12,7	22,3		
	40 óránál több	11,9	28,4	0,081	0,850
szolgálati idő	0–4 év	16,7	28,2		,000
	5–7 év	12,6	20,7	0,012	0,812
	8–13 év	10,8	20,6	0,000	0,733
	14–47 év	10,1	21,6	0,000	0,731

R-négyzet (Negelerke): 0,176

Forrás: LFS-adatok

Nemek szerint az derül ki, hogy a nőknek a férfiakhoz képest több mint 2,6-szoros az esélyük arra, hogy a legrosszabb jövedelemkategóriába kerüljenek.¹¹ A végzettség hasonló mértékű esélykülönbségeket okoz: alacsonyabbakhoz képest az egyetemet vagy főiskolát végzetteknek harmadannyi, a középiskolát végzetteknek pedig kevesebb mint feleannyi az esélye arra, hogy kerületük az alsó kvintilisbe tartozzon. A foglalkozáskategóriákat tekintve a szakképzetlen munkások (3,002), a szolgáltatásban és a kereskedelemben dolgozók (2,277), valamint a mezőgazdaságban és erdőszertben dolgozók (1,611) vannak a legrosszabb jövedelmi helyzetben. Meglepő módon a referenciakategóriához (vezetők és törvényhozók) tartozó személyek közül is meglehetősen sokan sorolódtak a jövedelmük alapján az alsó kvintilisbe, különösen a románoknál. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a vezetők és törvényhozók kategóriájába kerültek a kis-települések vezető pozícióban levő személyei is (például tanácsosok, kisebb iskolák igazgatói), akiknek a fizetése relatíve alacsony. A jövedelmek szempontjából egyértelmű hátrányban vannak a közepes és alacsonyabb urbanizáltságú településeken élők, esélyük több mint kétszeres az alsó kvintilisbe való kerülésre. Eltéréseket tapasztalunk régióként is, a fejlettebb nyugati régióban magasabbak a fizetések. Amint az várható is volt, a szolgálati idő szintén meghatározza a jövedelmi státust: minél több időt töltött valaki a munkahelyén, annál kisebb az esélye, hogy a legalacsonyabb fizetéskategóriába tartozzon.

Ami a jövedelemkülönbségek etnikai vonatkozásait illeti, egyértelműen igazolódott, hogy a magyaroknak a románokhoz képest lényegesen nagyobb, 1,65-szörös az esélyük arra, hogy azok közé kerüljenek, akik a legrosszabbul keresnek. A regresszióelemzés azt támasztja alá tehát, hogy minden egyéb tényezőtől függetlenül az etnikai hovatartozás meghatározza a jövedelmek mértékét: ugyanabban a régióban, hasonló méretű településen, ugyanazzal a végzettséggel és régiséggel, ugyanabban a pozícióban a magyaroknak nagyobb esélyük van arra, hogy a jövedelmük a legalacsonyabbak közé tartozzon.

Hasonló logikával azt is megnéztük, hogy néz ki a másik oldal: kik tartoznak azok közé, akik a legtöbbet keresnek? A várakozásainknak megfelelően az eredmények szinte tükörképei az előzőnek. Nemek szerint a nők vannak hátrányosabb helyzetben, a férfiaknak több mint kétszeres az esélye a felső jövedelemkategóriába való kerülésre. Jelentősen növeli az esélyeket az is, ha valakinek magasabb az iskolai végzettsége, magasabb státusú foglalkozáskategóriában dolgozik (vezető, magas rangú szakértő), és nagyobb városban él. Kisebb mértékben, de szintén számít a családi állapot (itt a házások vannak jobb helyzetben), a munkahelyen eltöltött évek száma (8–13 év szolgálati idő), valamint a régió (a központi régióban élők vannak hátrányban). Igen jelentős az etnicitás szerepe is: egy magyar nemzetiségűnek egy románhoz képest pontosan másfélszer kisebb esélye van arra, hogy a jövedelme a legmagasabbak közé tartozzon. Hangsúlyozzuk, hogy ez parciális, önálló hatás, tehát akkor érvényes, ha minden említett tényező hatását kontroll alatt tartjuk.

¹¹ Az erdélyi munkaerőpiacon érvényesülő nemi egyenlőtlenségek részletes elemzéséhez lásd: Geambaşu 2011.

13. táblázat. A felső jövedelmi kvintilisbe való tartozás meghatározói (erdélyi minta, 2012)

		felső kvintilisbe tartozók (%)		logisztikus regresszió	
		románok	magyarok	Sign	Exp B.
etnikum	román	16,9			
	magyar		8,9	0,000	0,671
nem	férfi	22,8	12,6		
	nő	12,8	6,7	0,000	0,414
korcsoport	19–29 év	20,7	11,8		0,020
	30–54 év	21,9	10,3	0,316	1,074
	55 év és fölött	19,5	15,5	0,139	0,878
családi állapot	egyedülálló	16,6	8,0		0,001
	házas	23,3	12,5	0,000	1,422
	özvegy vagy elvált	15,0	10,2	0,009	1,368
iskolai végzettség	alap	5,1	4,1		0,000
	közép	14,7	8,6	0,000	2,146
	felső	48,2	35,6	0,000	5,880
foglalkozás	vezetők és törvényhozók	52,1	52,0		0,000
	szakértők és értelmiségiek	48,2	32,3	0,063	0,765
	technikusok és mesterek	27,1	18,3	0,000	0,547
	közigazgatási hivatalnokok	11,6	14,3	0,000	0,252
	szolgáltatásokban és kereskedelem- ben dolgozók	8,4	7,0	0,000	0,218
	mezőgazdaságban és erdészetben dolgozók	11,7	0,0	0,001	0,214
	szakmunkások	12,0	5,8	0,000	0,198
	gépkézeltők, szerelők	20,0	9,8	0,000	0,427
szakképzetlen munkások	2,1	3,6	0,000	0,055	
gazdasági ágazat	primer	20,5	11,8		0,000
	ipar	20,9	8,5	0,765	0,946
	szolgáltatások	21,3	16,2	0,076	0,716
urbanizáció foka	sűrűn lakott terület	23,4	20,9		0,000
	közepesen lakott terület	25,4	11,1	0,069	1,124
	gyéren lakott terület	11,3	8,8	0,000	0,588
régió	Északnyugat	22,7	13,0		0,000
	Központ	17,6	10,7	0,000	0,697
	Nyugat	22,6	21,7	0,259	1,081
ledolgozott munkaórák	40 óra vagy annál kevesebb	21,6	12,0		0,000
	40 óránál több	17,8	9,9	0,404	1,077
szolgálati idő	0–4 év	16,4	8,4	0,481	1,061
	5–7 év	18,9	11,9	0,190	1,111
	8–13 év	20,5	10,8	0,000	1,779
	14–47 év	29,0	15,9	0,481	1,061

R-négyzet (Negelerke): 0,264

4. KITEKINTÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Ebben a tanulmányban a társadalmi réteghelyzet és a jövedelmek etnikai eltéréseit vizsgáltuk a népszámlálási statisztikák, valamint a Labor Force Survey erdélyi adatai alapján. Azt láthattuk, hogy a románok, a magyarok és a romák között mind a munkaerőpiaci, mind pedig a jövedelmi helyzet tekintetében jelentős különbségek vannak. A romák többsége a társadalom periferiáján, rendkívül kiszolgáltatott helyzetben él. Kisebb hányaduk, aki keresőtevékenységet végez, javarészt a másodlagos munkaerőpiacon dolgozik, ahol csupán rosszul fizetett, alkalmi állást talál magának. Az idősoros adatokat tekintve azt látjuk, hogy relatív helyzetük változatlan, és jelentős javulásra nem lehet számítani a közeljövőben sem.

Ugyan a lemaradás összehasonlíthatatlanul kisebb mértékű, de a magyarok társadalmi pozíciói is rosszabbak az átlagnál. Ez előnytelenebb állásokat, de rosszabb jövedelmeket is jelent. Adataink megerősítették a korábbi vizsgálatok eredményeit, miszerint az erdélyi magyarok alul-reprezentáltak a magasabb státusú pozíciókban: a vezetői munkakörökben, a szakértelmiségi állásokban és a technikusok és mesterek körében is. Ennek megfelelően az alkalmazottak jövedelme is elmarad az átlagtól: az alsó jövedelmi kvintilisben a magyarok 34%-át, a felsőben viszont csupán 8,2%-át találjuk. Talán ennél is lényegesebb azonban, hogy a rendszerváltás után – a nyílt, intézményes diszkrimináció csökkenése ellenére – a magyarok társadalmi pozíciói nemhogy javultak volna, hanem tovább romlottak. Ez nemcsak a magasabb státuszú állások dinamikájában látszik, hanem lejjebb is: a magyar szakmunkások egy része például az EU-s csatlakozást követően a mezőgazdaságban keres megélhetést. Ez a folyamatos pozícióvesztés tükröződik a jövedelmek alakulásában is. Öt év leforgása alatt öt százalékkal csökkent azoknak a magyar alkalmazottnak az aránya, akiknek a keresete a felső egyötödbe tartozott.

A jövedelmekre vonatkozó eredmények látszólag ellentmondanak azoknak a korábbi megállapításoknak, miszerint a magyarok körében ugyan kevesebb a gazdag, de kevesebb a szegény ember is, általában pedig alacsonyabbak a társadalmi egyenlőtlenségek (Kiss 2014). Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a hivatkozott kutatások a teljes népesség jövedelmi helyzetét vizsgálták, az általunk összesített adatok viszont a foglalkoztatottak közül is csak azokra vonatkoztak, akik alkalmazottként dolgoztak egy nem saját tulajdonú vállalkozásban/intézményben. Kimaradtak tehát az inaktívok (köztük a legnagyobb számban a nyugdíjasok), a vállalkozók, az önállók és a segítő családtagok. A látszólagos ellentmondásra tehát az a magyarázat, hogy ezekben a kategóriákban a magyarok feltehetőleg nagyobb juttatásokban részesülnek, illetve jobban keresnek az átlaghoz képest, ezzel pedig összességében ellensúlyozzák azt, hogy a magyar alkalmazottnak relatíve alacsonyabb a jövedelme. A nyugdíjasokra vonatkozó feltételezés azért plauzibilis, mert annak idején a magyarok közül többen dolgoztak jobban fizetett gyári szakmunkásként és kevesebben a termelőszövetkezetekben, ennek megfelelően több nyugdíjat is kapnak. Azt is tudjuk, hogy a románok körében lényegesen több az önálló és a segítő családtag, akiknek a jó része viszont a szubszistens mezőgazdaságban dolgozik (Csata 2012), tehát az ő kereseteik is lefelé húzzák az átlagot. Korábbi, a vállalkozói aktivitással kapcsolatos elemzésekben az látszik (Csata et al. 2011), hogy a magyar kis- és középvállalkozók valóban többet keresnek az átlagnál, ami az átlagolásnál újfent ellensúlyozza az alkalmazottak esetében mutatkozó jövedelemhátrányt.

Az mindenesetre az erdélyi magyarok szempontjából a jövőre nézve nem túl ígéretes, hogy miközben egyre kevesebb lesz a tehetősebb magyar nyugdíjas, a magyar szakmunkások egy jelen-

tős része a rosszabb jövedelmekkel kecsegtető mezőgazdaságba kerül. Mindkét folyamat azt a forgatókönyvet valószínűsíti, hogy a magyarok relatív jövedelmi helyzete tovább fog romlani.

A tanulmány egy további igen lényeges következtetése, hogy az alkalmazottak körében az etnikai metszetben észlelt jövedelmkülönbségek egy jelentős része már nem magyarázható az-
zal a strukturális útfüggőséggel, amiről úgy gondoljuk, hogy a szocializmus örökségként ma-
radt ránk. A jövedelemeloszlást magyarázó modellünkben ugyanis kontroll alatt tartottuk azo-
kat a tényezőket, amelyek a magyarok hagyományosan rossz pozícióit tükrözik (pl. alacsonyabb
képzettség, kevesebb vezetői pozíció stb.). Ugyanabban a végzettség, foglalkozás, régiség stb.
szerinti kategóriában is lényegesen több magyart találunk az alacsony jövedelműek, és lényege-
sen kevesebbet a legjobban keresők között. Erre kétféle lehetséges magyarázatunk van, amelyek
valószínűleg kiegészítik egymást.

Egyrészt valószínűnek tartjuk azt, hogy bár a nyílt, törvényileg is szentesített diszkrimináció
megszűnt a magyarokkal szemben, annak egy „szokásrendbe” ágyazott, informálisan intézmé-
nyesült változata a mai napig működik. Amint azt egy korábbi tanulmányban kifejtettük (Csa-
ta 2016), ennek egy része feltehetőleg a sokak által legitimnek tartott, ún. „nyelvi hátrányban”
ölt testet. A hivatkozott vizsgálatból kiderül, hogy azok a magyarok, akik rosszul vagy egyálta-
lán nem beszélik a román nyelvet, szignifikánsan kevesebbet keresnek azokhoz képest, akiknek
nincsenek gondjaik a román nyelv használatával. Azt feltételezzük tehát, hogy a nem feltétlenül
szándékolt és tervezett, de indirekt módon mégis érvényesülő esélyhátrány részben a nyelvi
aszimmetrián keresztül valósul meg, és ezen keresztül kap társadalmi legitimitást nemcsak a
románok, hanem a többségi nyelvi hegemoniát elfogadó magyar lakosság részéről is. Ez az ér-
velés azonban csupán egy nagyon valószínű feltételezés marad mindaddig, amíg a román nyelvi
kompetenciákat nem tudjuk egy modellben szerepeltetni mindazokkal a tényezőkkel, amelyek-
nek a hatásait ebben a tanulmányban vizsgáltuk.

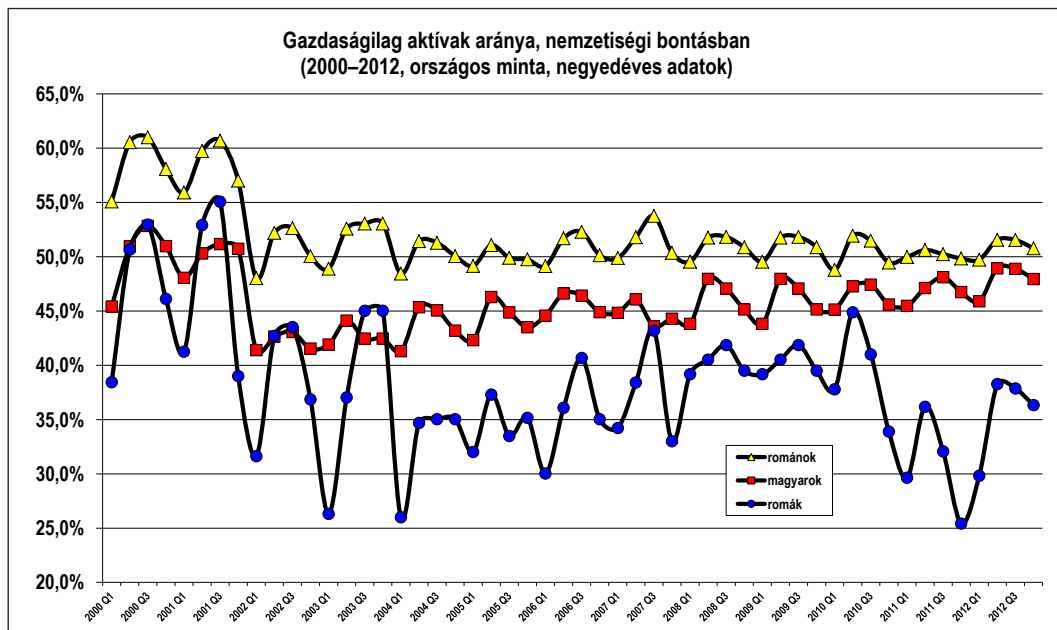
Az endogenitás veszélye azonban nem csak a nyelvtudás kapcsán áll fenn, valószínűleg nem
ez az egyetlen tényező, amely úgy ékelődik az etnikai hovatartozás és a jövedelmi helyzet közé,
hogy mindkettővel összefüggést mutat, ezáltal pedig torzítja az esélyhányadosokat, veszélyt je-
lent a modellünk és az érvelésünk megbízhatóságára. Egy másik ilyen változó a területiség fakto-
ra, még pontosabban az egyes kisebb régiók/települések produktív erőforrásainak és infrastruk-
túrájának az eltérései. Az LFS-vizsgálat adatai alapján sajnos még a megyei szintre sem tudtunk
lemenni az elemzéssel, tehát nem tudhatjuk például, hogy az említett jövedelemegyenlőtlenség-
ből mennyit magyaráz az, hogy a magyarok által sűrűbben lakott megyék gazdasági adottságai
elmaradnak az átlagtól. Ennek az igen népszerű magyarázatnak az alapja az, hogy például a szé-
kelyföldi magyarok nagy része a nagyvárosi agglomerációktól és ezáltal a nagyobb hozzáadott
értéket termelő technológiaintenzív beruházásoktól távol, egy lényegesen tőkeszegényebb vidé-
ken kell, hogy megtalálja a megélhetését. Erre ráerősít a geostratégiaiilag nem túl előnyös pozíció
és a fejletlen infrastruktúra is, az autópályák, gyorsforgalmi utak hiánya, amely logisztikai szem-
pontból jelent komparatív hátrányt. A kérdés annyiban kapcsolódik a diszkriminációs narratí-
vához, hogy ezeknek a költséges beruházásoknak a finanszírozása Bukarestben dől el, és elmar-
adásuk hosszú időre korlátok közé szorítja a helyi gazdaságok fejlődési lehetőségeit.

A fentiek értelmében a kérdéssel kapcsolatos, soron következő kutatásoknak a feladata tehát
az, hogy egyrészt 1. a nyelvi aszimmetria, másrészt 2. a lokális erőforrások szerepét kvantifikálja
az etnikumok között létező jövedelmi egyenlőtlenségek magyarázatában, és további munícióval
szolgáljon a felvetett két rejtett diszkriminációs hipotézis ellenőrzéséhez.

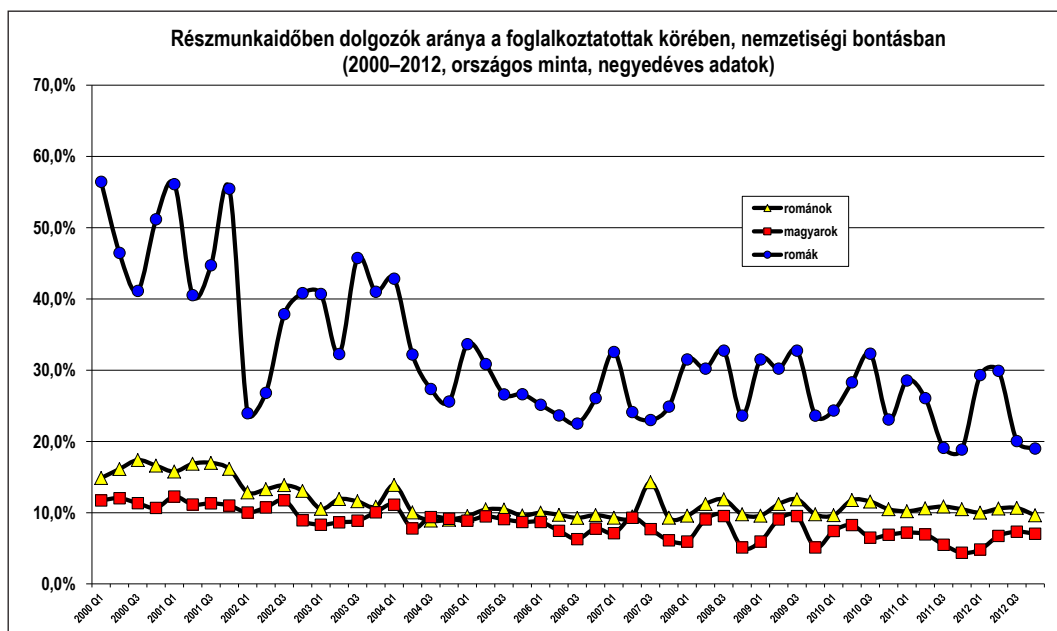
SZAKIRODALOM
REFERENCES

1. Boia, L. (2016). *Románia elrománosodása*. Kolozsvár, Koinónia Kiadó.
2. Beck, U. (2000). *Brave New World of Work*. Malden, Mass.: Blackwell.
3. Csata Zs. (szerk.) (2011). *Vállalkozók – elvárások, lehetőségek és nehézségek*. Kutatásjelentés. Kolozsvár: Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja.
4. Csata Zs. (2012). The Social Determinants of Entrepreneurial Activity in Rural Transylvania, *Studia Sociologia*, 57 (1).
5. Csata, Z. (2016). Reflections on the Economic Aspects of Multilingualism in Transylvania. *BELVEDERE MERIDIONALE*, 28 (2).
6. Geambașu, R. (2011). Women's Work: Female Labour Practices and their Normative Context among Ethnic Hungarians from Transylvania. *Romanian Journal of Population Studies*, 5(1).
7. Kalleberg, A. L. (2009). Precarious work, insecure workers: Employment relations in transition. *American Sociological Review*, 74(1), 1-22.
8. Kiss T. (2010). Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához II., *Pro Minoritate*, 2.
9. Kiss, T. (2014). Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói 1. *REGIO* 22 (2).
10. Kiss T. (2015). Increasing Marginality, Ethnic Parallelism and Asymmetric Accommodation. Social and Political Processes Concerning the Hungarian Community of Transylvania. *Minority Studies*, 1.: 33-69
11. Papp Z. A. (2008). Átmenetben: a romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között. *REGIO* 19 (4).
12. Péter L. (2005). „Romák, szegények, senkik vagyunk”. Elemzési kísérlet egy szegény roma közösség etnikai identitásepítő stratégiáiról. *Erdélyi Társadalom*, 3 (1)
13. Toma, S. & Fosztó, L. (2011). Spectrum: cercetări sociale despre romi. Editura ISPMN.
14. Veres V. (2003). A társadalmi struktúra etnikai sajátosságai a poszt szocialista Erdélyben. *Erdélyi Társadalom* 2003/1.
15. Veres V. (2014). Társadalmi rétegződés és anyagi-jövedelmi különbségek Magyarországon és az erdélyi magyarság körében. *Szociológiai Szemle* 24/2.
16. Veres V. (2015). Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálások tükrében. Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

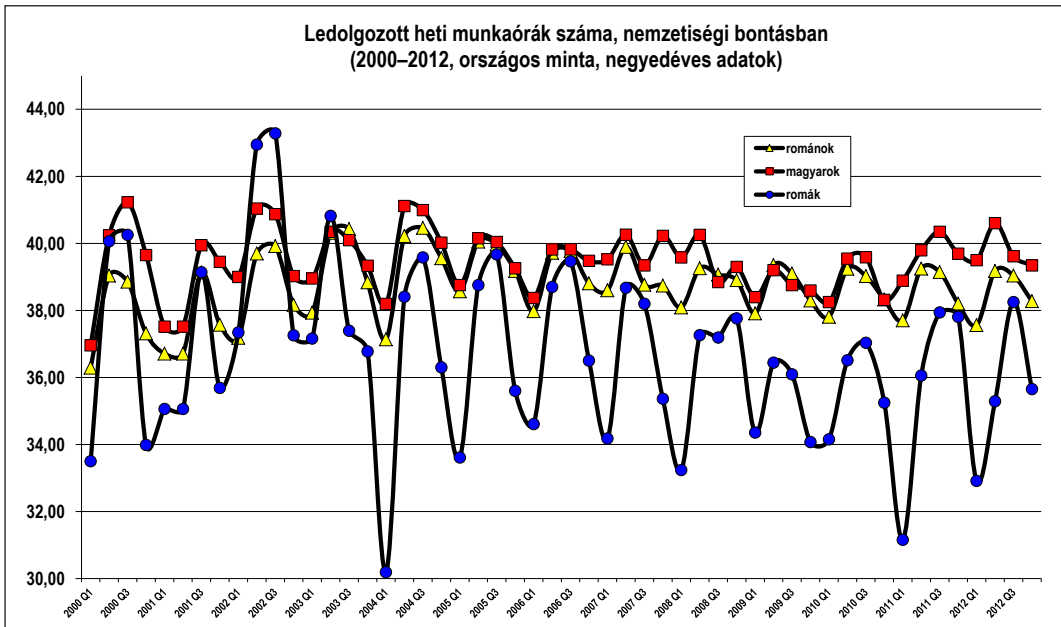
MELLÉKLETEK

2. ábra

3. ábra

4. ábra

Roma szervezetek Székelyföldön

Kivonat

Írásunkban a Székelyföldi romakérdésekkel foglalkozó civil szervezetek sajátosságait vizsgáljuk, azt tekintve át, hogy ezek mennyire és hogyan fedik le e területet, milyen erőforrásokkal rendelkeznek, milyen tevékenységeket folytatnak, milyen típusaik különböztethetők meg, valamint hogy e jellemzők milyen mértékben térnek el az országos adatoktól. E célra a SocioRoMap kutatási program kvantitatív adatait használva azt a következtetést vonjuk le, hogy miközben a régióban a szervezetsűrűség viszonylag magas, a szervezetek nagy része nem romák, hanem magyarok által működtetett, a roma szervezetek körében pedig országos jelentőségűek nincsenek. Ez a sajátosság azt eredményezi, hogy a térség szervezetei a roma szervezetek országos hálózatába gyengén integráltak, a szervezetek a roma-projektekkel kapcsolatos területi munkamegosztási rendszerbe inkább „partnerszervezetekként” kerülhetnek be, mintsem projektek kezdeményezőiként. E hátrányos helyzet, sajátos okokból kifolyólag, a szervezetek anyagi helyzetében nem tükröződik, ám ettől még a roma közpolitikák számára elérhető erőforrásokhoz való nehezebb hozzáférést eredményez, illetve a roma népesség nagyobb mértékű kizorulását a velük kapcsolatos problémák és prioritások definiálásából, valamint a romaprojektek megvalósításával járó anyagi előnyökből. Elemzésünk leíró jellegű, melynek célja a Székelyföldi roma közpolitika tervezésének segítése.

Kulcsszavak: roma civil társadalom, roma civil szervezet, romaprojekt, Székelyföld

Abstract. Roma organisations in Szeklerland

In our paper we analyse the special characteristics of non-governmental organisations from Szeklerland dealing with Roma issues, surveying how and to what extent they cover this field, the resources they have, the activities they perform, the types of organisations that can be differentiated and to what extent these characteristics differ from national level data. Employing the quantitative data of the SocioRoMap research program, we may draw the conclusion that while organizational density is relatively high, the majority of organisations are operated not by Roma, but by Hungarians and among Roma organisations there is none of national significance. As a result of this characteristic, the organisations of this region are weakly integrated into the national network of Roma organisations and they rather have access to the territorial work division related to Roma projects as “partner organisations” than project promoters. This disadvantageous situation – due to specific reasons – is not reflected in the material situation of these organisations, yet it results in a more difficult access to resources available for Roma public policies and in a more pronounced exclusion of the Roma population from the definition of problems and priorities related to them, as well from the material advantages entailed by the implementation of Roma projects. Our analysis is descriptive in its nature and its aim is to aid the planning of Roma public policies in Szeklerland.

Keywords: Roma civil society, Roma non-governmental organization, Roma project, Szeklerland

A civil társadalomra és annak legfontosabb szervezeti formájára, a civil szervezetekre úgy tekintünk, mint a közösségi cselekvésnek azon területére, amely nem a hatalommal felruházottak (kormányzat, állam) és nem is a gazdasági haszonra törekvők (piac) cselekvési területe, hanem az ezeken kívüli, önállóan megfogalmazott céljaik elérése érdekében saját maguk által kitalált módon cselekvő egyének, közösségek köre. E jellegének köszönhetően a civil társadalom korrekciós funkciót képes betölteni mind az állam, mind a piac által szervezett tevékenységekkel szemben. E korrekciós funkció alapján érthető, hogy a politikai hatalom és a piac által valamilyen okból elhanyagolt társadalmi csoportok (pl. etnikai kisebbségek) számára a civil szervezetek kiemelt fontossággal bírnak (Solomon et al. 2003), ami megmutatkozik abban, hogy az ezen csoportok által működtetett szervezeti szféra – legalábbis ha mód van szabad szervezetalapításra – sűrűbb, mint a többség esetében.

A civil szféra e társadalmi funkciójával kapcsolatos meggyőződés a roma kisebbség civil szervezetei iránt fokozott érdeklődést eredményez, mivel sokan a roma kisebbség emancipációs sikereit elsősorban a civil szervezetekkel azonosított roma civil társadalomtól várják el (Rostas 2009), egyesek szerint már túlzottan is (Fosztó 2017). E megfontolásból az utóbbi évtizedek során több olyan kutatásra is sor került, amelyek a roma szervezetek körének minél teljesebb feltárását tűzték ki célul.¹ A roma civil szervezetekre irányuló figyelmet továbbá az is erősíti, hogy a roma népesség sajátos problémáinak megoldására szánt erőforrások jelentős része e szervezetekhez kerül, így ezek felhasználásának hatékonysága e szervezetek tevékenységeinek, „projektjeinek” a kutatásával vizsgálható. Ez az erőforrások sorsával kapcsolatos gyakorlati szempont ugyanakkor azt is eredményezi, hogy az ennek jegyében fogant kutatások nemcsak a romák által létrehozott és működtetett szervezetek követésében érdekeltek, hanem az összes olyan szervezetre kíváncsiak, amelyek roma ügyekre szánt erőforrásokat, azaz romaprojektet menedzselnek, mint ahogy az az Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontja megbízásából 2001-ben kivitelezett kutatás esetében történt (Badescu 2001). És ugyanez az elképzelés vezette a SocioRoMap kutatási program megtervezőit is, amelynek keretében 2015–16 folyamán romaprojektet futtató – tehát roma és nem roma – szervezeteket vizsgáltunk. A Romániában működő, roma ügyekkel foglalkozó szervezetek teljes körének vizsgálatára törekvő kutatás keretében 602 szervezetről és azok 1780 projektjéről sikerült adatokat gyűjteni, az adatok elemzése a kutatás eredményeit bemutató kötetben olvasható (Kiss 2017).

Az itt következő elemzésben e szervezetek egy alcsoportjának, a Székelyföldön működő szervezeteknek a sajátosságait vizsgáljuk meg. Azt tekintjük át, hogy a szűken értett – Hargita és Kovászna megyére korlátozott – Székelyföldön a roma problémákkal foglalkozó szervezetek mennyire és hogyan fedik le ezt a területet, milyen erőforrásokkal rendelkeznek, milyen tevékenységeket folytatnak, milyen szervezettípusok találhatók e régióban, valamint hogy e jellemzők milyen mértékben térnek el az országos adatoktól. Az elemzett regionális, illetve az országos szervezeti szféra jellemzői közötti eltérések okainak a vizsgálatát fontos kutatási kérdésnek tartjuk, ám ezekre ebben az elemzésben nem tudunk kielégítő választ adni, az ezzel kapcsolatos elképzeléseink nagyrészt hipotetikus jellegűek mardnak, elemzésünk pedig összességében in-

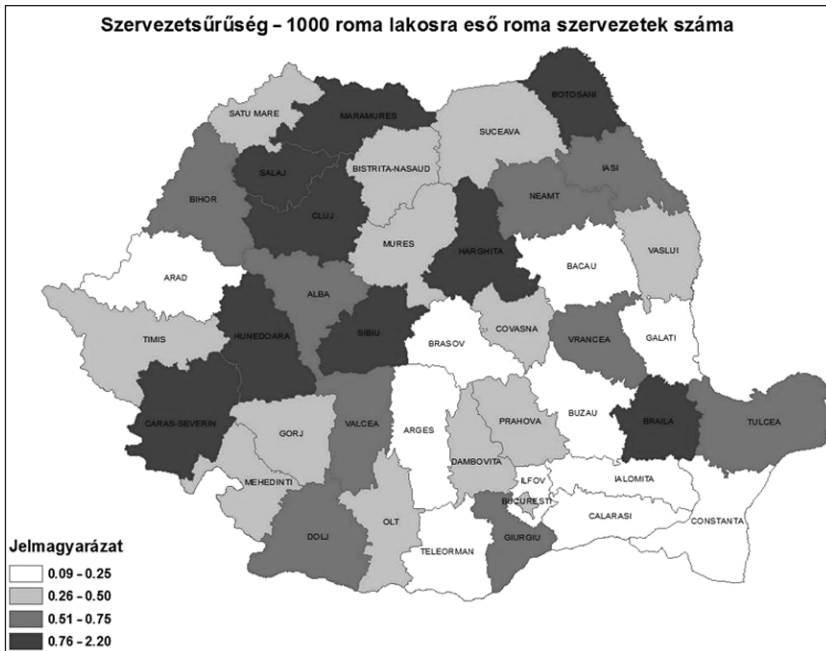
---

¹ Három ilyen kutatást sikerült azonosítanunk, ezeket az Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontja, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, valamint a Roma Közösségek Erőforrásközpontja végezte.

kább leíró szintű marad. Abban bízunk viszont, hogy az elemzett szervezeti szféra bemutatása, sajátosságainak kiemelése hasznos lehet e kulturálisan és politikailag is sajátos térség roma népességével kapcsolatos közpolitikájának tervezésében, kidolgozásában.

A ROMÁNIAI ROMA CIVIL SZFÉRA ALAPVONÁSAI

A SocioRoMap kutatás eredményei szerint Hargita és Kovászna megyében 49 484 roma él, az ország teljes roma népességének (1 215 846 személy) 4,07%-a.² Az ország romákat (is) célcsoportjának tekintő 602 talált szervezetéből 32 működik a két megyében (19 Hargita és 13 Kovászna megyében), azaz a szervezetek 5,35%-a. Ha tehát pusztán csak az ilyen típusú szervezetek számát nézzük, úgy tűnik, hogy Székelyföld nem áll rosszul, amint az az alábbi, az 1000 főre jutó szervezetek számával mért szervezetsűrűséget mutató ábrán is látható: Kovászna megyében valamennyivel átlag alatti, Hargita megyében átlag fölötti a szervezetsűrűség (0,45, illetve 0,933, míg az országos átlag 0,50).

1. ábra

Székelyföld tehát nem tartozik a súlyos szervezetihiánnyal küszködő régiók közé, ám ezek az abszolút számok még nem jelentik azt, hogy a régió romák ügyeire érzékeny civil társadalmával minden rendben lenne. Mielőtt ezekből a számokból messzemenő tanulságokat vonnánk le,

2 A kutatás módszertanáról lásd Horváth István–Kiss Tamás tanulmányát (Horváth I.–Kiss T. 2017)

vessünk egy pillantást a romákkal foglalkozó civil szféra egészére, ennek szerkezetére, majd ebbe elhelyezve nézzük meg, hogy hol is helyezkedik el ezen belül a maroknyi székelyföldi szervezet.

A romákkal (is) foglalkozó civil szervezetek összességének legfontosabb jellemzőiként a következőket emelhetjük ki:

- egyenlőtlen területi megoszlás, erőteljes koncentráció néhány urbánus pólusban,
- „szolgáltató”- és „partner”-szervezetek együttműködési rendszerére épülő területi munkamegosztás,
- a humán és infrastrukturális erőforrások, valamint kapcsolati tőke egyenlőtlen megoszlása mellett erőteljes pénzügyi egyenlőtlenség,
- változatos szervezettípusok – inaktív, projektorientált, intézményszerű és komplex szervezetek – jelenléte.

Lássuk ezeket a jellemzőket kissé részletesebben.

1. A roma vagy romákkal is foglalkozó civil szervezetek területileg erősen egyenlőtlenül oszlanak meg: míg egyes régiókban erősen magas a szervezetsűrűség, másokban alacsony. A szervezetek léte ugyanis csak kismértékben függ a roma népesség nagyságától, nagyobb mértékben függ a civil szervezetek jelenlététől általában (Badescu 2001). Így az erdélyi megyék többségében viszonylag magas a szervezetsűrűség, viszont az ország déli régióiban rendkívül alacsony. Továbbá, ugyancsak a civil szféra általános tendenciáival megegyezően, ezek a civil szervezetek is inkább a városokba koncentrálódnak, a városok közül pedig kiemelkedik néhány, kimagaslóan nagyszámú szervezetnek otthont adó település. A három legnagyobb urbánus központ Kolozsvár, Bukarest és Nagyvárad.
2. E területi egyenlőtlenség ugyanakkor az egyenlőtlenség más formáival is együtt jár. A nagyobb szervezetsűrűséggel bíró régiók, különösen az említett urbánus központok szervezetei több és képzetesebb humán erőforrással, jobb felszereltséggel és kiterjedtebb kapcsolatrendszerrel rendelkeznek, így nagyobb és fontosabb projektek megszerzésére képesek. Ez az előny nem kis mértékben a kisebb szervezetsűrűségű és kevésbé előnyös helyzetű régiók szervezeteinek a rovására valósul meg. A pályázati versenyben ugyanakkor előnyt képez a hátrányosabb helyzetű régiók bevonása, így az előnyös régiók szervezetei igen gyakran partnerségi viszonyt alakítanak ki a hátrányos helyzetű területek szervezeteivel. Ez a helyzet egy patrónus-kliens rendszer logikája szerint működő együttműködési rendszert eredményez, melyben egyes szervezetek „szolgáltató”-szerepet töltenek be, mások viszont az örökös „partner” szerepébe kerülnek, és e partnerségek válnak legfontosabb bevételi forrássá.
3. A szervezeti szféra fentiekben vázolt egyenlőtlenségei erőteljes pénzügyi egyenlőtlenséget is eredményeznek, míg a szervezetek egy kis része hatalmas büdzsével rendelkezik – a szervezetek leggazdagabb 4%-ának egymillió eurónál nagyobb bevétel volt a lekérdezés előtti évben, 7,7%-ának pedig 500 000 és egymillió közötti, a szervezetek egynegyede 1000 eurónál kevesebből gazdálkodott ugyanabban az évben, további egynegyedének pedig egyáltalán nem volt pénzbevétele. A roma civil társadalmat alkotó szervezeti szférának tehát van egy jelentős szegmense, amely minimális tevékenységet fejt ki, jellemzően különböző segélyek elosztásában, közvetítésében vállal szerepet, illetve kulturális jel-

legű programokat szervez, de saját, „megnyert” projektjei nincsenek, és pénzhez nem jut, illetve egy részük teljesen inaktív, csak elméletileg létezik.

4. A finanszírozási rendszer teljes mértékű projektizálódása mellett a szóban forgó szervezetek egy része olyan szolgáltatásokat nyújt, amelyek nem projektszerűek, azaz nem véges időtartamú és önálló költségvetéssel rendelkező, hanem állandó jelleggel, folyamatosan működtetett programok. Így például egy foglalkoztató központot fenntartó szervezet a központot állandó jelleggel működteti, ezt a fő tevékenységének tekinti, és ehhez képest másodlagos jelentőségű az, hogy a működéshez szükséges támogatást szakaszonként, pályázati keretben szerzik meg. A tevékenységek e típusa egy sajátos működési módot és szervezetpercepciót eredményez. Míg a szervezetek többsége állandó programokat és projekteket egyaránt futtat, nagyszámú olyan szervezet is található, amely csak az egyiket vagy csak a másikat végzi. Ezt a szempontot figyelembe véve, és az előzőekben tárgyalt inaktív szervezeteket is bevonva, megkülönböztethető a szervezetek négy típusa: az inaktív szervezetek, a projektorientált szervezetek (csak projektjeik vannak), az intézményjellegű szervezetek (csak állandó programjaik vannak) és komplex szervezetek (projektjeik és állandó programjaik egyaránt vannak).

A SZÉKELYFÖLDI ROMA SZERVEZETEK A ROMÁNIAI ROMA CIVIL SZFÉRA SZERKEZETÉBEN

A szűken értett Székelyföldön tehát 32 szervezetet találtunk. A szervezetek e régióban is erőteljesen a városokba, azonbelül is a megyeközpontokba koncentrálódnak: a 19 Hargita megyei szervezet közül 11 a nagyobb városokban található (8 Csíkszeredában, kettő Székelyudvarhelyen, egy Székelykeresztúron, Gyergyószentmiklóson viszont egy sem), a többi 8 falun; a Kovászna megyei 13 szervezet közül pedig 9 található városban (7 Sepsiszentgyörgyön, kettő Baróton). A szervezetek erőteljes koncentrálódása a nagyobb városokba tehát még ebben a nagymértékben rurális régióban is megfigyelhető. (De ha a tágabb Székelyföldet nézzük, akkor sem más a helyzet e tekintetben, a 24 Maros megyei szervezet közül 13 Marosvásárhelyen, további kettő pedig az agglomerációja falvaiban található, Marosszentkirályon és Szentannán. Székelyföld Maros megyébe eső részében – leszámítva Marosvásárhelyt – mindössze két szervezetet találtunk.)

Egy régió szolgáltató vagy partnerjellegének indikátoraként az adott térségben található szervezetek projektjeinek, valamint a térségben összesen megvalósult (azaz a térségen belüli és azon kívüli szervezetek által összesen kivitelezett) projektek aránya közötti különbséget használtuk. Amint az alábbi táblázatból látható, a központi régió, amelyben Székelyföld is található, ebben a munkamegosztásban inkább partnerhelyzetben van, a régió szervezetei által kezdeményezett projektek aránya kisebb, mint az összesen megvalósult projektek aránya. Ez, a régióra általánosan jellemző partneri szerep a Székelyföldre is érvényes, bár utóbbi esetében a központi régióénál kisebb mértékben.

1. táblázat. *A roma szervezetek által kezdeményezett, illetve kivitelezett projektek aránya régióként*

Régió	A térség szervezetei által kezdeményezett projektek aránya (N=1.780)	A térségben megvalósított összes projekt aránya (N=2.826)
központi	10,8	15,3
Székelyföld	1,5	2,7
északnyugati	41,5	33,4
nyugati	5,3	7,1
északkeleti	7,8	10,5
délkeleti	5,6	6,6
délnyugati	9,3	10,3
déli	6,5	12
Bukarest–Ilfov	13,2	4,8
Összesen	100	100

Megyéenként nézve e kérdést viszont azt látjuk, hogy a székelyföldi megyék e tekintetben eltérőek, míg Kovászna megye esetében e mérleg kiegyensúlyozott, Hargita megyében rendkívül negatív, Maros megye pedig még ezen is túltesz. Egyébként e tekintetben Hargita és Maros megye országos szinten az utolsók között található, Maros megyénél negatívabb mérlege csak Dâmbovița megyének van (-1,7%).

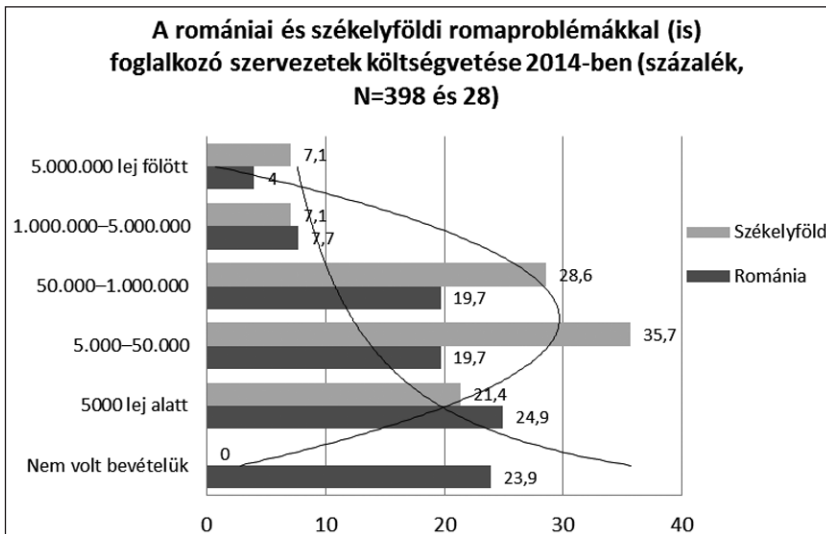
2. táblázat. *A székelyföldi megyék roma népességének, roma szervezeteinek és projektjének aránya az országos adatokhoz képest*

	Hargita	Kovászna	Maros
Roma népesség az országos roma népességből (százalék)	1,67	2,4	5,5
Szervezetek az összes szervezetből	3,2	2,2	4
Saját pályázású projektek	0,4	1,1	4,5
Összesen megvalósult projektek	1,6	1,1	5,9
Saját projektek – összes projekt	-1,2	-0,0	-1,6

A SZÉKELYFÖLDI ROMAPROBLÉMÁKKAL FOGLALKOZÓ SZERVEZETEK AZ ERŐFORRÁSOK RENDSZERÉBEN

A fentiekben tárgyalt, sajátos területi munkamegosztás mellett a romaügyekkel vagy azokkal is foglalkozó szervezetek világának másik jellemzője az erőteljes polarizáltság az erőforrások, mindenekelőtt a pénzforrások terén. Mint röviden összefoglaltuk, miközben a szervezetek egy kis

része nagy bevételekkel rendelkezik (7,7%-uk egy- és ötmillió lej között, de négy százalékuk ötmillió lej fölött), a többségük alig jut pénzhez (majdnem egynegyedük egyáltalán, egynegyedük pedig 5000 lej alatt). A Hargita és Kovászna megyei szervezeteket nézve egy ennél kedvezőbb képet látunk: a legnagyobb költségvetésű szervezetek az országosnál nagyobb arányban vannak jelen (14,2 százalékban, a 11,7-hez képest), míg a legszegényebb szervezetek köréből a költségvetés nélküliek hiányoznak, az 5000 lej alatti költségvetésűek pedig kevesebben vannak (24,9 helyett 21,4 százalék). A legszegényebb szervezetek hiánya pedig azt eredményezi, hogy a közepes költségvetésű szervezetek nagyobb hányadot képeznek, mint országosan. Vagyis, amint az alábbi ábrán a trendvonalak jól jelzik, míg országos szinten az elemzett szervezeti szféra felfelé elnyúló piramis alakú, ennek székelyföldi szegmensében a szervezetek középre tömörülnek, kissé a skála felső fele irányába eltolódva.

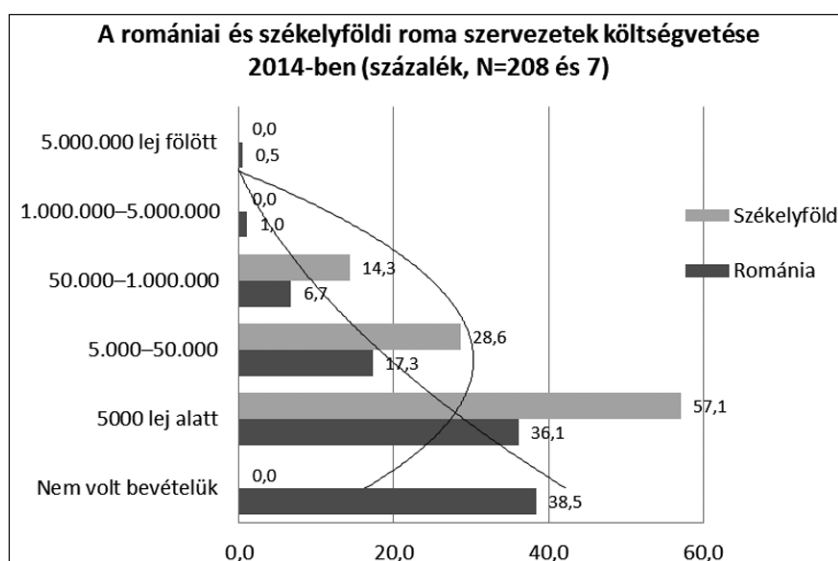

2. ábra

Az eltérés magyarázata egyrészt a ténylegesen roma szervezetek országosnál alacsonyabb, illetve a nem roma szervezetek magasabb arányában keresendő, másrészt abban, hogy a Székelyföldön az elemzett szervezeti szféra mind roma, mind nem roma alcsoportjának szerkezete az országostól eltérő.

Amint azt elemzésünk elején pontosítottuk, kutatásunkba a romák sajátos problémáival foglalkozó, azaz „romaprojektekkel” is rendelkező civil szervezeteket vontunk be. Így adatbázisunk tartalmazza a roma civil szféra egészét (legalábbis elméletileg), valamint emellett olyan, nem romák által működtetett civil szervezeteket is, amelyek valamilyen okból kifolyólag romaprojekteket is kiviteleznek. Egy szervezet roma vagy nem roma jellegét természetesen nem lehet egyértelműen megállapítani, hisz romák és nem romák együtt is működtethetnek szervezeteket. Egy szervezet roma jellegének indikátoraként a vezető személyek etnikumát használtuk: amennyiben a szervezet elnöke vagy igazgatója (esetleg mindkettő) roma volt, a szervezetet roma szervezetnek tekintettük. Ezen indikátor alapján országos szinten az elemzett civil szféra vala-

mivel kevesebb mint fele, 48,5%-a bizonyult roma szervezetnek. Ugyanakkor a roma szervezetek összességében sokkal forráshiányosabbak, mint a romaprojektek megpályázására, kivitelezésére vállalkozó nem roma szervezetek: míg a roma szervezetek körében a modális típus a bevétel nélküli szervezet, a medián pedig az 1000 lej alatti költségvetésű szervezetek között található, a nem roma szervezetek között a modális típus az 50 000 és 100 000 lej közötti bevételű szervezetek, a medián pedig a 10 000–50 000 lej közöttiek között található. Az elemezett civil szférán belül viszont Székelyföldön a roma szervezetek aránya erősen alacsony, az országosnak csak a fele: míg országosan az arányuk 48,5%, a Székelyföldön csak 25%. A roma szervezetek kisebb aránya tehát az egyik oka a kiegyensúlyozottabb pénzügyi helyzetnek, amit tovább erősít, hogy ennek az arányaiban kicsi, székelyföldi roma szervezetcsoportnak a pénzügyi helyzete szintén kiegyensúlyozottabb, mint az országosé: bár kiemelkedően nagy büdzséjű szervezetek a régióban nem találhatóak, de pénzbevétellel egyáltalán nem rendelkező szervezetek sem.

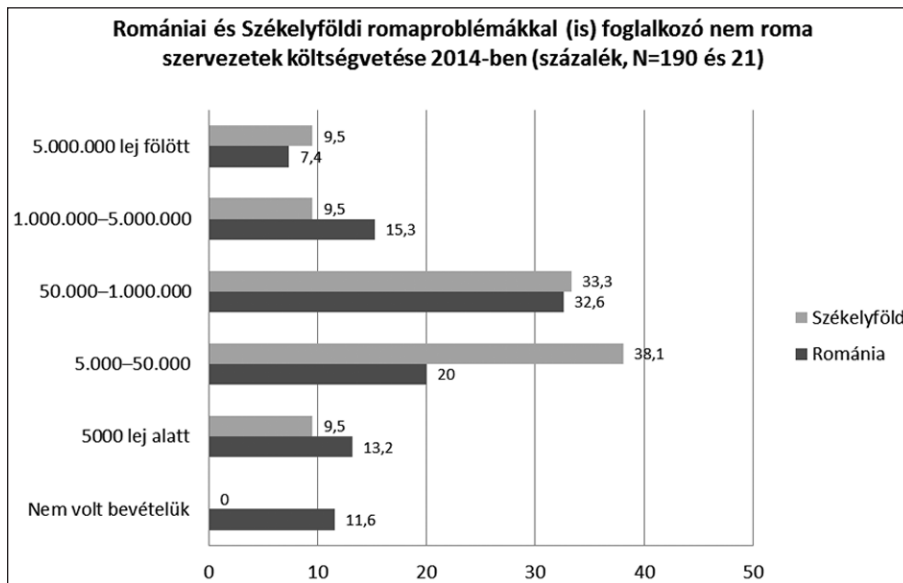
3. ábra

Ha a régióban talált szervezeteket konkrétan végignézzük, a fenti helyzet még érthetőbbé válik: a két megyében talált roma szervezetek egy része egyes (főleg városi) önkormányzatokkal együttműködő, azok irányítása alatt álló szervezet, amelynek pénzügyi helyzetét is az önkormányzat biztosítja, másik része pedig valamilyen külső, nagy szervezet partnerszervezete, amely így jut pénzhez. „Kiüresedett” szervezeteket viszont (tipikusan pártok fiókszervezeteit, amelyek választások között fantomszervezetekké válnak) nem találtunk, és természetesen a roma civil társadalom elitjét képező nagy szervezeteket sem.

Másrészt a székelyföldi nem roma civil szervezeteket tekintve is az országostól némileg eltérő helyzetet találunk. A szervezeteknek ezt a körét nagyon eltérő méretű és pénzügyi stabilitású szervezetek alkotják. A leggyakoribb szervezettípust a közepes méretű, helyi jelentőségű városi szervezetek képezik, amelyeknek a roma problémákkal való foglalkozás általában csak másodrendű tevékenysége. Ezeknek a szervezeteknek egy része azonban professzionális NGO, amely

jelentős humán erőforrással és kapcsolatrendszerrel rendelkezik ahhoz, hogy nagy projekteket is sikeresen megpályázzon. Az elemzett szervezeti szférán belül ez a szervezettípus országos szinten is a leggyakoribb. Ezek mellett azonban a két székely megyében nagy súllyal vannak jelen olyan nagyobb, országos és nemzetközi szervezetek is, amelyek viszont Románia nagy részében nem fejtenek ki tevékenységet. Így szinte az összes jelentősebb székelyföldi városban jelen van fiókszervezettel a Caritas, de megtalálható a Máltai Szeretetszolgálat és a Vöröskereszt is, és talán még a több gyerekotthont is működtető, dévai Szent Ferenc Alapítvány is idesorolható. Harmadik típusként pedig számos kisebb, kistelepülésen vagy valamilyen intézmény mellett működő (de pénzügyileg még stabil) szervezet is jelen van a megyében. Ugyanakkor a régió pénzügyileg leghátrányosabb helyzetű, alig működő szervezetei úgy tűnik nem implikálódnak romaprojektekbe.

4. ábra

A legkisebb szervezetek nem implikálódása a romaprojektekbe, együtt a nagy, országos és nemzetközi szervezetek felülreprezentált jelenlétével tehát egy, az országosnál anyagilag stabilabb, romákkal foglalkozó szervezeti szférát eredményez, amelyben viszont maguk a romák az országos helyzethez képest sokkal kisebb mértékben vesznek részt.

A SZERVEZETEK TÍPUSAI

A roma problémákkal foglalkozó civil szervezetek körének – de valószínűleg a civil szféra egészének, és azonbelül is különösen a szociális irányultságú szervezeteknek – harmadik jellemzője, hogy miközben a nonprofit szektor finanszírozása szinte teljes mértékben pályázatok révén nyerhető projektek rendszerében történik, a szervezetek egy köre saját működését nem a pro-

jektek logikája szerintinek tekinti, hanem egy vagy több állandó jelleggel folytatott tevékenység/szolgáltatás biztosítójának. Ez a helyzet legtisztábban talán a gyermekotthonok esetében fordul elő, hiszen az otthonnyújtás a kiszolgáltatott, árva gyerekek számára nyilvánvalóan egy folyamatos, állandó jellegű feladat, amelyhez nem lehet pályázatok sikereinek függvényében viszonyulni. Egy ilyen esetben mind az alkalmazottak, mind a célpopuláció stabil intézményként viszonyul a szervezethez, annak ellenére is, hogy a pénzügyi működés gyakorlatilag ez esetben is projektszerű és pályázatfüggő, annak minden kockázatával. A gyermekotthonokon kívül, kevésbé erőteljesen ugyan, de hasonló a helyzet számos after-school programot biztosító központban és különböző tanácsadást nyújtó szervezetek esetében is, de olyan szervezetek esetében is találkozhatunk ezzel a szervezetkonceptióval, amelyek évi egy-két alkalommal megszerzett eseményt külső forrásoktól gyakorlatilag függetlenül, önkéntes munkára építve, hosszú távon rendszeresen megszerveznek. Elemzésünkben azokat a szervezeteket soroltuk e típusba, amelyek azt mondták, hogy állandó programjaik vannak, de projektjeik nincsenek – ezzel a definícióval az elemzett szervezetek 16,6%-a volt e típusba sorolható.

Az intézményszerű szervezetek mellett egy további sajátos szervezettípust képeznek azok a szervezetek is, amelyek csak névleg léteznek. Olyan esetekben fordul ez elő, amelyekben egy korábban tevékeny szervezet források nélkül marad, és emiatt tevékenységeit is beszünteti, de ezt az állapotot (legalábbis egyelőre) átmenetinek tekinti. Tipikus esetei ennek a szervezettípusnak a különböző roma pártok választási céllal létrehozott fiókszervezetei, amelyek a választások lejárta után – különösen, ha azok kudarcra végződtek – funkciótlannal maradnak, de magukat nem tekintik megszűntnek, hisz továbbra is megszólíthatók, szükség esetén újraaktivizálhatók maradnak. Szintén gyakran vezetnek inaktív szervezetekhez projektek is, azáltal, hogy egy pályázat elnyerése céljából létrehozott szervezet a pályázat sikertelensége esetén funkció nélkül marad, vagy sikeres pályázat esetén a létrehozott szervezetnek nem sikerül önállóan is fennmaradásra képes szervezetté válni, így a pályázat lejárta után tevékenységek nélküli fantomszervezetté válik. Ez a szervezettípus az elemzett szervezetek körében is meglehetősen gyakori, a szervezetek mintegy 12,6%-a sorolható ide.

A nonprofit szférára egészének egyik tipikus szervezete a céljai megvalósítására projektek kidolgozása révén törekvő, ehhez folyamatosan pályázatokat író szervezetek. Ez a szervezettípus az elemzett szervezeti szféra esetében is az egyik leggyakoribb, a szervezetek 32,7%-a tevékenységét illetően kizárólag projektekről számolt be. Ennél is gyakoribbnak bizonyultak azonban azok a szervezetek, amelyek projektekről és állandó tevékenységekről egyaránt beszámoltak, azaz amelyek projektek kidolgozása és kivitelezése mellett valamilyen folyamatosan végzett, állandó jellegű tevékenységgel is rendelkeznek – országos szinten az elemzésünkbe bevont szervezetek 38%-a tartozott e típusba. Ez utóbbi szervezetek több szempontból is a civil társadalom legsikeresebb szereplőinek bizonyultak, ezek rendelkeznek a legjobb infrastrukturális és humán erőforrás-ellátottsággal, de a legnagyobb költségvetésekkel is.

Az országos szintű elemzésünk egyik tanulságos eredménye az volt, hogy a fenti típusok területi eloszlása rendkívül eltérő. Az inaktív szervezetek markánsan a déli és keleti régiókra jellemzőek, azaz Munténiára és Moldvára; a közép- és északnyugati régiókra, valamint a fővárosra viszont szinte egyáltalán nem. Az intézményszerű szervezetek viszont a középrégióban, azaz Közép-Erdélyben, valamint a Bánságban fordulnak elő az átlagosnál nagyobb arányban. A két székelyföldi megye e tekintetben alig tér el a középrégió jellemzőitől (melynek része): e megyék-

ben az inaktív szervezetek aránya nulla a tágabb régió 2,3%-ához képest, az intézményszerű szervezetek aránya pedig valamivel alacsonyabb (40,6% a 42,2%-hoz képest). A különbség viszont ennél is nagyobb a projektorientált szervezetek esetében, amelyek aránya az összes fejlesztési régióban talátnál alacsonyabb, mindössze 6,3%. E típusok alacsony előfordulási aránya természetesen a negyedik típus nagyobb gyakoriságát eredményezi, a vegyes tevékenységű, azaz projektek mellett állandó programokkal is rendelkező szervezetek aránya a legmagasabb, 53,1%. Összegezve tehát mindazt, ami a fenti számokból látszik, elmondható, hogy a székelyföldi romaproblémákkal foglalkozó civil szféra egy további jellegzetessége két szervezettípus, az intézményszerű és a vegyes tevékenységű szervezetek elsősorú dominanciája – e két típus képezi a székelyföldi szervezetek 93,7%-át, az országos szinten a szervezetek majdnem egyharmadát képező projektorientált szervezetek pedig szinte alig vannak jelen.

3. táblázat. *A szervezetek területi megoszlása szervezettípusok szerint (százalék)*

Régió	Inaktív szervezetek	Intézményszerű szervezetek	Projektorientált szervezetek	Vegyes tevékenységű szervezetek	Összesen
északnyugati	3,1	2,3	35,4	59,2	100
nyugati	15,2	28,3	23,9	32,6	100
északkeleti	25	12,5	31,3	31,3	100
Délkelet	25,5	8,5	34	31,9	100
Délnyugat	13,2	9,4	64,2	13,2	100
Dél	32,5	13	28,6	26	100
Bukarest–Ilfov	3,5	5,3	56,1	35,1	100
Közép	2,3	42,2	12,5	43	100
Székelyföld	0	40,6	6,3	53,1	100
Románia	12,6	16,6	32,7	38,0	100

A vegyes tevékenységű szervezettípus nagy előfordulási aránya jól levezethető mindabból, amit az elemzett szervezetek részletesebb bemutatása során már elmondtunk. Láthattuk, hogy a két székelyföldi megye romaügyekkel is foglalkozó szervezetei körében többséget képeznek azok a nagy, erőforrásokkal jól ellátott szervezetek, amelyek sikeresek tudnak lenni a pályázatok világában, és ugyanakkor ahhoz is elég nagyok és sikeresek, hogy a projektlogikájú tevékenységük mellett állandó jelleggel folytatott tevékenységeket is biztosítani tudjanak. Így jellemző módon ehhez a szervezettípushoz tartoznak a nagy, országos léptékű szervezetek, a helyi jelentőségű, nagy szervezetek, de kisebb helyi jelentőségű szervezetek egy része is, különösen ha jó önkormányzati beágyazottságuk van.

Az intézményszerű szervezetek magas arányának megértéséhez érdemes megnéznünk az e típusba tartozó konkrét eseteket. Ennek alapján e szervezetek két altípusát figyelhetjük meg. Egyrészt ide tartoznak azok az intézmények, amelyek jogilag nem önálló intézmények, hanem valamilyen nagyobb, máshol székelő szervezethez tartoznak (a Szent Ferenc Alapítványnak a régióban működő gyermekotthonai, Csibész Alapítvány házai, foglalkoztató-központja). Ezek

esetében a pályázatok és projektek hiánya annak köszönhető, hogy működésük biztosítását, a pénzforrások szerzését a központi szervezet végzi. Az intézményszerű szervezetek egy másik körét viszont olyan kisebb szervezetek alkotják, amelyek egy konkrét, helyi célcsoport problémáinak orvoslására jöttek létre, ennek érdekében meg tudnak mozgatni önkénteseket, pályázatok írásában viszont kevésbé sikeresek, így „projektjeik” ritkák vagy nincsenek. Kisebb nem roma szervezeteket és a roma szervezetek többségét találjuk ebben az altípusban, utóbbiak közül olyanokat is, amelyek korábban valamilyen nagyobb külső projektbe partnerként kapcsolódtak be, ehhez hozva létre a szervezetet, amely viszont a partnerség lejárta után nem jutott további projektekhez. Kisebb, önkéntességgel is megoldható tevékenységeket viszont azóta is felvállalnak. Ugyancsak idesorolható az az egyesület is, amely vallási motivációtól indítva eleve önkéntességre épülő tevékenységet folytat (Hóreb Egyesület).

Projektorientált szervezetet mindössze kettőt találtunk a két megyében, egyik egy kivételes helyzetű egyesület, amely országos roma szervezetekkel és pártokkal is kapcsolatban van, másik egy tipikus partnerszervezet (az egyetlen elemzésbe bevont szervezet, amelynek egyelőre nincs jogi státusa), amely „kezdeményező csoportként”, külső megkeresésre partnerként kapcsolódott be egy nagyobb projektbe, így egyelőre ezenkívül semmilyen más tevékenysége nincs.

Az inaktív szervezetek hiányának okáról, meglévő adataink alapján, semmit sem tudunk mondani. Feltételezhető azonban, hogy ennek fő oka a térség alacsony fokú integráltsága a roma politikai életbe, illetve az országos roma civil szférába.

Mindezek a szervezettípusok terén észlelhető sajátosságok a szervezetek finanszírozásában, forrásaik rendszerében is következményekkel járnak. A projektorientált szervezetek hiánya miatt a pályázatokkal elnyerhető források kisebb súllyal bírnak a szervezeti szféra fenntartásában, míg az intézményszerű szervezetek magas arányának köszönhetően az önkormányzatok nem pályázati rendszerben nyújtott támogatásai fontosabbak, mint országos szinten. A szféra finanszírozási rendszerének a két legfontosabb pillére viszont az EU-n kívüli külföldi források (amely általában a norvég és a svájci alapot jelenti, esetünkben viszont elsősorban magyarországi forrásokat), az általában kis összegeket jelentő saját tevékenységből/szolgáltatásból befolyó összegeket és mindenekelőtt a felsoroltakon kívüli, „egyéb” forrásokat, leggyakrabban különböző NGO-k adományait vagy partnerség révén adott támogatásait.

4. táblázat. Az utóbbi két év legfontosabb finanszírozási forrása

		Románia	Székelyföld
1. Pályázati úton megnyert finanszírozás	1. román állami költségvetésből	4,8	3,1
	2. EU-s forrásokból	21,3	9,4
	3. más külföldi forrásokból	12,6	15,6
2. Közvetlen, nem pályázati úton kapott támogatások	1. önkormányzattól	6,8	9,4
	2. megyei tanácstól	2,9	0
	3. központi állami intézményektől	4,1	0
3. Cégek szponzori támogatásai		4,6	3,1
4. Egyházak támogatásai	1. az országból	0,2	0
	2. más országból	2,4	3,1

5. Magánszemélyek adományai	1. helyi közösségből	1	0
	2. magánszemélyektől az országból	2,2	0
	3. magánszemélyektől külföldről	7,2	3,1
	4. szervezet tagjainak adományai	3,4	3,1
6. Saját bevételek	1. saját tevékenységek és szolgáltatások	5,6	15,6
	2. saját gazdasági tevékenysége	3,1	3,1
	3. tagdíjak	2,9	0
7. Az adó 2%-a		4,8	3,1
8. Más források		10,1	28

KÖVETKEZTETÉSEK

A székelyföldi romaproblémákkal foglalkozó szervezeti szférával kapcsolatban elmondható, hogy a roma népesség számához mérten ennek szervezetsűrűsége viszonylag magas, azonban e szervezetek körében a roma szervezetek aránya alacsony, nagy részét magyar szervezetek teszik ki. A kisszámú roma szervezetek között országos jelentőségűek nincsenek, de regionális jelentőségűek sem. A romákkal foglalkozó szervezeti szféra e szervezete azt eredményezi, hogy a térség a roma szervezetek országos hálózatába igen gyengén integrált, a szervezetek a romaprojektekkel kapcsolatos területi „munkamegosztási” rendszerbe így inkább „partnerszervezetekként” kerülhetnek be.

A nem roma szervezetek körében viszont magas a nagy, országos jelentőségű szervezetek fiókszervezeteinek aránya, így a szervezeti szféra egészének anyagi helyzete az országoshoz képest összességében nem rossz. A viszonylag jó anyagi helyzet tehát elsősorban a romaügyekkel is foglalkozó magyar szervezeti szféra jellegzetességeinek tulajdonítható – a nagy és stabil költségvetésű szervezetek jelenlétének, illetve néhány lokális jelentőségű, de helyben jól beágyazott és professzionálisan működő szervezet jelenlétének. Emellett ugyanakkor a költségvetés nélküli roma szervezetek hiánya is hozzájárul a szervezeti szféra egészének viszonylagos stabilitásához, e fantomszervezetek hiánya viszont egyúttal más hiányosságok tünete is, a fantomszervezetek jelenléte ugyanis a nagyobb roma szervezetek erőteljesebb jelenlétéve, valamint a roma pártok intenzívebb tevékenységével szokott kapcsolatban lenni.

A viszonylag jobb anyagi helyzet tehát, mivel elsősorban a nem roma szervezetek milyenségéből fakad, több problémát is takar. Így például, amellett hogy a romák kevésbé vannak jelen a velük kapcsolatos problémák és prioritások definiálásakor, a romaprojektek megvalósításával járó anyagi haszonban is kevésbé részesednek, és nem utolsósorban ez a szervezeti szféra a specifikusan roma forrásokhoz való hozzájárásban is rossz hatékonyságú, vagyis a térség egésze esik el ezáltal egy jelentős pénzforrástól.

Végül pedig, a jelen levő szervezetek tevékenysége alapján megkülönböztethető szervezettípusok regionális sajátosságait nézve elmondható, hogy a két székely megyében magas az intézményszerűen működő szervezetek aránya. Ez előnyökkel és hátrányokkal egyaránt jár, hisz egyrészt egy stabilabb intézményi jelenlétet és szolgáltatásrendszert eredményez, másrészt viszont sajátos problémákkal is jár. E szervezetek egy részének a működése a jelenlegi, szinte kizárólag

projektlogikájú finanszírozáshoz képest egy kiszámíthatóbb forráselérést igényelne. Ugyanakkor az ilyen szerű szervezetek egy csoportja, elsősorban roma szervezetek, inkább a sikeres projekttervezésben és pályázatírásban kellene, hogy kompetenciákra szert tegyenek. A térség másik markáns jellemzője az összetett tevékenységű szervezettípus nagy aránya, elsősorban a nem roma szervezetek körében, amelyek a romaproblémák kezelésének legfontosabb szereplői.

FELHASZNÁLT IRODALOM REFERENCES

1. Badescu, G. (2001). A Quantitative Analysis of the Roma Projects. In: Anăstăsoaie, V. M. – Tarnovschi D. (szerk.) *Projects for the Roma of Romania*. Kolozsvár: CRDE Alapítvány
2. Fosztó L. (2017). Encounters at the Margins: Activism and Research in Romani Studies in Post-Socialist Romania. In: *Renewing Research and Romani Activism*. Edited by Sam Beck and Ana Ivasiuc, Oxford and New York: Berghahn Books
3. Kiss Dénes (2017). ONG-uri și proiecte specifice incluziunii comunităților de romi. In: Horváth István (ed.) *Raport de cercetare Socioromap. O cartografiere a comunităților de romi din România*. Kolozsvár: ISPMN.
4. Rostas, I. (2009). The Romani Movement in Romania. Institutionalization and (De) Mobilization. *Romani Politics in Contemporary Europe. Poverty, Ethnic Mobilization, and the Neoliberal Order*. Palgrave Macmillan, Houndmills, 159–185.
5. Salamon, L. M., Sokolowski, S. W. & List, R. (2003). *Global Civil Society*. Johns Hopkins Center for Civil Society Studies.

ET ————— 2

MEZŐNY

Toma Stefánia

MigRom – a romániai romák migrációjának mintázatai, kapcsolatok és hatások itthon

Kivonat

Az írás bemutatja néhány eredményét a MIGROM – The immigration of Romanian Roma to Western Europe: Causes, Consequences, and Future engagement strategies projektnek, amely az Európai Unió Hetedik Keretprogramjának (FP7 – GA319901) támogatásával valósult meg. A romániai kutatócsoport a migráns romák származási településein végzett terepmunkát, azzal a céllal, hogy felvázolja a mobilitási módozatokat, társadalmi hálózatokat, finansiális átutalásokat és a hazabozott, nem anyagi természetű tudásformákat (remittances), valamint a migráció hatását a származási közösségekben.

Kulcsszavak: roma migráció, származási közösség, mobilitási módozatok, hálózatok, átutalások, helyi fejlődés

Abstract. MigRom – Patterns of the Migration of Romanian Roma, Relations and Effects at Home

The article presents some results of the MigRom – The immigration of Romanian Roma to Western Europe: Causes, effects and future engagements strategies, a project funded by the European Union's Seventh Framework Programme under the call on 'Dealing with diversity and cohesion: the case of the Roma in the European Union' (GA319901). The Romanian team did research in origin localities of the Romanian Roma migrants, focusing on mobility patterns, networks, remittances and effects of migration on home communities.

Keywords: Roma migration, home communities, mobility patterns, networks, remittances, local development

A romániai romák migrációja erőteljes érdeklődést váltott ki az utóbbi évtizedben, nemcsak hazai, de nemzetközi szinten is. A nyilvános diskurzusok és a migrációs kutatások nagy teret szenteltek annak, hogy a célországokban milyen hatása volt a bevándorló romáknak, vagy milyen nehézségekkel kellett megküzdeniük, hogy céljaikat elérjék, vagy hogy megélhetésüket biztosítsák (Grill 2012, Nacu 2011, Cingolani 2016, Pantea 2012). Az elemzések azonban nem korlátozódnak a helyi szintű elemzésekre, hanem európai szintű jelenségként kezelik, ezzel is alátámasztva, hogy a romák migrációjának, mobilitásának sokkal mélyrehatóbb hatása lehet, mely átszövi a társadalom számos területét (van Baar 2017).

Az ebben az írásban röviden bemutatott nemzetközi kutatás részben abból a megfontolásból született, hogy szükség van egy multidiszciplináris (a legtágabb értelemben vett) etnográfira a romák migrációjáról a sokszor szélsőséges és dehumanizáló nyilvános diskurzusokkal és intézményes beavatkozásokkal szemben, másrészt pedig ahhoz, hogy ezt a jelenséget a maga komplexitásában megértsük, szükség van arra is, hogy megvizsgáljuk a kibocsátó helyi közösségekben zajló folyamatokat.

A *MIGROM – The immigration of Romanian Roma to Western Europe: Causes, Consequences, and Future engagement strategies* elnevezésű projekt az Európai Unió Hetedik Keretprogramjának (FP7 – GA319901) támogatásával valósult meg 2013 és 2017 között. A nemzetközi konzorcium fő partnere a Manchesteri Egyetem volt (NB). Továbbá, partnerek voltak Franciaországból a Foundation Maison des Sciences des Hommes, Spanyolországból a Granadai Egyetem, Olaszországból a Veronai Egyetem, valamint romániai partnerként a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Az akadémiai partnerek mellett más szervezetek is részt vettek a projekt tevékenységeiben, mint például a Manchesteri Városi Tanács, valamint a European Roma and Travellers Forum (ERTF).

Míg a brit, spanyol, olasz és francia kutatók azt vizsgálták, követve az általános migrációs szakirodalmat, hogy milyen integrációs stratégiái vannak a migráns romáknak a fogadó országokban, ennek milyen hatása van a helyi társadalomra és gazdaságra, valamint, hogy mindezek milyen adminisztratív-jogi válaszokat, reakciókat váltanak ki helyi, ill. országos szinten (ld. Matras–Leggio 2018), a romániai kutatócsoportnak az volt a célja, hogy megvizsgálja azt a helyi társadalmi-gazdasági kontextust, amelyből a migráns romák elindultak, ennek tükrében felvázolja a migrációs mintákat, és feltérképezze a romák migrációjának hatását az otthoni közösségre. A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet részéről a projekt vezetője Fosztó László volt, jelen bemutatás szerzője szintén mint a Kisebbségkutató Intézet kutatója vett részt a projektben, valamint Cătălina Tesăr (Román Paraszt Múzeuma, Bukarest) mint az NKI posztdoktori kutatója járult hozzá a kutatáshoz. Ezenkívül, minden kutatási helyszínen roma és nem roma kutatási asszisztensekkel dolgoztunk együtt, akik nagymértékben segítették a munkánkat nemcsak az adatgyűjtés fázisában, hanem azoknak értelmezésében is.

Kutatásunk helyszíneit több szempont alapján választottuk ki,¹ az adatgyűjtés során minőségi és mennyiségi módszereket is alkalmaztunk: kérdőíves felmérés roma és nem roma háztartásokban, félstrukturált és strukturálatlan interjúk, etnográfiai terepmunka stb. Mind az 5 településen jelentős számú roma lakosság él, melyek különböző roma csoportokhoz tartoznak. Gurai (Ialomița megye), Baniod (Kolozs megye) és Hideni (Bihar megye) 10-13 000 lakosú kisváros, míg Baratca (Brassó megye) és Bighal (Szilágy megye) kb. 3500 lakosú falusi település.²

1. táblázat

Megye	Település	Teljes lakosság – kerekített adatok (2011 Népszámlálás)	Roma lakosság % (2011 Népszámlálás)	MIGROM Roma háztartások száma	MIGROM Roma személyek száma	MIGROM többségi minta (háztartások)
Ialomița	Gurai	13 000	5,21	160	826	-
Kolozs	Baniod	9 000	3,26	168	577	-

1 Részletekért lásd: <http://migrom.humanities.manchester.ac.uk/report-policy-briefs/>

2 Helyszíneink nevét megváltoztattuk, hogy alanyaink anonimitását biztosítsuk. Ugyanebből a megfontolásból, a Népszámlálásból származó adatokat is kerekítve adjuk meg.

Megye	Település	Teljes lakosság – kerekített adatok (2011 Népszámlálás)	Roma lakosság % (2011 Népszámlálás)	MIGROM Roma háztartások száma	MIGROM Roma személyek száma	MIGROM többségi minta (háztartások)
Bihar	Hideeni	11 000	6,02	230	749	-
Brassó	Baratca	3000	3,37	240	1041	181
Szilágy	Bighal	3500	6,69	180	672	141
				Totál –háztartások száma	978	322
				Totál – személyek száma	3865	990

A két falusi településen (Baratca és Bighal) a helyi roma kutatási asszisztenseink segítségével próbáltuk elérni az összes roma (és/vagy roma-nem roma vegyes háztartást), de ez csak részben sikerült, mivel volt egy pár eset, hogy nem kívántak részt venni a kutatásban, valamint voltak olyan háztartások, amelyeknek tagjai hosszabb ideig tartózkodtak külföldön, így ezekre vonatkozóan nem tudtunk adatokat gyűjteni.

Ugyanezen a két településen egy többségi mintán is végeztünk kérdőíves felmérést. Ez több szempontból is lényeges volt. Egyrészt, a romák migrációjáról való beszédben van egy tendencia, hogy ezt partikulárisként kezeljék, kiemelve a tágabb társadalmi-gazdasági kontextusból. Ezzel szemben, mi azt a kutatási, értelmezési irányvonalat követtük, amely a romák migrációját a tágabb, kelet-nyugat irányú poszt-szocialista migráció keretében értelmezi (Cingolani 2009). Továbbá, annak ellenére, hogy kiterjedt irodalma van annak, hogy hogyan befolyásolja a migráció az etnikai különbözőség a bevándorlók és helyiek közötti társadalmi távolságot a befogadó országokban és településeken (Wilson és Portes 1980, Portes 1984), feltűnően kevés azon elemzések száma, amelyek megvizsgálják, hogy egy eleve szegmentált származási közösségben a társadalmi távolság és a migráció milyen összefüggésekre világít rá. A társadalmi távolság vizsgálatának be/visszavezetését a migráció elemzésébe fontosnak tartjuk, hangsúlyosan a romák migrációjának esetében, mivel a migráció helyi hatása nagymértékben függ a helyi társadalmi, gazdasági, intézményes és politikai kontextustól. Még abban az esetben is nehéz egy hazatérő migránsnak a lehető legelőnyösebben felhasználni, befektetni a migráció eredményét, ha egyébként az általános és strukturális helyi feltételek kedvezőek. Ám, feltételezhetjük, hogy a roma hazatérő migránsoknak és családjuknak további gátló vagy akár tiltó körülményt kell megkerülniük vagy feloldaniuk, melyhez szorosan kapcsolódik a helyi közösségben fennálló csoportok közötti társadalmi távolság.

Egy korábbi publikációnkban (Toma, Tesăr és Fosztó 2018) részletesen bemutattuk kutatási eredményeinket, felvázoltuk a romák migrációs modelljeit a többségi migrációjához viszonyítva, figyelembe véve a helyi társadalmi megosztottságot és kihangsúlyozva a helyi specifikus jellemzőket mind az 5 vizsgált településen. Észrevehető volt a romák lakhatási körülményeinek a javulása a migráció eredményeként, mely több esetben is hangsúlyosan (és hirtelen) megváltoztatta a település tájképét. A migrációs folyamatok különböző településeken különböző időben indultak el, egyes helyeken a romák migrációja egymásra tevődik a többségi mobilitásával, más helyeken sokkal később indult el. Míg azokon a településeken, ahol korábban indult el a folyamat, több háztartás van, mely tartósan külföldön tartózkodik, illetve vannak olyan ház-

tartások, melyek véglegesen hazaköltöztek. Azokon a településeken, ahol relatíve későn kezdődött el a migráció, ott inkább az jellemző, hogy a háztartás egy vagy maximum két tagja dolgozik külföldön, rövidebb ideig (jellemzően 3–6 hónap között).

Különbségeket figyeltünk meg a migrációs hálózatok kialakulásában és használatában is, valamint a hazaküldött/hazahozott pénzbeli átutalások (*financial remittances*) és a hazahozott kapcsolat- és tudásformák (*social remittances*) (Levitt 1998, Levitt–Lamba–Nieves 2011) felhasználásában, valamint ezeknek a helyi fejlődésre gyakorolt hatásában. Ebben a kontextusban nem szabad figyelmen kívül hagynunk a társadalmi és etnikai határoknak, pontosabban a társadalmi távolságnak a szerepét, mivel ez többé vagy kevésbé befolyásolja a társadalmi és migrációs hálózatoknak a kialakulását, valamint a helyi fejlődésnek az irányát is meghatározza (Toma–Fosztó 2018). A szakirodalomban egy hosszú (és multidiszciplináris) vita zajlik a 'fejlesztési optimizmust' valló kutatók, illetve a migráció negatív hatásait hangsúlyozó megközelítések között (de Haas 2007, 2010, Gamlen 2014). Úgy véljük, hogy nem szükséges állást foglalni egyik vagy másik irányzat mellett, hiszen ezek nem kizáró jellegűek. Ez szükségképpen következik az elméleti állásfoglalásunkból is, hiszen abból indultunk ki – de Haas nyomán (2011) – hogy a migráció egy nagyon heterogén folyamat, ebből kifolyólag a migrációs elméletek se nem kizáró jellegűek, se nem feltétlenül egymásnak ellentmondóak, inkább tekinthetők komplementernek. Így megtörténhet, hogy egy településen belül vagy akár egy közösségen belül is a migrációnak vannak pozitív és negatív hatásai. Ha például a társadalmi távolságot állítjuk elemzésünk központjába, és ennek fényében tárgyaljuk a helyi fejlődést, akkor eredményeink azt mutatják, hogy a migráció helyi fejlesztési hatása jelentős különbséget mutat olyan közösségekben, ahol a helyi többség és a roma közösség közti társadalmi távolság aránylag csekély, illetve olyan települések esetén, ahol a társadalmi távolság jelentős (Toma–Fosztó 2018). Adataink és tapasztalataink alapján azonban csak az azonnali és a rövid távú hatásokat tudjuk felmérni, így még nyitott kérdés marad, hogy hosszabb távon és a tágabb közösség szintjén milyen hatása lesz a migrációnak a helyi társadalmi-gazdasági fejlődés formáira, és melyek azok a társadalmi dimenziók, amelyekre a legnagyobb hatást tudja gyakorolni.

BIBLIOGRÁFIA REFERENCES

1. Cingolani, P. (2009). *Romeni d'Italia: migrazioni, vita quotidiana e legami transnazionali*. Bologna: Il Mulino.
2. Cingolani, P. (2016). 'Good Romanian Gypsy Looking for a Home'. Housing Policies and Politics of Identity among Roma and Non-Roma in Turin, Italy. *Revue européenne des migrations internationales*, 32:1, 59–78.
3. De Haas, H. (2007). Remittances, Migration and Social Development. A Conceptual Review of the Literature. *United Nations Research Institute for Social Development. Social Policy and Development Paper*, 34.
4. De Haas, H. (2010). Migration and Development: a Theoretical Perspective. *International Migration Review*, 44:1, 227–264.

5. Gamlen, A. (2014). The New Migration-and-Development Pessimism. *Progress in Human Geography*. 38:4. 581–597.
6. Grill, J. (2012). 'It's Building up to Something and It won't be Nice When it Erupts': The Making of Roma/Gypsy Migrants in post-Industrial Scotland. *Focaal – Journal of Global and Historical Anthropology*, 62. 42–54.
7. Levitt, P. (1998). Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *International Migration Review* 32(4), 926–48.
8. Levitt, P.–Lamba-Nieves, D. (2011). Social Remittances Revisited. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(1), 1–22.
9. Matras, Y.–Leggio, D. V. (szerk.) (2018). *Open Borders, Unlocked Cultures. Romanian Roma Migrants in Western Europe*, New York: Routledge.
10. Nacu, A. (2011). The Politics of Roma Migration: Framing Identity Struggles among Romanian and Bulgarian Roma in the Paris Region. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37. 135–150.
11. Pantea, M. C. (2012). From 'Making a living' to 'Getting ahead': Roma women's experiences of migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38, 1251–1268.
12. Portes, A. (1984). The Rise of Ethnicity: Determinants of Ethnic Perceptions among Cuban Exiles in Miami. *American Sociological Review* 49(3), 383–397.
13. Toma S.–Fosztó L. (2018). *Roma within Obstructing and Transformative Spaces: Migration Process and Social Distance in Ethnically Mixed Localities in Romania*. (Kézirat) Megjelenés alatt.
14. Toma S.–Fosztó L. (2018). *Hazatérők és szomszédok: roma migráció, társadalmi távolság és helyi fejlődés*. (Kézirat) Megjelenés alatt.
15. Toma S.–Tesar, C.–Fosztó L. (2018). Romanian Roma at Home. Mobility Patterns, Migration Experiences, Networks, and Remittances. Matras, Y.–Leggio, D. V. (eds.) *Open Borders, Unlocked Cultures. Romanian Roma Migrants in Western Europe*. New York: Routledge. 57–82.
16. Van Baar, H. (2017). Contained Mobility and the Racialization of Poverty in Europe: The Roma at the Development-Security Nexus. *Social Identities*, június, 1–17.
17. Wilson, K. L.–Portes, A. (1980). Immigrant Enclaves: An Analysis of the Labor Market Experiences of Cubans in Miami. *American Journal of Sociology* 86(2), 295–319.

Pásztor Rita Gizella

Az érmelléki kettős kisebbségben élő általános iskolások helyzete és továbbtanulási szándékai

Kivonat

Tanulmányunk egy romániai tömbmagyar kistérségben, az Érmelléken 2015 tavaszán végzett kérdőíves vizsgálatra (N=465) épül. A feltáró kutatás célja a kisebbségi és kettős kisebbségi helyzetben élő magyar és magyar roma általános iskolás tanulók középfokú továbbtanulási szándékának megismerése, és azoknak a hatásoknak a vizsgálata, amelyek a továbbtanulási elgondolást differenciálttá teszik. Korábban a vizsgálati terepen nem készült olyan témájú felmérés, amely a továbbtanulási elképzelések kapcsán összefüggéseket keres a térség szociálökológia jellemzői és a családi háttér, a szociokulturális tényezők között. A kapott eredményekből jelen tanulmányunkban a hetedik és nyolcadik osztályos magyar cigány tanulók (N=85) jellemzőire és továbbtanulási terveire vonatkozó adatokat mutatjuk be. A dolgozat az általános iskolát követő szintváltások folyamatának közelebbi megismeréséhez és az erre vonatkozó döntést befolyásoló tényezők feltárásához visz közelebb. Az empirikus vizsgálat a diákok iskolai útvonalának a megismerését teszi lehetővé, amelyek jó előrejelzői a továbbtanulási utaknak. A tervezett iskolai végzettség révén kirajzolódik a munkaerőpiaci helyzet és az elérhető társadalmi státus szintje.

Kulcsszavak: Érmellék, kettős kisebbség, romák, továbbtanulást befolyásoló tényezők, továbbtanulási szándék, oktatási esélyhányados

Abstract. The Situation and Intentions for Further Education of Double Minority Primary School Children in the Érmellék Region

The present study is based on a questionnaire (N=465) carried out in the spring of 2015 in Érmellék, a Hungarian subregion in Romania. The aim of the exploratory research was to learn about the intentions for secondary education of minority and double minority Hungarian and Hungarian Roma primary school children, and to investigate the factors shaping their decision for further education. No previous research investigating correlations between the region's social ecology, family background and sociocultural factors in the light of further education has been carried out in the area. The present study introduces the characteristics and intentions for further education of seventh and eighth grade Hungarian Roma children (N=85). The paper provides a closer understanding of the change of education level following primary education and the factors influencing intentions for this change. The empirical research sheds light on students' school paths, which foreshadow their further education paths. The intended educational qualifications provide an outline of the job market situation and the attainable level of social status.

Keywords: Érmellék, double minority, Roma, factors influencing further education, intentions for further education, odds ratio in education

BEVEZETÉS

Az általános iskola után következő magasabb oktatási formában való részvétel magában hordozza a munkaerőpiaci részvétel versenyképességét. A román közoktatásban az általános iskolás diákok nyolcadik osztály végén iskolai pályafutásukat illetően döntési helyzetbe kerülnek, mérlegelniük kell, hogy milyen iskolatípusban tanulnak tovább. Annak ellenére, hogy a tankötelezettség az alsó középfokig tart, előfordul, hogy nem születik pozitív továbbtanulási döntés. Nyolc befejezett osztállyal készülnek a munkavállalásra. Az alacsony iskolai végzettség pedig hátrányt jelent még a szakképesítést nem igénylő munkahelyek betöltésénél is (Achim, 2001). Kutatásunk fókuszában egy romániai mikrorégióban, az Érmelléken, kisebbségi, magyar tan nyelvű oktatásban tanuló diákok iskolai szintváltásának a vizsgálata áll. Az itt élő sajátos etnikai összetételű lakosság élethelyzete területi, gazdasági és szociális szempontból egyaránt hátrányosnak mondható. Többségében magyarok és magyar cigányok lakják.

A hangsúlyt a kistérség magyar oktatásában részt vevő roma tanulók kibocsátó családjainak és továbbtanulási terveinek ismertetésére helyezzük.

Tanulmányunk két szerkezeti egységből áll, az első részben szakirodalmi áttekintést nyújtunk a kettős kisebbségről és a továbbtanulást alakító tényezőkről, kitérve a roma továbbtanulás néhány sajátosságára, a második rész tartalmazza a kutatási terület ismertetését és a magyar roma tanulókra vonatkozó elemzési eredményeket.

1.1. A roma etnikum mint kettős kisebbség

A romák¹ Európa-szerte egy kisebbséget képviselnek. A roma identitás meghatározása számos diskurzus alapján sem tekinthető egyszerű folyamatnak. A cigány identitás esetében a kívülről felépített társadalmi identitás nem biztos, hogy megegyezik a belülről épített identitással (Goffman, 1963). A roma kisebbségi besorolás nemcsak önmeghatározás kérdése, melyet önbesorolásnak, autoidentifikációnak nevezünk, hanem megvalósulhat egy társadalom többségi csoportjaiban végbemenő, címkéző és kirekesztő tevékenységeik következményeként, annak alapján, hogy mit tekintenek az etnikai identitás tartalmának. Ez a külső besorolás, a hetero-identifikáció (Geambaşu, 2003; Horváth, 2006).

Tökéletes paradoxonban él a mai társadalom, mivel azt várja el, hogy a romák alkalmazkodjanak, de identitásuk felett nem ők döntenek, hanem a környezetük. Nem kivétel ezalól az iskola sem. Az iskolában az a cigány, akit az iskola, a pedagógus annak tart, az iskolai statisztikák ezeket az adatokat gyűjtik, nem azt, amit a gyerekek vagy szülei nyilatkoznak (Szuhay, 1999).

A romániai romákat olyan kisebbségi csoportnak tekintik, amelyekre jellemző a hatalmi, gazdasági és presztízsmarginalitás (Horváth, 2006). Bár politikai ideológiák azt hirdetik, hogy fontos a kisebbségek identitásának megőrzése és erősítése, ezekre jogi szabályozások, kormányprogramok jönnek létre, a romák ebből keveset észlelnek, még akkor is, ha az intézkedések pozitív diszkriminációs lehetőségeket teremtenek. A stratégiai tervek, intézkedés-csomagok célja a kedvezőtlen társadalmi tendenciák elmélyülésének megakadályozása, melyeknek azonban nem sikerül érezhető hatást gyakorolni a cigányok felemelkedésére. Az oktatás és a foglalkozta-

---

¹ Jelen tanulmányban a roma és a cigány fogalmakat egyaránt elfogadottnak tekintjük.

tás javítása kiemelt fontosságú ezekben a tervezetekben (Monitorul Oficial, 2012). Mindezek ellenére a romák életkörülményei nem javulnak, társadalmi integrációjuk nagy kihívás a mai társadalompolitika számára (Toma, 2005, 2008).

A kettős kisebbségi lét kettős identitás keveredéseként jön létre. Két identitás elemei vegyülnek, az egyén átveszi feltételezhetően azokat az összetevőket, amelyek számára előnyösek (Bindorffer, 2003). A Románia magyarok lakta területein élő roma közösségek általában a magyar kisebbséghez „igazodnak”, sokszorosítva így kisebbségi létüket. Egyszerre tartozik egy etnikai csoporthoz, rasszi, életmódbeli sajátosságai alapján, valamint egy nemzeti kisebbséghez vallása, iskolázottsági lehetőségei és gyakran nyelvhasználata szerint. Ilyen csoportokban élő romák a többségi környezetben kisebbségi, kisebbségi környezetben etnikai identitásúak. A Bihar megyei Érmelléken élő romák ezeket az identitásjegyeket hordozzák.

1.2. A továbbtanulási szándékot alakító tényezők szakirodalmi aspektusai

A továbbtanulási döntés számos hatás eredményeként születik meg. A szakaszolt iskolai életutakon, a szakaszok végén meghozott döntést nevezzük továbbtanulási döntésnek (Boudon, 1981).

Az általános iskolát követően többszorosított haladási útvonalak jellemzők, eltérő továbbtanulási lehetőségek alakulnak ki, az elméleti képzés mellett a szakképzés is megjelenik, azért, hogy az iskolarendszerben minél többen és minél több ideig bent maradjanak (Csata, 2004).

A továbbtanulási elgondolást befolyásoló faktorokat vizsgáló kutatások *többtényezős hatás* aspektusait tárják fel. A továbbtanulási elképzeléseket a kutatási megállapítások összegzése szerint olyan tényezők alakítják, mint a kulturális háttér, az anyagi háttér, a munkaerőpiaci pozíció, a település jellege (Lannert, 1998, 2004; Papp Z., 2013, 2014). A kulturális háttérrel az iskolai végzettség nominális kategóriáival, a munkaerőpiaci pozíciót a szülők foglalkozásával, az anyagi háttérrel a lakás komfortossági mutatóival, a települési jelleget pedig két változó (város/falu) mentén fejezhetjük ki. A továbbtanulási döntés differenciáltsága a családi mikrovilág eltéréseivel, az iskolai eredményességgel, illetve a települési adottságokkal egyaránt összefüggésbe hozható (Csata, 2014). A nemzetközi vizsgálatok eredményei szerint a családi háttér erőteljesen befolyásolja a továbbtanulási döntést. Mindezek a tényezők az iskolai eredményességre is hatással vannak. Az iskolai eredményesség is komplex fogalom, tényezők sokfélesége alakítja. A diákok továbbtanulási választásának objektív szempontja (Andor & Liskó, 2000; Csata, 2005; Hanushek & Woessmann, 2017; Imre, 1998; Lannert, 1998; Papp Z., 2012; Róbert, 2000).

Az erdélyi fiatalok iskolaválasztását a családi háttér és az intézményi környezet etnikai sajátosságai határozzák meg. A romániai kutatási eredmények alapján a romániai magyar fiatalok továbbtanulását, ezen keresztül pedig pályaválasztását, befolyásoló tényezők három kategóriába rendezhetők: intézményi tényezők, etnikai, kulturális és identitástényezők, valamint környezeti és motivációs tényezők. Az iskola felszereltsége, oktatási minősége, a tanári felkészültség alkotja az első kategóriát, a családi minták, szülők munkahelye, nyelvhasználat kerül a második csoportba, és a magyar iskola hiánya, a közösségi és kulturális élet, a gyermek boldogulásának értelmezése, a helyi etnikai viszonyok a harmadik kategóriai elemei (Bodó & Márton, 2012). Az alacsony végzettségű szülők gyermekei alacsonyabb iskolai szinten lépnek be a középfokú képzésbe, „kihhasználva ennek a szintnek az áteresztő képességét” (Csata, 2004, p. 119). Ezt a

hatást kiegészítik az iskolai tényezők és a szociálökölógiai faktorok, mint a lakóhelyi, települési adottságok és saját preferenciák.

Az oktatási rendszer bővülését az ipari társadalom fejlődése eredményezi, ezáltal válik az iskolázottság elérhetőbbé (Shavit&Blossfeld, 1993), azonban az iskolai esélyegyenlőtlenségek nem szűnnek meg, hanem reprodukálódnak. Ennek oka abban rejlik, hogy az alacsony iskolázottságú szülők gyermekei hátránnyal indulnak az oktatási programokban, a származási családok társadalmi különbségei az iskoláztatási időszakban növekednek.

I.3. A roma oktatási helyzet sajátosságai

A munkaerőpiaci részvétel sikerességét az iskolai végzettség befolyásolja. Az iskola a társadalmi integrációt elősegítő intézmény, éppen ezért tekinthetjük az oktatást a roma kisebbségi stratégiák alappilléreinek (Járóka & Göncz, 2011). A tulajdon, az örökölt vagyon hiányában a szülőkhöz képest magasabb társadalmi osztályba lépés az iskolai végzettség, a szakmai tudás, a foglalkozás révén válik elérhetővé (Cărtăna, 2000).

A hátrányos helyzet, azon belül is a szegénység felemészti a kognitív funkciók fejlődését, a nyomorral való megküzdés, az állandó erőfeszítések, a gondok akadályt jelentenek a tanulási folyamatban, elvonják az erőforrásokat más feladatoktól (Mani, Mullainathan, Shafir, & Zhao, 2013). A roma fiatalok esetében lemaradásuk a szülők iskolázatlanságából, munkaerőpiaci kimaradásából származó hátrányokra, a szegénységre vezethető vissza (Kertesi&Kézdi, 2011). Hátrányuk oka három forrásból ered, részben egészségi állapotukból, részben családi környezetükből, nevelési közegükből és részben az oktatási közeg minőségéből. A háttérben társadalmi okok felelősek a kialakult kedvezőtlen státus miatt (Kertesi&Kézdi, 2012; Tyler&Lofstrom, 2009). Az is előfordul, hogy az általános iskolát befejezők végzettsége mögött sincs sok esetben alkalmazható tudás, pedig az itt szerzett készségek nagymértékben hozzájárulnak a középiskolai tanulmányok folytatásához (Kertesi&Kézdi, 2012; Toma, 2008).

A romák oktatási helyzetét vizsgáló, 2014-ben végzett európai kutatás eredményei (1. táblázat) szerint jelentősen javul a roma tanulók általános iskolai részvétele, a felsőbb szinteken azonban még mindig magas a kimaradók száma (Kushen, Bojadjeva&Wamsiedel, 2015).

1. táblázat. *Az oktatási részvétel arányai*

Ország	Általános		Középfok		Felsőfok	
	Teljes népesség %	Roma népesség %	Teljes népesség %	Roma népesség %	Teljes népesség %	Roma népesség %
Románia	97	80	56	10	14	1
Bulgária	96	53	82	10	26	1
Csehország	93	83	68	24	19	14
Magyarország	96	77	69	15	18	1

Forrás: (Kushen et al. 2015). Saját szerkesztés.

A leszakadó fiatalok iskolai kudarca egyszerre gazdasági probléma, életszínvonal-kérdés, társadalmi beilleszkedést gátló folyamat. A lemorzsolódás a munkaerőpiaci jelenlétet korlátozza. Azoknak a fiataloknak, akik idő előtt kilépnek az oktatási rendszerből, a munkaerőpiac nagyon

csékély elhelyezkedési lehetőséget kínál, csak akkor léphetnének tovább, ha szakmát tanulnának, ez viszont lehetetlen az általános iskolai végzettség nélkül (Kozma, 1975). Azonban az tapasztalható, hogy a támogató iskolai és családi légkör ellenére is a roma tanulók kedvezőtlen továbbtanulási döntést hoznak, megmaradnak az alacsony fokú iskolai végzettségnél (Pusztai&Torkos, 2001). A roma oktatás sajátossága épp annak hiányosságában mutatkozik meg, mivel még nem sikerült a közoktatásban való teljes idejű részvételüket biztosítani. Az iskolai lemorzsolódás, az idő előtti kimaradás gyakoribb a roma tanulók között, mint nem roma társaik esetében (Edu.ro, 2015; Fehérvári, 2015; Moisa, 2011; Rumberger, 2011).

Számos kutatás foglalkozik a romák iskolázottsági jellemzőinek és azokat determináló tényezők feltárásával. Romániában, mint ahol Európa legnépesebb roma közössége él, vizsgálatok sokasága törekszik arra, hogy élethelyzetükről szolgáljon adatokat. A roma identitás és lélekszám meghatározása minden esetben kutatási kihívást jelent. A népszámlálási adatok az önbesorolás alapján adják meg a roma lakossági arányt, amely 2011-es adatok szerint 3,09 százalék, más számítások viszont a külső besorolást alkalmazzák. Ennek eredményeképp kapnak a népszámlálási értékekhez képest eltérő, magasabb arányokat. Romániában az Európa Tanács adatai szerint 2012-ben 1 850 000 roma él, és ez a lakosság 8,23 százalékát jelenti. Az ENSZ 2015-ben kiadott jelentése is más adatokat tartalmaz, a roma populáció 1,5-2,5 millióra tehető, vagyis az összlakosság 7,7-12,8 százaléka roma (Alston, 2015; World Bank, 2014). Romániában a 15–18 év közötti nem roma fiatalok hetven százaléka, a roma fiatalok 21%-a jár iskolába (Edu.ro, 2015). A 2011-es adatok alapján kedvezőtlen a roma etnikum iskolázottsági helyzete, mindössze 0,7% rendelkezik felsőfokú végzettséggel, míg alacsony iskolázottsági szintet, négy elemi jelölt 34%, és 20,2% pedig nem járt iskolába (Veres, 2015).

A nemzetiségi oktatási esélyt és a társadalmi mobilitás lehetőségét fejezi ki az „oktatási esélyhányados (OEh)” (Papp Z., 2010, p. 89). Az oktatási esélyhányados iskolai végzettségek közötti összefüggést fejez ki, arra vonatkozik, hogy egy csoporton belül az alsóbb iskolai szintből milyen eséllyel lehet a legfelső oktatási szintre jutni. Ha az értéke nulla, azt jelenti nincs mobilitási lehetőség, ha az érték 0–1 közötti, az a mobilitási esélymértéket jelenti, ha egy, akkor egyenlő esély a jellemző, ha egynél nagyobb, akkor értelmiségi túlképzettségéről beszélünk. Számításaink alapjául a népszámlálási adatokat használjuk. Esetünkben a nyolc és annál alacsonyabb (négy elemi és iskolázatlan) végzettségűek számát vesszük alapul. A romániai összlakosság esetében 33% annak az esélye, hogy alacsony iskolai szintről felsőfokú végzettséget szerezzen (2. táblázat).

2. táblázat. *Az oktatási esélyhányados arányai*

Nemzetiség	Románia összlakossága	Román	Magyar	Roma
OEh (%)	0,33	0,35	0,23	0,09

Forrás: Romániai népszámlálási adatbázis 2011 (INSSE, 2016). Saját szerkesztés.

A magyar kisebbség mobilitási lehetősége 23%-os, lényegesen alacsonyabb, mint a többségi csoport lehetősége. A roma kisebbségnek pedig gyakorlatilag nincs lehetősége az oktatási mobilitásra. A román csoport értéke magasabb, mint az országos átlagos OEh.

A továbbiakban a kutatási kistérség sajátosságait mutatjuk be témaspecifikus megközelítésben, valamint az általános iskolás tanulók körében végzett empirikus vizsgálat magyar cigány tanulók családi hátterére és továbbtanulási szándékára vonatkozó eredményeit.

II.1. Az Érmellék. A kutatási terület sajátosságai

A történelmi Érmellék ma két ország, Románia és Magyarország területén fekszik. Románia északnyugati részén meghúzódó települései két megye részét képezik, Szatmár megye déli, illetve Bihar megye északi részeit. A magyarországi terület átnyúlik a Nyírségbe (Benedek, 1996; Bujdosó, 2005). Településhálózata nem sokat változott az idők során, megmaradt a kis- és közsépfalvas jellege. Kutatásunk nem terjed ki az egész Érmellékre, ennek csupán a bihari részeit képezik a vizsgálati terepet.² A román közigazgatásban az Érmellék elnevezés nem használatos, de földrajzi behatárolás alapján, fellelhető források szerint három város és tizenegy község alkotják az Érmellék Romániára eső bihari részét (Benedek, 1996; Bódi, 2005; Bujdosó, 2005). Közigazgatásilag ezen a területen 46 település fekszik. A településeken a roma közösségek szegregáltan élnek (Szilágyi, Flóra, & Ari, 2007). Ebben rejlik az érmelléki településszerkezet sajátossága. Ezeket a településrészeket helyi elnevezéssel illetik, hívják cigánysornak, telepnek, kolóniának (Pásztor, 2016).

Ez a térség a határhoz közeli, többségében magyarlakta vidék (3. táblázat)³. Az összlakosság 61,95%-a magyar, a román lakosság aránya 25,14%, a romák aránya 9,86%. Ezen a területen él Bihar megye roma lakosságának közel 1/5-e, a magyar populációnak pedig 1/3-a. Itt él a megye összlakosságának 12,5%-a (Pásztor, 2016). A hivatalos népszámlálási adatokból közvetlenül nem derül ki, hogy az itt élő romák a magyar cigányok. Ezt az anyanyelvi, nemzetiségi és vallási⁴ besorolási adatok közötti különbségekkel támasztjuk alá.

3. táblázat. A lakosság etnikai megoszlása

Nemzetiség Térség	Összlakosság 100%	Román %		Magyar %		Roma %		Egyéb ⁵ %	
Románia	20 121 641	16 792 868	83,46	1 227 623	6,10	621 573	3,09	1 479 577	7,35
Bihar megye	5 753 98	366 245	63,65	138 213	24,02	34 640	6,02	36 300	6,31
Érmellék	720 47	18 112	25,14	44 635	61,95	7103	9,86	2197	3,05

Forrás: Romániai népszámlálási adatbázis 2011 (INSSE, 2016). Saját szerkesztés

2 A tanulmány során az Érmellék névhasználat kizárólag erre a területre vonatkozik.

3 Számításaink során, minden esetben, a 2011-es népszámlálási adatokat használtuk.

4 Jelen tanulmányban a vallási összetétel bemutatására nem térünk ki.

5 Egyéb kategóriába soroljuk a magyartól eltérő, más nemzetiségűeket, mint ukrán, szlovák, német stb, valamint azokat is, akik nem válaszoltak a népszámlálás során az adott kérdésre.

Az etnikai elnevezést alkalmazzuk a nemzetiségi hovatartozás jelölésére, mivel a romániai adathasználatban 2002-től ezt a fogalmat használják (Veres, 2015).

Az etnikai összetétel mellett az anyanyelvi adatokból is következtethetünk a térségben élők identitására. Az itt élők közül többen vallják magukat magyar anyanyelvűnek, mint identitásúnak. Ez nagy valószínűséggel a nyelvielmagyarosodott, más nemzetiségűeknek köszönhető, mint az ott élő cigányságnak (4. táblázat). Magyar anyanyelvű az Érmellék lakosságának 68,17%-a, román anyanyelvű az ¼-e, 25,63%, és romani nyelvűnek vallotta magát 3,2%. A demográfiai adatok alapján az Érmellék az egyik legmagyarabb kistérség a romániai Partiumban (Pásztor, 2016).

4. táblázat. *A lakosság anyanyelvi megoszlása*

Térség	Összlakosság 100%	Román %		Magyar %		Romani %		Egyéb %	
		abszolút	relatív	abszolút	relatív	abszolút	relatív	abszolút	relatív
Románia	20 121 641	17 176 544	85,36	1 259 914	6,26	245 677	1,22	1 439 506	7,15
Bihar megye	575 398	3 769 35	65,51	144 377	25,09	18 526	3,22	35 560	6,18
Érmellék	72 047	18 467	25,63	49 111	68,17	2307	3,20	2175	3,0

Forrás: Romániai népszámlálási adatbázis 2011 (INSSE, 2016). Saját szerkesztés

A kapott adatokból az tűnik ki, hogy az Érmellék nemzetiségi és anyanyelvi összetételében különbségek mutatkoznak. Jelentős eltérést a magyar identitásúak körében találunk, vagyis több magyar anyanyelvű van, mint nemzetiségű, a különbség 6,22%. A magukat romának vallók közül, pedig 6,66% nem beszéli a cigány nyelvet (5. táblázat). Ez a „különbségmegegyezés” arra utal, hogy a térségben élő cigányok beszélt nyelvüket, a magyar nyelvet vallják anyanyelvűeknek.

5. táblázat. *Etnikai és anyanyelvi megoszlás az Érmelléken*

Nyelv	Román %		Magyar %		Roma %		Egyéb %	
Nemzetiség	18 112	25,14	44 635	61,95	7103	9,86	2197	3,05
Anyanyelv	18 467	25,63	49 111	68,17	2307	3,20	2175	3,00

Forrás: Romániai népszámlálási adatbázis 2011 (INSSE, 2016). Saját szerkesztés

Az anyanyelvi különbségek, a nemzetiségi összetételhez képest, az itt élő romák magyar anyanyelvűségével magyarázható. Bár önbesorolás alapján magát 9,86% vallotta romának, cigányul ehhez képest 3,2% beszél, a különbség itt is 6,66% körüli (15–16. táblázat). Lényeges különbségek a magyar nemzetiségűek értékeinél mutatkoznak. Ez a különbség csak a roma közösség magyar anyanyelvválasztásával indokolható. Az adatok tükrében a romák inkább magyar anyanyelvűnek vallották magukat. Az érmelléki romák kettős kisebbségi létét igazolják a fenti adatok, melyek szerint etnikailag a roma közösség tagjai, de beszélt nyelvük a magyar.

Az iskolázottsági adatok országos, megyei és térségi összehasonlítása alapján (6. táblázat) megállapíthatjuk, hogy a térség lakosságának iskolázottsági szintje jóval alacsonyabb, mint a megyei vagy az országos szint. Az érmelléki lakosság 58,53%-a alacsonyan iskolázott, mindössze 6,38%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Az országos és a megyei adatok is kedvezőbb arányokat mutatnak, hisz felsőfokú végzettségű a lakosság több mint 14%-a.

6. táblázat. *Az iskolázottság százalékos megoszlása a 10 év feletti lakosságra*

	Összes: N (=100%)	Felsőfokú végzettség	Posztliceális képzés- technikum	Elméleti líceum	Szak- iskola	Ált. iskola	Elemi iskola	Iskolá- zatlan	Ebből analfa- béta
Románia	1 802 2221	14,38	3,19	24,36	13,88	27,01	14,18	3,00	1,36
Bihar megye	512 912	14,08	3,13	26,12	14,43	25,55	13,15	3,54	1,78
Érmellék	62 943	6,38	1,56	19,7	13,83	36,84	16,10	5,59	3,48

Forrás: Romániai népszámlálási adatbázis 2011 (INSSE, 2016). Saját szerkesztés.

Az előbbi adatokat értelmezve megállapíthatjuk, hogy a humán erőforrás kvalitását tekintve nagyon alacsony szint jellemzi az Érmelléken élő lakosságot (Pásztor, 2016). A magasabb iskolai végzettség mindenhol az országos átlag alatt marad, a leggyakoribb a nyolc általános vagy az alatti végzettség. A kistérség iskolázottsági mutatóiban az oktatási expanzió, a középiskolai szint teljessé és a felsőfokú oktatás tömegessé válása nem hoz látványos változást. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma nem éri el az oktatásexpanzió előtti időszak 2002-ben, országos szinten mért 7,1%-os arányát sem (Veres, 2015).

A vizsgálati területen a hátrányok rétegződését tapasztaljuk, amely a gazdasági, kulturális és társadalmi körülmények kedvezőtlen állapota miatt alakul ki. Az infrastrukturális fejlődés minimális, az életminőség folyamatosan romlik, a szegénység valóban gazdasági visszahúzó erő (Pásztor, 2017). Kutatási eredményeink ebben a hátrányos helyzetű kistérségben tárják fel az általános iskolások továbbtanulási ambícióit.

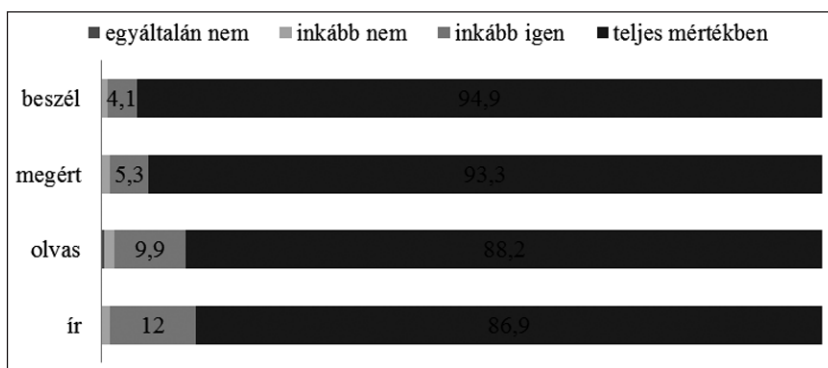
II.2. A minta bemutatása

A kutatás helyszínét az érmelléki iskolahálózat képezi. Kérdőíves felmérést végeztünk a 2014–2015-ös tanévben kisebbségi magyar oktatásban részt vevő hetedikes és nyolcadikos diákok körében, összesen 20 olyan iskolában, ahol magyar tannyelvű osztály működött. A kutatási mintába 465 diák került be, ebből 85 diákot tekintünk roma származásúnak. A roma identitás meghatározását mindkét módon (önbesorolás, külső besorolás) elvégeztük. Egyrészt az alkalmazott mérőeszköz kérdései vonatkoztak az identitásra, másrészt pedig a kérdezőbiztos megjegyzései alapján kaptunk identitási adatokat. A külső besorolást minden esetben a felmért osztályt ismerő pedagógus információi segítették. A vizsgálat során a heteroindentifikáció alapján szerzett adatokat elemezzük, mivel az önbesorolás útján kapott adatok hiányosak. Az iskolai keretek között végzett önkitöltős kérdőíves vizsgálat során gyűjtött adatokat az SPSS 23.0 statisztikai program használatával végeztük.

Az etnikai megoszlás a kutatás teljes mintájára nézve a következőképpen alakul: 18,3% a magyar cigány tanulók aránya, és 81,7% a nem roma tanulóké. Nem roma tanulóknak azokat tekintettük, akik magyar vagy vegyes magyar–román identitást jelöltek meg. Minden tanuló magyar nyelvű oktatásban tanul.

Ha az otthon megtanult nyelvet vesszük alapul az identitás meghatározására, azt tapasztaljuk, hogy a döntő többség számára a magyar nyelv jelenti a legelőször beszélt nyelvet. A megkérdezettek 98%-a a magyar nyelvet tanulta meg először, ezt használta legtöbbit az iskolás éveitől, és alig 2% azok aránya, akik a románt és a magyart párhuzamosan vagy a cigány nyelvet használták először.

A válaszadók 99%-a a magyar nyelvet tekinti anyanyelvének. Írás-, olvasás-, megértés- és beszédképességüket illetően azonban különbségek mutatkoznak még az anyanyelv tekintetében is. A megkérdezettek 95%-a jelölte meg azt a válaszlehetőséget, hogy teljes mértékben beszéli a magyar nyelvet, 93%-uk érti meg, 88%-uk olvas és 87%-uk ír ezen a szinten (1. ábra).

1. ábra. *Magyar nyelv % (N=465)*

Forrás: a szerző szerkesztése

A magyar nyelvi kompetenciára vonatkozó adatokból arra a következtetésre jutunk, hogy a válaszadók között megjelenik a funkcionális analfabetizmus is, csekély mértékben ugyan, de vannak olyanok, akik egyáltalán/inkább nem tudnak olvasni (8 esetben), valamint 5 esetben az írás is problémát jelent. Ezt a feltevést a terepen szerzett tapasztalataink is megerősítik. Néhány esetben a kérdőív kitöltése segítségével történt. A kérdezőbiztos akkor, ha a kitöltés nagyon lassan, bizonytalanul zajlott, felolvasta a kérdéseket.

A válaszadók 1998–2002 között született 13–17 év közötti fiatalok, átlagéletkoruk 14,27 év. A nem roma tanulók átlagéletkora 14,19 év, a roma gyerekeké pedig 14,35 év. Bár nincs jelentős különbség, de ha a minimum és maximum életkorokat nézzük, akkor a roma tanulók életkor tekintetében többen vannak a magasabb életkorúak között. Ez a tény azt erősíti, hogy az adott osztályokban már előfordul a társainál korosabb roma tanuló.

A lakóhely típusa szerint a válaszadók 32,2%-a városban él, míg 67,8%-uk falusi környezetben. A tanulók 68,4%-a falusi iskolába jár, mindössze 31,6%-a tanul városi iskolában. A roma tanulók 80%-a falusi kis létszámú iskolákban, húsz százalék pedig városi iskolákban tanul, és ez

megegyezik a lakóhelyük szerinti megoszlással. A nem roma diákok 65,8%-a tanul falun, és 34,2% városban.

Nemek szerint a kitöltők 49,5%-a férfi és 50,5%-a nő. A magyar roma tanulók közül 39 lány és 46 fiú töltötte ki a kérdőívet.

A minta torzítása adódhat abból, hogy a válaszadók azok voltak, akik rendszerint szoktak iskolába járni, és nem kerültek be azok, akik az oktatási órákról nagyon sokat hiányoznak. Alulreprezentáltak a képzésből indokolatlanul sokat hiányzók, évismétlők.

A továbbtanulás alakulását számos tényező komplex hatása befolyásolja. Tanulmányunkban a szakirodalommal összhangban a következő kutatási logikát követjük (7. táblázat):

7. táblázat. *A továbbtanulási szándékra ható tényezők*

Kutatási dimenzió	Kutatásban alkalmazott indikátorok
Kulturális háttér	Szülők iskolai végzettsége
Munkaerőpiaci pozíció	Szülők foglalkozása
Anyagi háttér	Szülők foglalkoztatottsága
Település jellege	Város/Falu
Iskolai eredményesség	Szubjektív eredményesség

Forrás: Saját szerkesztés

A mintába bekerült roma tanulók sajátosságait mutatjuk be azoknak a mögöttes háttértényezőknek az elemzésével, amelyek a továbbtanulási döntés kialakulásában játszanak szerepet.

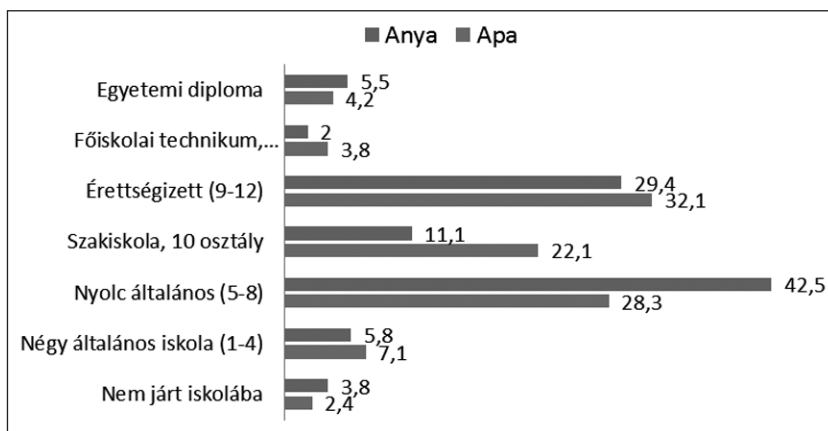
II.3. A kibocsátó család jellemzői

A továbbtanulást a családi háttér jelentősen befolyásolja, nem mindegy, hogy a szülőket szociokulturális szempontok alapján, hogyan jellemezzük. Kutatásunk során a családi háttérről a diákok válaszai alapján gyűjtöttünk információt, ami esetenként okozhat mérési pontatlanságot, mivel a gyerekek szubjektív tudással rendelkeznek szüleik végzettségéről. A kapott adatokat összevetve a régió lakosságának iskolázottsági adataival nem tapasztalunk eltérést. Vizsgálatunk adatai végzettség és aktivitás szerint a következő szülői társadalmat írják le. Esetenként közöljük a nem roma tanulók családiháttér-adatait is. Az összehasonlítás során kirajzolódik a roma tanulók hátrányos helyzete.

A roma szülők azok, akik korábban vállalnak gyereket. Az egész mintában az apák átlagéletkora 41,4 év, az anyáké pedig 38,21 év. A roma apák átlagéletkora 38,1 év, a leggyakoribb a 36 éves kor. A roma anyák átlagéletkora 36,03 év, a leggyakoribb a 33 év.

A válaszadók szülei jellemzően az alapfokú képzési szintig jutottak el, a nyolc általánost az apák 28,3%-a és az anyák 42,5%-a végezte el (2. ábra). Az apák 22,1%-a, az anyák 11,1%-a végzett szakiskolát, érettségít pedig az szülők mintegy egyharmada (az apák 32,1, az anyák 29,4%-a) szerzett. Felsőfokú végzettséggel a szülők alig öt százaléka rendelkezik (az anyák 5,5, az apák 4,2%-a). Az anyák 3,8%-a egyáltalán nem járt iskolába, 5,8%-uk pedig a négy általánost végezte el, hasonlóképp, az apák közel tíz százaléka egyáltalán nem vagy kevesebb, mint 4 évig járt iskolába.

2. ábra. Szülők iskolai végzettsége % (N=452)

Forrás: a szerző szerkesztése

A *szülők iskolai végzettsége* és etnikai hovatartozása szerinti keresztábra-elemzés alapján a roma származású apák (N=73) közül 61 főnek nincs befejezett iskolája vagy az nagyon alacsony, 9 fő rendelkezik középfokú végzettséggel és 3 fő felsőfokúval. A nem roma apák (N=368) esetében kedvezőbbek az arányok, 54,1% alacsonyan iskolázott, 41,6% középfokú iskolát végzett, és 4,3% járt egyetemre vagy főiskolára. A teljes mintára nézve (N=441) az apák 59,9%-a tartozik az alacsony iskolai végzettségű csoportba.

Hasonló elemzési eljárás eredményeként megállapíthatjuk, hogy az anyák iskolázottsága alacsonyabb szintű, mint a mintába bekerült apáké. Alacsonyan iskolázott az anyák teljes mintájának (N=435) 52,1%-a, középszintű képzési programban tanult 40,5%, és 5,5% a felsőfokú végzettségű anyák aránya. Etnikai lebontásban is azt tapasztaljuk, hogy mind a roma anyák, mind a nem roma anyák alacsonyabb iskolai szintet értek el. A roma anyák (N=64) csoportjába 59 fő alacsonyan iskolázott, 2 fő járt középiskolába, és 3 fő rendelkezik felsőfokú végzettséggel. A nem roma anyák (N=371) teljes mintájának 56,3%-a alig iskolázott, 37,7%-a középszintű végzettségű, és 5,9% járt felsőfokú képzésre. Az adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a roma diákok körülbelül harminc százalékkal kevesebben kerülnek be a középfokú oktatásba, csakúgy, mint annak idején a szülei, ahol szintén ez az arány tapasztalható. A válaszadó roma gyerekek között felülreprezentáltak, a térség adataihoz viszonyítva, a magasabb végzettséggel rendelkező szülők, ami arra utal, hogy a végzettség pozitív módon alakítja a gyerekek iskolába járási szokásait, ők motiváltabbak az iskolai jelenlétre.

Míg a kulturális tőke intézményesült állapota az iskolai végzettség, addig az anyagi tőke közvetett alakítója a *szülők foglalkoztatottsága*, és ez a kibocsátó családot kedvező vagy kedvezőtlen státuszpozícióba helyezi.

A foglalkoztatottságukra nézve a szülőket munkaerőpiaci státuszuk alapján két kategóriába soroltuk, aktív és inaktív. A szülők közül az apák 89,2%-a aktív, míg az anyák 68,3%-a tartozik ebbe a kategóriába. Az inaktívak csoportjába besoroltuk az eltartottakat is, mivel a válaszok nem adtak lehetőséget a további tagolásra. Aktívnak tekintettük azokat a szülőket, akiket a gyerekek dolgozónak jelöltek be, és inaktívnak, akiket nem dolgozónak írtak be a válaszadók.

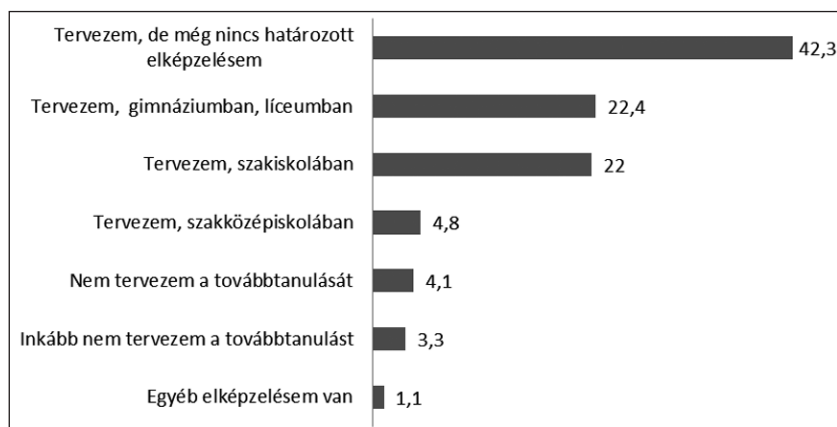
Az esetek (N=452) többségében, 63,05%-ban mindkét szülő aktív, a másik véglet, ahol egyik szülő sem aktív, 7,75%-ra tehető. Egykeresős a családok 29,2%-a. Egyszülős családszerkezettel 12 esetben (2,65%) találkozunk, és itt a szülő aktív. A roma családok nagyobb része egykeresős, 49 esetben (57,6%) csak az egyik szülő dolgozik, 18 esetben (21,2%) egyik sem, illetve szintén 18 esetben (21,2%) mindkét szülő aktív. A nem roma családok esetében kedvezőbb arányokat találunk, egyik szülő sem aktív, 4,5%-ban, egyik szülő aktív, 25,2%-ban, és mindketten aktívak, 70,3%-ban.

A feketegazdaság fontos jövedelemtermelő szerepet kap a napszámos-, szezonmunkát végző szülők esetében, akik kutatásunkban roma szülőkként jelennek meg. Az apák 19 esetben végeznek ilyen munkát, az anyák pedig 12 esetben. A roma szülők közül, a kapott válaszok alapján, legtöbben olyan munkakörben dolgoznak, amely nem igényel magas iskolai végzettséget, leggyakoribb foglalkozások: napszámos, segédmunkás, földműves. Ez a munkavégzési forma a családok gazdasági helyzetét bizonytalaná, kiszámíthatatlanná teszi.

II.4. A magyar cigány tanulók továbbtanulási szándéka

Az oktatási rendszerben történő szintváltás szelekciós eljárások eredménye, amelynek a háttérben a társadalmi hatások mellett tanintézményi hatások is meghúzódnak. Az oktatási és társadalmi közegek komplex módon befolyásolják a továbbtanulási szándékot. A differenciált döntések egyéni, társadalmi tényezők befolyására születnek. A továbbiakban empirikus adataink alapján a továbbtanulási útvonalakat tárjuk fel előbb a teljes mintára, majd pedig az almintát képező magyar roma tanulók esetében.

Az általunk használt mérési eszközben az alábbi kérdések szerepeltek: *A nyolcadik osztály elvégzése után tervezed-e a továbbtanulást? Ha tervezed, milyen szakon? Milyen nyelven szeretnél továbbtanulni?* A válaszadók (N=465) 8,5%-a az oktatási rendszerből való kilépést tervezi (3. ábra), 42,3% pedig bizonytalan. A pályaválasztásra vonatkozó ambíció a megkérdezettek 49,2%-a esetében mutat határozottan a továbbtanulás irányába.

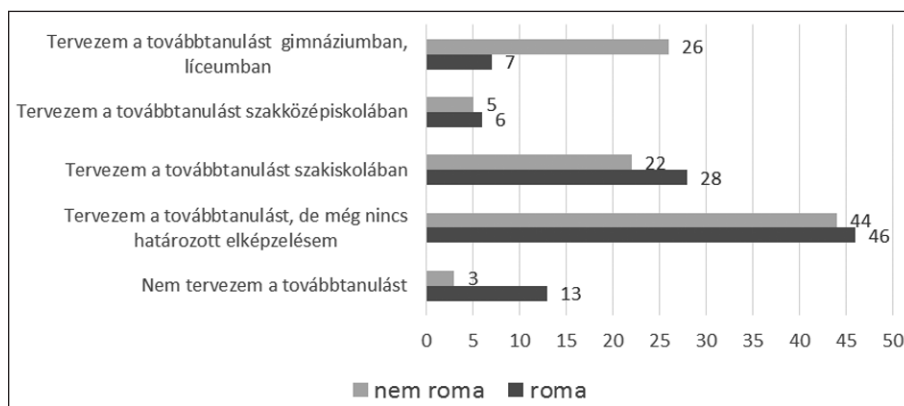

3. ábra. *Továbbtanulási tervek (N=465) %*

Forrás: a szerző szerkesztése

A beérkezett válaszok alapján számszerűsítve a továbbtanulási szándékot, megállapíthatjuk, hogy a bizonytalanság jellemzi leginkább a tanulókat (42,3%). A továbbtanulási szándék, ha meg is van, a legtöbb esetben a pontos elhatározás még nem született meg. Megfigyelhető ugyanakkor az, hogy a tanulók közel egytizede iskolaelhagyó lesz, ők azok, akik nem tanulnak tovább, akik nem tervezik, vagy akiknek más elképzelései vannak (pl. családalapítás, munkavállalás). A térségben végzett más kutatások azt mutatják, hogy az itt élő szülők által leggyakrabban elvárt végzettségi szint a szakközépiskola, ehhez illeszkedik a diákok választása is (Csoba, Ábrahám&Nagyné Varga, 2012).

A továbbtanulási szándék etnikai származás szerinti vizsgálata (4. ábra) azt mutatja, hogy a roma tanulók között gyakoribb azok száma, akik nem tervezik a továbbtanulást, és iskolázottságuk végét jelenti a nyolcadik osztály befejezése.

4. ábra. *A továbbtanulási döntés etnikai megoszlása (N=465) %*

Forrás: a szerző szerkesztése

A roma tanulók közül 50 esetben nem tudják vagy nem tervezik a továbbhaladást, és ezenbelül 11-en biztosan nem tanulnak tovább. A továbbtanulni vágyók sem a magasabb szintű, középfokú képzési formát választják, hanem a szakiskola a legjellemzőbb szint, 24 esetben ezt választják.

A továbbtanulási szándékot etnikai összetevők és nemek szerint elemezve, eltéréseket tapasztaltunk mindkét nem esetében. A roma lányok (N= 39) közül 8-an nem tervezik, 17-en bizonytalanok, 11-en szakiskolában és 3-an líceumban tanulnának tovább. A roma fiúk (N= 46) esetében kevesebb a kimaradók aránya: mindössze 3-an választották ezt a lehetőséget. Bizonytalanok 22-en, szakmatanulást terveznek 18-an, és líceumot választana 3 diák.

Az alacsony státusú családok gyermekeinek a továbbtanulását bizonytalanra vagy éppen idő előtt befejezetté teszi, hogy nincs lehetősége a késleltetett pénzszerzésre, szükséges az azonnali jövedelemszerzés a családok gazdasági állapota miatt. A roma családok többszörös hátránya az anyagi helyzetüket kedvezőtlenül befolyásolja. Azok a gyerekek, akik ilyen családi környezetből jönnek, valószínűleg kimaradnak az oktatási rendszerből. Az oktatás magasabb szintjein bevezetett etnikai keret sem ösztönzi a roma tanulók továbbtanulási kedvét.

A tanulók eddigi oktatási előmenetelét a magyar nyelvű oktatási részvétel jellemzi. A fiatalok óvodás éveiket is, és az elemi osztályt is magyar nyelvű programban töltötték. A továbbtanulási tervek is a magyar képzési nyelven elérhető szakokra összpontosítanak, az eddigi magyar nyelvű oktatási folyamatot a következő szinten is továbbvizslik.

A mintában szereplők tanulók útvonalát a kisebbségi státus befolyásolja, ezek a diákok inkább tanulnak tovább magyar nyelven, mint román nyelven. Választásukat indokolja az is, hogy nyelvi kompetenciáik hiányosak, számukra a román nyelv használata gondot jelent. Szubjektív bevallásuk szerint a megkérdezettek 46,2%-a inkább nem érti, míg 66,8%-a pedig nem beszéli a román nyelvet. Ez pedig megnehezíti, az esetek többségében kizárja a román nyelvű oktatási programba való beiratkozást. Ezeknek a fiataloknak a formális iskolai életútjuk kisebbségi, adott esetben magyar tannyelvű oktatáson vezet végig, magyar tannyelvű képzési formákból választanak. Az oktatási nyelv identitásmegőrző szempontból fontos tényező, ugyanakkor ez behatárolja a diákok jövőre vonatkozó tanulási terveit, mivel a továbbtanulási lehetőségek kevésbé változatosak a kisebbségi oktatási kínálatban.

A továbbiakban a továbbtanulási döntést három kategóriába rendezzük: a nem tervezők, a bizonytalanok és a továbbtanulást biztosan tervezők kategóriáit hozzuk létre. Az első kategóriába tartoznak mindazok a válaszok, amelyek a nem tervezést, az egyéb elképzelést, akik inkább nem tervezik lehetőségeket jelölték meg. A második kategóriába a „tervezem, de még nincs határozott elképzelésem” válaszok kerülnek. A harmadik csoportot pedig a „tervezem líceumban, tervezem szakiskolában, tervezem szakközépiskolában” válaszok alkotják. A továbbtanulási ambíciókat a fenti kategóriákba rendezve, etnikai megoszlás alapján az alábbi táblázatban összegezzük (8. táblázat).

8. táblázat. *A továbbtanulási szándék etnikai megoszlása*

	Nem tervezi	Bizonytalan	Tervezi
Nem roma (N=380)	24	160	196
Roma (N=85)	11	39	35

Forrás: Saját szerkesztés

Az oktatás oldaláról az iskolai eredményesség, elsősorban annak akadémiai vonatkozása alapján választanak a diákok a továbbtanulási lehetőségek közül. Kutatásunkban szubjektív eredményességet mérünk, a tanulók besorolása alapján. A szubjektív eredményességet keresztábra-elemzéssel vizsgáljuk az etnikai hovatartozás függvényében. A roma tanulók 62 esetben gyengének⁶ vagy közepesnek ítélik meg tanulmányi eredményeiket, nekik nincsenek kimagasló iskolai eredményeik. A további megoszlás azt mutatja, hogy 16 diák jól tanul, 5 diák jeles, és 2 diák kiváló tanuló.

Az iskolai kimaradás etnicitással összefüggően alakul, a roma tanulók között jelentősen magasabb arányban vannak a továbbtanulást nem tervezők, mint nem roma társaik között. Adataink megerősítik azokat a kutatási tapasztalatokat (Csata, 2014; Lannert, 1998; Papp Z., 2012),

⁶ A gyenge 6,5-os osztályzatig terjedt, a közepes 6,51–7,5, a jó 7,51–8,5, a jeles 8,51–9, a kiváló 9,01–10 közötti osztályzatot jelentett.

amelyek a családi háttér szerepét hangsúlyosnak tekintik a továbbtanulási vágyak vonatkozásában. Az alacsony iskolai végzettségű, inaktív szülők gyermekei nagyobb arányban nem tanulnak tovább, vagy bizonytalanok, mint azok a társaik, akiknek a szülei aktívak.

ÖSSZEZÉS

A fenti eredmények a továbbtanulást alakító tényezők vonatkozásában nyújtanak támpontot. Az általunk vizsgált 20 iskola diákjai közül 465-en kerültek be a kutatási mintába, koruk szerint 13–17 év közötti, hetedik és nyolcadik osztályos, magyar tannyelvű képzésben tanuló diákok. A válaszadók többségére a falusi származás jellemző. A etnikai hovatartozás alapján 81,7% a nem roma tanulók aránya és 18,3% a mintába bekerült magyar cigány tanulók aránya.

A térség hátránya a településszerkezetből, a lakosság etnikai összetételéből és gazdasági adottságaiból származik. A családi háttér alacsony státusa a szülők iskolázottsági és foglalkoztatottsági jellemzőjéből adódik, amely kedvezőtlenül alakul a roma szülők esetében. A szülők foglalkozásuk alapján kis jövedelmű, alacsony presztízsű munkaerőpiaci pozíciókat foglalnak el.

Az Érmelléken élő roma közösségek társadalmi helyzetét súlyosbítja az a tény, hogy ezek a közösségek, bár szokásaikban, életvitelükben a roma hagyományokat követik, népszámláláskor magyarnak vallják magukat, a beszélt nyelvük is magyar, nagyon kis számban vagy egyáltalán nem beszélnek románul. Ez a hiányosság még nehezebbé teszi a boldogulásukat. Iskolás éveiket magyar nyelvű oktatási intézményekben töltik, kulturális tőkájukat itt szerzik. Az Érmelléken élő magyar cigányok számára a magyar nyelvi szocializáció alapvetően meghatározó része a társadalmi beilleszkedésnek, mivel ehhez adott a másodlagos szocializációs tér, az óvoda és az iskola, ezt átveszik a családok is.

Sokakat bevon az oktatási rendszer, de mégsem sikertörténet az, ahogyan az iskolázottsági mutatók alakulnak, az oktatási expanzió ellenére, vannak, akik kimaradnak, akiket elveszít az iskolarendszer gyakorlati tudás és oklevél nélkül. Nemcsak egyéni kudarc eredménye a kimaradás, gyakran már az általános iskolai szintű képzésből is, hanem az oktatási rendszeré is, amiért nem tudja megfelelő módon ösztönözni a tanulásra. Ez a tanuló nemhogy nem tud továbbtanulni, de az oktatási rendszer hagyományos szintjein sem haladhat. Ezekkel a gondokkal szembeülnek az Érmellék magyar cigány diákjai is.

FELHASZNÁLT IRODALOM REFERENCES

1. Achim, V. (2001). *Cigányok a román történelemben*. Budapest: Osiris.
2. Alston, P. (2015). *End-of-Mission statement on Romania*. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16737&LangID=E> accessed (letöltve) 14 May 2016.
3. Andor M. & Liskó I. (2000). *Iskolaválasztás és mobilitás*. Budapest: Iskolakultúra.
4. Benedek Z. (1996). *Érmellék*. Orosháza: Helios.

5. Bindorffer G. (2003). Határon innen – határon túl. <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/493.pdf> accessed (letöltve) 10 Feb. 2015.
6. Bódi E. (2005). Érmellék mint néprajzi táj. In: Veliky János (szerk.): *Érmelléki Kalauz* (pp. 101–113). Debrecen: Hatvani István Szakkollégium, <http://biharkutatas.hu/wp-content/uploads/2012/01/em102.pdf> accessed (letöltve) 22 Jan. 2016.
7. Bodó B. & Márton J. (2012). Magyar iskolaválasztás Erdélyben. *Kisebbségkutatás*, 3, 417–471.
8. Boudon, R. (1981). Társadalmi egyenlőtlenségek a továbbtanulásban. In: Halász Gábor, Lannert Judit (szerk.): *Az oktatási rendszerek elmélete* (pp. 406–417). Budapest: Okker Kiadó.
9. Bujdosó Z. (2005). Az Érmellék településhálózata. In: Veliky János (szerk.): *Érmelléki kalauz* (pp. 91–99). Debrecen: Hatvani István Szakkollégium, <http://biharkutatas.hu/wp-content/uploads/2012/01/em103.pdf> accessed (letöltve) 22 Jan. 2016.
10. Cărţănă, C. (2000). Mobilitatea socială în România: Aspecte cantitative și calitative la nivel național și în profil teritorial (Social Mobility in Romania: Quantitative and Qualitative Aspects at National and Territorial level). *Sociologie Românească (Romanian Sociology)*, 1, 105–124.
11. Csata Zs. (2004). Iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek az erdélyi magyar fiatalok körében. *Erdélyi Társadalom*, 1, 99–132.
12. Csata Zs. (2005). Az iskolázottsági esélyek társadalmi meghatározottsága az erdélyi magyar fiatalok körében. In: Gábor Kálmán, Veres Valér (szerk.): *A perifériáról a centrumba* (pp. 75–108). Kolozsvár: Max Weber Társadalomkutató Alapítvány.
13. Csata Zs. (2014). Az erdélyi magyar tanulók iskolai teljesítményének meghatározói a TIMSS vizsgálatok alapján. *Kisebbségkutatás*, 23(4), 126–157.
14. Csorba J., Ábrahám K. & Nagyné Varga I. (2012). Képzés és foglalkoztatás. Információ és tudásáramlás a képzőintézmények és a foglalkoztatók között. *Metszetek*, 1(4), 31–48.
15. Edu.ro. (2015). Strategia privind reducerea părăsirii timpurii a școlii în România (Románia korai iskolaelhagyási stratégiája). Nemzeti Oktatási és Kutatási Minisztérium, http://edu.ro/sites/default/files/_fi%C8%99iere/Invatamant-Preuniversitar/2015/Strategie-PTS/Strategia-PTS-2015.pdf accessed (letöltve) 20 Feb. 2016
16. Fehérvári A. (2015). Lemorzsolódás és a korai iskolaelhagyás trendjei. *Neveléstudomány*, 3(3), 31–47.
17. Geambașu R. (2003). A kolozsvári roma elit kialakulásának folyamata. *Erdélyi Társadalom*, 1(1), 67 – 85.
18. Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Simon and Schuster.
19. Hanushek, E. A. & Woessmann, L. (2017). School Resources and Student Achievement: A Review of Cross-Country Economic Research. In: Monica Rosén, Kajsa Yang Hansen, Ulrika Wolff (Ed.): *Cognitive Abilities and Educational Outcomes: A Festschrift in Honour of Jan-Eric Gustafsson* (pp. 149–171). Cham: Springer International Publishing AG
20. Horváth I. (2006). *Kisebbségzociológia. Alapfogalmak és kritikai perspektívák*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó.
21. Imre A. (1998). A továbbtanulás területi eltérései. *Educatio*, 7(3), 447–453.

22. INSSE. (2016). Recensământul populației și a locuințelor (Nép- és lakásszámlálás) [<http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>]. accessed (letöltve) 2 Aug. 2016.
23. Járóka L. & Göncz K. (2011). *Jelentés a romák integrációjának Európa Unió stratégijáról*. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2011-0043+0+DOC+XML+V0//HU> accessed (letöltve) 10 Aug. 2015.
24. Kertesi G. & Kézdi G. (2011). The Roma/Non-Roma Test Score Gap in Hungary. *American Economic Review*, 101, 519–525.
25. Kertesi G. & Kézdi G. (2012). A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. *Közgazdasági Szemle*, LIX, 798–853.
26. Kozma T. (1975). *Hátrányos helyzet*. Budapest: Tankönyvkiadó.
27. Kushen, R., Bojadjieva, A. & Wamsiedel, M. (2015). Roma Inclusion Index 2015. Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation, http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9810_file1_roma-inclusion-index-2015-s.pdf accessed (letöltve) 18 Jul. 2016.
28. Lannert J. (1998). Pályorientációk. *Educatio Füzetek*, III., 436–446.
29. Lannert J. (2004). Hatékonyság, eredményesség és méltányosság. *Új Pedagógiai Szemle*, 54 (12), 3–15.
30. Mani, A., Mullainathan, S., Shafir, E. & Zhao, J. (2013). Poverty Impedes Cognitive Function. *Science*, 8, 976–980.
31. Moisa, F. (2011). Provocarea includerii sociale a romilor. Sărăcie sau abordare bazată pe discriminare? (Roma inklúzió provokációja. Szegénység vagy diszkriminációalapú kezelés?). In: Toma Stefánia, Fosztó László (szerk.): *Spectrum. Cercetări sociale despre romii/Spectrum. Roma társadalomkutatás*. Kolozsvár: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale.
32. Monitorul Oficial. (2012). Strategia guvernului României de incluziune a cetățenilor români aparținând minorităților romilor pentru perioada 2012–2020 (A Román Kormány inklúziós stratégiája a román állampolgárságú roma kisebbség számára, 2012–2020 között). Monitorul Oficial nr. 6 din 4 ianuarie 2012 6/2012.01.04. Hivatalos Közlöny).
33. Papp Z. A. (2010). Itt és ott: integrációs kihívások a magyarországi kisebbségi és a határon túli magyar oktatásban. *Régió*, 21(4), 73–108.
34. Papp Z. A. (2012). Kisebbségi magyarok oktatási részvételének értelmezési lehetőségei. *Educatio*, 21, 3–23.
35. Papp Z. A. (2013). Pedagógiai hozzáadott érték a roma tanulói arány függvényében a magyar iskolarendszerben. In: Bárdi Nándor & Tóth Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság: elemzések a kulturális megosztottságról* (pp. 69–88). Budapest: Argumentor.
36. Papp Z. A. (2014). Iskola és képesség. Egy 2013-as pilot kutatás tanulságai. *Kisebbségkutatás*, 23(4), 93–125.
37. Pásztor R. G. (2016). Kettős kisebbségi lét ellenére sikeres roma életutak a Bihar megyei Érmelléken (pp. 136–145). Presented at the Korszerű szemlélet a tudományban és az oktatásban, Komárom: Selye János Egyetem.
38. Pásztor R. G. (2017). *Kisebbségi és kettős kisebbségi létben élő fiatalok továbbtanulási aspirációi egy hátrányos helyzetű térségben*. Debreceni Egyetem, Debrecen. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/241594/Pasztor_Rita_Gizella_Disszertacio_titkosított.pdf?sequence=1&isAllowed=y accessed (letöltve) 10 Nov. 2017.

39. Puztai G. & Torkos K. (2001). Roma gyermekkor a Partium területén. *Educatio*, 10(3), 584–594.
40. Róbert P. (2000). *Társadalmi mobilitás*. Budapest: Századvég.
41. Rumberger, R. W. (2011). *Dropping out*. Cambridge: Harvard University Press.
42. Shavit, Y. & Blossfeld, H.-P. (1993). *Persistent Inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries. Social Inequality Series*. ERIC, <http://eric.ed.gov/?id=ED366667> accessed (letöltve) 03 Feb. 2016.
43. Szilágyi G., Flóra G. & Ari G. (2007). *Bihar megye gazdasági-társadalmi fejlődése. Eredmények és távlatok*. Kolozsvár: Scientia.
44. Szuhay P. (1999). *A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest: Panoráma.
45. Toma S. (2005). 'Az én cigányom'. Informális gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között. *Erdélyi Társadalom*, 3(1), 53–70.
46. Toma S. (2008). *Roma/Gypsies and Education in a Multiethnic Community in Romania*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Kiadója.
47. Tyler, J. H. & Lofstrom, M. (2009). Finishing High School: Alternative Pathways and Dropout Recovery. *The Future of Children*, 19(1), 77–103.
48. Veres V. (2015). *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálások tükrében* Kolozsvár: Egyetemi Kiadó.
49. World Bank. (2014). Ce este necesar pentru realizarea incluziunii romilor din România? (Mi szükséges a romániai romák inklúziójához?). World Bank. <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/romania/Summary%20Report%20RomanianAchievingRoma%20Inclusion%20RO.pdf> accessed (letöltve) 09 Aug. 2016.

ET

MASZKULIN ALAKZATOK
FIGURÁCIÓS MEGKÖZELÍTÉSBN

3

Városi férfibeállítódások a középkorban

Kivonat

Az Erdélyi Társadalom előző számaiban megjelent szövegek folytatásaként ezúttal a középkori városban kikristályosodott maszkulinitásmintázatokat állítom érdeklődésem fókuszába. Az urbánus maszkulinitás par excellence képviselőit a céhes szervezetekbe tömörült polgároknak találom meg. Az első alfejezetben bevezetem a sűrű város fogalmát, amellyel vizsgálódásom színterét, ezt a rendkívül komplex társadalmi közeget kívánom jelölni, majd néhány egymással összefüggő globális és makrostrukturális tényezőre vezetem vissza a középkori városok létrejöttét. A második alfejezetben a céhekkel, vagyis a kereskedők és kézműves mesteremberek eskü révén szentesített, a tagok közös érdekeit képviselni hivatott közösségeivel kapcsolatos legfontosabb ismereteket igyekszem összefoglalni. A harmadik alfejezetben az urbánus maszkulinitás, valamint a lovagi és klerikus maszkulinitás közötti hasonlóságokat és különbségeket vázolom föl. Amellett érvelek, hogy a városi ember habitusa és praxisa közelebb áll a klerikushoz, mint a lovaghoz, mivel az urbánus maszkulinitást inkorporáló kereskedők, mesteremberek és kézművesek elfojtják erőszakos késztetéseiket, és a racionális és szakszerű munkafolyamat fegyelmezett kivitelezése köré szervezik életüket. A negyedik alfejezetben kifejtem, hogy a klerikus maszkulinitás elterjedése a sűrű város strukturális föltételei által közvetített habitustranszferként értelmezhető. Ezt követően a habitusok három formáját különböztetem meg: a lovag szituacionálisan kondicionált plurális habitussal, a klerikus strukturálisan kondicionált homogén habitussal, a városi polgár pedig relacionálisan kondicionált homogén habitussal rendelkezik.

Kulcsszavak: középkor, maszkulinitások, város, céhek, habitusok

Abstract. Urban Masculinities in the Middle Ages

Carrying on the line of thought of his earlier publications in Erdélyi Társadalom, the author focuses, actually, on masculinity patterns crystallized in the medieval city. He identifies guild members as par excellence agents of medieval urban masculinity. In the first sub-chapter, in order to denote this particularly complex urban social setting, the term thick city is introduced; then, the emergence of medieval cities is explained on the basis of some interdependent global and macro-structural components of key importance. In the second sub-chapter, the main facts concerning guilds, i.e. associations of merchants and artisans, generally bound by oath, intended to promote the interests of its members, are summed up. The third sub-chapter concentrates on structural homologies and differences between urban masculinity on the one hand, and knightly and clerical masculinities, on the other. It is specified that the habitus and practice of urban citizens are closer to clerics than to knights, because merchants, craftsmen and artisans are able to control their violent impulses, and organise their lives on the bases of rationality, professionalism, and disciplined work. According to the fourth sub-chapter, the spread of clerical masculinity might be interpreted as a result of habitus transfer, mediated by the structural conditions of the thick city. Finally, three habitus types are distinguished: the situationally conditioned plural habitus of the knight, the structurally conditioned homogeneous habitus of the clerics, and the relationally conditioned homogeneous habitus of the urban citizen.

Keywords: Middle Ages, masculinities, city, guilds, habituses

„A folyó olyan bőséggel lép be az apátságba, amennyire a szabályozóként működő vízgyűjtő engedi. Először a gabonamalomba áramlik, ahol munkába állítják a gabona megőrlésére, ami a kövek súlyával és annak a finom szitának a rázásával történik, mely elválasztja a búzát a korpától. Innen a víz átfolyik a következő épületbe, megtölti a kazánt, melyben fölfűtik, hogy sört készítsenek a barátok italául, ha a bor hozama nem hálálná meg a vincellér fáradozását. A folyó azonban még ekkor sem végezte be munkáját, mert ezt követően a gabonaörlő malom mögötti ványolóba irányítják. A malomban elkészítette a barátok ételét, most pedig az a kötelessége, hogy ruházatuk elkészítését szolgálja... Hol megemeli, hol lenyomja ... a ványolók ... súlyos kalapácsait és döngölőit. A folyó azután a tímárságba lép be, ahol is sok gondot és munkát fordít a szerzetesek saruihoz szükséges anyag elkészítésére, majd számos kis ágra oszolva buzgón áramlik különböző műhelyeken keresztül, s olyanok után kutatva tesz tűvé mindent, kik további célokra kívánják igénybe venni szolgáltatait, légyen az főzés, pörgetés, őrlés, öntözés mosás vagy darálás. ... Végezetül, hogy munkáját maradéktalanul elvégezze, és mit se hagyjon hátra, elszállítja a hulladékot, s maga után mindent tisztán hagy” (Mumford, 247).

Hogy kerül a csizma az asztalra? – tehetnénk föl a kérdést. Miért a Szent Bernát apát által vezetett migne-i Clairvaux-apátság munkaszervezetéről szóló leírás vezet be a középkori urbánus maszkulinitásról szóló fejezetet? Nos, egyrészt azért, mert ez az idézet láthatóvá teszi, hogy mindaz, amit az alábbiakban a várossal és annak lakóival, mindenekelőtt a céhekkel kapcsolatban megfogalmazunk majd, szerves folytatása az egyházi közegben, a monostorok világában elkezdődött változásoknak. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy egyfajta diszpozíciótranszfer játszódik le, melynek során a klerikus diszpozicionális mintázatai átvevődnek, leszivárognak, beépülnek a céhes világ mintázataiba. Mi több, a szerzetesi közösségek akár explicit modellként is szolgálhatnak a céhes közösségek számára. Ám, mint majd látni fogjuk, számunkra nem elsősorban ezek az explicit hivatkozások a fontosak, hanem azok az implicit hatások, amelyek mintegy maguktól értetődően intézményesültek, szervesültek, illetve vésődtek be a társadalmi praxis viselkedési formáiba. Másrészt a fenti idézet kitűnően érzékelteti a praxis differenciálódását és racionalizálódását, vagyis két olyan sajátosságot, amelynek nagy jelentősége lesz még az alábbiakban. A praxis differenciálódása ugyanis a struktúra, a munkamegosztás, a társadalmi viszonyok differenciálódásának indikátora is egyben. Harmadrészt pedig a citeaux-i példa annak jelzésére is alkalmas, hogy ez a differenciálódás egyúttal a szakértelem mélyüléseként vagy – Hajnal István találó kategóriájával élve – a „szakyszerű kölcsönösség”, a „szokásszerűség kényszerként” fogható föl.

Szándékaim szerint az alábbi fejtegetések arra hivatottak, hogy újabb adalékokkal támasszák alá azt az eliasi tézist, miszerint az egyre bonyolódó függőségek rendszere strukturálja a civilizációs folyamatot, s hogy ennek részeként a habitusok is kontextuálisan kondicionáltak. Vagyis a sűrű városi térben csak az együttműködés, illetve az archaikus libido dominandi megszelídítése révén lehetséges a létezés. Az alábbiakban előbb a középkori város sajátosságaira vonatkozó legfontosabb szakirodalmi állításokat csoportosítom, majd a céhes világgal kapcsolatos ismeretek summázására vállalkozom. Hajnal István álláspontját fogadom el, miszerint az európai várostípusnak a „céhszerűség az alapvető szervezete”, vagyis a céh maga a város. Következésképpen adottnak veszem, hogy a céhes viszonylatok, mint cseppben a tenger, koncentráltan

hordozzák magukban az urbánus létezés lényegi elemeit. A harmadik alfejezetben kezdődik a tulajdonképpen szociológiai elemzés: a jelen dolgozat sajátos nézőpontját érvényesítve az urbánus maszkulinitás, valamint a lovagi és klerikus maszkulinitás közötti strukturális homológiák és differenciák történeti logikáját igyekszem fölvezetni. A negyedik alfejezetben a sajátosan sűrű városi térben kialakuló habituális figurációkkal foglalkozom. A fejezetet egy rövid összefoglalás zárja.

A SŰRŰ VÁROS...

„A zárt város, az önmagában egységet alkotó, minden egyebet kizáró liliputi háza: íme, a középkori város. Falait átlépni olyan, mintha az ember a mai világ valamelyik még komolyan vett határán lépne át”. (Braudel 1985: 520)

A jelen kontextus, amelyben a hangsúly a maszkulinitás történelmi átalakulására esik, nem teszi lehetővé és indokolttá, hogy a középkori várostörténet részleteibe bonyolódjak. Az alábbiakban megelégszem azzal, hogy néhány fő sajátosságra utaljak. Vagyis nem a városok társadalmi strukturájának, rétegzettségének történeti variációi érdekesek számomra, hanem az, hogy rámutassak: a városban lehetségessé válik a különböző társadalmi csoportok együttélése; bonyolult egyeztető, koordináló intézmények alakulnak ki, amelyek lehetővé teszik a konfliktusok, ellentétes érdekek kezelését. Ebben a intézményi környezetben kristályosodik ki az *urbánus maszkulinitás*, mely a lovagi és a papi mintához képest, azokból merítve, azokra reflektálva, új diszpozíciós elemeket tesz belsővé. Föltételezésem szerint ennek az urbánus maszkulinitásnak par excellence képviselői a céhes szervezetekbe tömörülő polgárok.

A középkori Európában a népesség túlnyomó többsége nem a városokban, hanem vidéken, falun él. Ugyanakkor a városok száma, illetve a városlakók aránya az idő előrehaladtával párhuzamosan növekszik: míg a 11. század elején a mintegy 52 millió európai lakosnak mindössze 1-3 százaléka él a városokban, addig a 14. század közepén (még a nagy pestisjárvány előtt) a 86 millióra növekedett európai embertömegnek már 5-10 százaléka városlakó. (Ez az arány egyes helyeken, például Flandriában vagy Észak-Olaszországban számottevően magasabb – vö. Pounds 2005: 82).¹ Jellemző adat, hogy míg a 12. század végén Németországban ötven város található, száz évvel később ez a szám már tízszeresére nő (Granasztói 1980: 29). Megjegyzendő, hogy a város felé irányuló tömeges népességmozgásban a középkori társadalom valamennyi csoportja, tehát a nemesek és a klerikusok is részt vesznek.

A város a mozgékony, felemelkedési aspirációkkal rendelkező szabad emberek gyülekezete, akik többnyire egy korábbi helyváltoztatást követően, vagyis a városba költözés után alkotnak közösséget. Az ő szabad létformájuk paradoxona (ha ez paradoxon egyáltalán), hogy számos elemet, viszonyt, intézményt átörökítenek a rendi szerveződésformákból. Ilyen a korporációk,

1 A szakirodalom különbséget tesz „city” és „town” között, az előbbin a nagyobb, az utóbbin a kisebb városokat érteve. Természetesen a nagyobb városok komplexebb adminisztratív, politikai, gazdasági, katonai és kulturális funkciókkal rendelkeznek, és ezzel összhangban társadalmi strukturájuk bonyolultabb, s a foglalkozási differenciálódás mértéke is nagyobb (ld. Nicholas 1997a).

a hierarchikus férfiközösségek, a paternalista szerveződésformák iránti vonzódás, valamint a rendi tisztelet, a szimbolikus rang, a presztízs megőrzésének, illetve kinyilvánításának kényszere (mely a zászlók, ünnepi ruhák, ceremóniák, szimbolikus tárgyak iránti szinte gyermeki rajongásban is megnyilvánul). Tulajdonképpen a céhvilág későbbi hanyatlása is jórészt eme rendi társadalomból örökölt viszonylatok megmerevedésének számlájára írható.

Ebben a korszakban a városi ember egy rendkívül összetett, korábban szinte elképzelhetetlen komplexitású társadalmi közegben él, ezért indokolt a *sűrű város* fogalmának bevezetése. Patríciosok, hivatalnokok, klerikusok, kereskedő- és kézművescéhek tucatjai, esetleg százai, parasztok, jöttmentek, csavargók, csöcselék, vagyis a „nép” képviselői élnek egy pár ezer lakosú, középkori városban. Mindenhol létezik egy arisztokrata és klerikus eredetű felső, egy polgári jellegű közép-, valamint egy népi eredetű alsó osztály – melyek mindegyike befelé erősen tagolt. A már létrejött városokban az új lakók beköltözését és egyenjogú polgárrá válását a helyi hatóságok lehetőségeikhez mérten igyekeznek megnehezíteni, sőt, akár meg is akadályozni:

„A teljes jogú polgárok féltékeny kisebbséget alkotnak, szűk várost az egészen belül. Velencében 1297-ben valóságos citadellát építenek maguknak a gazdagok a *serrata*, a Nagy Tanács zártkörűvé tétele révén. A velencei nemesek – *nobili* – hosszú évszázadokra zárt kaszttá lesznek. Igen-igen ritkák azok, akik be tudnak hatolni kapuin. Alattuk az egyszerű polgárok – *cittadini* – kategóriája kétségtelenül szívesebben befogad. De a Signora hamarosan kétféle polgári státust teremtett: a *deintus* és a *de intus et extra* státust: az utóbbi teljes polgárjogot jelentett, az előbbi részlegeset. (...) Velence természetesen szélsőséges példa. (...) De (...) a várospolgári jog ilyen szűkkeblű felfogása mindenütt általános szabály” (Braudel 1985: 520; kiemelések az eredetiben).²

Ugyanakkor a vegyes házasságoknak és a különböző bonyolult hatalmi és döntéshozatali konstellációkból fakadó érdekezonságoknak köszönhetően a nemesi és papi eredetű urbánus elit részben összeolvad a polgári elitel, egy lokális patríciosréteget hozva létre. A középkori városi hatalmi rendszerek logikája azt is valószínűsíti, hogy egyes családok „bebetonozzák” magukat a városi elitbe, és a hagyományon alapuló túlhatalomra tesznek szert. Mindazonáltal a firenzei Mediciek példáját nem lehet általánosítani, hiszen a hatalomkoncentrációt sok városban igyekeznek korlátozni, és ezért tiltják, hogy apák, fiúk, testvérek és egyéb rokonok egyidejűleg vezető pozíciókat tölthessenek be ugyanabban a szervezetben. És ami talán a legfontosabb: mielőtt a földesúrral, a fejedelemmel és a klerikusokkal, vagyis a rendi társadalom városon

2 Braudel azt is egyértelművé teszi, hogy ezek a városok nem csupán erősen differenciáltak, hanem sokszor a éles harcok színterei is: „Ha a városok 'közösségek', ahogyan mondani szokták, egyúttal 'társadalmak' is a szó mai értelmében, a maguk feszültségeivel, testvérgyilkos háborúival: a nemesek a polgárok ellen, a szegények a gazdagok ellen (a 'sovány nép' – *popolo magro* – a 'kövérek' – *popolo grasso* – ellen). A firenzei belső harcok mélységükben a régi Róma belső konfliktusainál sokkal jobban hasonlítanak a mi iparosodott XIX. századunk első évtizedeire. A *ciompik* (1378) drámája egymagában is bizonyítja ezt” (Braudel 1985: 516). [A *ciompik* firenzei munkások, akik kizsákmányolásuk ellen föllázadnak, ám mozgalmaikat kegyetlenül leverik.]

kívüli, domináns csoportjaival kell szembeállítani, a városlakók egységbe kovácsolódnak: a szabadságjogok és privilégiumok igénylése közös cselekvésre készíteti őket.³

Az a tény, hogy számos olyan új város születik a középkori Európában, amely képes évszázadokon keresztül fennmaradni és fejlődni, visszavezethető néhány egymással összefüggő, globális jellegű makrostrukturális tényezőre. Kezdjük azzal, hogy a 11. századot megelőzően lényegében egy hármassztruktúrába rendeződik a feudális-rendi társadalom: vannak, akik imádkoznak (klerikusok), vannak, akik harcolnak (nemes lovagok), és vannak, akik dolgoznak (parasztnok) (Duby 1987). Az első két csoport szabad emberekből, a harmadik nem (vagy csak részben) szabad emberekből áll. Eme utóbbiak közül eleinte kevesen vannak, aztán egyre többen lesznek az olyanok, akik a teljesíthetetlen terhek miatt elmenekülnek a számukra jobbágyi státuszt biztosító uradalmakból; esetleg maga a földesúr kergeti el őket, mivel nem tud mit kezdeni a fölöslegessé vált népességtöbblettel (a paraszti népesség növekedése is számottevő a 11–12. században). Az is előfordul, hogy egyes kereskedelmi központok vagy városkezdemények lakosai egy fejedelem vagy egy herceg segítségét kéri a püspökkel vagy a helyi feudális úrral szemben folytatott küzdelmeikhez. Miképpen az is lehet, hogy egy újonnan feltört területre maga a földesúr telepít át parasztnokat egy túlnépesedett vidékről. Egy-egy földesúr attól is tarthat, hogy a fejlődő városok elcsábítják a fennhatósága alá tartozó lakosokat, ezért inkább saját maga vállalkozik új városok alapítására, azt remélve (sokszor nem alaptalanul), hogy ezáltal rendszeres jövedelemre és bevételre tehet szert.⁴

Más szóval: a városok kialakulásának folyamata annak a *strukturális feszültségnek* egyik fontos indikátora, amely a 11. századtól kezdve a két szabad rend és a saját szabadságjogaiért föllépő parasztság egyes csoportjai között alakul ki. Anélkül, hogy elidőznénk e sokszor évtizedes, sőt, egyes régiókban évszázados ciklusidejű folyamat részleteinél, elégedjünk meg annyival, hogy a népesség növekedése és az e feszültségből származó felhajtóerő arra készítet embertöme-

3 Vagy ahogy Braudel megfogalmazza: „Ez a belül megoszlott társadalom egységesen száll szembe a külső ellenséggel, a földesurak, fejedelmek, parasztnok világával, mindazokkal, akik nem városi polgárok” (Braudel 1985: 516).

4 Erre jó példa Freiburg városának létrehozása. A várost 1120-ban alapítja Konrád Zahringen herceg, mégpedig egyértelmű gazdasági megfontolásokból: „Kiváltságlevelet adott 24 kölni származású vagyonos kereskedőnek, akik esküszöveget alkottak (...) Megállapodtak, hogy a kereskedők vásárt létesítenek, és gondoskodnak fejlesztéséről. Évente fizetendő adó fejében a vállalkozók mindegyike szabadon örökölhető, mintegy 15 méter széles és 30 méter hosszú, ún. udvarhelyet – telket – kapott. Az alapításkor átadott – egyébként lakatlan – földterületet a herceg a saját birtokából hasította ki. A kiváltság értelmében bárki szabadon a jövevények közé telepedhetett, feltéve, ha szabad ember volt. A kiváltságlevél előírásokat tartalmazott a belső biztonság fenntartására és az igazságszolgáltatásra is. Kiemelte, hogy a herceg vagy tisztségviselői, valamint katonái nem lakhatnak a városban, az egyes városnegyedektől külön nem fognak adót követelni (...), a városlakók maguk jelölhetik ki eljáróikat és plébánosukat, akiknek kinevezését a herceg hagyja jóvá. (...) A városhoz tartozó földek az alapítók birtokában maradtak, s a 24 vagyonos telepes alkotta a születőben levő polgárság vezető csoportját. (...) A kiváltságok megfogalmazásakor és a jogrend kialakításakor Köln példája lebegett szemük előtt” (Granasztói 1980: 24–25.). Később már Freiburg lesz a követendő példa egyes délnémet vagy Hanza-városok számára.

geket, hogy harcoljanak a rendi társadalom monopóliumai ellen.⁵ Ez sokuknak sikerül is: új szerveződésformákat és földtulajdoni viszonyokat teremtve, „jogtársakként” saját jogrendszert, önkormányzatokat és igazgatási-politikai testületeket hoznak létre; az ingatlanok saját tulajdonukba kerülnek, és szabadon örökölhetők lesznek. Vagyis a városi polgárok az elnyert kiváltságaik révén előbb-utóbb képesek lesznek megszabadulni a földesúri ítélkezés és a feudális kötöttségek hatálya alól.

E strukturális feszültséggel kapcsolatba hozható a következő, geostratégiai jellegű sajátosság, amelyet Elias a „*társadalom befelé terjeszkedésének*” nevez, azt értve ezen, hogy a betelepítések és a népességmozgások iránya immár nem csupán a folyó- és tengerpartokra, hanem az európai szárazföld belső részeire is áttérjed. Az ókorban szinte kizárólag akkor sikeres egy-egy város alapítása, ha jól hajózható folyó- vagy tengerparton fekszik. A középkori Európában ennek kapcsán mindenekelőtt a Loire, a Temze és a Rajna jelentősége említhető (1200 előtt például már 16 városi jellegű település található a Rajna mentén – így például Strasbourg, Speyer, Worms, Mainz és Köln). Flandria helyzete a számos hajózható vízfolyásból, a tenger közelségéből adódóan különösen fontos. Nem véletlen, hogy Brügge (Bruges) lesz a középkori európai kereskedelem egyik központja: a hatalmat posztókereskedői tartják a kezükben, a gróf az ő céhükkel egyezkedik.

És ugyan a középkorban is megmarad a vízparti városok túlsúlya, a 11. századtól kezdődően az európai szárazföld belsejét is igyekeznek kolonizálni:⁶ a Karoling-korszakban rengeteg mocsarat lecsapolnak, irtásokat létesítenek, feltörik a szűzföldeket, és ezáltal jelentősen csökken a műveletlen mezőgazdasági területek aránya. Ebben a periódusban jelenik meg a kerekes kocsi, ekkor kezdik burkolni az utakat, és ekkor fedezik föl a ló lábára szerelhető vaspatkót; ezzel összhangban kialakul a modern vonótechnika (melynek lényege, hogy a terhelést – szemben a római gyakorlattal – nem a lovak nyakára, hanem a vállára helyezik). E technikai újításoknak köszönhetően az utakat a korábbinál jóval rövidebb idő alatt lehet megtenni, így nagyobb tá-

5 Természetesen a folyamat jóval bonyolultabb ennél. Braudel például amellet érvel, hogy a 11. századtól kezdődően a termőterületek, művelhető szántóföldek és gyümölcsösök növekedésének következtében először a falvak kezdenek fejlődni, következésképpen a vidéki népesség nem csupán növekedni kezd, hanem a falu privilégiumai mintegy megágyaznak a kialakuló városi privilégiumoknak. Szerinte, „a városok a falvakkal egyetértésben növekednek, a határozott körvonalú városjog a falucsoportok közösségi privilégiumaiból fejlődik ki. A város gyakran nem egyéb, mint a falu anyagának újra való felhasználása, átgyúrása. Frankfurt topográfijában (Frankfurt jelentős mértékben megőrzi falujellegét egészen a XVI. századig) számos utca elnevezésében tovább él azoknak az erdőknek, magányos facsoportoknak, mocsaras területeknek az emléke, amelyek között kifejlődött a város” (Braudel 1985: 514). Hajnal is hasonlóképpen fogalmaz: „az igazi európai várostípus, amelynek a céhszerűség volt az alapvető szervezete, észrevétlenül nő ki a földművelő nép kebeléből (...) A város szelíden levál a földesuraság testéről, önállósul, gazdasági hatalommá lesz; ha az úr jogait megváltja, külön politikai hatalommá is” (Hajnal 1988: 100).

6 Egy finomabb történeti elemzésben utalni kellene arra is, hogy a Földközi-tengeri medence, a Mediterránium túlnyomó részét ekkorra már az arabok kerítik hatalmukba, s az egykori „Római-tengerből” „Arab-tenger” lesz. Miképpen azt sem hagyhatnánk figyelmen kívül, hogy ez idő tájt az európai térség már megtelik a népvándorlás kori törzsekkel (vö. Elias 1987: 458). És akkor a keletről támadó magyarokról és az északról fenyegető vikingekről egy szót sem szólunk, pedig a városba költözést és a városfalak létesítését a velük szembeni hatékonyabb védekezés igénye is magyarázza.

volságra lehet szállítani a gabonát, ezért fölgyorsul a vízimalmok építése, következképpen rohamosan fejlődik a malomtechnológia (gondoljunk csak az írásunk elején található mottóra!).⁷ És így tovább, és így tovább...

A városok és a régi földesúri rendi világ közötti szembenállás, valamint a társadalom befelé terjeszkedése mellett e korszak következő lényegi sajátossága, hogy *nem áll* tömegesen *rendelkezésre a hadifoglyok és a rabszolgák olcsó munkaereje*. Így a szabad embereknek kell elvégezniük azokat a tevékenységeket, amelyek az antik Rómában még a rabszolgákra hárultak (Elias 1987: 453–456). Ily módon a városba költöző és a földesúr hatalma alól fölszabadult polgárok érdekeltté válnak abban, hogy a kiváltságaikkal járó kötelezettségeik teljesítése és adójuk befizetése után minél több maradjon nekik. Vagyis *strukturálisan kondicionált*, hogy a városi polgár tér-és időbeli, társadalmi, technikai és gazdasági jellegű *expanziós stratégiák* alapján szervezi életét: terjeszkedik, tervez, fejlődik, újít, halad; ezáltal a racionális, jövőirányult létezés, a fejlődésre való beállítottság készlettségei beállítódásának meghatározó összetevőivé válnak. Általánosabban fogalmazva: a városi polgár praxisa magában hordozza a modern társadalom megteremtésének föltételeit.

Nyilvánvaló, hogy ezek az *expanziós stratégiák* gazdasági célokat is szolgálnak. Elias nyomán úgy is fogalmazhatunk, hogy a fönti strukturális kényszerek – láncreakciókat kiváltva – más szférákra is kiterjednek: a függőségi láncolatok a kereskedelem és a gazdaság birodalmát is bekapcsolják az interdependenciák szövedékébe. Vagyis a 11–12. században lezajló kereskedelmi forradalom, melynek részeként kialakul a gazdaságilag többé-kevésbé önálló kézműipar és kereskedelem intézményrendszere, szorosan összefügg azzal, hogy a „termékek cseréje több kézen, hosszabb láncon megy keresztül”, vagyis „bonyolultabbá válik a csereaktusok szövedéke” (Elias 1987: 445). Ily módon új, kevésbé fejlett régiók is bekapcsolódhatnak az áruáramlás hálózataiba. Ebben a korszakban többé-kevésbé zavartalan az áruforgalom (illetve a kereskedők karavánjai egyre inkább képesek megvédeni magukat a rajtaütésszerű támadásoktól), a nyereség növekszik. És míg korábban inkább kisebb tételekben ritka árukkal kereskedtek, és így tettek szert nagy nyereségre, a 11. század után már nagyobb tételben és nagyobb távolságokra is kereskednek kisebb haszonnal, ám hatalmas nyereséggel. A fejlődés motorja a posztó- és a textilipar, melynek alapja a juhtenyésztés és a gyapjúszövés, mivel viszonylag egyszerűek a szerszámok, továbbá a nyersanyag és a termék alapvető szükségleteket elégíti ki, és szárazföldön és vízen egyaránt könnyen szállítható.⁸ Ennek eredményeként növekszik a városi tömegfogyasztás, bővül a választék, és minden jel arra mutat, hogy ez a kereslet tovább bővíthető – mind az elit, mind a közép-, mind az alsó társadalmi csoportok körében. És immár nem csupán a vízparti

7 Itt említhetjük meg azt is, hogy a 11. századtól terjed el az új, nehéz „barázdaeke”, mely a római korból származó könnyű „túrókével” szemben jóval mélyebb barázdát szánt, s így porhanyósabbá teszi a földet. Ezáltal a kötöttebb talajok is megművelhetők lesznek – vagyis hatalmas területeket vonnak be a mezőgazdasági termelésbe. Ehhez járul a páros fogatolás új módja is, azaz hogy két pár ökröt vagy lovat fognak a barázdaeke elé a vállra szerelt hámba.

8 A „lábítós szövőszék” föltalálásának köszönhetően a szövőipar termelékenysége jelentősen növekszik, mivel ennek az újításnak köszönhetően lehetőség nyílik a termékek szabványosítására. Rengetegen dolgoznak a textiliparban, pl. a csaknem ötvenezres lakosságú Gent lakosságának fele közvetlenül vagy közvetve a textiliparban dolgozik (s így van ez egész Flandriában) (Granasztói 1980: 20).

városokban, hanem a belső területeken is születnek kereskedelmi központok, ahol rendszeresen heti piacokat és vásárokat tartanak. Röviden: megteremtődnek a piaci működés feltételei.

És ami elkerülhetetlen: megerősödik a pénz iránti igény. Mindez azért jelentős, mivel a „pénz valójában a társadalom szövődékének megtestesülése, azon csereaktusok és emberi láncolatok fonatának szimbóluma, amelyekbe valamely jószág lép, mikor végighalad természetes állapotától a fogyasztásig vezető úton. Csak akkor van rá szükség, ha a cseretársadalmon belül hosszabb láncolatok alakulnak ki – tehát meghatározott népsűrűség, nagyobb társadalmi összefonódás és differenciálódás esetén” (Elias 1987: 445). Nagy Károlynak a 9. század elején bevezetett, ezüstpénzen alapuló pénzreformja évszázadokig fennmarad ugyan, ám a 13. század második felében Flandriában elkészül a saját veretű aranypénz, valamint a váltópénz, a vásári váltó, egyértelműen jelezve a „csereláncolatok láthatatlan szövődékének” bonyolódását (Elias 1987: 448). Fejlődésnek indul a nemzetközi bankrendszer is: tőkeigényes vállalkozások születnek, és a 12. századtól elterjed a hitelrendszer is (Granasztói 1980: 12–13). Lille-i Alan, a nagy presztízsű teológus (akivel már találkoztunk az előző fejezetben (vö. Hadas 2016b: 122), ezért már így fogalmazhat a 12. század elején: „manapság nem Ceasar, hanem a pénz a minden” (idézi Braudel 1985: 514).

... ÉS A CÉHEK

A fentiekben vázolt fejlemények, mindenekelőtt a 11–12. század fordulóján bekövetkezett kereskedelmi forradalom azt is eredményezi, hogy – miképpen utaltunk rá – a városokban növekszik az igény és a fizetőképes kereslet egyes fogyasztói javak iránt (élelmiszerek, ruhaneműk, szerszámok, stb.), amelyek kielégítésére viszonylag kis befektetéssel lehet létrehozni egy-egy családi műhelyt.⁹ Ebben a helyzetben jönnek létre a céhek, vagyis a kereskedők és kézműves mesteremberek eskü révén szentesített közösségei, melyek a tagok „közös érdekeit” és céljait hivatottak képviselni. Törvényesen bejegyzett, elismert és hosszú távon létező szervezetek ezek, amelyek a termelés és a kereskedelem számos szférájában tevékenykednek (tehát egyaránt jelen vannak a helyi és a távolsági kereskedelemben).

„A falakon belül a munkát illetően (nem nagyon merünk egyszerűen ipart emlegetni) mindent úgy rendeztek el, és *mindennek úgy kell lennie, hogy megfeleljen a céheknek*; ezek kizárólagos, hézagatlan, harapós kíméletlenséggel védett monopolhelyzetet élveznek pontosan körül nem írt határok között, amiből könnyen támadnak neveltséges érdek-összeütközések. A városi hatóságok nem mindig tartják kezükben a gyepelőt. Miután a pénz is beleszól, előbb vagy utóbb eltűrik, hogy nyilvánvaló, elismert, tiszteletbeli kiváltságos helyzetek keletkezzenek, amelyeket a pénz vagy a hatalom szentesít” (Braudel 1985: 521; az én kiemelésem: HM).

⁹ Hajnal István úgy fogalmaz, hogy „Európában a műhely és az íróasztal vezeti a társadalmat” (Hajnal 1988: 110).

A céheknek alapvetően két típusa van: az egyik az általában magasabb presztízzsel rendelkező kereskedelmi céh, a másik a kézművescéh. Ez utóbbiak szakmák szerint szerveződnek (pékek, mészárosok, gyapjúfonók, kovácsok stb.), és általában az egyes városokban létező családi kézműves műhelyek tulajdonosainak hálózatát alkotják. Tágan definiált érdekeik és céljaik az esetek túlnyomó többségében kiterjednek az élet(vitel) szociális, oktatási, vallási és politikai dimenzióira is, mi több, együtt járnak egyéb ilyen jellegű szervezetek létesítésével is. Kétségtelen, az urbánus középosztályon belül is erős hierarchia létezik vagyon, származás, presztízs, munka jellege (higiénikus vagy sem, jár-e zajjal vagy környezetszennyezéssel, stb.), a városi hatalomban való részvétel és még számos egyéb szempont alapján. Általában a kereskedők korábban alapítják meg céhüket, mint a kézművesek, és ebből, valamint nagyobb vagyonukból és a munkájuk intellektuálisabb jellegéből adódóan többnyire magasabban helyezkednek el a városi hierarchiában. Ugyanakkor a stratégiai és nélkülözhetetlen termékeket gyártó kézművesek (pékek, mészárosok, gyapjúfonók, kovácsok stb.) adott helyen jelentős presztízsre és hatalomra tehetnek szert. Megjegyzendő, hogy jelentősek a regionális különbségek is, továbbá a határ korántsem vonható meg egyértelműen a kereskedők és a kézművesek között, hiszen számos kézműves maga is részt vesz az alapanyagok vagy akár a késztermékek beszerzésében, illetve értékesítésében.

Általában az azonos vagy hasonló szakmai csoportokhoz tartozók (például lakatosok, pékek, sarkantyúsok, kardcsiszárok, páncélgyártók stb.) hoznak létre közös szervezetet, de előfordul az is, hogy adott helyen egyes iparosok nemzetiségi alapon tömörülnek. A leggyakoribb, hogy az egymás tőszomszédságában élő és rokoni viszonyt ápoló mesteremberek alapítanak szervezetet, szabályzatokba foglalva a gyártás, az együttműködés és a kereskedés alapelveit és szabályait. Fő céljuk a konkurencia kiszűrése, a külső és belső verseny intenzitásának csökkentése, valamint a megbízható, kiszámítható, fenntartható és kiváló minőség létrehozása:

„A céh nem közös vállalkozás, közös részesedéssel, hanem csak szabályozó terület, amelyben minden mester magának dolgozik, a maga személyies teljesítményére korlátozva, tehát bármily nagy vásárlóközönségre is tehet szert, nem a tömeggyártással, hanem mindig csak a jobb minőséggel, az anyag finomabb, *elmélyülő feldolgozásával* emelkedhet ki társai közül, tehet szert polgári jólétre” (Hajnal 1988: 100–102; az én kiemeléseim: HM).

A kereskedelmi céhek szintén a tagok érdekvédelmét és a protekcionizmust tűzik zászlajukra: mindennél fontosabbnak tartják helyi piacaik megtartását és lehetőség szerinti bővítését, valamint a korlátlan versenyből adódó kockázatok minimalizálását. Sajátosságuk, hogy – különösen Európa északi részén – alkalmasak a *kooperációs szellem* hálózatba szervezésére. Ennek talán legismertebb példája a Hanza-városok ligája, ez a többé-kevésbé harmonikusan működő nemzetközi konföderáció, mely a 13. század végétől nem csupán a balti-tengeri kereskedelem szabályait alakítja, hanem meghatározó intézmény lesz a német városok igazgatási-hatalmi életében is (ebben szerepet játszik a császár és a többi világi szuverén viszonylag gyöngye autoritása). Mindenfajta céh működésének jellemzője, hogy folyamatosan differenciálódnak: például a jó minőségű kenyeret sütő fehér (müttl) pékek elválnak a fekete lisztet feldolgozó, silányabb terméket létrehozó (wechter) fekete pékektől. Vagy a korábban egységes kovács szakmából

megszületnek a szegkovácsok, a fegyver-, páncél- és kardkovácsok, a puska-, tüzér- és ágyúmes-terek, az ólomöntők, a salétrommesterek, a sisakosok, az íjgyártók és a sarkantyúkészítők – hogy a kovács mesterségből létrejött több tucatnyi specializáció közül csupán néhányat említ-sünk (vö. Szulovszky 2005: 149).¹⁰

A céhek oktatási intézményként is működnek: az elismert szakmai tudással rendelkező mes-terek inasokat fogadnak, akiket viszonylag hosszú idő (háromtól akár kilenc évig terjedő periódus) alatt kiképeznek, és elsajátíttatják velük a mesterség titkait, alapfogásait. Ha a jelölt megfelel a követelményeknek, szerződtetése az erre az alkalomra összegyűlt többi mester nyilvánossága előtt történik, melynek során ünnepélyesen rögzítik a szerződés feltételeit. Alap- esetben a mester apai és családfői fennhatósága alá kerülő tíz-tizenkét éves legények éveken keresztül a mester családjával együtt élnek, teljes ellátást kapnak, és mindezért cserébe ingyen dolgoznak a műhelyben és a boltban. Egyes értékes szakmák esetén az inas szülei akár fizetnek is azért, hogy gyermeküket egy neves mester inasként felfogadja. A megállapodás valamennyi pontját bejegyezik a céhkönyvbe; e pontokat ezután egyik fél sem szegheti meg. Az inasévek leteltével a mester ismét a céh mestereinek nyilvánossága előtt szabadítja fel a tízes éveinek má- sodik felében járó tanítványát, aki a sikeres vizsgát követően céhpecsétes igazolást (vagyis bizo- nyítványt) kap arról, hogy elsajátította szakmájának fortélyait. Ezt követően az inas céhlegény- nyé válik, aki szabadon dönthet arról, hogy mesterénél vagy máshol folytatja-e munkáját, amelyért immár fizetést kap. Amennyiben a céhlegény úgy dönt, hogy máshol próbál szeren- csét, vándorolni kezd, részben a legényévek meghosszabbítása, részben új szakmai fogások elsajátítása végett. A vándorlás szabályai – hasonlóan a céhes lét egyéb dimenzióihoz – pontosan meghatározottak.¹¹ Amikor aztán a legény néhány év múlva elkészíti mesterremekét, és azt szigorú bírálat és értékelési folyamat után a céhmesterek elfogadják, végre megkaphatja pecsétes mesterlevelét.

A mester kvázi apaként jelenik meg ebben a viszonyban, akivel szemben az inas és a céhlegé- ny a legnagyobb tisztelettel köteles viselkedni. (Az inas a céhlegénynek is tisztelettel és enge- delmességgel tartozik, melynek pontos indikátora, hogy számos céh szabályzata előírja, hogy az inasnak kell megvetnie a céhlegény ágját, mi több, hetente egyszer köteles a legény lábát is megmosni!) A legények csak akkor kaphatják meg a mesterré válásukhoz nélkülözhetetlen céh-

10 Egy-két további jellemző adat: a 14. századi Londonban csupán a textiltereskedők húsz foglalkozási alcsoportra oszlanak; 1363-ban Nürnbergben 1200 mestert tartanak nyilván, akik 50 foglalkozási csoportba tartoznak. 1358-ban Gentben 13 383 mester található a nyilvántartásban, akiknek több mint 55%-a (7488 fő) a textiliparban dolgozik (vö. Nicholas 1997b: 203–204).

11 „A vándorúton lévő céhlegény egy idegen városba megérkezve általában a szállásra ment (...). Ezután a mesterségéhez tartozó céh két mesterének kötelessége volt felkeresni őt, kikérdezték származásáról, utolsó tartózkodási helyéről, majd a legény számára műhelyt és munkát kerestek. A találkozó ideje alatt elfogyasztott *bor árát a mesterek állták*. A munkába állás előtt a szaktudását bizonyítania kellett leendő mestere előtt, ezért *egymás kölcsönös kiismerésére* a céhszabályok általában két hét próbaidőt rendeltek el. *Ez idő alatt kapcsolatukat mindkét fél felbonthatta*. Ha a legény a próbaidő után megmar- radt mesterénél, már csak *két hét felmondási idő* után távozhatott. A mester legényének napi három- szor étkezés, s a szakmától és céhtől függő fizetés járt. Ha a városban az adott szakmának működött legénycéhe, *abba tartozott belépni, és köteles volt a legénytársakat társposhárral, vagyis borral is megven- dégelni*” (Szulovszky 2005: 129; az én kiemeléseim: HM).

pecsétes igazolást, ha kenyéradó mesterük jó magaviseletüket írásban igazolja. A legények csak a mester előzetes beleegyezésével tölthetik házon kívül az éjszakát, és ha ezt nem tartják be, egész heti bérüket is kockáztathatják. A fegyverviselést is szigorúan tiltják, sőt, a 15. századi Londonban a köztéri futballozás sem engedélyezett. Ha valaki mégis megszegi az előírásokat, nem csupán komoly pénzbírságra ítélik, hanem kalodába is zárhatják, a visszaesőket pedig börtönbüntetéssel vagy – súlyosabb esetben – száműzetéssel büntethetik (Velich 1998: 193). A legények

„nem mehettek el hétköznap este tetszés szerint, nem maradhattak ki a munkából, mert ezekből a mesternek kára származhatott; a kárt a legénynek meg kell téríteniük. Magaviseletükre is ügyelniük kellett, nem kártyázhatnak és kockázhatnak az utcán, kocsmában, nyilvános helyen. Pénzbüntetés járt azért is, ha polgári mivoltukat sértve *kabát, harisnya nélkül mentek utcára*, vagy ha tisztességes embernek nem adták meg a kellő tiszteletet, és ha a legény a legényt süvege megemelésével nem köszöntötte. Hitvány emberek társaságában nem mulatozhattak, *nem volt szabad asztalt ütügetni, kurjongatni, bort kilötyinteni*” (Szulovszky 2005: 129; az én kiemeléseim: HM).

A gazdasági és oktatási feladatok mellett a céhek vallási, szociális, politikai, sőt, katonai tevékenységet is végeznek; szentet választanak, templomba járnak, és ha telik rá, kápolnát is építenek maguknak. Gondoskodnak tagjaik temetéséről, az elszegényedettek, az árvák és az özvegyek támogatásáról, és rendszeresen vacsorákat, bálakat és egyéb ünnepi rendezvényeket szerveznek. Emellett aktív szerepet töltenek be a városi öngazgatási és politikai szervezetekben, és ha a szükség vagy a hadi helyzet úgy kívánja, részt vesznek a város katonai védelmében is: őrzőjáratokat szerveznek, s önkéntes munkát is végeznek mind szociális, mind a város érdekét szolgáló stratégiai-infrastrukturális fejlesztésekben.

A céhek irányítása egy bonyolult, erősen hierarchizált, nagy hatalommal bíró, gerontokrata bürokratikus testület fennhatósága alá tartozik:

„A céh élére rendszerint a *rangidős mestereket* állították, vagyis őket választották céhmesterré. A céhmester irányította a szervezet ügyeit, és ő kezelte a céhkasszát is. Ő hívta egybe a céhgyűlést, ő vezette a tárgyalásokat, *céhhatározatokat* kezdeményezett, és ő képviselte a szervezet érdekeit a céhen kívül is. (...) Az újonnan megválasztott céhmester *átvette a céh pénztárát* a leköszönő céhmestertől. A kassza átadásakor *pontosan feljegyezték*, mennyit adott át a régi elnök pénzben és követelemben és egyéb értékekben. (...) A legények felett álló atyamesterek ugyancsak a céhek idősebb tagjai közül kerültek ki. Ha a városban nem volt szállás, az ide érkező legény az atyamestert kereste fel. (...) Fontos szerep jutott a *mívlátómesterek* (sic!). Őt szintén az idősebb tagok közül választották ki (...): ő ellenőrizte a város piacán megjelenő termékeket, felülvizsgálta a portékák nagyságát, súlyát és minőségét is. Megbízata elsősorban a kontármunka kiszűrésére és a városba behozott áruk ellenőrzésére vonatkozott. A mívlátómesterek (...) főszerepet játszottak a legények mesterremekének értékelése alkalmával is” (Szulovszky 2005: 131; az én kiemeléseim: HM).

Az irányító testület különféle szankcionálási eszközökkel rendelkezik: büntetéseket róhat ki a szabályokat megszegőkre, a kontárokkal dolgoztatókra, az illegális módon kereskedőkre, a nem illedelmesen viselkedőkre. A büntetés lehet anyagi jellegű, de előfordulhat kézlevágás, sőt, súlyos esetben halálbüntetés kiszabása is. Akinél például bűdös vagy kukacos húst találnak, elkobozzák az áruját, majd a harmadik ilyen eset után bírságra kötelezik, és egy meghatározott időre (először egy hónapra) fölfüggeszthetik árusítási jogát. Ha egy gyapjúszövő hamis szőttest készít, minden ingó vagyonával fizet. Az a rófkészítő pedig, aki vérrel szennyezett ruhát vásárol meg és dolgoz fel, akár az életével fizethet (Szulovszky 2005: 123–124.)¹²

A ceremóniális alkalmakat a céhek mindenekelőtt presztízsük megjelenítésére és a többiek túllicitálására használják: a ruhákra, élőképekre nem sajnálják a pénzt, az ünnepi vacsorák fogásai pedig királyiak színvonalúak.¹³ A londoni bórkereskedők például száz shilling értékű fáklyával vonulnak föl Corpus Christi napján. A nagyobb londoni céhek bevételeik számottevő hányadát fordítják korszerősítésekre, így például kémény- és csatornaépítésre, illetve további szépítésekre és új dísz tárgyak vásárlására. Faliszőnyegek, serlegek, tálak, sőtartók, asztalterítők, tollpárnák és szalvéták egyre bővülő sora jelzi a leltárakban a céhek vagyonosodását. Az üvegezéshez hasonlóan a kövezések is rendszeresen szerepelnek a számlakönyvek kiadási rovataiban. Kertjüket is szépítik, szőlőtöveket és rózsákat ültetnek, kutat építenek, trágyáztatnak, fényes banketteket rendeznek; a bórkereskedők újraaranyoztatják a céhingatlan halljában lógó angyalt, és erről ugyanolyan büszkén számolnak be évkönyvükben, mint a bórkereskedők, akik igen nagy becsben tartják a királytól kapott *hattyútartási* jogukat. Egyes céhek kápolnákat építenek, vagy ha erre nem telik, saját oltárokat emelnek, és a tehetős mesterek még életükben gondoskodnak arról, hogy halotti toruk és gyászmiséjük minél emlékezetesebb legyen (vö. Velich 200–206):

„Ulmban például minden céhnek hármasan összehajtogatott, *szárnyasoltárkép-szerű cégtáblá*ja van, a külső két szárnyon a mesterség jellemző jeleneteinek az ábrázolásával. A középsőn, mint valami értékes családi albumban, megszámlálhatóan apró arckép idézi a századok folyamán egymást követő mesternemzedékeket” (Braudel 1985: 521; az én kiemelésem: HM.).

12 Velencében a céhfelügyelők évente legalább kétszer minden műhelybe ellátogatnak. Kémekeket is alkalmaznak, akik információt gyűjtenek a kontárokról vagy a szabályzat bárminemű megsértéséről. A velencei gyapjúfonók céhe e célra fizetett független felügyelőt alkalmazhat munkatárssal, plusz számos informátorral. Súlyos esetekben a felügyelőnek jogában áll végtaglevágást, sőt, akár halálbüntetést is kiszabni a bűnösökre (vö. Nicholas 1997b: 230)

13 „A kiváltságlevél, a pecsét és a címer megszerzése után a céh szabályzatának megfogalmazása és leírása – ehhez új könyv beszerzése, borítása, gyakran lakattal való ellátása, megírásához írnok alkalmazása –, majd elfogadtatása és becikkelyezése következett, mely további jelentős tételt képezett a számlakönyvek kiadási oldalán. Mindezen drága pénzért nagy fáradsággal beszerzett okmányokat féltett kincsként a *céh lelakatolt ládjájában* őrizték, s a láda kulcsát nagy körültekintéssel a céhvezetőkre bízták. Ha a négy közül egyetlen kulcs is eltűnt, akkor azonnal új lakatot készítettek, nehogy azok illetéktelen kezekbe kerüljenek. Ugyancsak nagy *tisztelet és becsület* övezte a céh egyenruháját, egyrészt mert egyenruha varratását a londoni másfél század céh közül alig harminc engedhette meg magának, (...) másrészt a libériás céheken belül viselésére a privilegizált kisebbségnek is gyakran 10-15 évet kellett várni” (Velich 1998: 189; az én kiemelésim: HM).

POLGÁROK KONTRA LOVAGOK ÉS KLERIKUSOK

Elérkezett a pillanat, hogy a társadalmi praxisban intézményesülő, nem tudatosan átvett maszkulin habituális mintázatokra koncentráljunk – ismételten emlékeztetve arra, hogy a „középkor férfikor” (Duby 2000: 11). A következőkben igyekszünk figyelembe venni az új körülményekből és társadalmi föltételekből, valamint a korábban intézményesült, hegemónnak tekinthető maszkulin mintázatokból származó hatásokat és ellenhatásokat is. Háromféle, analitikusan elkülönített kontextusban vizsgálom az urbánus maszkulin habitus összetevőit: a lovagok, a klerikusok, valamint a városi világ intézményeinek összefüggésrendszerében. Az első kettő inkább (mély)történeti, a harmadik a kortárs jelenének összefüggésrendszerébe illeszti a tárgyat. Kezdjük Fernand Braudel gondolataival, aki a mi tárgyunk szempontjából is lényegi állításokat tesz a városi lét diszpozíció-kondicionáló jelentőségét illetően:

„Új gondolkodás, új észjárás keletkezik, nagyjából a még bizonytalan nyugati korai kapitalizmus gondolkodásmódja: szabályok, lehetőségek, számítások, meggazdagodás és életművészet együttese. Együttal játék és kockázat is: a kereskedők nyelvének kulcsszavai – *fortuna, ragione, prudenza, sicurta* (szerencse, józan ész, óvatosság, biztonság) – határozzák meg azokat a kockázatokat, amelyekre **előre fel kell készülni**. Természetes, hogy immár nem lehet nemesurak módján kényelmesen élni, nagyjából annyira emelni a bevételeket, hogy egyensúlyban legyenek a kiadásokkal: a bevételekhez kell igazodni. Aztán történjen, aminek történnie kell! A **kereskedő takarékosan** bánik **a pénzével**, bevételeihez igazítja kiadásait, hozamukhoz a befektetéseit. A homokóra megfordult, és jó irányba állt. A kereskedő **az idejével** is takarékoskodik: már halljuk is, amint ezt mondja: *chi tempo ha et tempo aspetta, tempo perde* [akinek ideje van, de vár, időt veszít], azaz: time is money” (Braudel 1985: 517; a bold kurziválttal szedettek az én kiemeléseim: HM).

Amikor Braudel úgy fogalmaz, hogy „új gondolkodás”, „új észjárás” keletkezik, akkor *tulajdonképpen* a jelen gondolatmenet egyik fő tézisét fogalmazza meg a maga fogalmaival (azért csak „tulajdonképpen”, mivel arról már nem ír, hogy ez az új gondolkodás és észjárás mindekenélőtt az adott körülmények között kikristályosodott maszkulin beállítódások jellemzője). Vagyis e fenti idézet pontosan utal arra, hogy a középkori városban kikristályosodik egy újfajta ellenhegemón habitus, melyet *urbánus maszkulinitás*nak nevezhetünk. A városi polgár *habituális centruma* és ez alapján szerveződő életvitele a fegyelmezett teleologikus racionalitás, a takarékoság, az előrelátás, az alkalmazkodási és együttműködési készség, a közösségi felelősségérzet belsővé tétele, a korporatív szellem, vagyis *a közös célok érdekében kifinomult módon és szakszerűen együtt munkálkodó férfikötődések* köré épül. Ez a beállítódási mintázat élesen szemben áll a hegemon lovagi formákkal (ez Braudel szövegében is világos, amikor azt állítja, hogy „immár [azaz e komplexebb integrációs szinten] nem lehet nemesurak módján kényelmesen élni”). Ugyanakkor – és erről sem Braudel, sem Elias nem ír – az urbánus habitus számos elemében hasonló az ellenhegemón klerikus maszkulinitáshoz. Akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a szerzetesi maszkulinitásformák beállítódási mintázatainak bizonyos elemeit át is veszi (noha, mint az alábbiakban látni fogjuk, azért nem árt az óvatosság ezzel az állítással kapcsolatban).

A korábbiakban (Hadas 2016a, 2016b) kifejtettük, hogy a lovag otthona, tevékenységének színtere, élettere az uradalom, a vár, olykor a kastély s az ezeket az épületeket övező, őserdőkkel és mocsarakkal tagolt, vadak által belakott, ismeretlen veszélyekkel fenyegető természet. Ez az otthon, mint Eliástól tudjuk, őrtorony, erődítmény, valamint támadó- és védekezőfegyveregyszerre. A lovagok élete, mivel a természet közegében léteznek, erősen függ az évszakok változásától: az ősz beálltával egy jó félévre vissza kell húzódnuk várunk vagy kastélyuk falai közé, hiszen ilyenkor sem háborúzásra, sem lovagi tornára, sem vadászatra, sem mezőgazdasági munkára nincs lehetőség. Mint láttuk, a lovag másképpen viselkedik otthonában, felesége és udvartartása környezetében, mint harci portyázásai során. Azt is megállapítottuk, hogy az életkor, mindenekelőtt a házasságot megelőző nőtlen, valamint az azt követő nős állapot is jelentős különbségeket alakít ki a férfiak életében.

A klerikus élettere részben fedi a lovagét. Egyes szerzetesrendek a városoktól távol, de legalábbis azoktól függetlenül léteznek. A ciszterciták létesítményei a vidékhez tartoznak (szemben a bencésekével, amelyek inkább a családhoz kötődnek – vö. Southern 1987: 324), és alapvetően bizalmatlanul tekintenek a „bűnös városokra”: statútumaik megfogalmazzák, hogy monostorikat messze kell telepíteni a városoktól és a kastélyoktól (ennek némileg ellentmond, hogy a 13. század közepén kollégiumot létesítenek Párizsban.). Ugyanakkor a kolduló rendek az egyetemi városok közepén, a skolasztika központjaiban kezdik tevékenységüket, és terjeszkedésük során is előszeretettel költöznek a városok centrumába. Ám bármelyik rendről legyen is szó, életterük abban a tekintetben eltér a lovagokétól, hogy a szerzetesek a regula által előírt monoton, fegyelmezett rendben élik életüket, napjaikat szigorú önmegtartóztatásban töltve. Vagyis – szemben a lovagokkal – a szerzetes inkább statikus életet él, és nemigen mozdul ki az imádság házából, illetve az azt övező birtokról; a monostorban egy közösség alkalmazkodó tagjaként létezik, és életvitelét a túlvilági üdvözülést célzó racionális teleológia vezérli.

A lovag a harc és a háború szakértője, aki az ellenség legyőzését, foglyul ejtését és megölését tekinti élethivatásának. Háború és vadászat, esetleg lovagi torna – e tevékenységek köré szerveződik élete; megszokta a bizonytalanságot, és igyekszik megragadni az archaikus libidó dominandi kiélésére szolgáló alkalmakat. Fő munkaeszközei a különböző fegyverek (kard, dárda, tör stb.), illetve harci kellékek, amelyek a harci hatékonyságot növelik (pl. a ló) vagy a sebesülést hivatottak megakadályozni (páncél, sisak, kesztyű, és így tovább). Ezzel szemben a klerikusok a vallási szövegek tanulmányozásában, az imában, a regulákban kikristályosodott tevékenységekben lelik meg életük, küldetésük végső célját és értelmét. Uralkodnak magukon, elfojtják agresszív késztetéseiket; munkaeszközeik a szent szövegeket tartalmazó könyvek, illetve a rituáléhoz szükséges kellékek. További jelentős különbségként fogalmaztuk meg azt is, hogy míg a lovag kevésbé kényszerül követni a hosszú távon fennmaradó, a halálig kötelező érvényű közösségi férfiszolidaritás normáit, addig a szerzetesek életét a férfikötődés szoros hálói fonják egybe, hiszen valamennyien alávetik magukat a nagy közös ügynek: istenük szolgálatának és a túlvilági üdvözülés reményének, és ezért lemondanak a világi örömeikről, családjáról, asszonyról, férfibravúrokról és férfikalandokról.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a városi ember léte, habitusa és praxisa közelebb áll a klerikushoz, mint a lovaghoz, noha azért számottevő különbségek találhatók az urbánus-klerikus összehasonlítás során is. Kezdjük a színtérrel! A városi lélettér csaknem valamennyi elemében eltér a lovag által belakott világtól. S noha a városi patrícuselitet sok helyen a lovagi gyö-

kerű, illetve lovagi ranggal rendelkező nemesek alkotják, az ő városi életvitelük már jelentősen különbözik a vidéki lovag életmódjától. A városi palota már nem őrtorony és nem erődítmény, ahonnan portyákra lehet indulni, hanem egy többé-kevésbé biztonságos, kiszámítható, stabil és állandó élettér (mely más típusú veszélyeket – bűnözés, járványok, tűzvészek stb. – persze magában hordoz). És ha van is őrtorony, fal és erődítményjellegű létesítmény a városban, az immár nem az egyes lovag családját és háza népét, hanem az egész közösség védelmét szolgálja. Vagyis ez utóbbi esetben az élet színtere nem a ritkán lakott és betörtetlen vidék, hanem egy sűrűn lakott, falakkal körülhatárolt, szűkebb életteret biztosító, az alkalmazkodás kötelezettségét mindenki számára előíró környezet.

A relatív bezártság kevésbé szokatlan a szerzetes számára, noha a zajos és túlcsoorduló városi milió radikálisan eltér a monostor csendes, szemlélődő világától. Ez egy jelentős különbség a városlakó és a szerzetes élvitele között: jóllehet mindkettő közösségben él, a városlakó nem a hasonlók között tölti napjait, miként a szerzetes, hanem arra kényszerül, hogy megtanuljon, mégpedig többé-kevésbé pacifikált módon, együtt létezni és együttműködni másféle, más társadalmi csoportokhoz tartozó emberekkel. Vagyis míg a szerzetes egy befelé zárt, homogén közösség tagja, addig a városlakó egy heterogén közösség része. Nem is lehetne más, hiszen a szoros szomszédsági viszonyok és az élet valamennyi dimenzióját átható társadalmi differenciálódás kényszerei nem tesznek számára lehetővé egyéb alternatívát: alkalmazkodnia kell, ha akarja, ha nem, máskülönben páriálét vár rá.

Ha a három csoport tevékenységeit hasonlítjuk össze, ismét azt állapíthatjuk meg, hogy a városi létezés által megkívánt polgári habitusformák és társadalmi gyakorlatok közelebb állnak a klerikuséhoz, mint a lovagéhoz. Az urbánus maszkulinitást példaértékűen inkorporáló kereskedők, mesteremberek, kézművesek vagy hivatalnokok a munkaszervezetbe beilleszkedő, racionális, elmélyült és szakszerű munkafolyamat fegyelmezett elvégzésére szocializáltak. Társadalmi praxisuk, tevékenységük esszenciája az önmegtartóztatás: az urbánus férfi életének valamennyi dimenziójában erőszakos késztetései elfojtására kötelezett. Tisztában van azzal, hogy ő csupán egy kis rész a nagy egészben: ismeri korlátait, lehetőségeit, kilátásait. Ugyanakkor azt is tudja, hogy a közösségi létezésből fakadó korlátok, lehetőségek és kilátások egyúttal saját maga és családja biztonságának és jövőjének garanciáját képezik. Az erőszakot csak szélsőséges, háborús esetben alkalmazza, amikor városát vagy a kereskedelmi szállítmányt kell védelmeznie.

A folyami vagy szárazföldi úton termékét szállító kereskedő azért utazik konvojban, és azért hord fegyvereket, hogy megtudja védeni önmagát és javait a rátámadó rablóktól, rablólovagoktól. Ám ő jó eséllyel csak a városától, otthonától távoli, nem mindennapi helyzetekben, vagyis idegenben kényszerül fegyverhasználatra. E példa pontosan szemlélteti, hogy a civilizáció folyamata évszázados ciklusidejű átalakulás, és a lovag által megtestesített erőszak nem tűnik el egyik pillanatról a másikra. És annak ellenére, hogy a városi létmód egyértelműen az erőszakkontroll intézményesülését valószínűsíti, a városfalakon kívül még készenlétben kell tartani a szituacionálisan releváns beállítódási mintázatokat. Mindehhez hozzátehetjük: nem csupán a városfalakon kívül lehet szükség az archaikus libido dominandi diszpozicionális elemeire. A firenzei ciompik példája emlékeztethet bennünket arra, hogy a középkori városban is évszázadokon keresztül véres harcok dúlhatnak.

A SŰRŰ VÁROS ÉS A HABITUSTRANSZFER

Ha azt a kérdést tesszük föl, hogy vajon mi az oka annak, hogy az urbánus habitus közelebb áll a klerikus habitushoz, első körben kézenfekvőnek tűnik, hogy az egyházi törekvések sikerében keresendő a válasz. Korábban utaltunk arra (Hadas 2016b: 112–113), hogy az egyes rendek számára nursiai Szent Benedek 6. századból származó regulája szolgál mintául. E regula meghatározó eleme, hogy „az életet szüntelen tevékenységben kell tölteni, és ennek a tevékenységnek célja az, hogy engedelmességre tanítson”. Ez a regula gyakorlatilag a rendházban *pater familiasként* uralkodó, Krisztus evilági helytartójaként létező apátnak való feltétel és késedelem nélküli, alázatos engedelmeskedést jelenti. Azt is megfogalmaztuk: a középkori katolikus egyház deklarált célja, hogy ezek a hit- és életvitelszervező-elvek a laikusok körében is érvényesüljenek. És mint láttuk, ennek érdekében évszázadokon keresztül minden kényszerítő és csábító eszközt bevetnek a jó példától a meggyőzésen és az intim szféra gyónás révén történő ellenőrzésén keresztül a rettenetes következményekkel járó elkárhozással való fenyegetésig (vö. Hadas2016b: 110).

A középkorban a testületi hovatartozás kényszere jelenti az egyén számára a biztonságot; aki semmilyen testülethez sem tartozik, az gyakorlatilag páriálétra van kárthatva. A 9. század előtti korai céh még elsősorban valamilyen szent védnöksége alatt álló vallási közösség, mely „összejöveleit a testvéri vigasz és derű jegyében tartja, biztosítja tagjait az élet gyászos eseményei ellen, és gondoskodik tisztes temetésükről. (...) Sok városban a *conjuratio*, vagyis az eskü, hogy a tagok kölcsönös gyámolításra jóban-rosszban összetartanak, a szövetség lényeges eleme volt. (...) A céhtestvérek rendszeres időközönként együtt lakmároztak, szabályzatokat dolgoztak ki mesterségük folytatására (...), kápolnákat építettek, gyászmise-alapítványokat tettek, elemi iskolákat alapítottak – ezek voltak az ókor vége óta az első világi iskolák. (...) Egész életük középpontjában a többi céhvel folytatott *baráti* vetélkedés volt. Ellenséges támadásokkor pedig *testvériesen* védelmezték a lakóhelyükhöz legközelebb eső bástyákat” (Mumford 1985: 257; a bold kurzívval szedettek az én kiemeléseim: HM).

A neves várostörténész szerint az esküvel megerősített céhes fogadalmak testvéri és baráti viszonyokat létesítenek, amelyek alkalomadtán a város egészére is érvényesek. Más szóval, úgy érvelhetünk, hogy az egyház üdvjavakat illető tudással kapcsolatos monopóliuma és e tudásmopólium kitüntetett és kizárólagos jelentősége azt eredményezi, hogy az egyház által elvárt tudás- és viselkedésformák beszívárognak a társadalmi létezés valamennyi dimenziójába, és alapvetően strukturálják a laikus praxis legkülönbözőbb dimenzióit. (Ennek, mint korábban láttuk – Hadas 2016b –, egyik legfontosabb eredménye a monogám házasság elterjesztése a keresztény világban.) Ily módon az engedelmisség, a fegyelem, az erőszakkontroll és a teleologikus racionalitás különböző kombinációinak elegye meghatározó strukturáló tényezőként jelenik meg a középkori társadalom legkülönbözőbb csoportjainak habitusában és praxisában.

E hatások egyik szervezeti közvetítőjeként foghatjuk föl a vallásos testvériségeket, amelyek modellként szolgálnak a korai foglalkozási céhek számára; az erre történő utalások később megjelenhetnek statútumaikban is. A ferrarai cobblerok 1112-ben kelt alapító okirata például explicit módon is hivatkozik az egyházi közvetítéssel szerveződő testvériségek modelljére (Nicholas 1997a: 136). Ám az alapító okiratokban megfogalmazott hivatkozás nélkül is egyértelmű, hogy lényegében valamennyi városi foglalkozási szervezet a jótékonyági, illetve testvériségi férfiegye-

sületek szellemét viszi tovább – még akkor is, ha a céh és a testvériségi egyesület többnyire önálló és egymástól független szervezeti egységként létezik.¹⁴ Általában ugyanis a céhtagság magával vonja a testvériségi férfiegyesületi tagságot is:

„S mivel a városi hatóságok gyakran használták a céheket a tagok ellenőrzésére és adóztatására, a kézművesek külön testvériségeket létesítettek szociális és vallásos célokra. A 15. századra Rouen és elővárosai 130, Avignon 100, Marseilles 40, Aix-en-Provence és Arles 30 testvériséggel rendelkezett, mely számok minden esetben jóval magasabbak voltak, mint a városban található foglalkozási céhek száma” (Nicholas 1997b: 210. Az én fordításom: HM).¹⁵

Vagyis eme érvrendszer alapján úgy fogalmazhatunk, hogy *a középkori katolikus egyház törekvései sikerrel járnak: a klerikus maskulinitás diszpozicionális előírásai továbbterjednek, és bevésődnek a nem klerikus társadalmi csoportok viselkedési mintázataiba* is. A városi világ közösségformái alapvetően a racionális férfikötődésen alapulnak, s mint ilyenek, ama szervezetek, szerveződésformák révén közvetítődnek, amelyek egyházi alapításúak, egyházi referenciájúak. Ilyenek a fentebb említett jótékonsági testvériségek (mint például a ferrarai), a férfitestvériség szervezetei, amelyek részben megelőzik, részben keresztbe metszik a céhszerveződési folyamatokat. Más szóval: *intézményi habitustranszfer* valósul meg. Ennek lényege, hogy miközben az egyes előírások tartalma megváltozik, pontosabban a túlvilági létre irányuló vallási konnotációk zárójelbe kerülnek, és evilági tartalmakkal helyettesítődnek, a diszpozíciók többé-kevésbé változatlanul reprodukálódnak, intézményesülnek. Korábban megfogalmaztuk a szerzetesi lét egyik paradoxonát, nevezetesen, hogy a szerzetes teleologikusan létezik, mivel az evilági aszkézis révén a túlvilágon megszerezhető üdvjavarokat veszi célba. E habitustranszfer lényege úgy is megfogalmazható, hogy az urbánus maskulinitás esetében fennmarad a praxis racionális teleológiája, csakhogy a klerikus számára érvényes túlvilági tartalmak helyét az evilági létben releváns tartalmak veszik át. Ha tetszik, a beállítódás elemei az evilági tartalmakkal kapcsolatos társadalmi praxisban nyerik el legitim értelmüket.

E magyarázat meggyőző, ám kiegészítésre szorul. A kiegészítő tételt úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a katolikus egyház törekvése azért lehet sikeres, mert *a sűrű város strukturális föltételei elősegítik a habitustranszfer érvényesülését*. Nagyobb a tömeg, több a hatalmi fokozat, valamint az alá-, fölé- és mellérendelési viszonylat, folyamatosak a konfliktusok, bonyolult feladatok szabályozása szükségeltetik. Ám a város képes eme komplex viszonylatrendszer kezelésére:

14 A testvériségi férfiegyesületek mindenekelőtt a tagok temetésére, valamint bankettek és jótékonsági célok támogatására létrejött önszervező szervezetek. Emellett békéltető intézmények is, mivel a testvérek arra is fölesküsznek, hogy konfliktusaikat egymás között rendezik, és a békéltetési ceremóniára fegyver nélkül érkeznek (vö: Nicholas 1997b: 209).

15 A Francia céhek által alapított testvériségek nevei igen árulkodók: St Anne, St Martin, St Philippe, St Michel, Notre-Dame en Septembre, Notre-Dame de la Conception, és így tovább. Nicholas utal arra a tényre is, hogy a testvériségek egyházkerületekhez és monostorokhoz vannak kapcsolva. Jellemző adat, hogy például a 14. század fordulóján Firenzében ötven, Velencében hetven templom található; a 14. században Firenzében 51, a 15. században 87 testvériséget alapítanak, míg Velencében 1360–1476 között 47 új testvériség létesül (vö. Nicholas 1997b: 210).

„Nem vagyonos előkelőktől függő pártok harca irányítja a várospolitikát, hanem a generációkon át kifejlődött társadalmi-gazdasági struktúra kívánalmi; szakértő, állandó hivatalnokszervezet. (...) Szerves pénzügyi, jogi és szociális ügykezelés keletkezik már a középkor végén s általánosodik az újkorban állami szabályozássá. Nem hatalmi- és érdekcsoportok tülekedés ez, hanem a számtalan polgári existencia igényeinek szakszerű, *intellektuális szabályozása*. Szakértő, tanult *bürokrácia* vezetí már a várost; a céhek közül azok lesznek előkelőkké, amelyeknek mestersége intellektuális munkát kíván. (...) A mestereknek, céheknek s a városnak ez az *egybefonódó üzemisége* a szervezést, szabályozást külön szakszerű feladattá teszi, intellektuális módszereket, képzettséget kíván. Az *írás-képzettség* már a középkor végén *polgári szükségesség*” (Hajnal 1988: 105; az én kiemeléseim: HM).

Egy hasonlattal élve: míg a rendi társadalom struktúrájának lehetséges viszonyrendszere, a relacionális környüállások potenciális variabilitása a kockajáték komplexitását éri el, addig a városi társadalom struktúrájának potenciális variabilitása a sakk vagy a go-játék összetettségével rendelkezik. Vagyis a rendi társadalomhoz képest a városban nagyságrendekkel bonyolultabb, ráadásul sokkal szűkebb térben koncentráló, nagyságrendekkel bonyolultabb figurációk jönnek létre, és ezeknek a relációi alakítják a kötődéseket, a diszpozíciókat és ezáltal a társadalmi praxist.

A kulcsszó itt a differenciálódás és a társadalmi tagolódás. A sűrű erőter, a differenciálódott társadalmi tér pacifikálja a habitusokat, és elősegíti az erőszakkontroll intézményesülését. A városban sok különböző embercsoport él, akiknek alkalmazkodniuk kell egymáshoz. A nagy térben, a tágas természetben érvényes viselkedési stratégiák és az agresszív, hegemon, elnyomó, bekebelező, kizsákmányoló mintázatok immár nem működtethetők. Nincs mese, rá kell ébredni, hogy az alkalmazkodás és az együttélés kényszere elfojtásokkal, komplex idomulási kötelezettségekkel és erőszakkontrollal jár. A kutató számára mindez azt jelenti, hogy míg a feudális viszonylatrendszer elemzésekor a habitusok relacionális pluralitása kapcsán elegendő volt a lo-vagnak a földesurához, az azonos rangú lovagokhoz és a nőkhöz fűződő viszonyára utalni (Hadas 2016a), a városi közegben ennél nagyságrendekkel komplexebb alakzatokat kell figyelembe venni, amelyben az alkalmazkodóképesség, a sok kicsi elem összehangolásának és egyeztetésének kényszere lesz a mindennapi élet meghatározó eleme.

Ezek a városi körülmények, amelyek adottnak vett mintázatokként kondicionálják a racionális teleologikus létezést, az igazodásigényt, a kooperációs szükségletet és az (ön)figyelmezés kényszereit, termékeny közeget jelentenek az egyházi célkitűzések megvalósítására. Elsősorban a földrajzilag és társadalmilag fölfelé mobil, városba áramló rétegek lesznek azok, amelyek számára leginkább „jól jön” az elmélyült tevékenykedést az engedelmességgel, jövőirányultsággal és kooperációs késztetettséggel szintetizáló elvárásrendszer. Ők azok ugyanis, akik életüket e diszpozíciók alapján szervezve képesek lehetnek az újonnan szerveződő városi világ számára kulcsfontosságú mintázatok mindenki számára előnyösnek bizonyuló integrálására, mely, hosszú távon, egyúttal saját társadalmi pályájuk meredekségét (vagyis felfelé irányuló társadalmi mobilitásukat) valószínűsíti. A diszpozíciók internalizálása az ára annak, hogy beilleszkedhesse-nek a városi világba. (Mindezzel strukturálisan homológ az a folyamat, amelynek során a lovag elsajátítja az udvari társadalomban szükséges erőszakkontroll mintázatait.) Általánosabban fo-

galmazva: *a fölfelé irányuló társadalmi mobilitás föltétele a referenciacsoport habituéis mintázatainak belsővé tétele. Ez a habitusok internalizációjának törvénye* (Bourdieu 1979).

A sűrű városi létezés által meghatározott struktúrák kondicionálják a maszkulin habitus újabb típusának belsővé tételét, mely eltér mind a lovagi, mind a klerikus habitustól. A korábbiakban kifejtettük (Hadas 2006a,b), hogy a rendi környezet szinte kiprovokálja, de mindenképpen nagyra értékeli, hogy házasságkötése előtt a fiatal lovag kitombolja magát (vagyis ne érvényesítse az erőszakkontrollt). A rendi környezet azt is elvárja, hogy a lovag házasemberként másképpen viselkedjék télen az otthonában családtagjaival, mint nyáron a háborúban az ellenségeivel; és természetesnek tartja azt is, hogy más kódok érvényesek a földesúrral, illetve a parasztemberrel való kommunikáció során. Az ilyen körülmények között létrejött szituacionális strukturáló föltételeket neveztük részleges diszpozíciódrillnek, vagyis olyan beállítódás-kondicionáló tényezőknél, amelyek nem visszafordíthatatlanul, egész életre szólóan, hanem a különböző interakciók logikájának engedelmeskedve, a habituselemek harmonizációja nélkül határozzák meg a praxist. E modellben természetes, hogy a lovag egyik nap még vademberként öldököl a csatatéren, a másik nap pedig térdén állva olvassa föl az általa írott szerelmes verset imádott hölgye pamlaga előtt. Ezért úgy fogalmazhatunk, hogy a lovag *szituacionálisan kondicionált plurális habitussal rendelkezik*. Vagyis az adott szituáció kényszereinek engedelmeskedve egymással nem összehangolt, nem állandó és nem homogén habituselemek vezérlik cselekedeteit (ezt korábban úgy is megfogalmaztuk, hogy a loagnak lehetősége van a diszpozicionális lazításra).

Azt is kifejtettük, hogy a vallási tökéletességre törekvő klerikusoktól a környezetük elvárja, hogy istennek tetsző módon létezzenek, vagyis hogy szerzetesi fogadalmuk által visszafordíthatatlanul, egész életükre szólóan kötelezzék el magukat. A barát aszketikus életvitelének nincs evilági alternatívája, ezért a klerikus csak a túlvilágon, üdvözülés formájában nyerheti el jutalmát. Az üdvözülési cél elérésének föltétele, hogy teljesen és minden tekintetben aláveti magát az isteni akaratot hordozó apát döntéseinek: azonnal és föltétel nélkül engedelmeskedik neki. Vagyis nincs önálló életvitel-szabályozási jogköre, és így nem lehetséges, hogy különböző színtereken különböző diszpozíciók alapján tevékenykedjen és létezzen. A korábbiakban ezt a habitusajátítási folyamatot totális diszpozíciódrillként határoztuk meg. A jelen kontextusban ehhez hozzátehetjük, hogy a klerikus *strukturálisan kondicionált homogén habitussal rendelkezik*, vagyis a társadalmi struktúra által kijelölt pozíciójából adódóan egymással összehangolt, állandó és homogén habituselemek vezérlik praxisát (korábban ezt úgy fogalmaztuk meg, hogy a klerikus számára a diszpozicionális lazítás lehetősége ki van zárva¹⁶).

A jelen vizsgálódás kontextusa egyértelművé teszi, hogy az urbánus maszkulinitás beállítódási elemei és elsajátítási módozatai mind a két korábbi formától eltérnek – noha egyértelműen közelebb vannak a klerikusokkal kapcsolatban leírt sajátosságokhoz. A sűrű városban érvényesülő, együttélést és együttműködést kondicionáló létezésből következik, hogy a szabad vá-

16 Lehet, hogy a „diszpozicionális lazítás” jelenségével ajánlatosabb volna kicsit óvatosabban bánni. Hiszen a *szerzetesi zabálást* akár diszpozicionális lazításnak is minősíthetnénk. E tekintetben figyelemre méltó az alábbi idézet: „Maguk a szerzetesek is, amikor nem kellett böjtölniük, ’elképesztően sokat ettek’: M. Rouche kiszámította, hogy gazdagabb kolostorokban a napi fejadag nemigen volt 5-6000 kalóriánál kevesebb” (Montanari 1996: 36; az én kiemelésem: HM).

rosi emberek egyes alcsoportjai között nincs olyan éles különbség, mint a lovag és a klerikus, illetve a fiatal, civilizálatlan rablólovag, valamint az érett, civilizált lovag határeseti típusai között. E rendkívül komplex, sokrétűen tagolt, „függéviszonyok sokaságába bonyolult” (Hajnal 1988: 100) városi közösségek viszonylatai és beállítódásformái ugyanis már nem rendezhetők el egy dichotom(izáló) skála két végpontja közötti képzeletbeli egyenesen – mint a rablólovag és a lovag esetében. Az átmenetek fokozatosak, továbbá permanensen és rugalmasan változnak, számos lokálisan meghatározott mintát létrehozva.¹⁷ Elképzelhetetlen, hogy egy városban egy fiatal rablólovag habitusával rendelkező férfiember a közösség tagja maradjon. A civilizálatlan (vagyis erőszakkontrollra képtelen) embereket a sűrű szövésű városi rend deviánsnak, garázdának, csöcseléknak minősíti, és szigorú szankciókkal kizárja, s ha nincs más mód, fizikailag megsemmisíti.

Persze, mint láttuk, az osztálytagolódás erős a városokban, és hatalmas vagyonsbeli eltérések is lehetnek, ám a szituacionálisan meghatározott különbségek strukturáló ereje nem olyan jelentős, mint a lovagi létezés esetében. A városi szabad emberek világában immár nincs lehetőség arra, hogy a fiatal többet engedjen meg magának, mint a felnőtt: a legényeket már tíz-tizenkét éves korukban beadják a szüleik egy-egy mester mellé, ahol hosszú éveken keresztül tanulják a szakmát, és kénytelenek a mester patriarchális uralmának alávetni magukat. Sokkal kevésbé éles a különbség tél és nyár, otthonlét és a távollét között is, hiszen valamennyi évszakban a város falai között kell élni. A középkorban még nem létezik *high season* és *low season*¹⁸, hiszen télen és nyáron ugyanolyan alaposan, pontosan és igényesen kell elvégezni a szakmunkákat, ugyanúgy részt kell venni a helyi politikában és a közéletben. A város a szakszerű munka színtere; a munkát nem lehet félbehagyni, hiszen ez esetben megállna az élet, és a polgár elveszítené egzisztenciáját, befolyását, helyét a közösségben.

Láttuk, hogy – a monostorokhoz hasonlóan – a céhekben is szigorú hatalmi hierarchia uralkodik, és a fegyelmzés intézményei egyértelműen kikristályosodtak. A munkafolyamat teljesítésének követelményeit írásban rögzítik, a munkaidő hosszú (hajnaltól napnyugtáig), és aki megszegi az élet apró részleteire is kiterjedő szabályokat, az súlyos szankciókra számíthat (a pénzbüntetéstől a kalodába záráson át a börtönbüntetésig és kiűzetésig, mi több, a csonkolásig vagy a halálbüntetésig). A munkaszervezet szabályozása a magánéletre és a szabadidőre egyaránt

17 Észak és dél, olasz és angol, flandriai és német, kereskedők és kézművesek, Hanza-liga – satöbbi, satöbbi. Az ilyen típusú különbségekkel nem foglalkozom, hiszen számomra a lényeg ama közös sajátosságok fölvezetése, amelyek a maszkulinitásmintázatok hosszú távú átalakulása szempontjából relevánsak. Vagyis e helyütt is szeretném ismételtelen hangsúlyozni, hogy szemléletmódom folyamatszociológiai, mely a diszpozicionális változások logikáját igyekszik megérteni, azt remélve, hogy szempont- és fogalomrendszerem használható elemeket biztosít majd a munkámhoz kritikusan viszonyuló, azt újraértelmezni és pontosítani kívánó társadalomtudósok számára.

18 Elías és Dunning a 18. századi angol nemesekkel kapcsolatban vezeti be a *high season/low season* fogalmi distinkciót, arra utalván, hogy az urak a hűvös és nyirkos őszi-téli főszezont politizálással töltik Londonban, míg a nyári alszezomban, a jó időben visszavonulnak vidéki birtokaikra, ahol vadászattal és sportjellegű tevékenységekkel mulatják az időt. Megjegyzendő, hogy a habitustranszfer-elmélet szellemében a szerzők megállapítják, hogy mindkét évszakban ugyanazok a habituális elemek (mindenekelőtt a fairplay-elv) alapján cselekednek. Ebben az értelemben használják a „politika sportizációja” kifejezést. (Elías és Dunning 1986)

kiterjed. Az inas és a céhlegény maximális tisztelettel és engedelmeskedéssel tartozik mesterének és a többi céhtagnak (egymást kalaplevétellel kell üdvözölniük, amelynek elmulasztásáért szintén szankció jár), öltözködési kódjuk pontosan rögzített; mulatozni, zajt kelteni, italozni és kártyázni csak a szigorúan előírt rituális alkalmakkor lehetséges. Nagy valószínűséggel számukra sincs visszaút többé: az inas egész életére köteleződik el, amikor egy mester patriarchális felügyelete alá kerül; életre szólóan sajátítja el a szakmai fogásokat is, és visszafordíthatatlanul tagolódik be a városi munkamegosztás rendszerébe. Ha pedig meggondolja magát, és megpróbál kifarolni helyzetéből, jó eséllyel a páriasors viszontagságai várnak rá.

Mindazonáltal a városi polgár helyzete néhány fontos tekintetben különbözik a klerikusétól. A legfontosabb, hogy ő szabad ember, akinek jogait és kötelességeit szerződések szabályozzák. Életének, munkájának és szabadidejének szinte valamennyi dimenziója *szerződéses (jog)viszonyon* alapul, amelyben az érintett felek jogai és kötelezettségei írásban vannak lefektetve. (Például a mester és az inas közötti viszony egy meghatározott időszakra vonatkozik, a felmondási idő nem csupán az inast, hanem az őt befogadó mestert is kötelezi, a munkaidő pontosan rögzített, és így tovább...) És főleg: *van apelláta*, vagyis léteznek döntési jogkörrel rendelkező, legitim felsőbb testületek, amelyekhez adott esetben a felek fordulhatnak, és fellebbezhetnek. Ezzel szemben a szerzetesi regula lényegében *isten kinyilatkoztatás*, amellyel szemben *nincs apelláta*. Más szóval: míg a városi polgár *feltételes engedelmisségi kötelezettség*nek van alávetve, addig a szerzetes *feltétel nélküli engedelmisségi kötelezettséggel* tartozik a megfellebbezhetetlen isteni rendet képviselő apátnak.

A városi polgár esetében az életvitel-szabályozás mértéke, az egyes testi és biológiai szükségletek elfojtásának kényszere sem olyan radikális, mint a klerikusnál. Jóllehet az élet különböző területei a városiakok számára is szigorúan szabályozottak, a hétvégeken és az ünnepnapokon azért megadatnak számukra a diszpozicionális lazítás lehetőségei. A szabad városi férfiak számos olyan élvezetet megengedhetnek maguknak a közösségi játékoktól a házaseleten át a prostituáltak látogatásáig, amelyekről a szüzességi és feltétel nélküli engedelmisségi fogadalmat tett klerikusok még csak nem is álmodozhatnak. A városi szabad polgár ideje és munkája is kevésbé szigorúan beosztott, élettere is tágasabb, hiszen nincs oly mértékben mozdulatlanságra és monotonitásra kényszerítve, mint a szerzetes: a városban többé-kevésbé szabadon mozoghat.

Mint fentebb utaltunk rá, talán a legfontosabb különbség a klerikusok és a városi polgárok között, hogy a klerikus a monostorban el van zárva a másfajta emberektől: ő csaknem kizárólag a másik klerikussal, esetleg a rendházban élő *conversus*okkal (engedelmisségi fogadalmat tett laikus segítőkkel) érintkezik rendszeresen. A jól áttekinthető alá-fölé vetettségi viszonylatok struktúrája, az élet menete és a napi tevékenységek rendje adott, és örökvényűnek tűnik. A vallásivirtuóz-szerzetes egy férfiközösség tagjaként a maga fajtájúak között van, idegenekhez nem kell igazodnia. (Noha a kolduló rendek életvitelére egyes elemeiben közelít a városi polgárok világához, regulájuk követésének kötelezettsége őket is a vallásivirtuóz-pólus felé közelíti.) Ezzel szemben a városi polgárnak folyamatosan másokhoz kell idomulnia, és saját szükségleteit, érdekeit és céljait egy összetett társadalmi közegben kell kielégítenie, illetve érvényesítenie. Ezért úgy fogalmazhatunk, hogy *a városi polgár relacionálisan kondicionált homogén habitussal rendelkezik*. Vagyis cselekedeteit az adott reláció logikájának engedelmeskedő, szabad vegyértékekkel rendelkező, összehangolt habituselemek vezérlik.

ÖSSZEFOGLALÁS

Hasonlóan az *Erdélyi Társadalom* előző számaiban megjelent szövegekhez, ezúttal is azt kívántam bizonyítani, hogy a nyugati férfibeállítódások számottevően átalakultak az elmúlt évezredben. Ebben a részben a középkori városban kikristályosodott maszkulinitásmintázatokat állítottam érdeklődésem fókuszába, és újabb adalékokkal igyekeztem alátámasztani, illetve árnyalni a bonyolódó függőségek figurációival és a habitusok kontextuálisan kondicionált jellegével kapcsolatos fejtegetéseimet. Amellett érveltem, hogy az általam *urbánus maszkulinitás*nak nevezett habitusmintázat szignifikáns módon különbözik a lovagi és a klerikus férfiaságtól, jóllehet megragadhatók e három eltérő diszpozicionális alakzat közötti kölcsönhatások is. Az urbánus maszkulinitás par excellence képviselőit a céhes szervezetekbe tömörült polgároknak véltem beazonosítani.

Az *első alfejezet*ben bevezetem a sűrű város fogalmát, amellyel vizsgálódásom színterét, ezt a rendkívül összetett, korábban elképzelhetetlen komplexitású társadalmi közeget kívántam jelölni. Néhány egymással összefüggő globális és makrostrukturális tényezőre veztem vissza a középkori városok létrejöttét. Először arra a strukturális feszültségre utaltam, amely a saját szabadságjogaiért föllépő parasztság és a két szabad rend, a nemesek és a papok között alakult ki. Ezt követően – Elías nyomán – a „társadalom befelé terjeszkedésével”, vagyis azzal a folyamattal foglalkoztam, amelynek során a betelepítések és a népességmozgások iránya immár nem csupán a folyó- és tengerpartokra, hanem az európai szárazföld belső részeire is áttérjed. Harmadrészt – ismét Elíasra hivatkozva – megfogalmaztam, hogy a középkori Európában már nem áll tömegesen rendelkezésre a hadifoglyok és a rabszolgák olcsó munkaereje, ezért a szabad embereknek kell elvégezniük a legkülönbözőbb szaktevékenységeket. Ebből eredeztettem a városi polgárok tér- és időbeli, társadalmi, technikai és gazdasági jellegű expanziós stratégiáit, megállapítván, hogy az urbánus maszkulinitás praxisa megelőlegezi a modern társadalom megteremtésének feltételeit.

A *második alfejezet*ben a céhekkal, vagyis a kereskedők és kézműves mesteremberek eskü révén szentesített, a tagok közös érdekeit képviselni hivatott közösségeivel kapcsolatos legfontosabb ismereteket igyekeztem összefoglalni. Nagy formátumú történésezre (főleg Braudelre és Hajnal Istvánra) hivatkozva utaltam arra, hogy a városfalakon belül lényegében mindennek úgy kellett lennie, hogy az megfeleljen a céheknek. Ezt követően röviden áttekintettem ezeknek az intézményeknek a strukturáját és működésmódját. Foglalkoztam belső differenciálódásukkal, oktatási tevékenységükkel, továbbá kitértem a szervezeti belső szabályozás, a hatalmi hierarchia és a formalizálódás intézményi jelentőségére, valamint az általuk ellátott vallási, politikai és katonai feladatokra. Végül utaltam a státusz és a presztízs növelése érdekében tett szimbolikus distinkciós törekvéseikre.

A *harmadik alfejezet*ben az urbánus maszkulinitás, valamint a lovagi és klerikus maszkulinitás közötti hasonlóságokat és különbségeket igyekeztem fölvázolni. Megállapítottam, hogy a városi ember habitusa és praxisa közelebb áll a klerikushoz, mint a lovaghoz, noha az urbánus és a klerikus beállítódások között jelentős különbségek is föllelhetők. Hangsúlyoztam, hogy a szabad városi polgár egy heterogén közösség része, következésképpen az élet valamennyi dimenzióját átható társadalmi differenciálódás kényszereiből adódóan folyamatosan alkalmazkodnia kell. Ez az alkalmazkodási kényszer ugyanakkor elősegíti, hogy az urbánus maszkulinitást

inkorporáló kereskedők, mesteremberek, kézművesek és hivatalnokok elfojtsák erőszakos kész-tetettségeiket, és önmegtartóztató módon az elmélyült, racionális és szakszerű munkafolyamat fegyelmezett kivitelezése köré szervezzék életüket.

A *negyedik alfejezetben* arra a kérdésre igyekeztem válaszolni, hogy vajon az urbánus habitus miért áll közelebb a klerikus habitushoz. Első megközelítésben úgy érveltem, hogy a középkori katolikus egyház törekvései sikerrel jártak, és a klerikus maszkulinitás diszpozicionális előírásai intézményi habitustranszfer – vagyis a jótékonyági és testvériségi férfiközösségek közvetítésével – továbbterjedtek, és bevésődtek a nem klerikus társadalmi csoportok viselkedési mintázataiba is. Második megközelítésben mindehhez hozzátettem, hogy a katolikus egyház törekvései azért lehettek sikeresek, mert a sűrű város strukturális föltételei elősegítették a habitustranszfer érvényesülését. Ezt követően a három maszkulinitástípust összehasonlítva a habitusok három formáját különböztettem meg: osztályozásom szerint a lovag szituacionálisan kondicionált plurális habitussal, a klerikus strukturálisan kondicionált homogén habitussal, a városi polgár pedig relacionálisan kondicionált homogén habitussal rendelkezik. Végül elhatároltam egymástól a szabad városi polgárszerződéses (jog)viszonyon alapuló, föltételes engedelmességi kötelezettségét és a szerzetes isteni kinyilatkoztatáson alapuló, föltétel nélküli engedelmességi kötelezettségét.

Befejezésül még annyit: a középkori város vizsgálata azért is fontos, mert kicsiben, kvázi laboratóriumi formában magában hordozza azokat a strukturális elemeket, amelyek egy-két évszázaddal később majd az állam kialakulását lehetővé teszik. „A városok képviselik az első ’hazákat’ Nyugaton, és patriotizmusuk bizonytalannal következetesebb, sokkal tudatosabb, mint amilyen még sokáig lesz az ’állami’ hazafiság, amely csak lassan jelentkezik az első államokban” – írja Braudel (1985: 516). Nyugaton a lokális kötődés, az otthontudat, a patriotizmus lényegében a városokban alakul ki, és később eme identitáselemek áttétele hozza létre a nemzettudatot.¹⁹ Eme identitás paradoxona, amennyiben ez paradoxon egyáltalán, hogy a város eredetileg a rendi állammal szemben születik, azzal szemben definiálja magát. A további fejezetekben, midőn a maszkulin diszpozíciók függőségeinek pókhálószerű szövedékét kívánjuk fölfejtetni, nem feledkezhetünk majd el azokról a mintázatokról, amelyek a középkori városi létből kikristályosodva nyerték el korai formájukat.

	lovag	klerikus	urbánus
fő tevékenység	harc, háborúzás, portyázás <i>harc az ellenséggel</i>	ima, szent szövegek, tanítás <i>szimbolikus harc az ördöggel</i>	fegyelmezett szakmunka, szolgálat, együttműködés, alkalmazkodás
erőszak iránti viszony	minimális erőszakkontroll	erős erőszakkontroll	erős erőszakkontroll

19 Minderre kísértetiesen rímelnek Hajnal gondolatai: „A középkorvégi városgazdaság kicsiny képe a későbbi, államilag szabályozott nemzetgazdaságnak, iparvédelemnek, iparfelügyeletnek, vámpolitikának – csak a szervezés eszközei közeli még, kicsiny társadalmat s vidéket foglalnak egységbe” (Hajnal 1988: 103).

tevékenység haszna	megvéd az ellenségtől	megvéd az ördögtől	megélhetést biztosítja, közösség tagjává tesz, szabadságjogokat garantálja
szakértelem	harci tudomány írástudatlan, műveletlen	szent szövegek exegézise írástudó, művelt	elmélyült szakmai, technológiai tudás rész helye az egész munkafolyamatban
eszköz	fegyver, kard páncél, ló	szó, biblia, kegytárgyak, papi csuha, liturgia	szerszám, műhely, íróasztal
színtér	saját vár, természet, csatatér	templom, rendház	műhely, bolt, piactér, vásár, kereskedelmi útvonal, szállítóeszköz
életvitel	kaland, hódítás, mozgás	mozdulatlanság, állandóság	egy helyben, virtuális expanzió, tervezés
életkor jellemző állapot	fiatal férfi bizonytalanság, életveszély	érett férfi biztonság, bizonyosság	fiatal és érett férfi alapvető biztonság
libidó	győzelem, hatalomvágy gazdagságigény, hódítás	túlvilági hatalomra irányultság szegény/gazdag (rend szerint)	evilági megélhetésre, gazdagodásra irányult- ság
beállítódá- sok	agresszív vitézség, merész- ség <i>hűség, szolidaritás, szívósság</i> becsület, büszkeség <i>parancsolni tudás</i> kockázatvállalás <i>éberség, örködés, őrzés</i> <i>teljesítményorientáció</i> nagyvonalúság, tékozlás vidámság, könnyelműség <i>csapatszellem</i> /harci közösség jelenírányultság közvetlen szükségletkiélés evilági boldogság	szerelem, fegyelem, békevágy <i>hűség, szolidaritás,</i> <i>szívósság</i> hit, szerelem, lelkierő, alázat <i>parancsolni tudás</i> fegyelmezett racionalitás <i>éberség, vigília (örködés)</i> <i>teljesítményorientáció</i> szomorú, szenvedő, merengő eszesség, erényesség, bölcesség erényesség, <i>csapatszellem</i> , testvéri közösség jövőirányultság szükségletek elfojtása, túlvilági üdvözülés	fegyelem, alkalmazko- dóképesség <i>hűség, szolidaritás,</i> <i>szívósság</i> hit, becsület, alázat <i>együttműködési készség</i> fegyelmezett racionalitás <i>éberség, örködés</i> <i>teljesítményorientáció</i> takarékoság, megfon- toltság rendi szellem, tisztelet jövőirányultság szükséglet elfojtása, néha kiengedés evilági érvényesülés
habitus- alaptípus	szituacionálisan kondicio- nált plurális	strukturálisan kondicio- nált homogén	relacionálisan kondicio- nált homogén

diszpozíció- drill jellege	szituacionális, részleges helyzetfüggő	totalis, életre szóló létfüggő	életre szóló, létfüggő
korpo- realitás	testközpontúság bujaság, szabad szexualitás csábítás (udvari) románé	lélek, spiritualitás elfojtás, a szex bűn isten szeretete/Jézus szerelme	munkaközpontúság isten tisztelete, törvényesség, igazodás elmélyült munka
viszony a természethez	test embere természet kifosztása	lélek embere természet óvása	embere természet fegyelmezése

SZAKIRODALOM REFERENCES

1. Bourdieu P. (1979). *Distinction*. Paris: Minuit.
2. Braudel, F. (1985 [1979]). *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen*. Budapest: Gondolat.
3. Duby, G. (1987). *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*. Paris: Gallimard.
4. Duby, G. (2000). *A nő a középkorban*. Budapest: Corvina.
5. Elias, N. (1987). *A civilizáció folyamata*. Budapest: Gondolat.
6. Elias, N.–Dunning E. (1986). *The Quest for Excitement. Sport and Leisure in the Civilizing Process*. Oxford: Blackwell.
7. Granasztói Gy. (1980). *A középkori magyar város*. Budapest: Gondolat.
8. Hadas M. (2016a). A vulkán megszelídítése. Adalékok a nyugati férfibeállítódások hosszú távú átalakulásának vizsgálatához. *Erdélyi Társadalom*. 14 (1). 217–237.
9. Hadas M. (2016b). Hegemón és ellenhegemón férfibeállítódások a középkorban. *Erdélyi Társadalom*. 14 (2). 93–128.
10. Hajnal I. (1988 [1936]). *Az újkor története*. Budapest: Akadémiai Kiadó reprint sorozata.
11. Montanari M. (1996 [1993]). Éhség és bőség. A táplálkozás európai kultúrtörténete. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
12. Mumford, L. (1985 [1961]). *A város a történelemben. Létrejötté, változásai és jövőjének kilátásai*. Budapest: Gondolat.
13. Nicholas, D. (1997a). *The Growth of the Medieval City. From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century*. Addison New York: Wesley Longman.
14. Nicholas, D. (1997b). *The Later Medieval City. 1300–1500*. New York: Addison Wesley Longman.
15. Pound, N. (2005). *The Medieval City*. Westport: Greenwood Press.
16. Szulovszky J. (szerk., 2005). *A magyar kézművesipar története*. Budapest: Magyar Kereskedelmi és Iparkamara.
17. Velich A. (1998). A céhrendszer alkonya. *Századok* 132 (1). 183–206.

ET ————— 4
TÁMPONT

Magyari Nándor László

Gondolatok a társadalomtudományok¹ jelenlegi helyzetéről²

„Sociology is the answer. But what was the question?” – Ulrich Beck

Kivonat

A modern társadalomtudományok állandó útkeresésben vannak, különösen ma, amikor a globalizáció és hálózatosodás, a világrendszer krízise, alapjaiban változtatják meg azt a közeget – a társadalma(ka)t –, amelyet kutatnak. Az új kihívásokat, amelyek új fogalomrendszert és elméletet, valamint megújult kutatási dinamikát, azaz gyakorlatot követelnek, ráadásul a politikai fejlemények is érintik. A populista politika ma a (társadalom)tudományok két alapfogalmát, a tényeket és az igazságot kezdik ki. Három olyan témát vázoltam, melyek megújításra szorulnak: médiászociológia (nyilvános és magánszféra újabb keveredése, hálózatosodás), gendertanulmányok (nemtelen hiteltelenítési kísérletek) és multikulti (mely lehet mint ideológia halott, viszont de facto, nagyon is létezik). Mindhárom téma a viták középpontjába került, és kérdés, hogy a társadalomtudományok képesek lesznek-e megfelelni azoknak a kihívásoknak, melyek e témák kapcsán fölmerülnek.

Kulcsszavak: globalizáció, hálózatosodás, online médiák, gendertanulmányok, multikulti.

Abstract. Thoughts on Current Situation in Social Sciences

Modern social sciences are in constant search, especially today when globalization and networking, the crisis of the world system, fundamentally change the medium – society(s) they are seeking. New challenges, which involve a new conceptual system and theory, as well as renewed research dynamics, that is, practice, are also affected by political developments. Populist politics now embraces the two concepts, the facts and the truth, of the (social) sciences. I have outlined three themes that need to be renewed: media sociology (a new mix of public and private sectors, networking), gender studies (unfair discrediting attempts) and multiculturalism (which may be like ideology dead but de facto very much exists). All three themes have been at the center of criticism, and are questionable whether or not the social sciences will be able to answer the challenges that emerge on these topics.

Keywords: globalization, networking, online media, gender studies, multiculturalism.

Igen elterjedt publicisztikai fogás arról beszélni vagy lamentálni, hogy válság van, hogy minden területen az enyészet és a romlás jelei mutatkoznak, hogy odavannak a régi szép idők, és nem tudjuk, mit hoz(hat) a jövő. Hadd induljak ki abból, hogy a gyors tudományos és techno-

1 Társadalomtudományok alatt itt és most a szociológiát és a szociokulturális antropológiát értem, ha másképpen nem jelzem.

2 Ez a szöveg a BBTE Szociológia és Szociális Munkásképző Kar Évnyitóján, 2017. október 2-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

lógiai, valamint gazdasági fejlődés vagy példának okáért az orvostudományok terén elért haladás, az emberiség egészségét tekintve, az életszínvonal példátlan méretű növekedését hozta az elmúlt néhány évtizedben. Az emberiség egyre nagyobb hányada él viszonylagos jólétben, és az eddig mért leghosszabb kort éli meg, rohamosan csökkent az éhen halók száma, stb. Így van ez még akkor is, ha ezt egyfelől alig teszi láthatóvá az Európa-centrikus szemléletünk, hiszen az életszínvonal-beli progresszió elsősorban a távoli Ázsiában (Kína, India, Indonézia stb.), és Dél-Amerikában történt, illetve történik; másrészt pedig a világ rekordnagyságú lakosságát tekintve, a gazdagságban és fogyasztásban megmutatkozó társadalmi egyenlőtlenségek nagyban torzítják a haladás percepcióját és reprezentációját: a világ leggazdagabb felső tíz százaléka az erőforrások mintegy 75%-a fölött rendelkezik, illetve birtokos, míg a többi kilencven százaléknak csak a fennmaradó rész áll rendelkezésre. A társadalmi egyenlőtlenségek és nyomukban a szociális feszültségek – mind állandó jegyei (Észak-Dél), mind változó geometriája, ami pl. a háborúk, ökológiai katasztrófák stb., nyomán változtatják meg az egyenlőtlenségek térképét – növekedése és dinamikája, ami a globalizáció velejárója, a szegénység/mélyszegénység láthatósága, gyakran megtéveszti az egyszerű szemlélőt. Annál inkább szükség van a reális/tényszerű látásra és láttatásra, amelyre a társadalomtudományok törekszenek, minél bonyolultabb és sokrétűbb a társadalmi valóság, azáltal is, hogy olyan jelenségek és problémák, melyek eddig elszigetelten jelentkeztek, ma egymás mellett, egymásra kölcsönösen hatva, lényegében egy virtuális és globális térben és időben mutatkoznak meg.

A globalizáció kutatása, amiről Ulrich Beck azt mondja, hogy „a mindennapi cselekvés megtapasztalható határnélküliségét jelenti a gazdaság, az információ, az ökológia, a technika, a transzkulturális konfliktusok és a civil társadalmak különböző dimenzióiban” (Beck, 2005), önmagában is a szociológia megváltozását teszi szükségessé. A globalizáció szociológiájának ki kell lépnie a nemzeti keretekből, a „konténerelmélet”, mely a nemzeti keretekben alakította ki azokat a klasszikus szociológiai kategóriákat, melyekkel operált, meghaladott. Más, a globalizáció társadalomtudományát kell(ene) létrehozni, hiszen a globalizációval megváltoztak a hatalmi játszmák keretei, így a régi játék, az „első modernizmus” nemzeti kereteiben már nem lehet részt venni ebben, új szabályokat és kifejezési, politizálási formákat kell találni. Zygmunt Bauman „likvid modernitás” (Bauman, 2000) kategóriája jól kifejezi azokat a turbulenciákat, gyors változásokat, melyekről Wallerstein szól, úgy mint a világrendszer strukturális válságának velejárói. Tegyük hozzá azt is, hogy a dolog még bonyolultabb, hiszen jelenünket egy átfogó „strukturális válság” jellemzi, a világrendszer általános hanyatlásának egy olyan szakaszában vagyunk, amikor a gyors és kiszámíthatatlan változások kiszámíthatatlanná, instabillá, sőt kaotikussá teszik a világrendszer rövid távú változásait (Wallerstein, 2011).

Ilyen körülmények között ismét aktuális a társadalomtudomány létjogosultságát alátámasztó régi bon mot: a társadalomban, és főként annak hétköznapi és komplex módon mediatizált reprezentációjában, semmi nem az, aminek látszik (Magyari, 2003). Így a *józan ész* nem lehet a társadalomtudományos argumentáció alapja, sem referenciája, és végképpen nem ultima ratioja. Az elméleti, valamint módszertani eljárásoktól elvben független közvetlen tapasztalat megtestesítőjeként, mint dinamikus alakuló „kulturális rendszer”, viszont nagyon is lehet a társadalomtudományos megismerés tárgya. A józan ész elemzésének viszont a valóság „földhözragadt, kollokvialis megítélései, bölcsességei, summázatai közötti elmosódott megkülönböztetés újrarajzolásával kell kezdődnie” (Geertz, 1994). A józan ész és a közbeszéd fogalmak nem

ugyanazt jelölik, hiszen ez utóbbi inkább a „társadalomról való értelmiségi okoskodás”, melyet a humán elit tart fenn és táplál. Ez a nyelvezet nagyon is használhatja, sőt szerencsés esetben meg is teszi, a szociológia, a társadalomtudományok nyelvezetét (Kuczi, 1992). A működő józan ész abból a köznapi szükségletből nő ki és nyeri el legitimitását, hogy szeretnénk a dolgokat minél egyszerűbbé és egyértelműbbé tenni, ami viszont nem célja a tudománynak, hiszen maga a társadalmi valóság igencsak rétegzett, sokdimenziós és változatos dolog.

Ezért a társadalomtudománynak nemcsak fel kell fedeznie a közvetlen tapasztalat számára is adott dolgok mögött rejlő, dinamikus valóságot, a társadalomtudományos értelemben és fogalmaival fölfogható, leírható, értelmezhető és megmagyarázható társadalmi tényeket, cselekvéseket, attitűdöket, folyamatokat és reprezentációkat, hanem ugyanakkor le kell lepleznie, demitizálnia azokat a konstrukciókat, melyek a tudományos értelemben megragadható társadalmi valóságot eltakarják, jelentéseit eltérítik, tényeit torzítják, stb. A társadalomtudománynak általában az a konszenzuális küldetése, hogy összegyűjtse, rendszerezze, értelmezze és magyarázza a társadalmi szféra minden jelenségét és folyamatát, hogy karbantartsa és folyamatosan aktualizálja, valamint bővítse a társadalomról egy adott időben létező ismereteinket. Ehhez tennem hozzá, hogy az egyik legáltalánosabb és aktuálisabb, valamint kritikai feladat dekonstruálni és feldolgozni, leleplezni és átláthatóvá tenni, stb. azokat a társadalmi reprezentációkat, melyek elfedik a társadalomtudományos értelemben konstruált tényeket és valóságot. A kritikai funkció aktualitását a jelenlegi politikai folyamatok adják. A multimédia és főként a jelenlegi politikai diskurzusok kikezdi, relativizálják, lekezelik, delegitimálják, stb. tudományterületünk eredményeit. És hadd jelezzem itt, a poszt-, vagy késő modern politikai mozgások, az újonnan megjelent nem konvencionális doktrínák és politikai kommunikációs technológiák, a politikusok útkeresése, a régi ideológiák kiürülése és újak nehézkes létrejötte van emögött. Egyszóval a jelenlegi politikum teremti a káoszt, és nem a társadalomtudományok gyakran hangoztatott eltévelyedése vagy eddigi eredményeinek hiábavalósága okozza a tisztánlátás hiányát.

Mindenkor nehéz volt a politikummal elfogadtatni a társadalomtudományok eredményeit, de nagyon friss fejlemény, hogy az egyre elterjedtebb (alt-right) populista politikai irányzat hadat üzen a szakértelemnek. Ez új, rég nem tapasztalt helyzetet teremt a politikához való viszony vonatkozásában is, hiszen a szakértők közvetítő szerepét, a demokratikus játékban aktívan részt vevő szavazók akaratának gyakorlati politikává alakításában játszott szerepét elit szereppé torzítják, és mint ilyent támadják. A populizmus jelenlegi formái azt tételezik, hogy „a szavazók jobban informáltak, racionálisabbak és elkötelezettebbek”, mint a szakértők, és különösen, hogy többen vannak, ugyanis az eszmény a többség zsarnoksága lenne a számukra. Ezzel szemben a szakértők által közvetített, a politika nyelvére lefordított elvárások és projektek a valóságban sokkal inkább inkluzívabbak, mint a közvetlen demokratikus akaratnyilvánítás, minden közvetítés nélkül, valaha is lehetne (Rauch–Wittes, 2017). Csak naprakész ismeretek birtokában lehet esélye a társadalomtudománynak, hogy a hatalmi diskurzusokkal szemben, azokkal versengve helytálljon, mégpedig úgy, hogy közvetítő szerepét, a szakértői háttér biztosítását a lehető legkomolyabban veszi.

Az egyre elterjedtebb és befolyásosabb populista politika diszciplínáink két alapvető kategóriáját, a *tényeket* és az *igazságot* támadja, és ezzel próbálja meg delegitimálni azt, amit sok-sok év alatt fölépítettünk. Az alternatív tények viszont nem az általunk tekintett viszonylag állandó

vagy változó, „önmagában való”, azaz külső kényszerként ható vagy elméleti tudásunk, módszereink és eljárásaink segítségével fölépített tényeket jelölik, hanem azt, hogy politikai megfontolásokból zárójelbe teszik, fölfüggesztik azok érvényét, vagy elhallgatják azokat.

Ami a post-truth kifejezést illeti, hogy plasztikusan fogalmazzak, semmi köze a tudományos igazságokhoz, melyek mint tudjuk, természetesen többfélék, azaz korlátozott érvénnyel bírnak, hanem eufemisztikus megnevezése a hazugságnak, mégpedig a szándékos hazugságnak. Paradox módon, akik a politically correct beszédmód állítólagos zarsnoksága miatt panaszkodnak, maguk is eléggé szemérmesek, hogy eufemisztikus, elfogadhatónak gondolt kifejezéssel illessék saját hazugságaikat, illetve a tényeknek meg nem felelő kijelentéseiket.

VÁLSÁGBAN A TÁRSADALOMTUDOMÁNY?

A társadalomtudományok állandó krízise modernségükkel kapcsolatos, de mint ezen diszciplínákra jellemző, itt sem egyetlen, hanem több dimenzióban is szükségszerű kapcsolatokról, komplex beágyazottságról van szó, mert: először is a társadalomtudományok a modern kor kezdetén jelentek meg, váltak önállóvá, tehát diakronikus értelemben, időbeliségüket, történeti fejlődésüket tekintve modern tudományok (társadalomfilozófiai előzményeit gyakran nevezük társadalomtudománynak vagy prototudománynak, de ez többnyire eufemizmus: a társadalomtudomány története modern történet). A társadalomtudományok a felvilágosodás és a racionalizmus filozófiai alapjain épültek föl, ettől visszább vetni őket azonos a fölszámolásukra tett kísérlettel. Következésképpen, a társadalomtudósok, a modern kor gyermekei, ebben a korszakban szocializálódtak, ha úgy tetszik, a diszciplínák sajátos kultúrája modern kultúra, akárcsak azok az intézményes keretek, melyek között a tudományos oktatás és kutatás zajlik (Wallerstein, 1999, 2003). Másodszer a társadalomtudományok empirikus tudományok, a leggyakrabban nem abban az értelemben, hogy közvetlenül a hétköznapi empirikus viselkedéseket vizsgálnák (ez leginkább a szociokulturális antropológia sajátja a részt vevő megfigyeléssel), hanem abban, amit Wright Mills „absztrakt empirizmusnak” nevezve bírál, amit egyfajta „módszertani gátlás” hoz létre. Gyakran azt kutatják, amit kutatni lehet, legalábbis azokkal a módszerekkel, amelyekkel a társadalomtudomány egy adott pillanatban rendelkezik. Márpedig a társadalomtudományokat, „a társadalomkutatást csakis a gondolatok (ideas) viszik előbbre, és csakis a tények fegyelmezhetik” (Mills, 1959). Például a reprezentatív survey vagy a közvélemény-kutatás elfogadott módszerek, csak őszintén ki kell, hogy mondjuk, soha nem a *miért*ekre, hanem a *hogyan*okra kapunk választ általuk. Előre jelezhetjük a politikai preferenciákat, csak arról a hallgatólágoosan marxista alaptételről kell lemondanunk, ha a miértekre keresnénk választ, hogy az emberek osztály-hovatartozásuk (végső soron anyagi/jólétük) függvényében alakítják ki politikai nézeteiket és attitűdjeiket; használhatjuk a társadalomstatisztikákat, csak arról nem feledkezhetünk meg, hogy kritikusan szemléljük azt, hogy hol és hogyan keletkeztek/nek azok, és milyen torzítási lehetőségeket rejtenek, lásd torzóban maradt legutóbbi népszámlálási adatok; nagyon jók az interjú kutatások, csak nagyon körültekintőek kell lennünk a rájuk hivatkozó általánosításokkal, meg azzal is, ahogyan az interjúalanyok memóriája, a visszaemlékezés politikai gyakorlata akaratlanul torzít; a dokumentumok elemzése is igen hasznos lehet, ha kellően kritikusak vagyunk velük kapcsolatban, és a forráskritikáról nem feledkezünk

meg, stb. Csak azokat a kérdéseket tudjuk valamelyest megválaszolni, amelyek abban a regiszterben fogalmazódnak meg, amit a társadalomtudomány felfog, illetve operacionalizálhatóak, lefordíthatók a társadalomtudomány nyelvezetére, és ez gyakran nem esik egybe azzal, amit a folyton változó társadalom „elvár”, ami érdekl. Mindenesetre a társadalomtudomány tárgya – még ha, mint jelezni fogom, legalapvetőbb kategóriáival összefüggésben is fölmerül, hogy nehezen definiálhatóak, legalábbis szigorúan a társadalomtudományos paradigmákon belül – a modern társadalmak tényeit, folyamatait, jelenségeit, intézményeit, közösségeit stb. érinti, ezeket kutatja. Még pontosabban bármilyen történeti korszakot, bármilyen tradíciót is kutatnak, azt a jelen társadalmának szempontjából teszik, a múlt mint a modernitás előzménye vagy korai változata jelenik meg a társadalomtudományos kutatásban. Ezért gyakran bírálják is azzal, hogy csak szinkrón struktúrákat látnak, elemeznek ott is, ahol az időbeli dimenzió talán fontosabb is, mint a jelen. Elfeledve, hogy a társadalomtudomány sajátos időfogalommal operál, amelynek központjában a hosszú távú (long durée) (Braudel, 1980), strukturális időfogalom áll, amely arra utal, hogy a társadalmi folyamatok időtlenek, hiszen azok az általános szabályok vagy törvények, eljárások, mátrixok stb., amelyek időben bontakoznak ki, mind belesűrűsödnek a (Braudel által „konjunkturális idő”-nek nevezett) jelenbe, ezért itt és most kutathatók. Az egyik ellentmondás, amely a társadalomtudományokkal kapcsolatban fölmerül éppen az, hogy a legtöbbször a hosszú távú időt, a strukturális összefüggéseket kutatja, miközben a társadalmi/hatalmi elvárások a mindig konjunkturális valóságra vonatkoznak, és instant válaszokat várnak, ezért nem könnyű kompromisszumot kialakítani elvárások és lehetőségek között.

Azután a társadalomtudományok modernnek a szó most már teljes értelmében, vagyis osztoznak a modernség sorsán, fejlődésük, fogalmaik, elméleteik, de eredményeik is a modernség keretében nyernek értelmet, és ami fontosabb, dinamikájuk a modern kornak felel meg. Ezért sokat emlegetett krízisük a rendszer része, akárcsak a meghaladás, ami nagyon is modern jelenség, és egyáltalán nem dehonesztáló, vagy nincs benne semmi különös, ha a társadalomtudományok folyamatos kríziséről szólnak. Ahhoz, hogy a társadalomtudományos válságot és annak meghaladását mint par excellence modern jelenséget tekintsük, érdemes a *modernitást* Heller Ágnes eszmefuttatása alapján meghatározni. Ő a modernitást, igen meggyőző módon, egyfajta „dinamikaként” jellemezte, az adott értékek állandó megkérdőjelezésének és meghaladásának szükségességével: „a modernitást magát is a megkérdőjelezés szelleme mozgatja: egyfajta dinamika, amely valahol az ókori Athénben született, ott munkál a zsidó-keresztény kultúrában, és azóta is bomlasztóan hat minden hagyományos, hierarchikus és tekintélyelvű társadalomra. Mégis, a modern társadalom az egyetlen, amelyet ez az elbizonytalanító dinamika nem fenyeget összeomlással – ellenkezőleg, ez tartja életben” (Heller, 2004). Márpedig a dinamika az állandó változás, az örök krízis benyomását kelti, a keresést/kutatást és az új feltárását, kritikai és reflexív elemzését stb., a társadalomtudományos gyakorlatot az „alkotó feszültség” állandó állapota kíséri.

Visszatérve a globalizáció említett kihívásaihoz, aktuálisan, ennek élvonalában a virtuális valósághoz való hozzáférés menetel, és ezért a hálózati társadalom kialakulása imminens. A posztmodernizáció a hálózatok sebességére való kapcsolás, a gyorsítás igénye (Castells, 2005): a posztmodernizáció útja a modernség dinamikájának gyorsítása. Vajon a modern társadalomtudomány átmehet-e az azt jórészt tagadó posztmodernitásba, lemondhat-e azokról a nagy narra-

tívákról, melyek létét mind ez ideig meghatározták, vagy a késő modern újfajta szintézis létrehozásának kihívását jelenti?

A társadalomtudományok önmaguk episztemológiai elgondolásának gyakorlatát is magukban hordozzák, és az ilyenszerű újraértelmezési eljárások magának a tudománynak a szerves részét képezik. Reflexívek és (ön)kritikusak a társadalomtudományok, de nemcsak idiografikusak, hanem nomotétikus igényűek, és ugyanakkor több versengő paradigmában működő tudományokról beszélünk, melyeket az állandó elméleti és módszertani megújulás jellemez. Mégpedig úgy, hogy egyfelől a spekulatív elméleti-módszertani összetevőket kell innovációval, kreativitással megújítani, másrészt pedig klasszikus hagyományait folyamatosan rekonstruálni. Másfelől pedig a társadalmi változásokat, a „realitást” kell követniük, új elméletek és módszerek kidolgozásával rákapcsolódni a társadalmi változásokra. A társadalomtudományok „haszna” egyfelől *elméleti, kognitív haladás*; másfelől közéleti, a nyilvánosságban megjelenő társadalomtudomány (public social science) a közérthető és *nyilvános okoskodás*, a versengő nyilvános diskurzusok erős pólusa kell(ene), hogy legyen (Burawoy, 2005); harmadrészt *alkalmazott tudomány*, problémamegoldást céloz. Azt gondolom, hogy az elsőnek említett hozam hajszolása háttérbe szorította a másik kettőt, és ez aránytalanságokhoz és félreértésekhez vezetett, ezért ez utóbbi két vonatkozás erősítése – Burawoy elképzeléséhez hasonlóan – nagyon is indokolt cél.

AKTUÁLIS KIHÍVÁSOK

Két dimenzióban érik kihívások a mai társadalomtudományokat, egyfelől saját módszertani, „házi fogalmi” és elméleti változásai jelentenek új kihívásokat, az ezekre való reflexió a tudomány és haladásának lényeges összetevője (Wallerstein, 1999, Szelényi, 2016). Másfelől a legfontosabb kihívások nem a legkülönbébb társadalmi változásokból (Zapf, 2002) erednek (nemcsak tiszta és világos belső határok nincsenek a társadalomtudományok között (Geertz, 1994, Wallerstein, 2003), hanem a társadalmi változások természetéből fakadóan, mert néha technológiai, máskor pl. környezeti stb. változások indítanak el lényeges társadalmi átalakulásokat (a többi tudomány vonatkozásában sincs: multi-, pluri- és interdiszciplináris), melyeket azok az elvárások közvetítenek, amelyeket a társadalomtudományokkal szemben támasztanak. Ez utóbbi gyakran a kutatásfinanszírozás és a tudományos kiadványok formális elvárásaiban, valamint az oktatási curriculumokban jelentkeznek, de természetesen, a politikai/hatalmi elvárások a maguk módján közvetítik a társadalmi elvárásokat.

MEGÚJÍTÁSRA VÁRÓ TÉMÁK

Általában egyetérthetünk Szelényi Iván tematikus taxonómiájával, ami a szociológiát illeti, aki azt mondja: „A szociológusoknak egykor volt egy értelmes megegyezésük arról, hogy mely problémák az »övék«, melyekben illetékesek. Ilyenek voltak az egyenlőtlenségek (a hatalom, a jövedelem, az életésélyek egyenlőtlenségei, az osztály, a nemzeti-etnikai hovatartozás [race], a gender), a foglalkozási és képzettségi előmenetel, a társadalmi mobilitás” (Szelényi, 2016). Én három egymással összefüggő témát emeltem ki, és így tekintek az őket ért kihívásokkal, lehetsé-

ges evolúciójukkal együtt fölvezetni. Olyan témákról van szó, melyeket nem a politikai széljárás, hanem a társadalmi változások hoztak felszínre, a figyelem középpontjába, és amelyek reális társadalmi elvárásokat jelenítenek meg.

MÉDIASZOCIOLÓGIA, A KÖZÖSSÉGI MÉDIA HATÁSA ÉS ÚJDONSÁGA

Kicsit Fukuyama liberálistudomány-győzelmét hirdető elméletéhez (amelyet viszont a fonákjáról, a történelem végeként szokás emlegetni) hasonlóan, az offline nyilvánosság kutatását, elemzését és magyarázatát a legtöbb kutató a liberális demokrácia, sőt a Habermas által sugallt deliberatív demokrácia világméretű elterjedésének kontextusában vetette fel. Viszont a médiatartalmakat egyáltalán nem a konszenzuális diskurzusok, a nyílt és alkotó vita és a megegyezésre orientáltság, a kollaboratív magatartás uralja, hanem a széttöredezettség, az egymás ignorálása, az összeesküvés-elméletekre való hivatkozás, a manipuláció, a vitakultúra lehanyaglása stb.

Kialakult közben egy „új nyilvánosság”, amely a hálózatosodás igen előrehaladt jelenségén épül, magyarán a virtuális térben, a Web 2.0 közegben működik és sajátos kihívást jelent. Mindenekelőtt azért, mert a hagyományos (médiá)elitnek nem sikerült gyorsan áttelepedni a világháló megváltozott terébe és „időtlen idejébe” (Castells, 2005), ezért mások lesznek a fő kommunikátorok (peremkommunikáció) az új térben és időben. A peremkommunikátorok pedig másfajta kultúrával rendelkeznek, mint az offline médiák megszokott aktorai, akik egy-egy központból „osztották az érzést”, kommunikáltak lefelé, illetve a szélek felé. A közösségi médiában (legalábbis még) nincsenek kialakulva meghatározott, tradíciókkal, nyelvezettel, sőt műveltséggel és deontológiai szabályokkal, egyszóval kulturális hatalommal jól körülbástyázott központjai. Ezért az aktorok a „szélről” kommunikálnak, másképpen fogalmazva, a YouTube-on, vagy a Twitteren/Facebookon „mindenki lehet 3 percig sztár” vagy megmondó ember, és percek alatt hozhat létre követői hálózatot (fan clubot). De ugyanilyen gyorsan el is tűnhetnek a színről, más hálózatokhoz csatlakozva, vagy egészen elhallgatva. A hagyományos nyilvánosság elhálózatosodása és egy sajátos térbe és időbe való részleges átköltözése, valamint az „új média” befolyásának megnövekedése folytán a magán- és közsféra újból keveredik, mégpedig úgy, hogy a közösségi médiák, illetve a kommentelők hálózatai stb. egyre inkább a magánszféra felé tolják a nyilvánosságot (Sebestyén–Gayer, 2016). A közbeszéd stílusa változik meg, úgy tűnik, hogy az a kifejezőkészség, diskurzív stílus, amit a hagyományos értelmiségi elit diktált, termelt ki és tartott fenn, többé nem lehet domináns, formálisan demokratizálódott a közbeszéd, tartalmilag viszont a józan ész szintjére csökkent a színvonal. Az alkotó értelmiségi viták kiszorulnak, a kritikát pedig nem a nyilvános vita elfogadott normáira és közös okoskodásra hagyatkozva, hanem „magánalapon” gyakorolják, de úgy, hogy közben az internetes médiumok mögött is gazdasági/pénzügyi és politikai hatalom áll, legtöbbször reklámként, azaz sokkal jobban álcázva. Látszólag mindenki mondja/mondhatja a magáét, viszont a kialakult diskurzusok között nehéz vagy lehetetlen fontossági sorrendet kialakítani, az elterjedtség, a gyorsaság és az érzelmi azonosulás fontosabbak, mint a racionális képzetekhez, a logikus gondolkodáshoz, netán a tudományos igazságokhoz való igazodás. A hibrid nyilvánosságot a népszerűség, a lájkok száma szabályozza, ha ugyan szabályozza, bábeli a zűrzavar, és kiválóan alkalmas terep a manipuláció-

ra, a trollkodásra, a rejtett hatalmi érdekek promójára, a politikai és/vagy ideológiai tartalmak sulykolására.

Ezzel elesett Habermas klasszikus nyilvánosságelméletének másik pillére, a magán- és a (polgári) közszféra szétválása, a kétféle valóságnak megfelelő diskurzív eljárások elkülönbözödése fordult vissza, különösen a közösségi média megjelenésével és villámgyors elterjedésével: a nyilvánosság új szerkezetváltása egészen más irányú, mint azt a társadalomtudósok várták volna. A „láthatóság” ismérvei másképpen strukturálódnak az új nyilvánosságban, mint azt a habermasi modell megelőlegezte, ezért a médiatudományoknak is meg kell változniuk, új fogalmakra és elméletekre, valamint hálózati módszerekre van szükség.

MULTIKULTURALIZMUS

A multikulti témáját a társadalomtudományok abból a szempontból vetik föl, hogy a világon létező legtöbb (valójában valamilyen értelemben az összes) de facto multikulturális, hiszen homogén, vagyis egykultúrájú államot – még ha elvárásként megfogalmazódik is – nem ismerünk. Ezért a társadalmak integrációjának, kohéziójának és közösségként való működésének stb. feltétele, hogy valamilyen megegyezés szülessen arról, hogy a különféle rasszok és etnikumok, vallási közösségek, úgy is, mint kultúrák, többség és kisebbség, hogyan, milyen módon élnek, illetve élhetnek egymás mellett, mégpedig integráltan (deskriptív multikulti). A homogenizáció, az asszimiláció vagy a mások elüldözése is alternatíva, viszont a társadalomtudományok elsősorban a nem erőszakos és jól működő megoldásokat tartják szem előtt, mint amilyen a pedagógiai vagy intézményes multikulti, sajátos politikai/társadalmi, illetve identitáspolitikai programokat (normatív multikulti) támogatnak. Ennek alapja, hogy a másságot, a kulturális sokféleséget, hosszú távon fönntartandó értéknek tételezik. A multikulti ugyanakkor kritikai módon igyekszik fölülvizsgálni a többség-kisebbség kulturális viszonyait, közelítve azokat, illetve egy közös kultúra létrehozásnak reményében a kölcsönös kommunikációt és integrációt támogatja, bírálva a nacionalizmusokat (kritikai multikulti).

Két szempontból lehet és érdemes – analitikus igénnyel – fölvetni a multikulturalizmus problémáját: a) úgy, ahogyan az a legtöbbször megjelenik, mint az univerzalizmus versus partikularizmus eredetileg Max Weber által fölvetett, viszont etnikai/kulturális keretben jelentkező kérdéskörét, és érdemes a másik oldalról, b) mégpedig a társadalmi kohézió kérdésköre felől, mint identitáspolitikai kihívást is megvizsgálni a témát.

A klasszikus (amerikai–kanadai) multikulti mint normatív narratíva az univerzalizmus-partikularizmus vita nem minden ellentmondástól mentes terméke, és mint ilyen, ha politikai beágyazottságát tekintjük, egyáltalán nem liberális és baloldali, hanem sokkal inkább konzervatív. Még akkor is az, ha a hegemon univerzalizmust képviselő melting pot (magyarán az asszimilacionizmus és kulturális hegemonia) kritikáját magáévá teszi – különösen annak kudarcait megtapasztalva –, és a partikuláris identitások legitimitását elismeri („politics of difference”) (Taylor, 1997). Paradox a helyzetben, mert az univerzális egyenlő jogok, egyenlő méltóság stb. liberális elképzelése helyett egy közvetítő instanciát és közösségi burkot ajánl, mégpedig az egyén identitásának szempontjából fontos etnikai, kulturális stb. közösséget, amelynek segítségével „gyakorolni lehet” az emberi jogokat.

Kiindulópontja az emberi méltóság egyedi és általános elfogadottságának tétele, viszont azt is határozottan állítja, hogy az egyéni méltóság, szabadság és főként kulturális identitás, sok esetben pusztán a közösségin keresztül, annak normáit betartva, azt reprodukálva, stb. élhető meg. Úgy akarja a társadalmi békét, a kohéziót és integrálást megvalósítani, illetve csak úgy képzei el, mint a (de facto multikulti társadalmakban létező) partikuláris csoportok közötti harmonikus együttélést, egymás közösségi kultúrájával mint különös jószágokkal való megbérelést, elfogadását a máságnak. Szemben a liberális, alanyi, vagyis univerzális jogon elismert egyenlőséggel és méltósággal, a multikulti azt mondja: vannak olyan, főként kulturális jogok, melyeket csak közösen, a többi, kultúránkbeli egyénnel együtt gyakorolhatunk, ezért a társadalmi békét és kohéziót az egymás mellett élő etnikai, vallási, nyelvi stb. közösségek kollektív jogainak az elismerésén keresztül kell megvalósítani. Ezzel az asszimilációs nyomást, a többséghez való konformálódást egy „otthonosabb” szintre, a saját etnikum, kultúra stb. szintjére helyezik át, viszont – amint a feminizmus ezt jól bizonyította, mint lennebb lesz szó róla – az eljárás „fölfelé” és „kifelé”, kritikus és megvédi a közösségekkel szembeni toleranciát, ugyanakkor „befelé” legitimál(hat)ja az intoleranciát és homogenizációt. A vita majd oda helyeződik át, hogy hol vannak a „védett tradíciók” határai? A nőknek, egyes csoportok hagyományainak megfelelően, el kell-e tűrniük az elnyomást, a méltánytalan bánásmódot? A kisebbségek kisebbségeinek, a kisebbségi nacionalizmusok nevében, el kell-e tűrniük a csoporton belüli elnyomást?

A társadalomtudományok számára a de facto multikulturális társadalmak összehasonlító vizsgálata sem módszertani, sem különös elméleti kérdéseket nem vet föl. A szociológia és kulturális antropológia régóta kutatják a többség/kisebbség, az etnikumok vagy az eltérő kultúrájú csoportok stb. együttélésének mintázatait és dinamikáját (Ethnic and Racial Studies), illetve a nacionalizmusokat (Nationalism Studies) a legkülönbélebb társadalmakban, összehasonlítva, értelmezve és magyarázva a jelenséget. A multikulti mint téma egyáltalán nem függ attól, hogy a dolog a politikai tájképen éppen milyen hatalmi pozíciót foglal el, most lecsökkent a potenciálja, hiszen az új európai migráció kérdéseit nem tudja kezelni (ezért keltették halálhírét), de mint kutatandó társadalmi probléma ugyanúgy jelen van, valós és az is marad.

Problémásabb a létező és főként a lehetséges társadalmi kohéziók felől közelíteni ahhoz, hogy létrejöhetnek-e tartós, újfajta elrendeződések és dinamikák, amelyek átrajzolják az ismert rassz- és etnikai térképeket, valamint hogy kialakulhatnak-e a nacionalizmusok helyett (vagy azok fölött) azokon átívelő identitásmintázatok. És ez az, amiben a nacionalista politikusok (elsősorban a konzervatívok, de más megfontolásból a baloldali és liberálisak is) kételkednek, és ez összekapcsolódik azzal is, hogy meddig mehet el az európai integráció, illetve milyen alapon működhet az? A régiók Európája elképzelés, mely most éppen vesztesre áll, a multikulti európai változatának tűnt, ezzel szemben a nemzetek Európája vízió (bizonyos értelemben visszalépés) multikulti-ellenes? Különös, hiszen a nemzetek nagyobb önállóságát szeretnék megtartani az EU-n belül, nem hisznek ennél általánosabb „európai” identitások létrejöttében, miközben „befelé” egy homogén nemzetkép alapján asszimilálnának. Ez az elképzelés, mely nagyon is aktuális a magyar közbeszédben, egyfajta antimultikulti diskurzus, kulturális hegemonia alapján szándékozik rendezni – legalábbis „befelé” – az etnikai viszonyokat, olyan elképzelt alá- és fölérendelő viszonyok (ethnic order) nevében, melyek kettős beszédet alakítanak ki: egyfelől, nemzetközi vonatkozásban nem ismernek el semmiféle kulturális imperializmust, másfelől pe-

dig éppen ilyesmi alapján marginalizálják, tagadják meg még a multikulti emancipáció relatív eredményeit is a kisebbségektől (Feischmidt, 2016).

A normatív és kritikai multikulti, amikor ezt a kérdést feszegeti, egy olyan társadalom (vagy állam) képét vetíti előre, amelyben a másságok megőrzése mellett épül ki és működik egy ezeket integráló, szélesebb kohéziót és integráltságot feltételező társadalom. Ennek elméleti és intézményes kereteit kutatják társadalomfilozófusok (Charles Taylor, Will Kymlicka), szociológusok (Zygmund Bauman, Nathan Glazer) és antropológusok (Terence Turner, Anthony P. Cohen, Craig Calhoun stb.), kultúrakutatók (Stuart Hall).

Gyakran úgy tüntetik föl a rokonsági, etnikai és a nemzeti kohéziót, az ezen fogalmak által körülírt társadalmat, mint az egyetlen lehetséges erős kötést, amely túlmutat az egyéni érdeken és érzelmeken is. A (többségi) nacionalizmust úgy tüntetik föl, mintha az egyetlen komplex és a politikai integrálódás mellett a kulturális homogenizációt is magában foglaló együvé tartozás, illetve társadalmi kohézió, a kizáró, sőt adottságként fölfogott nemzeti identitás lehetséges forrását. A nacionalista módon fölfogott identitáskonstrukciók nem ismernek el más, magasabb, illetve tágabb identitáskonstrukciókat, melyeknek alárendelnék partikuláris, nemzeti identitásukat, tudatukat, és a neki megfelelő kulturális stb. sajátosságait. A tapasztalat viszont azt mutatja, hogy akár a vallási affiliációk, akár a házasságiak, akár a politikai kötelek vagy a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok az intézmények kialakulásának elindulási pontjává válhatnak, a társadalmassulás, a társadalmi hálók csomópontját képezhetik. A társadalom potencialitás, „igény arra, hogy valami olyasmit létrehozni, ami azelőtt nem létezett”, és amit többféleképpen el lehet képzelni, ki lehet alakítani, föl lehet építeni, valamely csomópontok körül. Szent Ágoston már az ókorban jelzi, hogy számára a vallás és az egyház az igazi társadalom és az igazi kohézió, a társadalmi kötelek alapja a vallásos hit, amely mind a rokonságon, mind az etnikumon, mind – a korabeli módon fölfogott – nemzetén, illetve földi államon túlmutat (Wolf, 1988). És folytathatnám azzal, hogy reneszánsza van Huntington civilizációk harca elméletének, mely a vallási választóvonalak mentén képzei a jövő világméretű konfrontációit, és ezzel implicit a vallás és az egyház nagyon erős társadalmi kohéziót termelő voltára helyezi a hangsúlyt, ismételten. Huntington elmélete fontosabbnak tekinti a vallási együvé tartozást, mint a nemzetit, ezért nemzetek fölötti, a maga módján multikulti civilizációkról ír, amelyek viszont szükségszerűen konfliktusba kerülnek, éppen a lényegüket, kohéziójuk alapját adó vallási doktrínák és intézmények szerint. A társadalmi kohézió érvényes és aktuális meghatározása: „egy közösség által közösen vallott értékek felépítését és az értelmezések azonoságát feltételezi, csökkentve a nagy eltéréseket a jólétben és jövedelmekben, és általában képessé teszi az embereket arra, hogy felfogják, hogy közös vállalkozások részesei, ugyanazok a kihívások érik őket, és hogy ők ugyanannak a közösségnek a tagjai” (Maxwell, 1996). Mint láthatjuk, említés sem történik a közös eredetre visszavezetett etnikai/nemzeti tulajdonságokra mint a lehetséges kohézió alapjára, jelezve ezzel azt, hogy a társadalmi kohézió – akárcsak a kizárás – nagyon sokféle tradíció, értékítélet és társadalmi gyakorlat mellett elképzelhető, sőt fölfedezhető, az előadó az idézett helyen, a gazdasági kohéziót helyezi előtérbe.

GENDERKÉRDÉS, GENDER STUDIES

Függetlenül attól, hogy hívei vagyunk vagy sem (esetleg egyenesen ellenségesen viszonyulunk) a feminizmus valamely változatához, ami ideológiai, esetleg vallási probléma, a társadalomtudományok szempontjából nem kizárólag mozgalmi kérdésről van szó. A mozgalmi feminizmus különféle válfajai a liberális, a marxista vagy a radikális mozgalom mögöttes ideológiái, és csak jó esetben támaszkodnak a nőtudományok (women studies) vagy a társadalmi nemek tudományának (gender studies) szemléletére, illetve aktuális elméletére, azok eredményeire. A mozgalmak – általában – nem követik valamely tudományos diszciplína vagy filozófia szigorúan kidolgozott, hosszú idő alatt kialakított tudását, pontosabban általában eltérítik, átértelmezik az elméletet, „lefordítják” a mozgalomban résztvevők nyelvezetére. A nőmozgalmak és a gender studies tudományos mezőben megjelent diszciplína viszonya olyanszerű, mint Marx kizsákmányoláselmélete és mondjuk az eredeti bolsevik mozgalom kapcsolata: a mozgalom eltorzítja, saját érdekei szerint értelmezi az elméletet. Ráadásul a tudományos feminizmus és a belőle kifejlődött gender studies (amely nemcsak a nőkérdéssel, hanem a maskulinitással is foglalkozik, és amelyet aktuálisan a politikum a szexuális kisebbségek sajátos kérdésével azonosít) először volt mozgalom, és azt követően igyekezett – ráadásul kritikusan és felforgató módon, mint a „másik szempont”, relativizálva a maskulinitás addig elterjedt univerzálisadottságvoltát (Hadas, 2001) – a tudományos mezőnybe beilleszkedni (Gregor, 2009). Azután pedig nem a mozgalom nyújtott politikai tőkét a diszciplínák integrációjához, hanem a tudományos mezőnybe alig integrálódott diszciplínáktól várták el, hogy tudományos tőkével támogassa a mozgalmakat. Így a gendertudomány úgy tekint a mozgalmi feminizmusokra, a nők társadalmi helyzetére érzékeny civil mozgalmakra, mint a társadalmi különbségtétel (difference) elméleti/gyakorlati keretére, és az egyenlőség, igazságosság és szolidaritás mellett köteleződött el. A politikai mezőnyből érkező támadások is ezt a dimenziót érintik, mégpedig azzal a leegyszerűsítéssel operálnak, hogy a gender studies mindenekelőtt a szexuális kisebbségek és sajátos identitások mozgalmi hátterét biztosító diszciplína lenne, és ilyenként igyekeznek diszkreditálni.

Szögezzük le, hogy a társadalmi nemek és az azok megkülönböztetését vizsgáló társadalomtudományos diszciplína (gender studies) arra a sajátos kihívásra jelent meg válaszkísérletként, mely a maskulinizmust, a férfiak dominanciáját, mint egyetemes szempontot, egyenesen a társadalomtudományos kutatás axiómái közé sorolta be, megfelelkezve a diszciplínák maguk alkotta alapvető szabályairól (Wallerstein, 1999). Ma az jelent kihívást a társadalomtudományok számára, hogy dekonstruálják a maskulin mintázat szerint de-, illetve megkonstruált társadalom történetét, intézményeit, kultúráját, algoritmusait, beidegződéseit, az ebből felépített társadalmi valóságot stb., és konfrontálják, illetve kiegészítsék a nők társadalmi valóságának sajátos percepciójával, szempontjaival, mégpedig a nemek közötti egyenlőség perspektívájából. A feminizmus „másság”-fogalma és a nők jogai melletti elkötelezettsége minden lehető vonatkozásban kihívás a társadalomtudományok számára. Úgy is, mint a diszciplínák intézményes keretének megváltoztatására tett javaslat, hiszen ha elfogadják, felforgatja az eddigi elrendezéseket, átvágja a kialakult határokat, per definitionem interdiszciplináris voltával, határokat mos össze, és kritizál, stb. Úgy is, mint sajátos kulturális képződmény, hiszen a maskulin reflexekre épülő tudományos kutatás mezejét meg kell osztani a nőkkel, és nemcsak formálisan, felszínesen, hanem a szó szoros értelmében és egalitárius alapon. Végül a társadalomtudomá-

nyos diszciplínák, mint értelmiségi kategóriák is át kell, hogy alakuljanak, legalábbis a nők másságának szempontjait be kell építeniük önnön identitásképpükbe.

VÉGSZÓ, MERRE TOVÁBB?

Részben magunk is okozói vagyunk azoknak a türelmetlen elvárásoknak, melyet nemcsak a részrehajló (biased), elfogult vagy egyenesen ellenséges politikum és nyilvánosság támaszt a társadalomtudományokkal szemben, hanem a valós problémákra valós válaszokat váró, értő közönség is. Hadd szögezzem le, a társadalomtudományoknak nincs semmiféle problémája a különféle politikai irányzatokkal, azok elvárásaival vagy politikai törekvéseikkel, viszont szemben áll az (alt-right) populizmussal, mely ellenségesen viszonyul a tudomány eredményeihez, vagy legalábbis megpróbálja zárójelbe tenni azok eredményeit. A társadalomtudományok ambivalensek vagy pluralisták abban az értelemben, hogy társadalmi funkcióik felől közelítve, egyszerre lehetnek bal- és jobboldaliak, illetve liberálisak (Berger, 1963). A társadalomtudományok (liberating science) felszabadítóak és progresszívek, mert mindig a kisebbségek, az elnyomottak, a diszkrimináltak és marginalizáltak oldalán állnak, támogatják a változtatni akarók mozgalmait (ma már nemcsak a faji vagy etnikai kisebbségeket, de a nőket, a szexuális kisebbségeket, a hátrányos helyzetűeket, betegeket, öregeket, szegényeket stb.). A fentebb fölvezetett feminizmus, illetve gendertudomány alapvetően ilyen baloldali/marxista és univerzalista/liberális megközelítésen alapul, nehéz lenne konzervatív női emancipációt feltalálni (bár nem lehetetlen).

Másodszor „konzervatív” abban az értelemben, hogy a társadalmi intézmények kontinuitását igen fontosnak tételezi, megmutatja nemcsak a változás, hanem az állandóság fontosságát is a társadalom szempontjából (intézmények, szerepek, hagyományok stb.). Ezt éppen a vázolt multikultival lehetne példázni, mely az etnikai, illetve nemzeti és kulturális kisebbségek kollektív jogait, az egyenlő méltóságot stb. a hagyományokra alapozva igyekszik legitimálni, bár – paradox módon – akik ma a multikultit támadják, úgy tüntetik föl, mintha az liberális/baloldali elkötelezettségű lenne.

Mint láthattuk mindenik társadalmi változásból származó kihívás és az összes említett téma esetében is, a társadalomtudományos elmélet és gyakorlat rengeteg kérdést vet föl, olyan bizonytalanságokat és dilemmákat, melyek megoldása csak jövő időben esedékes. Ezek a kihívások és problémák a tudomány, az episztemológia szempontjából egyáltalán nem úgy tevődnek föl, mint ahogy azok az aktuális mainstream mediatisztált politikában fölvetődnek, illetve manipulatív, lejárató céllal hangoztatják, viszont ez az eljárás is kihívás, a mai valóság része. Ráadásul a társadalomtudományok természetéből fakad, hogy rengeteg tudományos kérdést és problémát örökölt, amelyekre szintén folyamatosan választ kell találnia. Nincs más út, csak előremenekülhetünk, és nincs más lehetőség, csak az innováció, új utaknak, módszereknek, szemléleteknek, technikáknak és paradigmáknak a kidolgozása és kipróbálása, miközben egyre inkább arra kényszerülünk, hogy meg kell védenünk eddigi eredményeinket. És az önkritikus hang, az eddigi attitűdjeink fölülvizsgálata is mindenkor napirenden van. A társadalomtudományok sajátja az is, hogy soha nem egyetlen paradigma uralja a tudományos mezőt, hanem mindig több, egymással versengő, illetve – jó esetben – egymást kiegészítő, kritizáló, majd integráló

paradigmák jellemzik. Ez a többféle paradigma magából a társadalmi valóság természetéből származik, és nem pusztán az elméletalkotás, az ízlés vagy kutatói választás kérdése. Egyes jelenségeket az egyik vagy másik paradigma „szakmai mátrixának” szabályaira, mégpedig nem is explicit szabályaira, hanem modelljeire és példaértékű előzményeire való hivatkozással lehet hatékonyan, a kognitív haszon ígéréssel kutatni (Kuhn, 2000).

Lecsökkent a bizalom a társadalomtudományos tudás és a tudomány iránt, és ennek részben magunk is okai vagyunk, amikor túlzott magabiztossággal állítottuk, hogy sokkal nagyobb valószínűséggel előre látjuk a társadalmi/kulturális változásokat, mint amire képesek vagyunk, hogy azt kommunikáltuk: sokkal több válaszunk van, mint amennyi kérdést a társadalom vagy a politikum egyáltalán meg tud fogalmazni. Vagy amikor végletesen eltávolodtunk nyelvezetünkkel is a köznapi emberek, a (köz)érthetőség kánonjaitól, és csupán magunk közt vitatkozunk. Ha megingott a bizalom a társadalomtudományok eredményeivel szemben, akkor ahhoz hozzájárult az is, hogy azt a benyomást keltettük, hogy nagyjából és mindenestül jövőbe látók, vizionáriusok vagyunk, hogy képesek vagyunk, pontosabban inkább vagyunk képesek előre látni/jelezni, ami történni fog, mint ahogy az a valóságban volt/van. Igen, a társadalomtudomány képes previzionálni, előrevetíteni bizonyos társadalmi/kulturális változások eredményeit és következményeit, viszont az ilyen típusú tudásunk a legbizonytalanabb és a legkevésbé érvényes. Hogy régióknál maradjak, sem a nyugati, sem pedig a volt szocialista, keleti társadalomtudomány nem volt képes előrelátni a nyolcvanas–kilencvenes évtizedforduló gyors és meglepő változásait, a keleti blokk, a vezető létező szocialista rendszerek összeomlását. Azután meg közben a tranzíció nagyban foglalkoztatott, ismét csak nem vettük észre, sőt, mondjuk egy évtizeddel ezelőtt még elképzelni sem tudtuk, hogy az átmenet, hogy a rendszerváltás – még a definíciós vitáknál tartunk azt illetően is, hogy minek nevezzük, ami régióknban az elmúlt 25 évben történt – válságba juthat vagy kudarcot vallhat, hát még, hogy egyenesen megbukhat. Az átmenetet visszafordíthatatlannak gondoltuk, viszont a valóság cáfolni látszik ezen föltevésünket is.

Egyfelől túl gyakran hangoztattunk, közöltünk olyan közhelyeket, empirikusan is megtagasztható evidenciákat vagy legalábbis annak tűnő eredményeket a tudomány nevében, amelyekre alig kíváncsi még a szűken vett szakma is. Kai Erikson hívja föl a figyelmet arra, hogy a „szociológusok túl gyakran öltöztetnek sovány gondolatokat olyan nagyképű és absztrakt nyelvi formába, amilyent csak ki tudnak agyalni. Vagyis valamiféle szakszerűség tekintélyt parancsoló homályába akarják burkolni egyszerű hétköznapi (durvábban: teljességgel triviális) megfigyeléseiket”, és ez természetesen a többi társadalomtudományra is érvényes (Erikson, 1999). A társadalomtudományra is érvényes az az episztemológiai kitév, hogy a tudománynak nem elég igazságokat, hanem „érdekes igazságokat” kell felszínre hoznia, olyanokat, melyek hasznosan alkalmazhatók, amelyek lefordíthatók és értelmezhetők különféle regiszterekben, melyek akár kívülesnek a szakma szűk területén. Máskor pedig azért zárkóztunk el a közérthetőségtől, mert – türelmetlenségéből vagy a szakma nyelvezetéhez való túlzott ragaszkodás okán stb. –, mint a feminizmus és multikulti esetében illusztrálni próbáltam, egészen másképp fogalmazzuk meg kérdéseinket, mint a köznapi diskurzusok kitermelői és fogyasztói teszik. A másképpen fölvetődő kérdésekre, a másképpen bekeretezett problémákra (a framing mindenkor aktuális probléma, Goffman, 1974), a köznapiától eltérő módon fölvezetett és kódolt kérdésekre (szándékosan nem mondok hipotéziseket, mert azok egyfelől túl formalizált, merev és szűk vonatkozása-

sú dolgok, másfelől meg túlságosan igényesek, mintha a társadalomtudósok mindig jobban tudnák, hogy mi a probléma, pedig gyakran ez egyáltalán nincs így) gondolok. Nem csoda, ha sokan úgy látják a társadalomtudományokat, mint a valóságtól elrugaszkodott hipotézisek, bizzar ötletek visszaigazolására kitalált, érthetetlen nyelven megfogalmazott társadalomtudomány-elméleteket és a saját eljárásait, módszereit legitimálandó, végeláthatatlan belső vitákat folytató gittegyeletet. Azután természetesen olyan válaszokat adunk, „nagyképű és absztrakt nyelvi formulákba” csomagolva, amelyek messze esnek a társadalmi igényektől, elvárásoktól.

Két dolgot tudnék ajánlani ezzel kapcsolatban: 1. először közelítenünk kellene kérdésfölvetéseinket ahhoz, amit a széles, de értelmes közönség (vagy a média, a politikum stb.) elvár. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy lemondunk tudományunk helyesen felfogott objektivitásigényéről. Viszont az objektivitás nevében nem vonhatjuk ki a magunk szubjektivitását a kérdésfölvetésekből és az egész kutatási praxisból, hanem a várható eredményekkel kapcsolatos személyes óhajainkat és elvárásainkat (mondjuk a hipotézisek pozitív visszaigazolására való hajlamunkat) kell elhallgattatnunk. A társadalomtudományos kutatás kreatív tevékenység, ezért a „megértő szubjektum legnagyobb elevenségét és individualitásának lehetőség szerinti leggazdagabb kibontakozását feltételezi” (Bultmann, 1986). A köznapi elvárásokhoz közelítő kérdéseink egyáltalán nem rontják az objektív megismerést, viszont életszerűbbekké tehetik a tudományt, ha úgy tetszik, hasznosabbá és ezzel persze népszerűbbé is. Másképpen fogalmazva, ahogy Michael Burawoy egy programatikus fölszólalásában fölveti, közérdekű, illetve nyilvános szociológiára, ergo ilyen társadalomtudományokra lenne egyre nagyobb szükség. Legáltalánosanabban a public social science azt jelentené, hogy nagyobb nyitottsággal, érdeklődéssel és közérthetőbb nyelvezettel forduljon a társadalomtudomány a nyilvánosság fölvetette és közérdeklődésre számot tartó témák és kérdésfölvetések felé. Az amerikai szociológus szavaival: „Egy évszázadot töltöttünk azzal, hogy szakszerű tudást hozunk létre, hogy a hétköznapi gondolkodást lefordítsuk a tudomány nyelvére, most azonban legfőbb ideje nekilátni a szisztematikus visszafordításnak: visszavinni a tudást azokhoz, akiktől származik, közügyet teremteni a magánproblémákból, egyszóval újraszöni a szociológia morális szalát. Ebben rejlik a közszociológia (public sociology) ígérete és kihívása, amely kiegészíti, nem pedig tagadja a professzionális szociológiát” (Burawoy, 2005).

Azt gondolom, hogy a közérdekű, illetve nyilvános társadalomtudományra való igény reális és követendő, még akkor is, ha sokaknak nem fülük hozzá a foga a szakmán belül sem. Ti., ha közelítjük az általunk megfogalmazott kérdéseket és vizsgálendő problémákat ahhoz, amit a köz elvár, könnyen kiderülhet, hogy sokkal kevesebb válaszunk van, sőt elméleti és metodológiai, valamint technikai lehetőségeink is korlátozottak, olyan kérdések megvizsgálására, melyek égetőeknek mutatkoznak. És nem olyanokra gondolok, amit politikusok szűk hatalmi érdekeikből vagy manipulatív szándékaik megvalósítása érdekében szoktak a társadalomtudományokkal kapcsolatban fölvetni, hanem olyanokra, melyeket – megítélésem szerint – jogosan vetnek föl a közösségek, a nyilvánosság, a köznapi emberek.

Azt hiszem, nagyon is aktuális fölvetni például a kényszermigráció kérdését, ti. jól kidolgozott és igen változatos, több paradigma kánonja szerint megfogalmazott elméletek születtek a gazdasági motiváltságú migrációval kapcsolatban, vannak megbízható statisztikáink, sőt előszámolásaink is azzal kapcsolatban, de: a menekültkérdésnek alig van szakirodalma, egyáltalán nincs jól kidolgozott fogalmi kerete sem, amely világossá tenné a különbséget a gazdasági jelle-

gű és a kényszermigráció között. Ez utóbbi definíciójával kapcsolatban is olyan jogi konvenciókra hagyatkozunk, melyek politikai kényszerek nyomására születtek meg, és sok esetben alkalmazhatatlanok. Mit kezdhetünk, vagy mit kezdhet a politikum, majd a közember a menekültkérdéssel, ha annak szakszerű, racionális fogalmakon alapuló és kezelhető alapjai sincsenek? Ilyenformán vagyunk a terrorizmus kérdéskörével is, mert unja már a közvélemény (ha ugyan van ilyen?), hogy vagy ördögökről és kiterjedt vallásháborúkról, apokaliptikus víziókról, vagy méltányosságról, vallási toleranciáról és a terrorizmus szociokulturális hátteréről beszéljenek neki. A reális kérdés, hogy hogyan lehet megakadályozni? Mit kezdjünk a terrorizmussal, melyet egyre erősebben kapcsolnak a menekültválsághoz, de a multikultinhoz is. Másfelől pedig egyre szembetűnőbb a nyugati világ demográfiai hanyatlása, amellyel kapcsolatban ismét csak nagy a bizonytalanság. Bevándorlókat, és ha igen, honnan származókat kell befogadni, integrálni, átképezni, stb., és azzal pótolni a hiányzó munkaerőt? Vagy vissza kell térni régi családmockokhoz, ami ugyan nem hoz rövid távon változást, de esetleg demográfiai növekedést indíthat el? Stb.

2. Másodszor, új szintézisre van szükség a társadalomtudományokon belül kialakult – első sorban intézményi – felosztás újragondolására és az episztemológiai újraegyesítésre a társadalomtudományok és a humántudományok között. Hiába hangoztatjuk, hogy diszciplínáink multi-, pluri-, interdiszciplínák, ha magunk között sem vagyunk képesek újraegyesíteni azokat a területeket, melyek mintegy természetesen együvé tartoznak. Ugyanakkor a társadalomtudományok pragmatizmusa egyáltalán nem jelenti azt, hogy lemondunk azokról a kognitív előnyökről, melyek éppen abból származnak, hogy diszciplínáink „tétovák”, alkotó identitásválságban szenvednek (Geertz mondja a szociokulturális antropológiáról: „az antropológiát meghatározó szemléletmód a gondolkodás egyre szélesebb területeit hódítja meg. Kiderült, hogy nagyon jók vagyunk a tétovásban. Zavartságunkban van az erősségünk”) (Geertz, 2007). Illetve „gyanúsak”, nincs egyértelmű konszenzus sem az intézményi struktúrák, sem a diszciplínákat körülvevő kultúrák, sem az elfogadott módszerek és eljárások tekintetében (Wallerstein, 2003). És ez éppenséggel előnyként kellene, hogy szolgáljon az „érdekes” és érvényes kérdések fölvetésére és árnyalt, sokoldalú megközelítésére.

Nem értek egyet azokkal, akik, mint az anekdotában, „félkarú szociológusokat/antropológusokat/pszichológusokat/közgazdászokat” keresnek, olyanokat, akik csak egy igazságot ismernek, és soha nem mondják a bűvös formulát, hogy egy kéz felől és viszont máskéz felől. A dilemmáink a tudomány része, és a sokoldalú megközelítés kognitív hasznot hajt, legfeljebb tájékoztathatjuk a közönséget a kijelentéseink valósínűségének mértékéről, föltüntethetjük a hibalehetőségeket és érvényességi küszöbököt, stb. Éppen ezért, úgy gondolom, nem a nagy narratívákhoz való visszatérésre, hanem azok újraértelmezésére, új fogalmi keretek kialakítására és az aktuális kihívásokra való viszonylag gyors reflexióra, valamint a széttöredezett társadalomtudomány posztmodern meghaladására egyszerre van szükség. Paradox módon – véleményem szerint – erre éppen azért van nagyobb esély, mint az elmúlt időszakban, a terméketlen belső viták véget nem érő korszakában bármikor volt – mert a társadalomtudományokat érő támadások, az alternatív tényekre (és konteókra) való hivatkozás, a post-truth korszak mediatisztikus performanszai egyszerre és egészében támadják a társadalomtudományokat. Nem egyes paradigmák vagy azok sajátos eredményei, hanem – kezdve a mennyiségi módszerekkel végzett mérések hitelességének és érvényességének megkérdőjelezésétől egészen a kvantitatív elemzések

eredményeinek kigúnyolásáig – a teljes tudományt kezdték ki, érik hiteltelenítésére törő támadások.

Nem vagyunk tévedhetetlenek, egészen biztosan nem, de az igazi tudomány jóhiszeműen törekszik az igazság megismerésére, az ellenőrizhetőségre, az akár a falszifikálhatóságon át vezető megbízhatóságra.

A társadalomtudományok módszertani megújulását tekintve, azoknak nemcsak a „modell-függő valóság” útját kell bejárniuk, hanem a „valóságdeterminált” modellek létrehozásának útját is. Az előbbi azért fontos, mert felhívja a figyelmet arra, hogy a „valóság” (még a természettudományban is) mindig függ azoktól a világképektől és elméleti előfeltevésektől, illetve modellektől, amelyekkel feltárására törekszünk (Hawking–Mlodinov, 2011). Ennek az eljárásnak a lényege a deduktíváselmélettől indul, és az abból származó hipotéziseket próbálja igazolni vagy cáfolni, empirikus kutatásai alapján. Viszont fontos az induktív logika útjának a bejárása is, itt a kiindulópont az empirikus valóság, a tudományos tapasztalat, melytől az elméletig, a modellekig kell eljutnia a kutatóknak. Goffman frame analysis elmélete kísérli meg ezt az utat vázolni a kognitív folyamatoknak a megtapasztalható, élő jelenségeitől indulva, kialakítani azt a keretet, amelyben értelmezni lehet és érdemes azokat, így a jelenség összefüggéseit a valóságban való elhelyezkedésük, reális összefüggéseik között lehet értelmezni és magyarázni. A goffmani értelemben vett kognitív keret (Goffman, 1974) azért fontos, mert gyakran azt a kérdést nem vagyunk képesek megválaszolni, hogy egy-egy általunk vizsgált jelenség „meddig terjed”, mely strukturális vagy működésbeli összefüggések fontosak, és melyek kevésbé, nemcsak a kutató és a kutathatóság, hanem azok számára sem, akiket kutatunk. És éppen ilyesmivel kísérletezik a hagyományos (Glaser–Strauss, 1967) és a kritikai megalapozott elmélet etnográfiai módszere, amely ingamozgást ajánl az elmélet és az empiria között, egy összehasonlító keretben (Emerson, 2001).

A társadalomtudományok művelőinek utána kell járniuk a társadalmi valóság megannyi változásának, megkeresni, feltárni, leírni, értelmezni és – amennyiben lehet – megmagyarázni azt a temérdek változékony dolgot, amit „társadalom”-ként írhatunk le, nevezhetünk meg. A valóság, a tények birodalma igencsak sokféle, sokdimenziós és többszintes dolog, ezért a tudományos kutatásnak is ilyennek kell lennie. Nem egyszerűsíthetünk, csak annyiban, amennyiben a fogalmi gondolkodás és annak eszközei, a tudományos diskurzus maga eleve egyszerűsít, kategorizál, osztályoz, integrál és kizár, stb., és kognitív-logikai eljárásokat alkalmaz.

SZAKIRODALOM REFERENCES

1. Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
2. Beck, U. (2005). *Mi a globalizáció?* Szeged: Belvedere Meridionale.
3. Berger, P. (1963). *Invitation to Sociology*. Anchor Books, New York.
4. Braudel, F. (1980). *On History*. (Translated by Sarah Matthews), Chicago: The University Press of Chicago.
5. Bultmann, K. R. (1986). A hermeneutika problémája. *Medvetánc*, 4. 27–46.
6. Burawoy, M. (2005). For Public Sociology. Presidential Address. In: *American Sociological Review*, Vol. 70, February. 4–28.

7. Castells, M. (2005). *A hálózati társadalom kialakulása. Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra*. I. kötet, Budapest: Gondolat–Infonia.
8. Emerson, M. R. (Ed.) (2001). Contemporary Field Research. III. *Producing Ethnographies. Theory, Evidence and Representation*. Waveland Press. 2. Edition.
9. Erikson, K. (1999). A szociológia nyelvéről. In: *Szociológiai Figyelő*, 2 (2). <http://www.c3.hu/~szf/Szofi99/02/Beszed-Fr.htm>
10. Feischmidt M. (2016). A kritikai és emancipációs diskurzusok megújulása. In: *Socio.hu*, 2, http://socio.hu/uploads/files/2016_2/feischmidt.pdf
11. Geertz, C. (1994). *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Századvég Kiadó.
12. Geertz, C. (2007). Tétova antropológia (Mezítláb végigsétálni a kultúra egészén). In: *Lettre*, 65. Nyár.
13. Glaser, G. B.–Strauss, L. A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Reseach*, New Brunswick and London: Aldine Transaction.
14. Goffman, E. (1974). *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.
15. Gregor A. (2009). *A women's és a Gender Studies pozíciója a tudományos mezőben*. In: Kor-diagnózis. Fiatal társadalomtudósok antológiája (szerk Szalai Erzsébet), Budapest. <http://mek.oszk.hu/07700/07795/fulszoveg.html>
16. Hadas M. (2001). *Hímnem, többes szám – A férfikutatások első hulláma*. In: Replika, 43–44.
17. Hawking, W. S.–Mlodinow, L. (2011): *A nagy terv*. Budapest: Akkor Kiadó.
18. Heller Á. (2004). *Mi a modernitás?* Budapest. Előadás: <http://mindentudas.hu/eloadasok/tudomanyterulet/bolcseszettudomany/141-filozofiai-tudomanyok/6028-mi-a-modernitas.html>
19. Kuczi T. (1992). *Szociológia, ideológia, közbeszéd*. Budapest: Scientia Humana.
20. Kuhn, S. T. (2000). *Utószó – 1969*. In: A tudományos forradalmak szerkezete, Budapest: Osiris Kiadó.
21. Magyar N. L. (2003). Közelítések a romániai magyar szociológia mai helyzetéhez. *Erdélyi Társadalom*, 1. (1). 133–145.
22. Maxwell J. (1996). *Social Dimensions of Economic Growth*, Paper presented at University of Alberta, <https://era.library.ualberta.ca/files/nc580q389/1996-01-25%20Hanson%2008%20Judith%20Maxwell%20social-dimensions-of-economic-growth.pdf>
23. Mills, C. W. (1959). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
24. Rauch, J.–Wittes, B. (2017). *More Professionalism, Less Populism: How Voting Make Us Stupid, and What to Do about It*. Center for Effective Public Management at Brookings, May. <https://www.brookings.edu/research/more-professionalism-less-populism-how-voting-makes-us-stupid-and-what-to-do-about-it/>
25. Sebestyén E.–Gayer Z. (2016). *Az ó- és új nyilvánosság, mint önmagába térő ösvény*. Médiakutató, Ősz–Tél. 139–153.
26. Szelényi I. (2016). *A szociológia hármass válsága*. Socio.hu, 1. <http://socio.hu/archivum/2016/1>
27. Taylor C. (1997). *Az elismerés politikája*. In: Feischmidt Margit (szerk.), Multikulturalizmus. Budapest: Osiris–Láthatatlan Kollégium.

28. Wallerstein, I. (2011). Structural Crisis in the World-System. Where Do We Go from Here? *Monthly Review*, Mar, 62 (10). 31–39.
29. Wallerstein, I. (2003). Anthropology, Sociology, and Other Dubious Disciplines. In: *Current Anthropology*, Chicago, Aug.–Oct., 44.(4). 453–465.
30. Wallerstein, I. (1999). The Heritage of Sociology, the Promise of Social Science. *Current Sociology*, 47(1). 1–37.
31. Wolf, R. E. (1988). Inventing Society. *American Ethnologist*, 15 (4). 752–761.

ET

RECENZÍÓK **5**

Forray R. Katalin

Tegnap és ma.

Romakutatások a székelyföldi térségben

Szerkesztette: Bíró A. Zoltán és Jakab Judit. KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Státus Kiadó, Csíkszereda–Madéfalva, 2017. 303 oldal

A csíkszeredai kutatóműhely (KAM) ezzel a kötettel új sorozatot indított *Átmenetek* címmel. Ez a kötet olyan tanulmányok másodközlésére vállalkozott, amelyek a térség fejlődésének leírásában a cigány lakosság szempontját vizsgálják. Pontosabban azt a számos településben megjelenő folyamatot, hogy a helyben élő cigány nemzedékek sora mellett új csoportok és velük együtt új életmódok jelentek meg. A tudós írók tanulmányai mellett a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem csíkszeredai campusa szociológia és kommunikáció szakos diákjainak a témába illeszkedő diplomadolgozataiból tartalmaz részleteket a kötet. Mindezzel sokszínű és tanulságos kép rajzolódik ki a Székelyföld társadalmáról és benne a cigány, roma lakosság helykereséséről és elfoglalt helyéről. A bemutatott tanulmányok többsége az MTA Kisebbségkutató Intézzel együtt végzett vizsgálat eredményeire épít (*Lokális identitások összehasonlító elemzése a Kárpát-medencei magyar településekben*), de vannak ettől függetlenül született írások és a témával foglalkozó diplomadolgozatok is.

A nyolcvanas évekig a cigány személyek és családok élete beépült a helyi kollektív tudásba – fogalmazza meg Bíró A. Zoltán és Bodó Julianna a kötet első, azöndefiníciós kísérleteket elemző tanulmányában. Előbb a társadalom zártsága és kontrollja akadályozta az aszimmetrikus magyar–cigány kapcsolatok módosulását, de hozzájárult az is, hogy a cigányság mint társadalmi probléma hivatalosan nem is létezett. (Magyarországon az 1961-es párttáborozat foglalkozott először nyilvánosan a cigány népesség helyzetével, ami – függetlenül a program sikerétől – mutatja a két ország társadalmi nyilvánossága közötti különbséget.) A tanulmány alapvető és sokoldalúan bemutatott következtetése, hogy a két világ – a magyaroké és a romáké – egymástól függetlenül működik. Egyelőre a falusi cigány közösségek öndefiníciós kísérletei a közösségen belül maradnak, nincsenek jelei annak, hogy kifelé irányulnának. Ám – figyelmeztetnek a szerzők – ez bármikor megváltozhat, hiszen olyan társadalmi jelenségről lehet szó, amely folyamatos vizsgálatot igényel.

Bíró A. Zoltán és Oláh Sándor tanulmánya a romániai cigányság számát, területi megoszlását és ennek alakulását mutatja be a 19. század végének nagy „összeírásától”, népszámlálásától napjainkig. Ezután a vizsgálatba bevont nyolc faluban nyert adatokat elemzik. Különösen informatív, amit a vizsgált falvakban élő cigány, roma és a helybéli Magyar lakosság életmódjáról írnak. Az együttélés – egymás mellett élés, ahogyan a kutatók hangsúlyozzák – egyik típusát a teljes elkülönültség jellemzi. A roma nagycsaládok szervezett védelmet, könnyen mozgósítható kapcsolati hálót és fontos belső kommunikációs szervezetet hoztak létre, ezért tiltott körökben a cigány–magyar párkapcsolat, viszont parancs az etnikus jegyeket hordozó viselet. Egy másik roma–magyar viszonyt konfliktusos különélésként írnak le, amelynek jellemzője a cigány fél részéről a csoporton, csoportokon belüli rivalizálás, a magyar környezettel szemben a lehetséges

elkülönülés. Míg azelőbbi csoport az iskolázást, különösen a nyelvtanulást fontos érvényesülési eszköznek tekinti, ebben a csoportban az iskola „kényszerkapcsolat”-jellegű, amit a családi pótlék miatt nem utasítanak el teljesen. A harmadik a „beépülő modell”, amelyet több faluban leírtak. Itt többféle kapcsolatot is találtak a munkakapcsolattól kezdve az egyházi, templomi szertartásokon való részvételig. Mindhárom modellben érvényes a távolságtartás, az elhatárolódás – még a harmadik, elvileg az együttműködést előtérbe helyező modellben is.

Hasznos olvasmány Bíró A. Zoltán, Jakab Judit, Krézsek Erika *Az 1989 utáni székelyföldi romakutatások áttekintése* című írása. A bemutatásban jelentős számú kutatásról kapunk vázlatos képet, amelyek a cigánysággal foglalkoztak. Különösen részletes ismertetést kapunk két tekintélyes szakember – Oláh Sándor és Fosztó László – műveiről, valamint a KAM témába vágó kutatásáról, amelynek eredményeiből e kötet több tanulmánya megszületett. Az áttekintésből az tűnik ki, hogy az empirikus vizsgálatok túlnyomó többsége egy-egy falu cigány és magyar lakosságára irányul, a kultúra világának helyi sajátosságait térképezi fel a két csoportban. A kivételek közé tartozik Papp Z. Attila tanulmánya, amely népszámlálási eredmények alapján a roma–magyar kötődésű „magyarcigányok” jellemzőit vizsgálja. Megállapítja, hogy ez a népeség „etnikai és szociálishátrány-gyűjtőmedenceként” van jelen Erdélyben.

Jakab Judit tanulmánya csíkszeredai pedagógusok véleményét gyűjti össze a cigány tanulók iskolai munkájának elemzése nyomán. Az esélyegyenlőség EU-s elvárásaival kapcsolatban erősödött meg Romániában az a törekvés, amely a leszakadó rétegek és csoportok gyermekeinek beiskolázását, sikeres tanulmányait hangsúlyozta. Az esettanulmányegy olyan iskola pedagógusaival készült interjúkra épít, ahol a közelmúltban szerveződött meg a roma gyerekek általános beiskolázása. A pedagógusok drámaként élik át szerepüket, és különböző, többnyire gyermekközpontú módszerekkel próbálják meg a tanítványaikkal való együttműködést.

A cigányság vallásgyakorlását, új egyházakba való belépését több tanulmány elemzi. Lőrinczi Tünde – tanulmánya a kötetben nem szerepel – a gáborcigányok adventista hitre térését vizsgálta. Krézsek Erika írása pedig egy önmagát „magyarcigányként”, a többségi társadalomban „sátoroscigányként”, a szakirodalomban „kelderás oláhigányként” definiáló csoportról szól. A székelyföldi falu lakói olyan keresztény gyülekezet tagjai, amelyet csak néhány éve jegyeztek be hivatalosan egyházként Romániában. A pünkösdista mozgalom, a Jehova tanúi és más neoprotestáns egyházak cigány hívei olyan gyülekezeteket keresnek, amelyek támogatják őket etnicitásuk megélésében és azoknak a negative jelenségeknek a leküzdésében, amelyeket nemcsak a külvilág, de saját csoportjaik is tehertételnek látnak.

Bíró A. Zoltán és Sárosi Blága Ágnes roved kutatómódszertani írásában a „scriptek” szerepét elemzi a rurális elitek roma népességhez való viszonyában. Olyan közéleti szereplőkkel készült interjúkat vizsgálnak ezzel a módszerrel, akik számára a magyar–roma viszony kihívásjellegű tapasztalat. A közszereplők nyilatkozataikban – adott esetben a velük készült interjúkban – arra törekcsenek, hogy a nyelvi megformálás megfeleljen a hivatali szerepnek és az egyéni meggyőződésnek is. Az érdekes és hasznos módszert érdemes felhasználni más elemzésekben is.

A kötet második része a *Lokális terepek* címet viseli. Az e részben közölt írások a Sapientia EMTE csíkszeredai karának diplomadolgozatából származó részletek, amelyek többsége megjelent a helyi *Antropológiai Műhely* számaiban. E tanulmányok mindegyike színvonalas munka, terepmunkák tapasztalatait összegezi. Mind a hét tanulmány érdemes alaposabb megismerésre. Itt csak két tanulmányt emelek ki közülük.

Az egyik Lázár Hajnal írása, amely a gyergyószentmiklósi roma iskolát mutatja be. Az alap-helyzet az, hogy a tanügyigazgatás különböző, végül is akceptálható okokból – így a gyerekek rendszeresebben látogatják majd az intézményt – az iskolát a helyi cigánytelep közvetlen közelében szervezi meg. Ez a várákozás teljesült, ám nem várt fejleményekkel szembesültek: a telep lakói oly mértékben magukénak fogadták el az intézményt, hogy saját házukhoz hasonlóan használják. A tanároknak szembesülniük kell azzal a helyzettel, hogy a szülők be-bejárnak gyermekeikhez, kecskéiket a kapunál kötik meg. Az iskola a problémákkal együtt sikertörténet, amelyről gyakran tudósít a sajtó.

Kovács Ottilia Enikő a kézdimeszárosfalvi romák külföldi, elsősorban budapesti munkavállalásáról írta tanulmányát. Interjúpartnerei elmondják a ki- és visszatázás, a munkahely megtalálásának problémáit és tanulságait. A kérdezettek között van, aki építkezésen dolgozott, a legtöbben beletanultak a kereskedésbe. A ruhával való kereskedés azelmúlt évtizedekben virágzott fel. A Budapesten a kínaiaktól vásárolt ruhaneműt Románia távolabbi és kisebb településeiben értékesítik.

A kötet tanulmányai – ahogy talán az itt-tárgyaltakból is kitűnik – széles körű képet festenek a székelyföldi falvak életéről, a romákéről és a nem romákéről. Érdeemes elolvasni ezeket a leírásokat, és érdemes hasonló feladatokat adni végzős egyetemista és főiskolás hallgatóknak nálunk, a magyarországi felsőoktatásban is. Megszívlelendő tanulság, hogy a tanárok és tanítványaik írásai egyazon kötetben jelennek meg. Meggyőző, sokszínű kép bontakozik így ki az olvasás előtt a választott témáról, de egyúttal a kötet által képviselt egyetemi arculatról is. Érdeemes figyelni rájuk!

Torockó: mítosz – értékvédelem – turizmus

Tamáska Máté: *Torockó felfedezései: A műemléki tér szociográfiája*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2015.

Torockóról sokan hallottak, Torockón sokan jártak. Torockóról emlékeink vannak, s többé-kevésbé határozott véleménnyel rendelkezünk a település múltjáról és jelenlegi szerepéről. Tamáska Máté kiváló minőségben szerkesztett könyve mindezt egyértelműen mozgásba lendíti. Olvasóként, a fekete-fehér képeket és a tartalomjegyzéket átlapozva, kíváncsian várjuk, hogy a szerző milyen nézőpontokat emel ki, és hogyan találja meg az egyensúlyt a tudományos és az ismeretterjesztő tárgyalásmód között. Hogyan kapcsolódik össze az épített örökségre vonatkozó vélekedés a műemlékit térben zajló identitásképzéssel, a „Torockó-mítosszal” és mindez az 1996-ban elindult értékvédő munkával?

A kötet első fejezete, *A műhely* módszertani szempontból reflektál a téma sokszínűségére. „Zavarba ejtően sok a téma és szempont, amely minduntalan átlépi a tudományterületek határait. Ez Torockó igazi kihívása. Miként lehet egyszerre írni a történelemlről, az irodalomról, a településszerkezetről, az építészetről és a műemlékvédelemről úgy, hogy közben megmaradjon a szöveg egysége?” (16. old). A módszertani dilemma a szociográfia hagyományának irányába tereli a szerzőt, aki elsősorban a tényeket előtérbe helyező műfaj iránt köteleződik el. Tamáska a Torockón összegyűjtött anyagot beszélgetés- és dokumentummontázsként kezeli, amelynek alapjául huszonöt leírt interjú szolgál. A szerző arra kérte az embereket, hogy „beszéljenek az értékvédő programról, a vendéglátásról és arról, hogy milyennek látják a régi házakat” (22. old.).

A *Torockó-mítosz* címet viselő második fejezet szellemtörténeti kalandra invitál. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy Torockó miként épült be a nemzeti identitás kincsestárába. Ebben a folyamatban, hangsúlyozza Tamáska, Orbán Balázs leírásai nagyobb hatást gyakoroltak, mint Jókai Mór *Egy az Isten* regénye, amelyben Torockó *holdbeli tájként* jelenik meg. Orbán Balásznak köszönhető, hogy Torockó tudományos szempontból témává válik. Az irodalmi és tudományos tanulmányokon kívül, a szerző által készített interjúrészletek jól jelzik a különlegességtudatot és a kuriózummítoszt. A mítoszképzés szerves elemévé váltak az elsősorban fogyasztói logikát követő internetes bejegyzések. Ez a „zajos mítosz” is egyre inkább formálja a Torockóról kialakított képet. „Az internet tág teret nyújt a másolások és sajátos logikájú fejtegetések szövevényének. (...) A százával keringő fotók új valóságot teremtenek, egy kétdimenziós képi világot, amiben végül csak a Piactér marad meg, felette a Székelykövel, illetve az érzelmi kitörések a vendégszeretetről és a cukkiniról” (63. o.).

A *Faluváros* fejezet történetföldrajzi szempontból elemzi a települést. A Torockó-völgy (életkamra) négy települését Tamáska önálló kistájként értelmezi, amely világos természetföldrajzi határokkal rendelkezik. Torockó mint jobbágyközség, a vasművesség és a vaskereskedelem révén, jelentős szerepet töltött be Erdélyben. A bányavidékekre jellemző hangulat uralja a tájat. A szerző által közölt interjúrészletek jól jelzik, hogy bányászat emlékezete ma is meghatározza az

ott élők identitását. Az emberek által az egykori jobb időket felidéző elbeszélésekben „még felbukkan egy-egy reményteli sugár is, amely egy kis szerencséjével visszafordíthatna volna a település drámáját, és újjáéleszthette volna a már bezárt bányákat” (77. o.). A Thoroczky család, a vaskereskedelem, az unitárius vallás, a közigazgatási reform és a határmódosítás szavai jelzik azokat a fontos mérföldköveket, amelyek Torockót meghatározták. Társadalmi és gazdasági okok miatt, így Tamáska, Torockó a XX. században egy depressziós időszakot élt át, „az elzárt-ság és a megrekedtség nagyban erősítette Torockó mítoszát, egyben konzerválta a történeti településképet” (192. o.).

A Látkép fejezet a műemléki tér morfológiai karakterológiáját írja le. A település urbánus jellegéről tanúskodik a főtér. A Piac soron „sűrűsödik a műemléki Torockó, ez a legszebb felújított ház-sor, ezt fotózza a legtöbb turista, de még panziót is szívesebben nyitnak ezen az oldalon, mint az Alsó utcában” (95. o.). Az elemzés természetesen nem hagyja ki a templomnak, a vajornak és – a település egykori központjának – a Piac térnek a bemutatását. Ezekon kívül Tamáska végigvezeti az olvasót a főutcán, és a falu azon részeiről is számot ad, ahová ritkán téved turista. A magyarok percepciója számára fenyegetően ható román templomra is reflektál. Az emberek számára ennek a templomnak a helye kívül esik minden helyen. „A román templom úgy áll ott a falu közepén, mintha nem oda tartozna. Bárhol állhatna. Ezt a téren kívüliséget a friss kerítés még ki is hangsúlyozza. Mivel a falu többsége nem tud mit kezdeni a kialakult helyzettel, leginkább ignorálja azt. A tér és a templom egymás vakfoltjai. (...) Kellő gyakorlat-tal, előítélettel, sztereotípiával, érzelmi telítettséggel – kinek-kinek mi tetszik – bármilyen kitérő-menthető a mentális térből. A román templom a teret nem látja, a tér a román templomot” (101. old.).

A Torockói ház mindenekelőtt a főtéri fehér házakat tárgyalja. Az emberek a szász mintát követő XIX. századi háztípust tartják szépnek. A fejezet gondolatmenete és a jó minőségű fekete-fehér fotók is jelzik, hogy a fehér házak mellett a boronafalazatú jobbágyház is a műemléki állományhoz tartozik. A szerző százfős mintán felvett kérdőívvel kutatta az emberek viszonyát a házakhoz. Ennek alapján Tamáska arra a következtetésre jut, hogy az emberek attitűdjét egyfajta régiségnorma jellemzi. „A régiség norma sajátossága, hogy leegyszerűsíti a dilemmákat. Nagyjából azt mondhatjuk, hogy ha egy torockói régi ház fehérre meszelt és megvannak a dupla utcai ablakai, akkor a torockóiak szerint már teljesítette a műemlékes elvárásokat” (131. o.).

A hatodik fejezetben a szerző a Torockó Értékvédő Programot és a helyiek viszonyulását vizsgálja. Az értékvédő program a kilencvenes években indult. A modell lényege, hogy a háztulajdonosok és a szakemberek együttműködnek az értékvédő munkában. A program finanszírozását 1996 óta a budapesti V. kerület biztosítja. „A támogatások elfogadhatóságát nagyban segítette, hogy a pénz Magyarországról érkezett. Különösen a mai idősebb generációt erős érzelmi kötelék fűzi az anyaországhoz” (151. o.). A karbantartási vagy a felújítási támogatásokat azok az együttműködő tulajdonosok kapták meg, akiknek az igényeit is igyekeztek figyelembe venni. Ezenkívül az értékvédő program néhány veszélyeztetett műemléki épület megvásárlására és felújítására is kiterjedt. Tamáska rámutat a program fontos pozitív hatásaira, mint például arra, hogy a torockóiak az értékvédelmi munkát saját sikerüknek tartják. Ugyanakkor az interjúalanyok ellenvéleményt is megfogalmaztak a program koncepciójával vagy a kivitelező cég tevékenységével kapcsolatban. Az is kiderül, hogy „a helybeliek a támogatást nem egyszer összeke-

verik a szociális segély fogalmával, amihez szegénység és a rászorultság stigmája társul” (193. o.).

Az utolsó fejezetet a szerző a turizmus és helyi társadalom összefüggésének szenteli. A Húzza őket a hegy, a Gördülő turizmus és a Vendégváros társadalom fejezetcímek kifejezően jelzik, hogy Torockó kiemelt turisztikai célpont. A tömegturizmus látványát szemléletesen fogalmazza meg Tamáska: „Az egyre elegánsabb buszok egyre magasabb lépcsőfokairól leereszkedő utasok lába itt éri először Erdély földjét. A hatás nem marad el. Torockó lenyűgöző hangulati belépőt kínál a fejekben még mindig élő Tündérbertbe. (...) Az idő kevés, a történelem bonyolult, miközben gondosan meg kell tekinteni a házak díszzeit, jó képet vágni, amikor az idegenvezető az érettségi tételek adataira utal. A busz segít feldolgozni az elviselhetetlenül sok élményt és benyomást, összerázza a napokat, a helyeket és az embereket” (159. old.). Nyilvánvaló, hogy a tömegturizmus hozzájárult a település anyagi stabilizálódásához. A település jövője szempontjából ugyanakkor igen fontos a turizmus és a műemlékvédelem közötti egyensúly megtalálása. Egyik a másikra szorul, de több szempontból is marad a feloldhatatlan dilemma. A fejezet gondolatmenete rámutat az értékvédő munka pozitív hatására, ahogyan az épített örökség tudata beépült az emberek identitásába.

Tamáska kötete a szakmabelieknek és a Torockó iránt érdeklődőnek egyaránt ajánlható. A komplex valóság megragadásának egy sajátos szociográfiai kísérletéről szól. A tények, a fotó mint leíró eszköz, a szakirodalmi és szépirodalmi hivatkozások, valamint az interjúalanyok mondatai végül szerves egységgé állnak össze. Jól szemléltetik a műemléki tér és az élménytársadalom lehetséges kölcsönhatásait. A valóságértelmezés folyamatosan a humán és társadalomtudományi diszciplínák között mozog, miközben felidéri Torockó életvilágának legfontosabb kihívásait. Jó lenne Erdély más településeiről is ilyen több szempontú és élményközpontú vizsgálódást olvasni!

A mikor a Széchényi Könyvtárban, Magyarország legjelentősebb nemzeti könyvtárában ki-
mondottan magyar geopolitikai gondolkodást bemutató művek után kutattam, a legutol-
só ilyen típusú könyveket a második világháború éveiből találtam. Ennek a magyarázata egysze-
rű: a vesztes világháborút követően a magyarországi társadalomtudományos elit nem érezte
megfelelőnek a pillanatot arra, hogy nagyhatalmaktól való stratégiai, de leginkább gazdasági
egyoldalú függőségben, potenciálisan ellenséges szomszédoktól körülvéve, akik ilyenfajta kez-
deményezésekben revizionizmust láttak volna, ilyen munkák születhessenek. Ily körülmények
között, természetesen, a nemzetközi kapcsolatokban jártas szakemberek jól ismerték és nyomon
követték a német, angolszász, francia, orosz vagy akár kínai, iszlamista stb. geopolitikai iskolá-
kat, ez viszont csak pár „kiválasztott” előjogának számított. A globális ismeretanyag párosult
ugyan az országos-nemzeti érdekhez kötődő gondolatokkal, de hosszú időn keresztül nem öl-
tött testet monumentálisabb munkák, terjedelmes kötetek formájában.

A geopillanat lehet, hogy késett, de végül is 2016-ra megérkezett Csizmadia Norbert e mun-
kájával. Csizmadia könyve úgy globális, hogy egyúttal magyar, és úgy magyar, hogy globális is:
a világ és a benne rejlő lehetőségek ismerete ötvöződik a magyar érdekek érvényesítésére vonat-
kozó gondolatokkal. Pedagógiai szándék is felfedezhető a kötetben, mindjárt az első oldalakon:
egyik alcíme ugyanis *Útikönyv a 21. század megismerésének térképéhez*.

A kötet olvasása során jó pár jelenségre lehetünk figyelmesek. Az egyik – a forma szempont-
jából talán ez a legfontosabb – a szerző elhivatottsága a téma iránt. A jó szakember képes jó
tanulmányt vagy akár jó könyvet írni egy-egy, a saját kutatási témájával rokon témából akkor
is, ha ez utóbbi nem érdeklí különösebben, mivel ismeri a módszertant, és a potenciális forrá-
sokkal is tisztában van. Így is lehet minőséget alkotni. Ugyanakkor terjedelmes munkát, látszó-
lag önmagában véve egymáshoz nem kapcsolódó, de a szöveg által összekapcsolt és szintézisbe
foglalt információs mozaikot csak hivatástudattal lehet létrehozni. Egy másik szembeötlő dolog
– amely a hivatástudatból fakad nagyrészt – a kötet jól dokumentált mivolta: csak a könyvsze-
ti lista 18 oldalra rúg. Ugyancsak gazdagon illusztrált a kötet térképekkel, ábrákkal, logikai sé-
mákkal és ún. anamorf kartogramokkal, amelyek a szöveg jobb megértését segítik elő. Egy
harmadik fő érdeme a kötetnek az eredetiség: a szerző nem ódzkodik új kifejezések alkalmazá-
sától. Ilyen például a címbe foglalt geopillanat vagy a káoszföldre, amellyel olyan régiókat jelöl
a szerző, amelyek vagy politikailag instabilak, vagy elnyomó rendszerek nem tartják tiszteletben
az emberi jogokat, és ennek következtében fennáll a véres konfliktusok kitörésének veszélye.

A kötet szerkezeti szempontból hét nagy részre oszlik, ezek a maguk során alfejezetekre ta-
golódnak. Az első rész a Föld realitásainak – legfőképpen gazdasági vonatkozásainak – megis-
merési fontossága mellett érvel, olyannyira, hogy egy rövid, külön kis alfejezetben cáfolja Ri-
chard O'Brien brit közgazdász elméletét, mely szerint a fejlődés és a gazdaság erősödése
következtében a tér szerepe lecsökken, és rövid idő múlva a földrajzi helyzet nem számít ténye-
zőnek. A fejezetből kiderül, hogy a szerzőre nagy benyomást tett Robert D. Kaplan méltán el-

ismert könyve, a *The Revenge of Geography* (A földrajz bosszúja). Fontos végkövetkeztetése a fejezetnek az a – kaplani elv szerinti – gondolat, hogy habár a konfliktusok a huszonegyedik századot is meghatározzák, mivel ezek elsősorban államhatárokon belül, és nem államok között vannak jelen, a huszadik század kataklizmái nem ismétlődhetnek meg. Fontos hozzájárulásnak, jó szintézisnek érzem a második, *Geoökonómia: Világtrendek a 21. században* című fejezetet, mivel a geoökonómia a geopolitikai tanulmányoknak olyan ága, mely sajnos térségünkben még nem kap elméleti téren kellő figyelmet, és amennyiben ez nem változik a közeljövőben, térségünk ismét függvényévé válhat a nagyhatalmi érdekeknek, mint ahogy történt ez a hidegháború évtizedeiben, valamint az ezt követő időszakban. Különösen elgondolkodtatóak ebben az esetben a gazdasági hadviselésről, illetve a perifériák kiüresedéséről szóló alfejezetek, a rész legutolsó két alfejezete pedig a szerző jövőre vonatkozó előrejelzéseit tartalmazza – ezekben kiemelendő és elgondolkodtató a szinte töretlen fejlődésben, emelkedésben levő ázsiai gazdaságok szerepére vonatkozó gondolatok.

A *Jövőképek és forogatókönyvek* című rész esetében kiemelten látszik, hogy elemében van a szerző. A szakmaiság magas színvonalat mutat, de ezzel együtt a nyelv közérthető. A szerző itt elsősorban elemez, úgymint George Friedman és a STRATFOR, Brzezinski és a stratégiai elemzés iskolája, Wesley Clark tábornok és más, a nemzetközi kapcsolatok elméletét meghatározó személyiségek gondolatvilágát. Kiemelném azt is, hogy nagy szerepet kap a fejezet során a kínai Új selyemút-stratégia bemutatása.

Külön kiemelendő a negyedik rész eredetisége, melynek címe „Fúziók” kora. Itt az interdiszciplinaritás mellett a gondolat eredetisége is megkapó. A fúzió mint az egységesülés egyik módzata ismert kifejezés bárki, a politikai vagy üzleti világ folyamataiban jártas vagy ezeket akár csak kívülálló szemlélődőként követő egyén számára. Csizmadia ugyanakkor interdiszciplinaritás, elvont értelemben beszél a fúziós jelenségekről. Csizmadia Norbert számára a fúzió elméleti téren létező valóság, ami azonban a legmesszebbmenő részletekig befolyásolja a gyakorlatot, akár a világ nagy kihívásai, akár a hétköznapi problémák szintjén: a fúzió tényekből, anyagiakból, gondolatokból, ismeretanyagból összegyúrt vagy összeállt jelenség, amelyet a hálózatok transzmissziós struktúrája közvetít, és amellyel élni lehet, sőt, ha sikeresek szeretnénk lenni, kell is élni a fúziókban rejlő lehetőségekkel. A fejezet gondolatiságának eredetisége érdemesnek teszi arra, hogy minden érdeklődő elolvassa és saját maga vonja le a saját maga személyes értékvilága, beállítottsága függvényében a reá vonatkozó végkövetkeztetéseit. Így csak annyit bocsátok előre ennek kapcsán, hogy a világpolitikát kevésbé, de a gasztronómiát annál inkább kedvelők is találnak benne számukra érdekes részeket.

Ugyancsak az eredeti gondolatvilág jellemzi a következő részeket. Az ötödik rész a *Geotechnológia* címet viseli, és lényegében a technológia világa és emberi társadalmunk fúziójáról szól, vagy akár az egész részen végigvonuló, de csak a legelején leírt metafora szavaival élve: új kambriumi időszakot jelent a 21. század, csak ezúttal a globális társadalom vonatkozásában. A hatodik rész a városokra, az ezek fejlődésében rejlő lehetőségekre fókuszál, és elsősorban a területfejlesztésben érdekelték számára jelent jó hivatkozási forrást. A *Geomanifesztó* pedig akár az egész mű szintézisének, végkövetkeztetéseinek összegzéseként is értékelhető, de annál is több: lényegében a szerző ars politicájának is lehet tekinteni, ugyanis itt nyerünk igazán betekintést Csizmadia Norbert komplex gondolatvilágába. Legfőképpen amiatt, mert kiérződik belőle

hogy nevelő szándékkal (is) fogalmazza meg gondolatait. Nem fogok kitérni egyenként mind a 11 elvére, csak a legutolsót szeretném ez alkalommal kiemelni: a belső iránytű szerepét.

Ennek megértéséhez szükséges ismerni a keleti ember gondolkodásmódját. Az ókori görögök számára Delphoi volt a világ közepe; a rómaiak számára ezt természetesen Róma városa jelentette. Persze nem abszolút értelemben vett földrajzi-mértani, hanem a szellemi és gyakorlati élet síkján értendő ez esetekben a „világ közepe”. A klasszikus kínai civilizáció, illetve a nomád íjfeszítő népek a négy égtáj mellett ismerték az ötödik, a „közép” fogalmát: a közép mindig ott van, ahol az ezt meghatározó egyén – mikrokozmosz a makrokozmoszban – éppen megtalálható. Az égtájakat ugyanakkor színekkel is jelölik: a kínai beosztás szerint észak fekete, dél vörös, kelet fehér, nyugat zöld, a közép – vagyis Kína – sárga. Az íjfeszítő nomád népek esetében ez annyiban változik, hogy számukra a nyugat a kék, közép pedig az arany színt, illetve elnevezést kapja – legjobb példa erre a tatár Arany Horda megnevezése. Az eligazodást ezek között, a természeti jelek mellett, mindig a belső iránytű jelenti. Csizmadia tanácsa szerint ezt a belső iránytűt szükséges követni, túllépve a rutinton, mivel a legjobb szimuláció sem képes helyettesíteni a valóságot, az ebben megjelenő új kihívásokat. A kötet tartalmi részének bemutatóját egy, a 369. oldalról kiemelt gondolattal zárnam, amely akár a könyv fülszövege is lehetett volna:

„Egy kivételes geopillanat részesei vagyunk, amikor felülmúlhatatlan emberi értékek és technológiai innovációk rajzolják át a térképeket. Az ezer szállal egymásba kapaszkodó globális világ az új inspirációkat az egyedi kreativitásban, az új partnereket a lokális hálózatokban keresi – a múlt határvidékeiből így alakulnak ki a jövő központjai. A földrajz ismét felértékelődött. A 21. század felfedezői azok lesznek, akik képesek értelmezni a globális folyamatokat, és van bátorságuk újranajzolni a 21. század térképét, hogy maradandó értéket adjanak a világnak.”

Túl a kötetben foglalt hatalmas információmennyiségen, figyelembe véve gondolatvilágának eredetiségét és komplexitását – nem csoda, hogy a magyar sajtóban is pozitív recenziókat lehet róla olvasni –, ki kell emelnem a kivitelezés minőségét is, mely valószínűleg komoly anyagi áldozatokkal is járt. Enyhén *déjà vu* érzéseim vannak ennek kapcsán: még a tömegnyomtatás megjelenésének előtti időszakra volt jellemző az, hogy a kézzel pergamenre írott könyvek értékét a tartalmán kívül a kivitelezés is jelentette. Jelen esetben is – habár a technológia azóta sokat változott, a tökéletesedés irányába – észrevehető az a törekvés, hogy az értékes tartalom értékes kivitelezésbe legyen csomagolva. Ezt bárki, aki kézbe veszi a kötetet, saját ujjával, szemével is megtapasztalhatja.

A könyvelés tudományának egyik metaforája: a könyvelés a gazdasági ügyvitel filmje, míg a könyvelői mérleg a fényképe. Míg a film folyamatos, addig a kép egy adott pillanatot ragad meg: egy igazán jó fényképész képes gyorsan zajló sportesemények vagy a természetben zajló jelenségek legfontosabb momentumait megragadni. És nemcsak a pillanatot képes elkapni, hanem tisztán, homálytól mentesen ábrázolni is. A pillanatnak ily esetekben különös jelentősége van, mivel nemcsak a róla készült kép jelen pillanatát, hanem ennek előzményeit (vagyis múltját) és bizonyos időtávolságon belül következményeit (vagyis jövőjét) is ábrázolja. Ha statikus mivoltában nézzük a „pillanat” szó fogalmát, Csizmadia Norbert napjaink geopolitikai

realitásainak pillanatát igyekezett megragadni e könyvében, a mesterfotósra jellemző minőségben. Szubjektív véleményem az, hogy sikerrel.

Ugyanakkor a pillanat rendelkezik saját dinamikával is, és mint ilyen, alkotóeleme a folyamatoknak, ezeknek kiindulópontja vagy töréspontja is lehet. Ily szempontból a pillanatok rangsorolhatóak, egyesek fontossága nagyobb lehet a többiekénél. A jelen pillanata múlttá válik, de kiindulópontot jelent a jövő felé is. Csizmadia könyve egy ilyen pillanatot ragad meg, azt érzékelteti, mennyire fontos az ebben rejlő lehetőségek megragadása. A kairosz ebben az esetben is természetesen relativizálható. „Egy nap az Úrnál olyan, mint ezer esztendő, és ezer esztendő, mint egy nap” – mondja a Biblia, egész pontosan Péter apostol második levelének a harmadik fejezetében található nyolcadik vers. Az emberiség ideje a maga során természetesen rövidebb, mint az abszolút létezőnek tartott egy Istené, akit még az ateisták is, ugyan nem személyként, de sorsként, örök törvényként vagy szimplán önmagában való örök létezésként elismernek. Ugyanakkor meghatározhatatlanul hosszabb, mint az egyének élete, és az emberiség életében az, ami az egyén életében egy pillanat, többévnnyi időtartamnak is megfelelhet. Csizmadia könyve szerint egy ilyen fontos pillanatban leledzünk, ami a pozitív értelemben véve egy töréspont. Ez a töréspont új lehetőségeket hordoz magában. Az egyén, a helyi közösség, a régió, a nemzet és az egész emberiség feladata élni ezekkel a lehetőségekkel. A makro- és a mikroszint így érintkezik, így nyilvánul meg az egyén az összességnek önmagában véve apró, cselekedetei révén jelentős részeként. A Geopillanat itt van, megélhető, kihasználható. Csizmadia Norbert könyve olyan külső iránytűt nyújthat hozzá, amely hasznosan befolyásolhatja az egyén belső iránytűjét. Ezek figyelembevételével ajánlom ezt a minőségi, stílusában és tartalmában is eredeti kötet elolvasását.

CSATA Zsombor egyetemi adjunktus, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Szociológia és Szociális Munkásképző Kar oktatója, az MTA TK Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa. Kutatási területei: vállalkozásfejlesztés, etnikai gazdaság, multikulturalizmus és nyelvgazdaság. E-mail: csatazsombor@yahoo.com

DÁVID-KACSÓ Ágnes adjunktus, BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézet. Fő érdeklődési területei: iskolai siker, hátrányos helyzetű gyerekek inklúziója, gyermekbántalmazás. E-mail: kacso_agnes@yahoo.com

FORRAY R. Katalin, DSc, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola. Kutatási területek: etnikai és nemzeti kisebbségek, hátrányos helyzet az oktatásban, társadalmi rétegződés és az oktatási rendszer. E-mail: forrayrk@gmail.com

HADAS Miklós, DSc, egyetemi tanár a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézetében. Érdeklődési területei: társadalmi nemek szociológiája, szociológiaelmélet, történeti férfikutatások, a kultúra szociológiája. E-mail: miklos.hadas@uni-corvinus.hu.

KISS Dénes egyetemi adjunktus, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Szociológia és Szociális Munkásképző Kar oktatója. Kutatási területei: vidéki társadalom, vidéki elit, mezőgazdaság. E-mail: kissdenes2000@yahoo.com

MAGYARI Nándor László, PhD, antropológus, a BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézetének oktatója. Kutatási területei: nacionalizmus, valamint politika és korrupció. E-mail: nandormagyar@yahoo.com

LAKATOS Artúr, PhD, történész, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem társult oktatója, érdeklődési területei gazdaságtörténet, nemzetközi kapcsolatok elmélete és története, geopolitika. E-mail: lakatos_artur_lorand@yahoo.com

PÁSZTOR Rita Gizella egyetemi adjunktus, a Partiumi Keresztény Egyetem Gazdasági és Társadalomtudományi Kara Humán Tudományi Tanszékének oktatója. Kutatási területek: oktatás-szociológia, identitás és kisebbségkutatás. E-mail: ritapasztor@gmail.com

PETI Lehel kutató, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (ISPMN, Kolozsvár). Kutatási területe a moldvai és erdélyi falvak társadalmi és vallási életének működése. Email: petilehel@yahoo.com

RAȚ Cristina egyetemi adjunktus, Babeș–Bolyai Tudományegyetem, Szociológia Tanszék. Kutatási területei: társadalmi egyenlőtlenségek, depriváció, szociálpolitika. E-mail: crat@socasis.ubbcluj.ro

SÁRKÁNY Péter, PhD, hab. főiskolai tanár az egri Eszterházy Károly Egyetem Társadalomtudományi Intézetében, a Szociálpedagógia Tanszéken. Kutatási területek: a segítő szakmák filozófiai és etikai alapjai, a szociálpedagógia/szociális munka elméletei. Email: sarkany.peter@uni-eszterhazy.hu

TOBIAS Andrada doktorandusz, Babeș–Bolyai Tudományegyetem, Szociológia Tanszék. Kutatási területei: életvitel és szabadidő, spiritualitás, társadalmi egyenlőtlenségek. E-mail: andradatoby@yahoo.com

TOMA Stefánia tudományos kutató, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (ISPMN, Kolozsvár), Kolozsvár. Kutatási területei: erdélyi roma kisebbség, etnikumközi kapcsolatok, migráció. E-mail: tomastefania76@yahoo.com

VERES Valér, PhD, szociológus, hab. egyetemi docens, a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézetének vezetője. Kutatási területei: kisebbségi nemzeti identitás, ifjúságkutatás, az erdélyi magyarok társadalomszerkezete és népességfogyása. E-mail: veresv@socasis.ubbcluj.ro